MAGYAR KÖNYV-SZEMLE

OSZ. SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁR

REVUE DU LIVRE
PUBLICATION TRIMESTRIELLE
DE L'ACADÉMIE HONGROISE
DES SCIENCES POUR L'HISTOIRE
DU LIVRE ET LA BIBLIOGRAPHIE

1971
4
AKADÉMIAI KIADÓ • BUDAPEST

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
I. OSZTÁLYÁNAK
KÖNYVTÖRTÉNETI ÉS BIBLIOGRÁFIAI FOLYÓIRATA

87. évf. 1971/4. sz.

SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG

MÁTRAI LÁSZLÓ
(a szerkesztő bizottság elnöke)
DEZSÉNYI BÉLA
(szerkesztő)
HAVASI ZOLTÁN
KÓKAY GYÖRGY
MEZEY LÁSZLÓ
TARNAI ANDOR

SZERKESZTŐSÉG:

Bp. XI., Ménesi út 12.
Telefon: 669-902

Megjelenik negyedévenként.
Terjeszti a Magyar Posta.
Előfizethető bármely postahivatalnál, a kézbesítőknél, a Posta hírlapüzleteiben, a Posta Központi Hírlapirodánál (KHI, Bp. V., József nádor tér 1.) közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a KHI. 215—96162 pénzforgalmi jelzőszámára. Előfizetési díj: 60.— Ft
Előfizethető és példányonként megvásárolható az Akadémiai Kiadónál, Bp. V., Alkotmány u. 21. Tel.: 111—010, (pénzforgalmi jelzőszám 215-11482) és az Akadémiai Könyvesboltban, Bp. V., Váci u. 22 Tel.: 185-612.

A szerkesztőség legfeljebb 1 ív terjedelmű és az MSZ 9651 szabványnak megfelelő kéziratokat fogad el (egy oldalon 30 sor, soronként 60 leütés, jegyzetek a főszöveg után). A tanulmányok rovatba szánt cikkekhez 1 oldal terjedelmű tartalmi kivonatot is kérünk. Különlenyomatok (legkevesebb 100 példány) a Kiadóhoz címzett, de a szerkesztőséghez eljuttatott levélben rendelhetők, a korrektúra visszaküldésével egyidőben.

MARCZELL MÁRIA

Gergely budai scriptor

A garamszentbenedeki apátság történetével foglalkozó monográfiák[1] egy oklevél alapján említést tesznek arról, hogy III. János apát breviáriumot íratott monostora számára. KNAUZ Nándor megjelöli az oklevél lelőhelyét és jelzetét, ebből kiindulva és a missilist megvizsgálva, a szakirodalomban eddig még nem ismert scriptor nevével találkoztunk, akinek 1488. szeptember 7-én kelt és JÁNOS apáthoz intézett levelének eredeti példánya maradt fenn az esztergomi Főkáptalani Levéltárban.[2] Az oklevél megmaradását annak köszönhette, hogy hátoldala JÁNOS garamszentbenedeki apát felségfolyamodványának fogalmazványát tartalmazza, amelyben arra kéri MÁTYÁS királyt, hogy segítse őt az apátság jogtalanul eltulajdonított birtokainak visszaszerzésében.

A budai scriptor által írt levél szövege a következő[3]:

„Venerabili in Christo patri ac domino domino Johanni abbati monasterii Sancti Benedicti de Juxta Gron, domino ac patri sibi gratioso.

Orationes in Domino devotas cum humili recommendatione. Reverende in Christo pater et domine mi semper gratiose.

En mitto per hunc famulum nostrum eidem tres quaternos, licet tantum duos receperim a Vestra Paternitate et tertium comparavi pro XXIIII denariis et iam officium de tempore omnino complevi cum diligentia meliori, qua potui. Et solus dudum ascendissem si certis negotiis et infirmitate praeventus non fuissem. Ceterum querulose non possum admirari satis, quod Paternitas Vestra scapulare nostrum contulerit fratri Petro et mihi adhuc nullum dedistis et non tantum scapulare, sed cum reverentia nec calciamenta. Et in speciali Vestrae Reverendae Paternitati claves illius celle assignaveram coram omnibus fratribus, licet domus sit Vestrae Paternitatis, tamen ille res quas illac portaveram, non fuerunt contra statum religionis, nec quas ibi dimisi. Et ideo non possum excogitare causam cujus respectu hoc mihi Vestra Paternitas fecerit.

Qua de re supplico eidem quatenus mihi residuum michi sine diminutione remittere pacifice velitis usque ad Kakad, respectu illius tertii quaterni. Et si placuero in serviciis Vestrae Paternitati etiam scribere de sanctis et commune sanctorum sub tali forma, mittatis [. . .?] pergameni et de scriptura poterimus postea concordare.

Item pro scapulari sicut donastis fratri Petro, mittatis quod iustum est. Etiam videtur mihi, quod aliquid deservissem a Vestra Paternitate per illos quinque menses, quos ibi servivi in vestimentis et lectisterniis meis, et alicui plebano nisi tot missas dixissem ad minus pro una veste donasset. Attamen cum Vestra Paternitate contendere (sc. nolo), sed potius gratias refero de omni humanitate mihi impensi ab eadem. Cetera hic adolescens

[1] KNAUZ Nándor: *A Garam melletti Szent Benedek Apátság I.* Bp. 1891. 82. l. HAICZL Kálmán: *A Garamszentbenedeki Apátság története.* Bp. 1913. 221. SZIGETI Kilián: *A Szelepchényi-kódex.* Magy. Könyvszle. 1961. 363–367, A breviáriumról: 367. l.

[2] Esztergom Főkáptalani Levéltár, Lad. 1. fasc. 4 nr. 12. — Papír, 22×18 cm.

[3] Kakad: Párkány (Šturovo), első ízben a garamszentbenedeki apátság 1075. évi alapítólevelében szerepel. KNAUZ Nándor: *Monumenta Ecclesiae Strigoniensis I.* 1874. 55. l. HAICZL Kálmán, I. m. 5. l.(Kakath, Dsigerdelén, Cselerdén, Párkány.)

referet, cui fidem Vestra Reverenda Paternitas adhibere velit. Bene valere eandem semper opto. Datum Bude in profesto Nativitatis Beate Marie Anno domini 1488.
Humillimus Vestrae Reverendae Paternitatis Frater Gregorius."

III. János apát, akihez a levél íródott, Szigeti Kilián[4] szerint — kinek feltevését Balogh Jolán is elfogadja — az ősi Széchenyi családból származik, mégpedig a garamszentbenedeki apátság számára készült Szelepchényi-kódex (XI. sz.)[5] XV. századi kötéstáblájának címeregyeztetése alapján. Az első biztos adatunk róla a garamszentbenedeki konventtel kapcsolatban 1476-ból való. A következőből[6] már azt is megtudjuk, hogy korábban „ipse Iohannes Abbas tempore secularitatis secretarius notarius magnifici domini Michaelis Orzaag . . . palatini" volt, majd a királyi kancelláriából választották apáttá. Ez a tény magyarázza közelebbi kapcsolatát a királlyal. 1510-ből való az utolsó adat, amely halálának évét is jelenti, mert a konvent 1511-es okmánya már az új apátot, Chulai Jánost említi.

III. János működése alatt Garamszentbenedek művészeti és szellemi életének virágkorát élte. 1476. november 17-ről ismert egy oklevél,[7] amelyben ez áll: „a Garam melletti Szent Benedekről nevezett monostor konventje, tudtul adjuk, hogy mi Fülpősi Balázs irnokunk és konventi jegyzőnk számára az esztergomi székesegyházból egy bizonyos breviáriumot . . . mintapéldányként megkaptunk." — Az oklevélben említett Fülpősi Balázs (Blasius de Fülpős)[8] valószínűleg azonos azzal a laikus fráterrel, akit Haiczl a garamszentbenedeki apátság tagjai között frater Blasius néven említ, ami kétségtelenül bizonyítja, hogy a monostornak ebben az időben könyvmásolója vagy könyvmásolói voltak. Az előbb említett oklevél arra is enged még következtetni, hogy III. János valószínűleg könyvkötőt is tartott, ugyanis arra kötelezi magát, hogy a fentnevezett breviáriumot egy éven belül visszaadja, „sőt, ha szükséges finom kötésekkel megújítva és bőrrel művészien bevonva ugyanannak az egyháznak vagy ugyanannak káptalan urainak" juttatja vissza. Apátsága alatt, 1483. július 11-én szentelik fel az újjáépített monostori templomot és 1489. március 26-án a Mátyás király által ajándékozott véreklye[9] tiszteletére átalakított kápolnát,[10] melynek 1510-ben készült „Vir Dolorum" oltárszárnyképe III. Jánosnak állít emléket azzal, hogy az ismeretlen festő őt ábrázolja, amint az ereklyetartóba fogja fel Krisztus vérét.[11]

[4] Szigeti Kilián: A Szelepchényi-kódex, Magyar Könyvszle 77(1961) 367. l.
Balogh Jolán: *Művészet Mátyás király udvarában I. Adattár.* 1966., 697. l. 14. jegyz. Hivatkozik: *Nagy* Iván: *Magyarország családai.* Pest, 1865. 343—45. l.

[5] Tudományos leírását adja Radó Polikárp: *Hazánk legrégibb liturgikus könyve: A Szelepchényi-kódex.* Magy. Könyvszle. 1939. 4. sz. 352—412. l.

[6] Knauz Nándor i. m. 81—83. l.

[7] Esztergomi Főkáptalani Levéltár, Conventus Sancti Benedicti, fasc. 1. N° 13. Kiadva: Iványi Béla: *Könyvek, könyvtárak, könyvnyomdák Magyarországon 1331—1600.* Bp. 1937. 12—13. l.

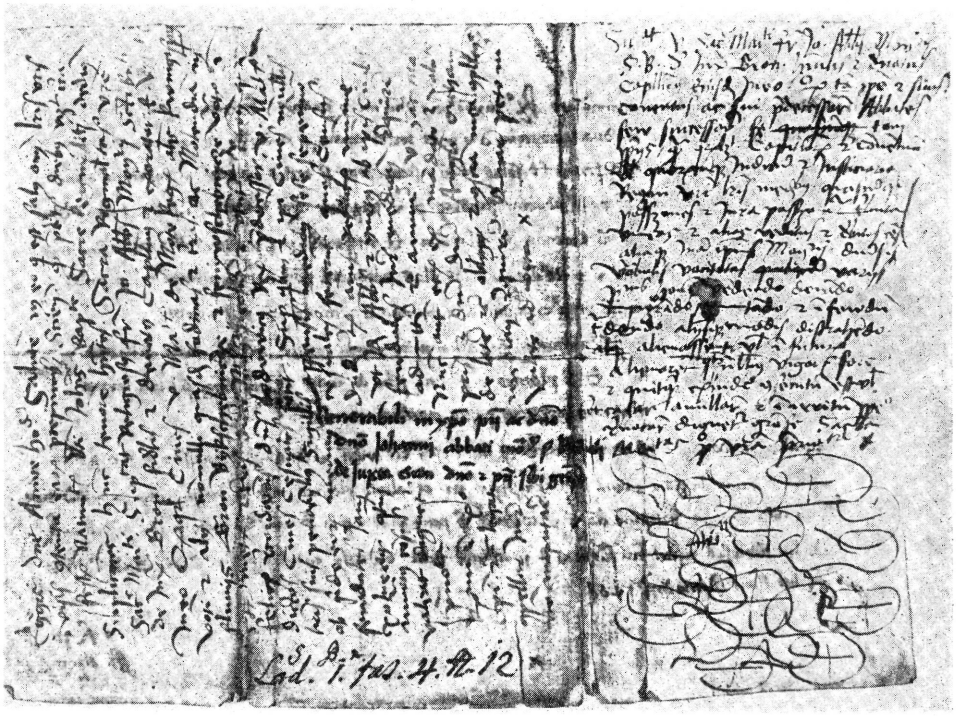
[8] Csontosi János: *Adalékok a Magyarországi XIV—XV. századi könyvmásolók és betűfestők történetéhez.* Magy. Könyvszle. 1879. 55—56. l. XXIII. szám alatt, *Fylpos* Balázs néven említi, hivatkozva a régebbi irodalomra. Kovách Zoltán: *Az esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár története a XI. századtól 1820-ig,* Esztergom, 1964. 20. l. (Kézirat)

[9] Haiczl Kálmán i. m. 48—51. l. Balogh Jolán i. m. Kovách Zoltán: *Új adalékok a magyar Szentvér tiszteletehez.* Vigília. 1964. 574—75. l.

[10] Haiczl Kálmán i. m. 22—23. l.

[11] *Magyarország művészeti topográfiája. I. Esztergom műemlékei.* Bp. 1948. 46. l. Boskovits—Mojzer—Mucsi: *Esztergomi Keresztény Múzeum Képtára.* Bp. 1964. 142—44. l. (Elfogadják azt a feltevést, hogy a „Vir Dolorum" képen *III. János* portréja található.)

GERGELY scriptor levele alapján feltehetőleg Garamszentbenedeken ismerkedett meg és került közelebbi kapcsolatba JÁNOS apáttal: „Atyaságodtól is érdemlek valamit azért az öt hónapért, amikor ott szolgáltam". Arról értesíti az apátot, hogy az officium de tempore-t, a breviárium azon részét fejezte be, amely az egyházi év állandó részét tartalmazza, advent első vasárnapjától a pünkösd utáni utolsó vasárnapig. A három quaternióból kettőt abból készített,

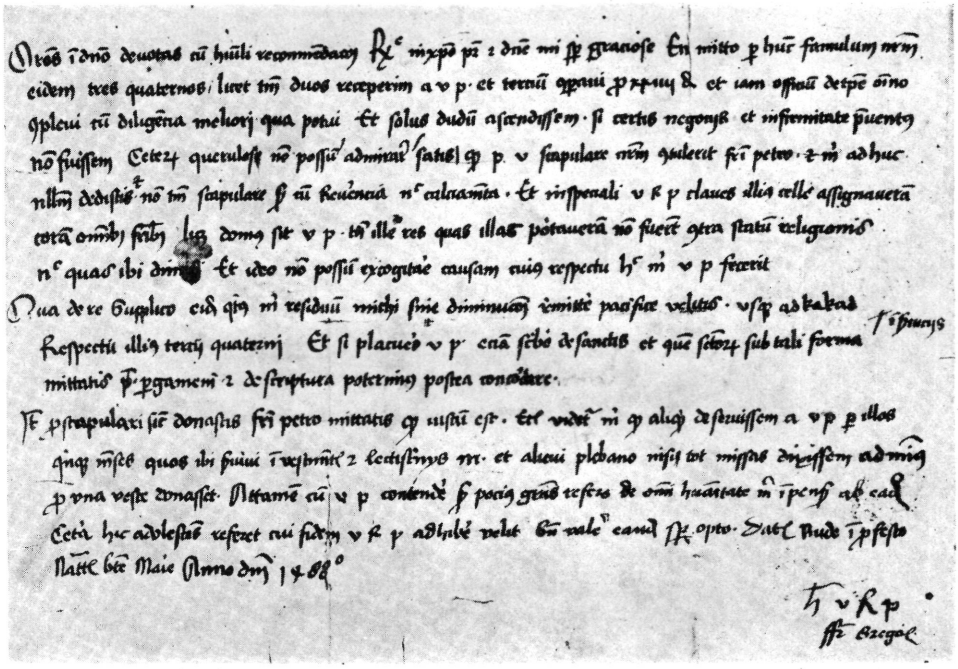
1. ábra

amit III. JÁNOStól kapott, egyet pedig maga vásárolt 24 dénárért. Amennyiben az apát meg lesz munkájával elégedve, a többi részt: a *De Sanctis*-t és a *Commune Sanctorum*-ot is elkészíti. GERGELY scriptor levele alapján arra kell gondolnunk, hogy 1488 körül Garamszentbenedeken nem volt scriptor, hiszen egy Budán élő másolóval íratnak breviáriumot a monostor számára. Az a tény viszont, hogy az apát „küldjön pergament", hogy folytatni tudja az írást, feltétlenül arra utal, hogy ez csak ideiglenes állapot lehetett, mert különben a monostornak nem lett volna tartalék pergamenje egy breviárium megírására is.

A levél többi része személyes hangú, GERGELY scriptor egyéni kérelmeit tartalmazza. Felpanaszolja, hogy az apát a skapuláréját PÉTER testvérnek adta, ő meg semmit sem kapott, még sarut sem. Kéri, hogy tartozását küldje el neki „a harmadik quaternióra való tekintettel". GERGELY fráter panaszai és sérelmei híven tükrözik azt a feszültséget a monostor belső életében, amiről az

1508. április 17-i vizitációs jegyzőkönyv beszél,[12] melyben a szerzetesek elpanaszolják apátjuk jogtalan és embertelen bánásmódját velük szemben.

Levelünk alapján megismerkedtünk egy másolóval, akit még a szakirodalom nem említett. Megfelelő adatok hiányában csak a missilisünkből kiindulva tudunk életével kapcsolatban egy-két adatot közölni. GERGELY fráter minden valószínűség szerint bencés szerzetes volt, ezt támasztja alá Garamszentbenedekkel való közelebbi kapcsolata s az ott töltött öt hónap. A levélből az is világosan kitűnik, hogy nem laikus testvér, mert felemlíti, hogy azért a sok

2. ábra

miséért, amit elmondott, más plébános már egy rend ruhát adott volna. Kétségtelen az is, hogy nem tartozott a konvent állandó tagjai közé, miután a monográfiák III. JÁNOS apátsága alatt GERGELY nevezetű frátert nem említenek. Viszont hogy bencésként indult és továbbra is névlegesen Garamszentbenedekhez tartozott, azt bizonyítják követelései az apáttal szemben és az, hogy holmiját a monostorban hagyta, tehát celláját elvileg fenntartották. Mivel Budán bencés kolostor nem volt, feltehetjük a kérdést, hogy vajon GERGELY scriptor miért tartózkodott Budán az 1488-as évben, amikor Garamszentbenedeknek is szüksége volt munkájára? A missilis kétséget kizáró budai keltezése arra enged következtetni, hogy GERGELY fráter MÁTYÁS budai másolóműhelyében dolgozott. Mindezek azt a feltevést látszanak igazolni, mely szerint a budai királyi másolóműhely nem valamelyik ottani kolostorban,

[12] HAICZL Kálmán i. m. 1913. 38—41. l.

hanem a vár területén volt. Ha ezt elfogadjuk, akkor fel kell tételeznünk egy olyan központi másolóműhely létezését, amelybe MÁTYÁS király céltudatosan gyűjtötte össze az írástudókat az ország különböző területeiről. Ezt az is alátámasztja, hogy Garamszentbenedeken korábban másoló vagy másolók voltak (1476. november 17-i oklevél), s most az apát kénytelen a Budán dolgozó, de tulajdonképpen az ő szolgálatában álló fráter Gergelyt megbízni a szükséges breviárium megírásával.

Oklevelünk szerencsés fennmaradásának köszönhetjük, hogy a XV. századi budai másolóműhely egy új, számunkra eddig ismeretlen, mégpedig magyar scriptorral gazdagodott, akinek nevéhez egy konkrét, bár számunkra eddig ismeretlen breviáriumot kapcsolhatunk.

MARIA N. MARCZELL

Frère Grégoire, copiste de Bude

Dans les archives du chapître général de Esztergom on trouve sous cote Lad. 1. fasc. 4. Nr. 12 la minute écrite sur papier d' un diplôme qui n' a jamais été étudiè à fond jusqu' à nos jours. Le verso du diplôme contient une supplique adressée à la Majesté par *Jean III.* abbé de Garamszentbenedek, dans laquelle il prie le roi *Mathias* (1440—1490) de lui accorder protection pour récouvrir les propriétés terriennes de l' abbaye. Le recto qui n' a pas été pris en considération jusqu' ici conserve la lettre d' un scripteur de Bude nommé *Grégoire*, adressée a l' abbé *Jean III*, le 7 septembre 1488. Par la lettre, nous prenons connaissance d' un religieux travaillant à Bude et par lequel ledit abbé *Jean III.* a fait copier un bréviaire à la fin du XVe siècle. Le moine, tout attaché qu' il fut à Garamszentbenedek, ne pouvait être qu' un copiste aux services de l' atelier des scripteurs du roi *Mathias*, atelier ou le roi fit rassembler les religieux versés dans l' art de la confetction des manuscrits. Frêre *Grégoire* serait donc un scripteur de l' atelier de Bude au nom duquel s'attache un bréviaire qui à ce moment-ci reste inconnu.

SOLTÉSZ ZOLTÁNNÉ

Incunabula Hungarica III.
Constitutiones incliti regni Hungariae

A magyar vonatkozású ősnyomtatványokkal, jelentőségükkel, közreadásuk körülményeivel a szakirodalom több ízben foglalkozott és számos problémát tisztázott. Mai értékük megítéléséhez azonban fennmaradt — világszerte szétszóródott — példányaik ismerete is szükséges. Erről pedig nem rendelkezünk a mai helyzetnek megfelelő tájékoztatást nyújtó forrásokkal. A korai hungaricumok fennmaradt példányairól csupán régen megjelent és többnyire teljességre sem törekvő bibliográfiák nyújtanak némi áttekintést. Ezek lelőhelyadatai azonban napjainkig több szempontból módosultak. KNAUZ Nándornak a magyarországi rendeltetésű misekönyvekről és breviáriumokról tájékoztató úttörő munkája[1] és SZABÓ Károly *Régi Magyar Könyvtár* című bibliográfiájának III. kötete[2] a magyar vonatkozású ősnyomtatványok mai példányszámának megállapításához legfeljebb kiindulópontul szolgálhat. Megjelenésük óta kereken egy évszázad vagy alig néhány évtizeddel kevesebb idő telt el a köz- és magángyűjtemények sorsát, állományát is érintő számos politikai, művelődéspolitikai és társadalmi változással. E régi bibliográfiák lelőhelyadatai mégis rendkívül jelentősek; azzal ugyanis, hogy egy korábbi állapotról tájékoztatnak, lehetőséget nyújtanak az azóta más gyűjteménybe került vagy lappangó művek, példányok felkutatásához.

Későbbi fontos forrásmű BALLAGI Aladár hungarica-bibliográfiája, amely a két világháború közötti könyvtári állományok alapján készült.[3] A többi— egyes magyar vonatkozású kiadványtípusokat, ill. hungarica-gyűjteményeket ismertető — bibliográfiák és katalógusok mellett a *Gesamtkatalog der Wiegendrucke* előkészítésére alakult nemzetközi bizottság által összeállított lelőhelyregiszter a legfontosabb tájékoztató a magyar vonatkozású ősnyomtatványok fennmaradt példányairól. A második világháború következményei miatt azonban még e mintaszerűen kialakított nyilvántartás adatai is revízióra szorulnak.

Az 1940-es években végbement könyvkincs-pusztulás mértékéről az első magyar nyomda kiadványainak sorsa is megdöbbentő adatokat szolgáltat. A *Budai Krónikából* 1934-ben a *Gesamtkatalog der Wiegendrucke* (GW) 11 példányt regisztrált;[4] egy közülük a háborús veszteségek listájára került: a braunsbergi Akadémiai Könyvtárban őrzött *Chronica Hungarorum*.[5] A budai

[1] KNAUZ, Ferdinandus: *Libri missales ac breviaria ecclesiae Hungaricae ad receptionem usque ritus Romani.* Strigonii 1870.

[2] SZABÓ Károly—HELLEBRANT Árpád: *Régi Magyar Könyvtár. III.* Budapest 1896.

[3] BALLAGI Aladár: *Buda és Pest a világirodalomban 1473—1711.* Budapest 1925.

[4] GW 6686.

[5] SAJÓ, Géza—SOLTÉSZ, Erzsébet: *Catalogus incunabulorum quae in bibliothecis publicis Hungariae asservantur.* Budapestini 1970. LV. l.

HESS-nyomda még ritkább második nyomtatványából, a *Basilius Magnus-Xenophon* kiadványból 1928-ban még három példányról volt tudomásunk.[6] Ma a salzburgi Studienbibliothek egykori példánya a háborús veszteségek között szerepel.[7]

De nemcsak a háborús pusztulások és a számos országban végrehajtott állami tulajdonba vétel miatt módosultak a magyar vonatkozású ősnyomtatványok korábbi lelőhely-nyilvántartásának adatai. Lényegesen nagyobb és kedvezőbb az a változás, amelyet a szocialista országokban impozáns méretekben kibontakozó, tervszerű ősnyomtatvány-feltárás vont maga után. E munkálatok során ugyanis a szomszédos országokban — de hazánkban is — számos korábban meghatározatlan, gyakran csonka ősnyomtatvány került publikálásra — köztük több magyar vonatkozású. Elsősorban ezzel magyarázható, hogy az 1932-ben a GW-ben leírt 4 magyarországi rendeltetésű breviárium-kiadás 8 példányával szemben[8] ma 7 olyan XV. századi breviárium-kiadásról és azok 22 ma is meglevő példányáról adhatunk számot, amelyet magyar egyházmegye, illetve magyar alapítású rend számára nyomtattak.[9] Hasonló változás jelentkezik a magyar egyházmegyék használatára közreadott legrégibb misekönyvek példányszám-adataiban. KNAUZ 1870-ben 10 XV. századi magyarországi misekönyv 45 példányát vette számba.[10] Lényegesen változtak fenti adatok már HUBAY Ilona 1938-ban közreadott *Missalia Hungarica* című munkájában, amely 12 kiadás 56 példányáról tudósított.[11] Ma 13 XV. századi magyarországi rendeltetésű misekönyv 98 (57 hazai és 41 külföldi) példányáról van tudomásunk.[12]

Fenti hungaricumok legújabb lelőhelyadataiból érdemes néhány következtetést levonni. A magyarországi használatra kiadott XV. századi breviáriumok külföldön őrzött példányaiból 4 Szlovákiában, 2 Itáliában, 1 Ausztriában, 1 Lengyelországban, 1 pedig Nyugat-Németországban maradt fenn. Legrégibb misekönyveink 41 külföldi példánya közül 14 van szlovák, további 3 pedig cseh könyvtárak állományában. Romániából 7, Ausztriából 5, Lengyelországból 3, Amerikából 3, Kelet-Németországból 2, Angliából, Nyugat-Németországból, Svájcból és Svédországból pedig további 1-1 példányról van tudomásunk. Az eddig vizsgált hungaricumok közül tehát a 9 külföldön őrzött breviáriumból 4, a 41 misekönyvből pedig 24 maradt fenn olyan területen (Szlovákiában, ill. Erdélyben), amely e művek közreadása és használata idején Magyarország része volt. S ha az elmondottakhoz még hozzávesszük azt is, hogy valamennyi hungarica missalia és breviaria külföldön jelent meg, úgy a mai külföldi példányszám nagyon csekély a magyar, ill. szlovákiai és romániai könyvtárakban megőrzött kötetekhez hasonlítva. A magyarországi rendeltetésű liturgikus könyvekből tehát vajmi kevés példány maradhatott az előállításukat

[6] GW 3072.
[7] SAJÓ—SOLTÉSZ i. m. LV. l.
[8] GW 5468, GW 5469, GW 5470, GW 5517.
[9] SOLTÉSZ, Elisabeth: *Incunabula Hungarica II. Breviaria Hungarica.* Gutenberg-Jahrbuch 1970. 75. l.
[10] KNAUZ i. m.
[11] HUBAY Ilona: *Missalia Hungarica. Régi Magyar Misekönyvek.* Budapest 1938. 37—47, 49. és 64. l.
[12] SOLTÉSZ, Elisabeth: *Incunabula Hungarica I.* Beiträge zur Inkunabelkunde Dritte Folge 5.

vállaló külföldi könyvnyomdászok raktáraiban vagy került később külföldi gyűjteményekbe.

De figyelmet érdemlő következtetésekre vezet a nem egyházi megrendelésre közreadott magyar vonatkozású ősnyomtatványok mai lelőhelyeinek áttekintése is. Közülük jelen dolgozatban MÁTYÁS király törvénykönyvének, a *Constitutiones incliti regni Hungariae* címen közreadott *Decretum Maius*-nak két XV. századi kiadásával foglalkozunk, amelyeket FITZ József állami hivatalos kiadványoknak tartott.[13] A törvénykönyv itthon felfedezett példányait a hazai szakirodalom a XIX. század eleje óta lelkesen regisztrálta, megjelenési körülményeik tisztázása azonban nem volt problémamentes.

Külföldön első ízben 1792-ben, az ingolstadti Akadémiai Könyvtár ősnyomtatványkatalógusa említi MÁTYÁS király törvénykönyvét.[14] Itthon 1800-ban KOVACHICH Márton György ismerteti a törvénykönyv szövegét, amelyről csak sejti, hogy nyomtatásban is megjelent.[15] Fia, KOVACHICH József 1820-ban már azt írja, hogy MÁTYÁS *Decretum Maius*-a első ízben Lipcsében jelent meg, majd ismeretlen helyen másodszor is kinyomtatták.[16] 1833-ban HORVÁT István számol be arról, hogy 1813 elején a pozsonyi káptalan által a Magyar Nemzeti Múzeumnak átengedett kötetek egyikében — LASKAI Osvát *Biga salutis* címen ismert prédikációgyűjteményében — felfedezte MÁTYÁS király törvénykönyvének 4 levélnyi töredékét.[17] Megállapítja, hogy a négy levél nyomdai kiállításában megegyezik azzal a 8 levélnyi töredékkel, amely a JANKOVICH-gyűjteménnyel 1830-ban a Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtárába került. S minthogy ez utóbbiban a kolofon is fennmaradt, azt is közli, hogy mindkét töredék az 1488-ban Lipcsében közreadott első kiadásból való.[18]

1898-ban BOROVSZKY Samu fedezte fel az első kiadás csaknem teljes példányát a SZIRMAY család Kassáról Budapestre szállított levéltárában.[19] A kis nyomtatványt az 1730-as években akkori tulajdonosa, dobai SZÉKELY Sámuel más kiadványokkal egybeköttette. 1754-ben került a kolligátum SZIRMAY István tulajdonába és a XIX. század végéig a SZIRMAY család birtokában maradt. SZIRMAY Andor 1898-ban a becses könyvkincset az Akadémiai Könyvtárnak ajándékozta.

Hat évtizedig sem külföldön, sem itthon nem került elő több példány a törvénykönyv első kiadásából. 1958-ban JAKÓ Zsigmond a kolozsvári volt Lyceumi Könyvtár régi anyagának átvizsgálása során fedezte fel a *Decretum Maius* újabb töredékét.[20] A 17—24. levélre terjedő c ívnyi töredék a hiteleshelyi bizonyságokról intézkedő XII. szakasztól a bírói hatóságok alóli mentességeket eltörlő XXIV. szakaszig őrizte meg a törvénykönyv szövegét. Nem

[13] FITZ József: *A magyar nyomdászat, könyvkiadás és könyvkereskedelem története I. A mohácsi vész előtt.* Budapest 1959. 211. és 214. l.

[14] SEEMILLER, Sebastianus: *Bibliothecae Academicae Ingolstadiensis incunabula typographica.* Fasc. IV. Ingolstadii 1792. 137. l. No. 298.

[15] KOVACHICH Márton György: *Supplementum ad Vestigia comitiorum apud Hungaros.* II. Budae 1800. 254. l.

[16] KOVACHICH József: *Notitiae praeliminares ad Syllogen decretorum comitialium.* Pesthini 1820. 11. l.

[17] HORVÁT István: *I. Mátyás magyar király 1486-diki törvényének három régi nyomtatványairól.* Tud. Gyűjt. 1833. II. 25—36. l.

[18] U. o. 30. l.

[19] BOROVSZKY Samu: *Jelentés egy bibliographiai fölfedezésről.* Akad. Ért. 1898. 340. l.

[20] JAKÓ Zsigmond: *Mátyás király törvénykönyvének újabb töredéke.* Magy. Könyvszle. 1958. 350—351. l.

önálló nyomtatványként maradt fenn, hanem az 1521-ben, a nürnbergi KOBERGER-nyomdában kinyomtatott Szent Birgitta-legenda — *Libri celestium reuelationum sancte Birgitte de regno Suetie* — első és hátsó kötéstáblájába volt bekötve. Sorsáról e könyv bejegyzései tájékoztatnak. A Szent Birgitta-legenda a XVII. század végén KÉMERI THORDAI Pál, majd 1707-től a kolozsvári jezsuita rend könyvtárának tulajdona. A kötés táblájára ragasztott lapon XVI. század eleji kéztől egy bejegyzés maradt fenn, amely bizonyos ZAKARIÁS nevű, 1517-ben elhalt hermányi plébánosról tesz említést.[21]

JAKÓ Zsigmond a zavaros fogalmazású bejegyzéssel kapcsolatban felhívta a figyelmet arra, hogy a Szent Birgitta-legenda nürnbergi kiadása nem sokkal megjelenése után kerülhetett Erdélybe, s hogy MÁTYÁS király törvénykönyvének e nyomtatványban felismert töredékét a mohácsi vész táján használhatták fel a Szent Birgitta legendáját elbeszélő könyv bekötéséhez. JAKÓ azonban egy másik lehetőségre is utalt a kolozsvári töredék és az azt megőrző könyv egybekötését illetően. Ehhez kiindulópontul az a feltevés szolgált, mely szerint MÁTYÁS törvénykönyvének első ízben való kinyomtatását a nürnbergi KOBERGER-cég bonyolította le.[22] S ha ez így történt, lehetséges, hogy a kolozsvári töredék a nürnbergi KOBERGER kiadónál elfekvő példányok egyikéből való, vagyis még Nürnbergben kötötték be a KOBERGER-nyomdában közreadott, Szent Birgitta legendáját tartalmazó nyomtatvány kötéstáblájába. Ez esetben azonban azt is feltételezni kellene, hogy a törvénykönyv első kiadásának példányai a Szent Birgitta-legenda közreadásáig, azaz 1521-ig heverték a KOBERGER-raktárban.[23]

Mai ismereteink az első következtetés helyességét igazolják. A törvénykönyv fennmaradt példányainak kutatása során ugyanis külföldről az első kiadásból sem példány, sem töredék létezéséről nem szereztem tudomást. Ha valóban évtizedekig kallódtak volna e kiadás eladatlan példányai Nürnbergben, vagy azokat KOBERGER könyvkötőműhelyében kötések készítésére felhasználták volna, úgy a GW bizottság által szisztematikusan átvizsgált német könyvtárak anyagában feltétlenül elő kellett volna kerülni ezeknek a töredékeknek, sőt a kötéshez fel nem használt teljes példányoknak is.

Egyébként is kevéssé valószínű, hogy a MÁTYÁS életében, 1488. június 2-án közreadott törvénykönyv iránt ne lett volna érdeklődés az országban, hiszen a *Decretum Maius* rendelkezései valamennyi birtokost érintették. De ellene mond a külföldön kallódó példányok feltételezésének az a tény is, hogy a törvénykönyvet még MÁTYÁS életében, tehát nem egészen két év leforgása alatt újból sajtó alá rendezték, közreadását pedig ugyancsak lipcsei nyomdász vállalta, aki nyilvánvalóan tájékozott volt az első lipcsei kiadás sikeréről. Mind a fennmaradt példányok, mind egyéb külső érvek tehát azokat a következtetéseket erősítik meg, amelyeket JAKÓ Zsigmond a töredéket megőrző könyv XVI. század eleji bejegyzéséből levont. Nincs okunk kételkedni abban, hogy MÁTYÁS király törvénykönyvének első kiadása nem sokkal megjelenése után elkerült Erdélybe is. A kolozsvári töredék azt tanúsítja, hogy egyik példányát 1521 után használták fel az 1521-ben megjelent Szent Birgitta-legenda bekötéséhez. A mohácsi vész táján tehát már mint történeti emléket sem

[21] U. o.
[22] HUBAY Ilona: *Mátyás király törvénykönyve*. Magy. Könyvszle. 1939. 243—244. l.
[23] JAKÓ i. m. 351. l.

becsülték annyira MÁTYÁS király törvénykönyvét, hogy az könyvkötők segédeszközévé ne válhatott volna. Hogy ez így volt nemcsak Erdélyben, hanem az ország más területein is, azt a törvénykönyv további ismert töredékei bizonyítják. Valamennyit ugyanúgy más nyomtatvány bekötéséhez használták fel, mint a kolozsvári töredéket.

A HORVÁT István által felismert töredék a törvénykönyv 4 levelét (e_{3-6}) foglalja magában. Ez a töredék LASKAI Osvát *Biga salutis* című prédikációgyűjteményének 1498. évi hagenaui kiadásában maradt fenn.[24] Nem KOBERGER-kiadványban és olyan kötésben, amely nem mutat stiláris kapcsolatot a nürnbergi KOBERGER-nyomda jellegzetes kötéseivel. Aligha férhet kétség ahhoz, hogy ezt a töredéket a középkori Magyarország területén kötötték a *Biga salutis* kötéstáblájába.

A JANKOVICH Miklós által felfedezett töredék a törvénykönyv 8 levelét (h_{1-2}, h_{5-6}, i_{1-2}, i_{5-6}) őrizte meg a kassai domonkos-könyvtárban. HORVÁTH Ignác közlése szerint JANKOVICH a következőket jegyezte fel e töredék származásáról: „Desumptum est hoc unicum, quod a temporum vicissitudine adhuc salvatum est, vestigium typographicum et iurisprudentiae Hungaricae monumentum ex bibliotheca Cassoviensi ordinis Dominicanorum sive fratrum praedicatorum, libris eiusdem ut plurimum saeculo adhuc XV. ligatura instructis, et eidem bibliothecae circa anno 1489—90. adhuc illatis et inscriptis.[25]

Imrich KOTVAN a szlovákiai ősnyomtatvány-állomány szisztematikus feldolgozása során a törvénykönyv további két töredékét fedezte fel ugyancsak más nyomtatványok kötéstáblájába kötve. A pozsonyi Miestne pracovisko Matice slovenskej töredéke az e_7 levél verzóján levő „Ecclesia siue Capella" cikkely szövegrészletét tartalmazza; PETRUS DE PALUDE *Sermones Thesauri novi de tempore* című prédikációgyűjteménye 1496. évi KOBERGER-kiadásának első kötéstáblájából került elő.[26] A kötet hátsó kötéstáblájában JOHANNES GLOGOVIENSIS művének a „Juditium stellarum Anno MCCCCXCViij currente" szövegkezdetű töredéke maradt fenn, 1549. jún. 27-i eseményt leíró német nyelvű bejegyzéssel.[27]

Az Imrich KOTVAN által publikált másik töredék a bártfai Šarišské Muzeum tulajdona. Ezen a törvénykönyv b_2 és b_3 levelének „De abolitione Judicii Pallatini . . .", ill. a „De alijs octauis in Transsiluania et Sclauonia celebrandis" szövegrészlete olvasható.[28] Míg az előbbi, pozsonyi töredékről joggal feltételezhető, erről a bártfai töredékről bizonyosra vehető, hogy a középkori Magyarország területén, valamelyik felvidéki könyvkötőműhelyben használták fel kötéstábla készítéséhez. A bártfai töredék ugyanis annak a *Missale Strigoniense*-nek a kötéstáblájából került elő, amelyet a veronai PETRUS MAUFER-nyomda az 1480. évi *Missale ad usum dominorum Ultramontanorum* variánskiadásaként adott közre, kifejezetten az esztergomi egyházmegye használatára.[29]

[24] HORVÁT i. m. 29. a töredék mai jelzete Inc. 833. A Laskai-kötet jelzete Inc. 1027.

[25] HORVÁTH Ignác: *A Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtárának ősnyomtatványai 1465—1500.* Budapest 1895. 305. l.

[26] KOTVAN, Imrich: *Inkunábuly archívov, múzeí a niektorých historických knižnic na Slovensku.* Martin 1964. 188. l.

[27] U. o.

[28] KOTVAN, Imrich: *Inkunábuly v Košiciach, v Jasove a v Spišskej Kapitule.* Košice 1967. 104. l.

[29] U. o. 200. — KOTVAN, Imrich: *Missale Strigoniense* — HAIN 11428. *Beiträge zur Inkunabelkunde. Dritte Folge 3.* Berlin 1967. 189. l.

A törvénykönyv első kiadásának ma ismert legteljesebb példányát az Akadémiai Könyvtár mondhatja magáénak. Ebből csupán a b_1 levél hiányzik, de számos levélen a külső felső sarokban hiányos, sérült a szöveg. Ebben a példányban maradt fenn a MÁTYÁS király idejében használt királyi öl, a „mensura regalis" legrégibb, nyomtatásban megjelent leírása, a méretét szemléltető sávot azonban a nyomtatvány bekötésekor, alul és fölül levágták. E viszonylag teljes példány ismerete előtt, HORVÁT István már 1833-ban megállapította, hogy a törvénykönyvet első ízben közreadó, de a kolofonban nevét elhallgató nyomdász a lipcsei Moritz BRANDIS volt. Meghatározását 1915-ben Konrad HAEBLER is megerősítette, akinek — mint a GW bizottság elnökének — a Magyar Tudományos Akadémia elküldte a birtokába jutott példányt. HAEBLER tudósításában azt is közölte, hogy a nyomtatvány Moritz BRANDIS 3. betűtípusával készült.[30]

A törvénykönyv második kiadása kolofon nélkül jelent meg. E kiadás egyik példányát publikálta 1792-ben SEEMILLER az ingolstadti Akadémiai Könyvtár ősnyomtatványkatalógusában, a nyomtatvány címlapjának szövegétől eltérő önkényes címen: *Mathiae (Corvini) Regis Hungariae, Bohemiae & leges in dieta, ut vocatur, seu conventu generali procerum Regni Budae habita (nescio quo anno) conditae . . .*[31] Leírását átvette PANZER, de azt a megjelenés helyére vonatkozó „Forte Budae" megjegyzéssel egészítette ki.[32] A SEEMILLER—PANZER-féle önkényes címleírás volt az alapja annak, hogy HORVÁT István 1833-ban a törvénykönyv három kiadásáról tudósított; ő ugyanis az ingolstadti példányt az általa ismert két kiadástól eltérő, harmadik kiadásnak vélte.[33] HAIN *Repertorium bibliographicum*-a Corvinus címszó alatt ismertette a nyomtatványt, s átvette PANZERtől a „Budae" megjegyzést.[34] Időközben az ingolstadti példány a müncheni Egyetemi Könyvtárba került, ami a hazai szakirodalomban újabb félreértésre vezetett.[35] A nyomtatvány megjelenési körülményeinek tisztázásához is további téves feltevések kapcsolódtak. COPINGER ugyan már nem vette át a PANZER-féle „Forte Budae" megjegyzést, de 1486-ra datálta a kiadást.[36] A budai kiadásra vonatkozó feltevést 1898-ban BOROVSZKY Samu cáfolta, ő azonban azt hitte, hogy a második kiadás Krakkóban jelent meg.[37] A megjelenés helyére vonatkozó téves nézeteket 1915-ben Konrad HAEBLER oszlatta el. Megállapította, hogy a nyomtatvány a lipcsei Konrad KACHELOFEN 3. és 6. betűtípusával készült, s hogy ezt a két típust együttesen 1491 és 1494 között használta a nyomda.[38] A betűtípusok tanúsága szerint tehát a második kiadás 1491 és 1494 között láthatott napvilágot.

A datálást 1939-ben HUBAY Ilona tanulmánya módosította. Kimutatta, hogy a nyomtatvány szövegtípusát Konrad KACHELOFEN 1487-től 1495-ig

[30] HELLEBRANT Árpád: *Mátyás király törvénykönyvének nyomtatási helye.* Akad. Ért. 1915. 223. l.

[31] SEEMILLER i. m. 137. l. No. 298.

[32] PANZER, Georg Wolfgang: *Annales typographici. I.* Norimbergae, 1793. 266. l. XXIX. No. 3.

[33] HORVÁTH i. m. 29—32. l.

[34] HAIN, Ludovicus: *Repertorium bibliographicum. I—IV.* Stuttgartiae, Lutetiae Parisiorum, 1826—1838. No. 5779.

[35] HELLEBRANTnak nem volt tudomása arról, hogy a SEEMILLER által leírt ingolstadti példány került Münchenbe, tehát a kettő azonos. HELLEBRANDT i. m. 222. l.

[36] COPINGER, W. A.: *Supplement to Hain's Repertorium bibliographicum.* II. London 1898. No. 1757.

[37] BOROVSZKY i. m. 341. l.

[38] HELLEBRANT i. m. 223. l.

használta, a kiemelő 6. típus pedig 1489 végén már készen állhatott a nyomdában. A második kiadás így már 1490-ben is megjelenhetett. A sajtó alá rendezés nem is történhetett később, mert a címlapmetszet MÁTYÁS királyt ábrázolja, s az első kiadásból szó szerint átvett előszó a királyt még élőként említi. Egyébként is a törvénykönyv artikulusai sértették a főurak érdekeit, ezért azok már 1490. július 31-én, az országhatárra érkező II. ULÁSZLÓ királyt feltételekkel fogadták, 1492-ben pedig a pozsonyi országgyűlésen törvénybe foglalták, hogy a király helyezze hatályon kívül a *Decretum Maius*-nak a nemesség jogait csorbító rendelkezéseit. A második kiadásnak tehát II. ULÁSZLÓ király Magyarországra érkezése, azaz 1490. július 31-e előtt kellett megjelennie.[39] HUBAY Ilonának ez az adott korszak magyarországi politikai és társadalmi helyzetét is figyelembe vevő datálása a szakirodalomban általános elfogadásra talált.

Áttérve a második kiadás ma ismert példányainak számbavételére, mindenekelőtt az érdemel említést, hogy e kiadásból kötéshez felhasznált töredéket nem ismerünk, s nagyon kevés példány maradt ránk. 1896-ban SZABÓ Károly 5 példányról tudott.[40] 1925-ben viszont BALLAGI Aladár 8 példányt regisztrált.[41] A mindkét bibliográfiában említett két hazai példány már akkor is az Országos Széchényi Könyvtár és a budapesti Egyetemi Könyvtár tulajdona. Eredetileg mindkét példány a Széchényi Könyvtáré volt. Az első példány megszerzéséről HORVÁT István tudósított 1833-ban, de a nyomtatvány még 1813-ban került a múzeumi könyvtárba. FÁBRI István, a pozsonyi Evangélikus Lyceum egykori rektora hívta fel HORVÁT István figyelmét erre a példányra, amikor HORVÁT 1813-ban a pozsonyi káptalan által a múzeumi könyvtárnak átengedett könyvek átvételét bonyolította le. FÁBRI a törvénykönyvnek ezt a példányát egy cseh bibliáért cserélte el Prágában a pozsonyi Evangélikus Konvent könyvtára számára, amely azt a nádor kérésére 1813-ban a Széchényi Könyvtárnak engedte át.[42] HORVÁT a ritka becsű nyomtatványt részletesen ismertette. Leírásában megemlíti azt is, hogy a címlapon a jobb alsó sarokban tintával írt A. H. jegy látható, a nyomtatvány végéhez pedig egy fametszetes címert ábrázoló, egyleveles nyomtatványt kötöttek.[43] E leírással a Széchényi Könyvtár Inc. 834 jelzetű példánya egyezik meg. Problémát csak az okozhatna, hogy a nyomtatvány XIX. század végi barna bőr kötésének első tábláján, a borítópapíron a következő bejegyzés olvasható: „A szakmunkák pénztárából Asher Noe berlini antiquariustól 1873-ban megvásároltatott." Ez a bejegyzés ellentmond annak a ténynek, hogy a példány a HORVÁT által 1833-ban ismertetett, pozsonyi eredetű példánnyal egyezik meg. Abban nincs okunk kételkedni, hogy 1873-ban a Széchényi Könyvtár nevezett berlini antikváriustól megvásárolta MÁTYÁS király törvénykönyvének második kiadását, mert a mai Egyetemi Könyvtári példány is eredetileg a Széchényi Könyvtár tulajdona volt. Az Egyetemi Könyvtár példányában sem a címlap sarkába tintával írt A. H. jegy, sem a fametszetes egyleveles nyomtatvány nincs meg. A HORVÁT által leírt példány tehát csakis a mai Széchényi könyvtári példány lehet, s az Egyetemi Könyvtárnak átengedett példányt vásárolhatta 1873-ban nevezett berlini antikváriustól a múzeumi könyvtár. A régebbi, pozsonyi eredetű példány később a Berlinből vásárolt duplumpéldány kötésébe kerülhetett; az

[39] HUBAY i. m. Magy. Könyvszle. 1939. 237. l.
[40] SZABÓ III. 59.
[41] BALLAGI i. m. No. 25.
[42] HORVÁT i. m. 31. l.
[43] U. o. 35—36. l.

Egyetemi Könyvtár pedig DOCHNAL A. könyvkötővel új kötést készíttetett értékes könyvritkasága számára.[44] A kötéscseréről azonban 1896-ban a Széchényi Könyvtár ősnyomtatványait publikáló HORVÁTH Ignácnak nem volt tudomása. Katalógusában MÁTYÁS király törvénykönyvének második kiadásából már csak egy példányt említ; azt, amely ma is a Széchényi Könyvtár tulajdona. Az ősnyomtatvány bibliográfiai leírása közli az 1873-as vételre vonatkozó, idézett bejegyzést, s utal a címlapra írt A. H. jegyre, valamint a mű végéhez kötött egyleveles nyomtatványra is.[45]

A SZABÓ és BALLAGI által említett külföldi példányok közül ma a krakkói Czartoryski Könyvtár és a müncheni Universitätsbibliothek példánya van meg. A varsói Krasińsky Könyvtár egykori példánya a második világháború alatt megsemmisült.[46] A krakkói Czartoryski Könyvtár duplumáról, valamint a krakkói Egyetemi Könyvtár és a varsói Egyetemi Könyvtár — BALLAGI által említett — példányáról a lengyelországi központi ősnyomtatványkatalógus szerkesztőségének nincs tudomása.[47]

A törvénykönyv első kiadásával kapcsolatban már volt szó arról, hogy a nyomtatott példányok minden valószínűség szerint nem sokkal megjelenésük után eljutottak Magyarországra s nem kallódtak eladatlanul sem a lipcsei nyomda, sem a feltételezett kiadó, a nürnbergi KOBERGER-cég raktáraiban. KOBERGER közreműködését FITZ József sem tartotta valószínűnek. Véleménye szerint MOHORAI VIDFY Ambrus nógrádi alispán „a budai kormánykörök megbízásából rendezte sajtó alá a törvénykönyvet, költségeire pedig Drágffy utalt ki állami pénzt".[48] A mai lelőhelyekből levonható következtetések is amellett szólnak, hogy MÁTYÁS király törvénykönyve állami költségen, nem kiadói vállalkozásként jelent meg. Az első kiadás ma ismert egyetlen példánya s öt töredéke a középkori Magyarország területén maradt fenn. A második kiadás példányainál fordított a helyzet; ebből egyetlen példány, ill. töredék sem került elő a Kárpát-medencében. De az ingolstadti—müncheni példányt leszámítva német nyelvterületen sem. A Széchényi Könyvtár példánya Prágából csere útján került Pozsonyba, majd mai őrzési helyére. Az Egyetemi Könyvtáré a Puławy-i Czartoryski Könyvtár duplumpéldánya volt.[49] A meglevő, illetve az irodalomban említett további példányok mind lengyel könyvtárakból ismertek. Diplomáciai és kulturális kapcsolataink következtében a lengyel könyvgyűjtők nyilván érdeklődéssel fogadták MÁTYÁS király törvénykönyvét. Különösen a második kiadást, mely mintaképül szolgált saját törvénykönyvük, a *Constitutiones regni Poloniae* azonos fametszettel díszített s ugyancsak a lipcsei Konrad KACHELOFEN által nyomtatott kiadásához.

Középkori könyvállományunk nagymérvű pusztulása következtében nem egyedülálló eset, hogy kifejezetten magyarországi használatra közreadott ősnyomtatványból egyetlen példány sem maradt fenn az országban.[50] De az

[44] Az Egyetemi Könyvtár Ősny. 827 jelzetű példányában az utolsó levélen „Dochnal. A. könyvkötő" szárazbélyegzője.

[45] HORVÁTH i. m. No. 274.

[46] Eliza SZANDOROWSKA, a varsói Biblioteka Narodowa tudományos munkatársa, 1970. XII. 15-i sz. közlése.

[47] Eliza SZANDOROWSKA 1970. XII. 15-i sz. közlése.

[48] FITZ i. m. 214. l.

[49] A címlap hátán „Duplikat Biblioteki Puławsk. 2673" szövegű tulajdonbélyegző.

[50] A *Breviarium Strigoniense* 1497. II. 20-i velencei kiadásából (GW 5470) az egyetlen ismert példány Cremonában maradt fenn. Az *Obsequiale Strigoniense* három XV. századi kiadásából, valamint a *Constitutiones Synodales Ecclesiae Strigoniensis* két ősnyomtat-

első kiadás kötéstáblákból előkerült, könyvkötői segédeszközként felhasznált öt töredéke s a második kiadás egykori magyarországi példányainak nyomtalan eltűnése aligha magyarázható kizárólag a háborús pusztulással. A történeti tények ellene mondanak az ilyen feltevésnek. 1490. április 21-én SZAPOLYAI István Magyarországba küldött levelében már nyíltan a MÁTYÁS-korabeli uralkodói rendszertől való szabadulást jelölte meg a királyválasztás céljának.[51] Ugyanerről a törekvésről számolnak be az 1490 június végéről való olasz követjelentések, melyek szerint az ULÁSZLÓ-pártiak legfőbb célkitűzése „régi szabadságaiba visszaállítani az országot".[52] E tények ismeretében MÁTYÁS király törvénykönyvének sorsa, a hazai példányok elkallódása, meg nem őrzése, kötésekhez való felhasználása megdöbbentő bizonyítéka annak, milyen következetesen szorították háttérbe, ill. tüntették el a hatalmuk megerősítésére törekvő magyar birtokosok MÁTYÁS király törvénykönyvét, amely a központi államhatalom kiépítése érdekében rendi, nemesi jogaikat csorbította.

A két kiadás példányainak áttekintése

I. *Constitutiones incliti regni Hungariae* (25. I. 1486.)
Leipzig: [Moritz *Brandis*], 2. VI. 1488. — 4° 66 lev.
Copinger 1758. *Szabó* III. 17. *Horváth* 305. *Ballagi* 24. *Hubay* i. m. *Magyar Könyvszemle* 1939. 234. *Sajó-Soltész* 1074.

Magyarországi példányok

a) Budapest, Akadémiai Könyvtár, Inc. 353
1728-tól dobai SZÉKELY Sámuel, 1754-től SZIRMAY István tulajdona. A kassai SZIRMAY-levéltárból 1898-ban SZIRMAY Andor ajándékozta az Akadémiai Könyvtárnak.
BOROVSZKY i. m., *Akadémiai Értesítő* 1898. 340—342. l. BALLAGI 24.

b—c) Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, Inc. 833 (2 fragm.)
Az 1813-ban a pozsonyi káptalan egyik kötetében HORVÁT István által felfedezett 4 levélből és a JANKOVICH-gyűjtemény 8 levélnyi töredékéből egyesített példány. Utóbbi a kassai domonkosrendi könyvtárban maradt fenn.
HORVÁT i. m., *Tudományos Gyűjtemény* 1833. II. 29—30. l., SZABÓ III. 17. HORVÁTH 305. BALLAGI 24.

Külföldi példányok

d) Bratislava, Miestne pracovisko Matice slovenskej, Inc. 85. (fragm.)
A PETRUS DE PALUDE *Sermones Thesauri novi de tempore* (Nürnberg, 1496) első kötéstáblájában Imrich KOTVAN által felismert töredék.
KOTVAN: *Inkunábuly archívov* . . . No. 188. KOTVAN: *Inkunábuly v Košiciach* . . . No. 104.

e) Cluj, Biblioteca nr. I. a Filialei Academiei R.S.R., 55. 572 (fragm.)
1958-ban a kolozsvári volt Lyceumi Könyvtár anyagában JAKÓ Zsigmond által felfedezett 8 levélnyi töredék. A vele egybekötött könyv a XVII. század végén KÉMERI THORDAI Pál, 1707-től a kolozsvári jezsuita rendház tulajdona volt.
JAKÓ i. m., *Magyar Könyvszemle* 1958. 350—351. l.

---

vány-kiadásából mindössze 1—1 példány van Magyarországon. SAJÓ—SOLTÉSZ i. m. LXV, LXVI, LXIX. l.

[51] WAGNER, Carolus: *Analecta Scepusii. IV.* Posonii et Cassoviae 1778. 22. l.

[52] *Magyar diplomácziai emlékek Mátyás király korából 1458—1490. IV.*, Budapest 1878. 227. l.

f) Bardejov: Šarišské Múzeum, sine sign. (fragm.)
Az 1480. évi veronai *Missale Strigoniense* (Hain 11428) kötéstáblájában Imrich Kotvan által felfedezett töredék. Kotvan, *Inkunábuly v Košiciach* . . . No. 104. és 200.

II. *Constitutiones incliti regni Hungariae* (25. I. 1486.)
[Leipzig: Konrad Kachelofen, ante 31. VII. 1490.] — 4° 40 lev.
Hain 5779. Copinger 1757. Szabó III. 59. Horváth 274. Ballagi 25. Hubay i. m., *Magyar Könyvszemle* 1939. 234—244. l. Sajó-Soltész 1075.

Magyarországi példányok

a) Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, Inc. 834.
1813-ban Fábri István csere útján szerezte Prágából a pozsonyi Evangélikus Konvent Könyvtára számára, amely azt a Széchényi Könyvtárnak engedte át. Horvát i. m., *Tudományos Gyűjtemény* 1833. II. 31—36. l. Szabó III. 59., Ballagi 25.

b) Budapest, Egyetemi Könyvtár, 827.
A Puławy-i Czartoryski Könyvtár egykori duplumpéldánya. 1873-ban a Széchényi Könyvtár berlini antikváriustól vásárolta. Szabó III. 59. Ballagi 25.

Külföldi példányok

c) Kraków, Biblioteka Czartoryskich, Inc. 193/II. Teljes és szép példány, e_6 levelén a mensura regalis ép jelével. Szabó III. 59. Ballagi 25.

d) München, Universitätsbibliothek, 4° Inc. Lat. 293.
Korábban az ingolstadti Akadémiai Könyvtárban.
Seemiller i. m. IV. 137. l. No. 298. Szabó III. 59. Ballagi 25.
(Köszönetemet fejezem ki dr. Hermann Wiese, a müncheni Universitätsbibliothek könyvtári tanácsosa, 1970. XII. 17-i szíves tájékoztatásáért).

Elpusztult, ill. az irodalomban tévesen említett példányok

1. Warszawa, egykori Krasiński Könyvtár.
Szabó III. 59., Ballagi 25.
A második világháború alatt elpusztult. (Köszönetemet fejezem ki Eliza Szandorowska, a varsói Nemzeti Könyvtár, valamint a lengyelországi központi ősnyomtatványkatalógus tudományos munkatársa 1970. XII. 15-i szíves tájékoztatásáért).
2. Kraków, Biblioteka Czartoryskich, 2. példány
Ballagi 25. (A lengyelországi központi ősnyomtatványkatalógus szerkesztősége e példány létezéséről nem tud. 1970. XII. 15.-i levélbeli tájékoztatás).
3. Kraków, Biblioteka Jagiellońska
Ballagi 25. (L. az előző példányra vonatkozó megjegyzést).
4. Warszawa, Biblioteka Uniwersytecka
Ballagi 25. (L. az előző példányokra vonatkozó megjegyzést).

ELISABETH SOLTÉSZ

Constitutiones incliti regni Hungariae

Die beiden Ausgaben der *Constitutiones incliti regni Hungariae* sind nicht nur seltene, sondern auch wichtige Ungarn betreffende Frühdrucke. Ihr Schicksal hängt mit den politischen und gesellschaftlichen Verhältnissen in Ungarn am Ende des XV. Jahrhunderts eng zusammen.

In diesem ersten im Druck erschienenen ungarischen Gesetzbuch wurden die privat- und strafrechtlichen Gesetze des Königs *Matthias Corvinus* herausgegeben, die in Ungarn als *Decretum Maius* bekannt waren. In den Gesetzen kommen die Regierungsprinzipien des Königs *Matthias* zur Geltung; er wollte in Ungarn eine starke zentralisierte Staatsmacht ausbauen, deshalb verpflichtete er auch die Magnaten eine bestimmte Steuer zu

bezahlen. Der ungarische Adel ertrug schwer die Beeinträchtigung seiner seit Jahrhunderten bestehenden und demgemäß für unveränderlich gehaltenen Vorrechte.

Das Gesetzbuch erschien innerhalb zweier Jahre zweimal im Druck. Da beide Ausgaben ohne Kolophon herausgegeben wurden, entstanden ziemlich viele Mißverständnisse bei der Bestimmung dieser Drucke. Das erste Mal wurde das Gesetzbuch am 2. VI. 1488 in der Leipziger Druckerei von Moritz *Brandis* veröffentlicht. Die zweite Ausgabe hat der gleichfalls Leipziger Drucker, Konrad *Kachelofen*, gedruckt. Das identische Vorwort und mehrere übereinstimmende Druckfehler beider Ausgaben zeugen davon, daß *Kachelofen* die erste Ausgabe einfach nachdrucken ließ. Das Titelblatt wurde aber in dem Kachelofenschen Druck mit einem Holzschnitt geschmückt, der König *Matthias* darstellt, als ihm eben das Gesetzbuch überreicht wird. Dieser Titelholzschnitt und das Vorwort — wo der König noch als Lebender erwähnt ist — beweisen, daß auch die zweite Ausgabe des Gesetzbuches noch unter der Regierung des Königs zum Druck vorbereitet wurde.

Ilona *Hubay* lenkte die Aufmerksamkeit darauf, daß nach dem Tode des Königs *Matthias* sein Gesetzbuch nicht mehr hätte erscheinen können, da die ungarischen Magnaten schon am 31. VII. 1490 beim Empfang des neuen Königs, *Wladislaus II*, die Rückstellung der Vorrechte des Adels forderten. Dieselbe Bestrebung kam auch schon früher zum Ausdruck. Kurz nach dem Tode (6. IV. 1490) König *Matthias'* am 21. IV. 1490 schrieb István *Szapolyai*, das Hauptziel der Königswahl bestehe darin, das Land von dem Regierungs-System des Königs Matthias zu befreien. Zwei Jahre später wurde am Preßburger Reichstag beschlossen, die Reformen des *Decretum Maius*, die dem Adel ungünstig waren, außer Kraft zu setzen.

Aus beiden Ausgaben des Gesetzbuches sind sehr wenige Exemplare bekannt. Diese Tatsache zeugt davon, daß der ungarische Adel die Exemplare der »Constitutiones incliti regni Hungariae« weder als wertvolle Frühdrucke, noch als historische Dokumente der Regierung des Königs *Matthias Corvinus* der Aufbewahrung würdigte. Aus der ersten Ausgabe sind ein einziges Exemplar und fünf Bruchstücke bekannt. Alle fünf Fragmente wurden am Ende des XV. Jahrhunderts, oder einige Jahrzehnte später zur Herstellung von Bucheinbänden verwendet. Aus der zweiten Ausgabe sind vier Exemplare (Budapest, 2 Exemplare; Krakau, Czartoryski-Bibliothek; München, Universitätsbibliothek) erhalten geblieben. Das Exemplar der Nationalbibliothek Széchényi gelangte aber erst 1813 von Prag ins Land und das Exemplar der Budapester Universitätsbibliothek wurde 1873 in Berlin erworben. Dieses letztere stammt aus der Czartoryski-Bibliothek in Puławy. Aus der zweiten Ausgabe der *Constitutiones incliti regni Hungariae* ist also kein einziges Exemplar bekannt, das je in Ungarn benützt und aufbewahrt worden wäre. Das Schicksal des ersten gedruckten ungarischen Gesetzbuches wurde also vom Festhalten des ungarischen Adels an seinen Vorrechten stark beeinflußt.

FÁBIÁN DÁNIEL

Visszaemlékezés a Bartha Miklós Társaság kiadói tevékenységére

Valamilyen történelmi jelenséget csak a kor megelevenítésében vizsgálhatunk. Ami a ma emberének szemében kispolgári, maradi, a maga idejében előremutató, haladó jellegű lehet. Különösen érvényes ez a megállapítás a Bartha Miklós Társaságra (továbbiakban BMT), melynek történelmi szerepe a mai napig nem tisztázott. A köztudatban általában téves kép alakult ki működéséről, jelentőségéről. A mi fiatalságunk el sem tudja képzelni azt a szellemi sivárságot, amit az ellenforradalom teremtett hazánkban. A nacionalizmus, irredentizmus és fajgyűlölet szításában tobzódott az értelmi kultúra legalacsonyabb fokán. Az „értelmiségi fiatalság" egy része a bajtársi szövetségekben szervezkedett szellemi igény nélkül: HORTHY egyetlen megbízható pretoriánus csapata, karhatalma volt a királypuccsok idején.

A BMT alakulásának időpontja, 1925, — már az ellenforradalom konszolidációjának kezdetét jelzi. A tiszti különítmények és a felelőtlen elemek gyilkosságainak korszaka lényegében lezárult. A politikailag éretlen értelmiségi középosztály nagy része lelkesen fogadta az 1918-as polgári forradalmat, de még nagyobb odaadással az ellenforradalmat, s annak egészen a felszabadulásig megbízható bázisa volt. A polgári társadalmat nemcsak meglepte, de irigykedő — be nem vallott — elismeréssel töltötte el a munkásság szervezettsége, politikai érettsége, államalkotó képessége. A szervezett munkásság erejével szembe csak a szervezett polgári társadalom „falanx"-a állítható — hirdették szüntelen vezetői. Az ellenforradalom a gyűlölet és megvetés mágiyáira vetette a forradalmi eszméket: demokrácia, radikális földreform, szocializmus. Kávéházi asztaloknál, különtermekben, egyesületi helyiségekben a szervezkedés mániákus buzgalma tobzódott, pusztította a kultúra, tudomány, művészet eredményeit.

Ebben a légkörben a Székely Egyetemi és Főiskolai Hallgatók Egyesületének gyűléstermében a múlt csődöt mondott eszmevilága, az ellenforradalomból való kiábrándulás sugallatára új egyesület alapítására vállalkoztak. Ez az egyesület volt a BMT. Felmerül a kérdés: miért választották BARTHA Miklós nevét zászlóként? A függetlenségi gondolat a destrukció gyűjtőfogalmába került. Miért lett kivétel — úgy is mondhatnánk, „szalonképes" — BARTHA Miklós? BARTHA székely volt, ez egymagában is fontos szempontnak számított a székely többségű alapítók szemében. A függetlenségi mozgalom konzervatív szárnyához tartozott, sokáig volt TISZA Kálmán lelkes híve. Mint erdélyi ember, saját bőrén érezte a szétfeszítő nemzetiségi erők jelentőségét. Az uralkodóházzal szemben a „maximális" igényt, a teljes magyar államiság megvalósítását követelte. Elutasította az ezeréves államiság hamis illúzióját. A nemzetiségi kérdés sorsproblémaként foglalkoztatta, hasonlóképpen az

ország szociális elmaradottsága is. A szociális mozgalmakat azonban teljes értetlenséggel kezelte, de a hatalmat gyakorló osztályok bűnös mulasztásainak leleplezése, az Erdélyi Közművelődési Egyesület megalakítása és a Kárpátalja nyomorának feltárása, ha nem is minden elfogultságtól mentes, de maradó tettnek számít.

1925. április 2-án alakult a Társaság. Három hónap múlva már nyomdába adja az eszmeileg létező egyesület (1927-ben sürgetésemre és megszerzett „összeköttetésemre" hagyják jóvá az alapszabályokat) a BMT évkönyvét. Már az indulásnál a bevezetőben leszögezi az elnök, Asztalos Miklós: „Fegyverünk a toll, a szó". A másik alapelv: „Nem kötjük magunkat irányzatokhoz. *Évkönyvünkben* egyaránt helyet adtunk tagjaink ellentétes irányú dolgozatainak, ezzel is dokumentáljuk azt, hogy célunk nem a kizárás, hanem az összefogás".

Az első kiadvány az „*Évkönyv*". Két tanulmány foglalkozik benne Bartha Miklós közírói és politikai tevékenységével. Nem heroizálják, de lelkes elismeréssel veszik körül.

A könyv feltűnést keltő tanulmányát Asztalos Miklós írta *Az erdélyi tudat kialakulásáról*. Alapos, példamutató adat- és forráskutatás felhasználásával dolgozta fel Erdély politikai jelentőségét történelmünkben. Külön tanulmányok foglalkoznak a délszláv magyarság helyzetével, az új állam összetételével, államjogi szerkezetével. — Rados K. Béla az utódállamok soviniszta történetírásának helytálló kritikáját adja. — Ajtay Miklósnak *A magyar szellemtörténet metafizikája* című tanulmánya érdekes gondolatokat vet fel. A szerző szerint a magyarság sorsa a rejtett, cselekvő tudatalattiság: „nonscient latent activ", „mely a szellem legtökéletesebb termékeit segíti létrehozni".

Versekkel szerepelnek Ajtay Miklós, Asztalos Miklós, Molnár Endre, Páll Miklós, Reményik Sándor, Tamás Lajos. Novellákat közöltek Bosin Endre, Nagy Árpád, ifj. Könyves-Tóth Kálmán, Torma István és Valkó László tollából. Könyves-Tóth Kálmán nemcsak itt közölt írásával, hanem a Magyar Írás kiadásában megjelent *Furulyaszó* c. kisregényével azt ígérte, hogy irodalmár őseinek nyomdokain a modern irodalom egyik izmos tehetsége lesz. Formabontása, népi élménye még ma is figyelemre méltó, értékes kísérlet. Kár érte, hogy nem az irodalomnak szentelte életét.

Langhoffer Pál, a „felvidéki szellem" képviselője, mint irodalomkritikus állt a Beöthy—Pintér irodalmi óramutatójánál, fölényes modorban bírálja a „Nyugat"-osokat, elragadtatással ismerteti Mécs László abban az időben megjelent verseskötetét: „Rabszolgák énekelnek" és Darkó István *Két ember egy árnyék* című elbeszéléskötetét (Losonc, Kultúra kiad. 1925).

Az Évkönyvnek kedvező fogadtatása ellenére sem volt jelentős sikere.

1929-ben Társaságunk kiadásában megjelent Petur László *Várakozás* c. verseskötete. A szerző személyemet könyve „bábaasszonyának" ajánlja. Szívesen vállalom még ma is ezt a megtisztelő szerepet, mert valóban tehetséges költőt ígért Petur László első kötete. A formabontó szabadvers vállalása bizonyos forradalmi jelleg pecsétjét nyomta rá. A társadalmi igazságtalanságok ellen lázad, de a forradalom tudatos vállalása erkölcsi felháborodássá gyengül. A kisemmizett tömegek iránti rokonszenve útjelző volt a tudatos szocialista költészet felé. Kár, hogy ez az ígéretes költői pálya az első kezdeményező lépéssel lezárult.

Petur verseskötetét, a *Várakozás*-t kedvezően fogadták. Szép Ernő az elragadtatás hangján az *Újság* tárcájában méltatta költőnket. A *Könyvpiac*,

Bácskai Napló, Magyar Hírlap, Pesti Napló, Literatura is elismeréssel írtak róla. A fennmaradt dokumentumgyűjtemény — sajnos — nem teljes. Az első oldalon közölt verse:

Mi várunk!
Alattunk vulkánok lobognak vörhenyes lánggal.

Mi várunk!
Vérünkben zsilipek kapuját fiatal életünk akarása.

Mi várunk!
Városok kövei közé kötötten.
Börtönök vasrácsán véresre marva mind a tíz ujjunk . . .

A költeményt mint egy munkáskórus vezetője, ASCHER Oszkár tanította be. A szavalását betiltotta a rendőrség.

Legnagyobb vállalkozásunk az 1929—30-ban megjelenő negyedévenkénti folyóirat, az *Új Magyar Föld*, mely szerkesztésemben jelent meg. A 315 oldalra terjedő kiadvány tárta fel gondolkozásunk rejtekhelyeit, álmaink, vágyaink titkait. Bebizonyította, hogy valami új eszmei közösség elhatározása, útkeresése jelentkezett. A szellemi életben saját helyét kereső új nemzedék leszámolt a múlttal. Átvette azokat a haladó gondolatokat, melyeket örökségül kapott. Útkeresésében — ma már világosan látjuk — sok az eltévelyedés. Inkább a bátorság, az erkölcsileg meghatározott kezdeményezések, mint eredményeink látszanak maradandónak.

Legelső átfogó tájékozódásunk a Kelet-Közép-Európa kis népeinek parasztállamszövetségben való tömörüléséről keltett feltűnést és erélyes visszautasítást. SZEKFŰ Gyula kritikája *Turáni-szláv parasztállam* címen jelent meg a *Magyar Szemlé*ben. Ez a megnevezés ment át a köztudatba. Történelmi érdeme, hogy a háború után elsőnek vetette fel ezt az elgondolást tudományos és közírói szinten: az egymást pusztító nacionalizmusok kizárásával, a közös sors kihangsúlyozásával az összefogás sürgető szükségességét. (F. D.: *Európa jövője és a magyar paraszt.* UMF 1. szám 54—64 l.) Vannak a tanulmánynak olyan állításai, melyek ma is érvényesek. Így például az euráziai parasztság szociális helyzetének azonossága, a népi kultúrák alapvetően rokon volta és kölcsönhatása, a mintegy egymilliárdnyi euráziai tömeg forradalmi jelentősége. A turáni-szláv parasztállam tervezetének súlyos tévedése volt a szovjetellenes beállítottság, továbbá az a felfogás, mely a parasztságot tekintette a társadalmi forradalom élcsapatának, szem elől veszítve az akkori falu osztálytagozódását. Inkább azokra a közös veszélyekre hívta fel a figyelmet, amelyek a félfeudálistőkés társadalomban a nagybirtok halálos ölelésében minden falut egyformán szorongattak. De ez a cikk első ízben hangsúlyozta ki a jövő parasztságának osztálymentes közösségét és a szövetkezeti mozgalom jelentőségét.

Az UMF több tanulmánya foglalkozik a kisbirtok jelentőségével és a szövetkezeti mozgalommal. Először előadásokon és ezek kapcsán közleményeinkben tártuk fel az első világháború után kialakult helyzetet. Több tanulmányban állandóan hangsúlyoztuk, hogy a legradikálisabb földreform sem oldhatja meg a szegényparasztság helyzetét, sem a szövetkezeti termelés kívánalmait, nagyvonalú szocialista tervgazdálkodásban kibontakozó iparosítás nélkül. Politikailag a radikális parasztszárny részben kapcsolatban volt, részben, mint RADICS István, csatlakozott a III. Internacionáléhoz.

A legtöbb félreértés és szellemi zavar az ún. paraszt messianizmus körül támadt. Hiába volt PETŐFInk, ARANY Jánosunk, BARTÓKunk, KODÁLYunk; mégis a magyar kultúrát egyoldalúan a nyugati kultúra utánzójának minősítettük, amolyan minden eredetiséget nélkülöző importkultúrának. Hevesen követeltük annak az új magyar kultúrának a megszületését, mely minden ihletét, szellemét, formai és tartalmi jelentőségét a népkultúra alapján, annak felhasználásával fejezi ki. Minden túlzásban van az igazságnak valami magja, így a mi akkori törekvésünkben is. Való igaz, hogy a népnyelv és népi dallamok formavilágának városi magaskultúrává fejlesztése volt a cél. „Hiszi [a BMT], hogy a magyar népnek vezető szerepe lesz az új Kelet-Európában; hiszi, hogy a magyarság még nem oldotta meg a történelmi végzet által reá rótt feladatát, röviden: hisz a magyarság Istentől való történelmi és kultúrhistóriai messianizmusában . . . a magyar népi muzsika sajátosságai, a magyar művészet változatossága és gazdagsága s a magyar néplélek eredetisége olyan értékek, melyeknek kultúrtörténeti jövője és pénzben kifejezhető gazdasági értéke van." (A BMT decemberi kongresszusán előadott irodalmi alosztály programja. UMF 3. szám.) Forrófejű, lánglelkű fiatalság megnyilatkozása. A fiatalság, látva népünk pusztulását, közösséget vállalt vele. Harcolt a radikális földreformért, a szocializmusért. A valóság pusztító rettenetéből — szinte törvényszerűen — a romantikába menekült.

Az UMF harmadik száma az 1929 decemberében tartott országos kongresszus után jelent meg, melyen a BMT kimondotta, hogy hazánk jövőjét, népünk sorsának jobbrafordulását a szocializmus oldhatja meg. A *Reggel* c. hétfői lap kimerítően számolt be a kongresszusról. A kurzussajtó felhördült. Azzal vádolta a BMT-t, hogy „kalózlobogó alatt" dolgozunk, mert BARTHA Miklós, a nagy nacionalista író és politikus nevét használjuk fel gyanús céljaink leplezésére. A sorok között pedig a hatóság erélyes beavatkozását sürgették. A *Népszava* pár soros hírben jelentette megjegyzés nélkül az eseményt. Ez a szám már a szocialista szemléletet igyekezett visszatükrözni. FENYVESSY László két tanulmányt szentelt a rasszkérdésnek. Egy tudománytalan, de érvényesülésre törő tudósocska a náci maszlaggal fertőzte meg a köztudatot. Több tanulmány foglalkozott a szlovák szellemi és társadalmi, kisebbségi helyzettel.

Egyik jelentős kezdeményezés mai szemmel is SZÁVA István cikke: *Trianon és a magyar paraszt*. Hiteles adatokkal mutatta ki, hogy a magyar népiség pusztulása a nemesi osztály történelmi bűne. A nemzetiségek földrajzi és társadalmi vákuumot töltöttek be a nemesség közreműködésével. JÓZSEF Attila: *A Magyar Mű- és Labanc Szemle* című írása örökértékű megnyilatkozás. Fölényes gúnnyal és alapos tárgyi felkészültséggel szedte szét a *Magyar Szemle* egyik cikkének a népi kultúra tagadására vonatkozó állításait.

Ugyanennek a számnak irodalomtörténeti értéke LAKATOS Péter Pál JÓZSEF Attila *Nincsen apám, sem anyám* című kötetéről írt bírálata. A cikk eleve a szerkesztő (FÁBIÁN Dániel és KÖNYVES-TÓTH Kálmán) véleményét is kifejezte. JÓZSEF Attila abban az időben a *Sarló és Kalapács*-ban, valamint a *Társadalmi Szemlé*-ben értetlen és lekicsinylő kritikát kapott. „Így válik — írta LAKATOS — legnagyobb költőjévé is JÓZSEF Attila CSOKONAI és PETŐFI óta a magyar dalnak, amely csak a nép szívében él ilyen tisztán és ilyen halhatatlan egyszerűséggel. Itt már elvesznek a határok nép és egyén között: a tartalom és forma ugyanaz, megújulva tartalomban és formában a korszerűség mindennél követelőbb és igazabb mértékegységében: a műalkotásban. (Lásd: *Tiszta szívvel, Zuzmara, Hangya, Megfáradt ember, Táncba fognak, Sok gondom közt, Áldalak*

búval, vigalommal, Ringató, Klárisok.) Ez az a kollektivitás, amely egy-egy osztály nagyon is részleges kereteit szétrobbantva olyan teljességet ad, amely KASSÁKéknál is szociálisabb, kollektívebb s a nagy emberi közösség számára éppen ezért értékesebb és emberfelettibb életet fejez ki. József Attila: *Nincsen apám, sem anyám* c. kötetében *megérkezett a nagy magyar költők sorába.*" (UMF 3. sz. 151. l.)

A fiatal költők közül ERDÉLYI József, EPERJESI János, FODOR József, GYŐRI Dezső, ILLYÉS Gyula, JOÓ Tibor, JÓZSEF Attila, LAKATOS Péter Pál, PETUR László, SIMON Ándor és SZALATNAI Rezső verseivel találkozunk a lapban. A második szám közölte ASZTALOS Miklós éles, szellemes leleplező cikkét: *Az ifjú nemzedék új arca*, a bajtársi szövetségekben tömörült ifjúság Tábori ügyrendjével. A közlésnek páratlan visszhangja támadt. Maga SZEKFŰ is örült neki, mert megvetette a műveletlen, uszító szellemű „bajtársakat".

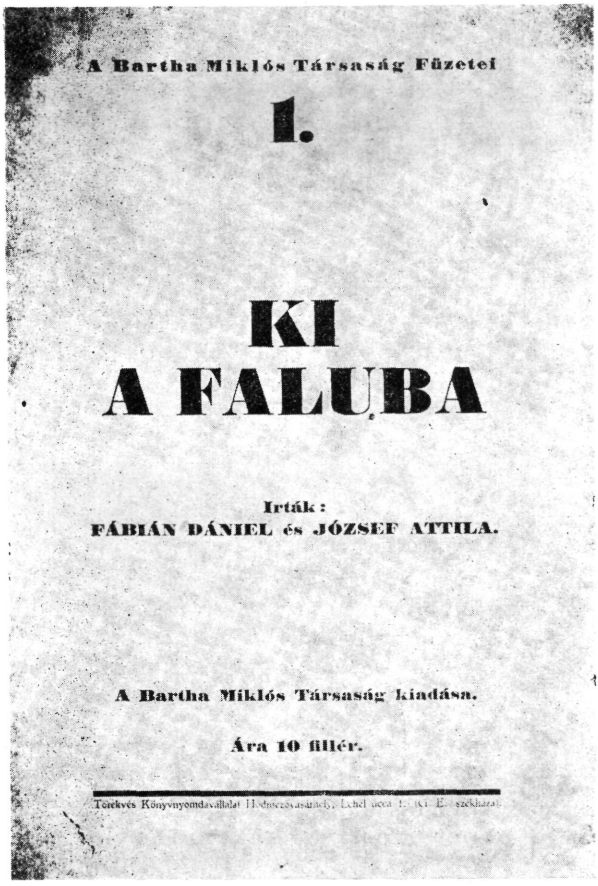
Ugyanebben az évben SZABÓ Dezső felajánlotta, hogy a BMT-nek adja 10 000 pengőért a *Megered az eső* c. befejezetlen regényét. Azonnal kiadtam az irodalmi szakosztály vezetőinek, hogy mondjanak véleményt a regényről. Bíztunk SZABÓ Dezső népszerűségében, hiszen ekkor karrierje delelőjén állt. Úgy látszott, hogy ezzel a regénnyel megalapozhatjuk, s tartóssá, rentábilissé építhetjük ki kiadói tevékenységünket. Betéti társaságot alapítottunk, 10, 20, 50 és 100 pengős részvényeket bocsátottunk ki. Nem emlékszem a befolyt összeg nagyságára, de alig lehetett több pár száz pengőnél s az is megajánlott formában, nem készpénzben. — Tárgyaltam a Káldor kiadóval. Az akkor alakult cég egy íróasztalból és egy kis emberből tevődött össze, vállalta a kiadást. Mire azonban a szerződés aláírására került volna a sor, visszalépett. Így a sürgetett írói honoráriumot én előlegeztem pár száz pengő híján.

Az 1930-as év válságba taszította a Társaságot. A színek és elvek összetevői élesen elváltak. A nemzeti szocialisták elsőként, élükön SZÁSZ Bélával, pártot alapítottak. A baloldal hevesen reagált a magyar nácizmus felbukkanására. Tízen azonnal kiléptünk s a sajtó útján fejeztük ki tiltakozásunkat. A szakadást az idő oldotta meg. Ugyancsak pénz hiányában az első nemzeti szocialista párt rövid élete után kimúlt. Mi egyesület nélkül maradtunk, tehát lassan visszaléptünk a BMT-be. Helyemet KÖNYVES-TÓTH Kálmán vette át. Beléptetett a Társaságba két „vállalkozót", akik azután kiadták az egyesület neve alatt a regényrészletet. A regényrészletből nem lett könyvsiker. Már a kiadás előtt sok huzavona nehezítette a helyzetet. A mester maga is legjobban szerette volna, ha a Társaság lemond munkája kiadásáról. A szerződésben kikötött előszót nem írta meg. Végül KÖNYVES-TÓTH Kálmán bíróságra vitte az ügyet. A választmányban levő dr. M. S. nem vállalta a pert. Így képviselte az ügyet dr. ACSAY Tihamér, aki a tárgyaláson éles kirohanást intézett SZABÓ Dezső ellen. Már úgy látszott, hogy a megsértett „írófejedelem" eltávozik. A kínos helyzetet KÖNYVES-TÓTH Kálmán mentette meg. A felesküdött tanítványhoz illő hűséggel kérte az írót, hogy a pert ne tekintse személye ellen irányuló hajszának. A bíró felszólította a feleket a békés megegyezésre, s felfüggesztette a tárgyalást. A folyosón azután elkezdődött az alku. A „mester" szerette a nagy gesztusokat, a mecénás tógájába bújt. Egy héten belül vállalta az előszó szállítását, a kész könyvhöz gyorsan hozzászedték és azonnal a piacra került.

Azóta jól tudom, hogy a mű külön él alkotójától. A *Megered az eső*-t a jobboldal kárörvendve fogadta. SZABÓ Dezső mint regényíró, ezzel a munkájával már a múlté — írták. A *Népszavá*ban VÁRNAI Dániel írt róla kritikát. Baráti hangon figyelmeztette, hogy az írót kötelezi a legszigorúbb önkritika, különben

torzó lesz az alkotás. Ha pedig ezzel szemben is vállalja a mű megjelenését, okvetlenül írói presztízsének ártalmára van. A legtöbbet én vesztettem. Pénzemet nem kaptam vissza, állásomat felmondták. De az idő és a türelem megoldott mindent.

Személyem a JÓZSEF Attilával közösen írt *Ki a faluba!* c. röpirattal került a marxista irodalomtudomány érdeklődési körébe. A röpiratot — tévesen — valami „národnyik" elhajlásnak minősítik. A politikai rendőrség megfigyelő szolgálatának jelentését kell igazolásul idéznem „Belpolitikai téren a Társaság elvi állásfoglalása — szerintük — 'nemzeti' parasztkommunizmusnak nevezhető. A föld felosztása, a hitbizományok megszüntetése, a közhasznú üzemek állami tulajdonba vétele, az állami hitelellátás kötelezettsége, mindenekfelett pedig a földmunkásság helyzetének az első sorba helyezése tipikusan olyan agrárkommunista követelések, amelyek 100%-ban fedik a március 27-ikén Berlinben összeülő würzburgi kommunista parasztinternacionálé programját. A Társaság elvi állásfoglalásaiban csillogtatja faji jellegét, melyet minden alkalommal kihangsúlyoznak. 'Biztosítja' a Társaság politikai programja számára a 'kétségtelen' nemzeti jelleget, e szónak azonban semmiesetre

A Bartha Miklós Társaság Füzetei

1.

KI
A FALUBA

Irták:
FÁBIÁN DÁNIEL és JÓZSEF ATTILA.

A Bartha Miklós Társaság kiadása.

Ára 10 fillér.

Terkvés Könyvnyomdavállalat Hódmezővásárhely, Lehel utca 1. (Ki E. szókhatal

1. ábra

sem nacionalista vagy militarista értelmében. Ez a nemzeti jelleg a Társaság működésének további tűrésére irányuló csalogató külszín." A továbbiakban állítja, hogy a Társaság képviselteti magát a kommunista parasztinternacionálé gyűlésén. Erről a képviseletről nem tudok. Ugyanerről a *Társadalmi Szemle* 1955. április 4-iki számában ezt olvashatjuk: „hangsúlyozza (J. A.), hogy az újjáépítő munkában 'elsősorban a szervezett magyar munkásságra kell gondolni, amely a magyar népnek egyik legértékesebb, legfegyelmezettebb és legteljesítőképesebb rétege.' Kifejezett visszaesést jelent ezzel a programmal szemben a Társaság két év múlva kiadott 'Ki a faluba!' című röpirata, amelyet József Attila Fábián Dániellel együtt szövegez. Ez a röpirat, hogy úgy mondjam, már 'klasszikus' népies célokat tartalmaz. Nem tudjuk, hogy mennyi része volt a röpirat szerkesztésében József Attilának és mennyi a társszerzőnek, de kétségtelen: ez a tévedés csupán pillanatnyi." — Az Akadémia felkérésére, a kiváló JÓZSEF Attila-kutató SZABOLCSI Miklós közvetítésével a *Népies József Attila* c. könyvemben a röpirat keletkezésének minden részletét feltártam. Lényege, hogy én szövegeztem, JÓZSEF Attila írta. Amennyire a röplap tartalma népies jellegű, ugyanannyira szocialista, sőt leninista is, mert a parasztkérdés a parasztmilliók reménytelen volta minden forradalmi pártot izgatott, megoldását elsősorban sürgette. Nem hiszem, hogy LENIN helytelenítette volna a röpiratot. Én „népies" voltam, de Attila élete egyik pillanatában sem tagadta meg szocialista eszméit. 1934-ben a *Szocializmus*ban írt cikkében élesen támadta JÓZSEF Attila SZTÁLIN módszereit, *de egy szóval sem a szocializmust!* A Párttal való meghasonlása személyi és metodikai jellegűnek nyilvánítható. Én 1930. szeptember 25 vagy 26-án kerestem fel Etus nővérének budai lakásán. Soha hasonló boldog felszabadulásban, túláradó jókedvben még nem láttam. Akkor közölte velem életének két sorsszerű változását: a Pártba lépését és szerelmét.

Végül tárgyilagosan mondhatjuk, hogy az *Új Magyar Föld*-re az egész ország felfigyelt. A Magyarság 1930. augusztus 4-i számában PETHŐ Sándor vitatta a röpirat tartalmát, de végül abban összegezte véleményét, hogy egy érdekes, eredeti és tehetséges fiatalság birkózik a magyar sorskérdéssel. Reméljük — emelte ki —, „a forrás után a söprőbe kerül a ballaszt, felette tisztán fejthető a csillogó és erős, zamatos tokaji bor."

Az Erdélyben megjelenő *Ellenzék* c. napilap alapos tanulmányt szentelt az *Új Magyar Föld* ismertetésének. A fiatalon elhalt tehetséges író: JANCSÓ Béla írta. Tanulmányában foglalkozott az UMF majd minden cikkével, különösen a kelet-közép-európai népek összefogásának gondolatával. A tervezetben látta a kisebbségi kérdés helyes és végleges megoldását. Azzal fejezte be: „A gáncsoskodók pedig, akiket megdöbbent az új szavak nyers igazsága, ne tévesszék szem elől, hogy soha még nemzedék olyan magasra nem helyezte a magyar faj hivatását, mint az e röpiratban hangot adott fiatal magyarság. És ne felejtsük el azt, amit Szentimrei Jenő mondott: a népeket mindenekelőtt és mindenek-fölött leginkább az az érzés tartja meg, hogy van hivatásuk az emberiség történetében."

KERECSÉNYI Dezső szintén tanulmányban foglalkozott az UMF-el a *Protestáns Szemlé*ben. Inkább jóindulattal, mint kifogásokkal dolgozott. Kiemelte bátor, kezdeményező jellegét. Az *Aradi Napló*-ban TABÉRY Géza *Új arcú magyarok* címen írt vezércikket róla. — Végül elmondhatjuk, hogy röpiratunk elég heves gyorsulással követ dobott a „békák tavába". Felkavarta a hínáros, békalencsével fedett rossz szagú vizet. Mozgásba hozta és tisztulásra kényszerítette. Állásfoglalást követelt és új gondolatokat terjesztett.

TÓTH ANDRÁS

A hazai könyvtártörténeti kutatás egyes módszertani kérdéseiről[1]

Mint minden tudományág esetében, a könyvtártörténet vonatkozásában is — módszertanról szólva — két fő kérdéscsoportot kell érintenünk. Ezek részben *elméleti* (tudománytani), részben pedig *gyakorlati* jellegűek. Természetesen — hazai előmunkálatok híján — nem törekedhetünk teljességre: nem érinthetünk minden témát és nem szólhatunk az egyes témák minden oldaláról; *vitaindításként* csupán a legfontosabb általános, ill. elméleti kérdéseket érintjük, és figyelmünket elsősorban a gyakorlat problémáira fordítjuk.

Az *elméleti* (tudománytani) kérdéscsoportban egyáltalán nem óhajtunk foglalkozni a könyvtártörténeti módszertan ismeretelméleti kérdéseivel. Ez a kísérlet túlságosan messze vezetne, s kérdéses, vajon célravezető lenne-e? Éppen ezért csupán rendszertani és tudománytörténeti alapkérdéseket fogunk érinteni.

1. *Rendszertani* szempontból is megelégszünk annak megállapításával, hogy a könyvtártörténet *elsősorban történeti* s csupán másodsorban könyvtártani stúdium. Mint ilyen, szerves része elsősorban a művelődéstörténetnek és — eszmetörténeti vonatkozásai révén — részben az általános tudománytörténetnek, részben a politikai történetnek.

A könyvtártörténeti tanulmányok ilyetén jellegét hangsúlyozva következtetésként le kell szögeznünk, hogy egyes könyvtárak, könyvtártípusok, korszakok stb. történetének vizsgálata során egyik legfontosabb kérdés: az adott könyvtár (vagy típus) az adott korban milyen módon kapcsolódott — állománya jellegével, a használat módjával és mérvével, könyvtárosai hozzáállásával — a kor vezető eszmei és politikai áramlataihoz, művelődéspolitikai irányvonalához.

A könyvtártörténeti stúdiumok alapvetően történeti jellegéből természetesen következik az is, hogy szoros kapcsolatok fűzik más történeti jellegű tanulmányokhoz. Így pl.

a) az irodalomtörténet vonatkozásában a könyvtártörténet választ adhat arra a kérdésre, hogy a könyvtárak mit s milyen mértékben tettek közkinccsé? Itt kapcsolódnak a témához a cenzúra történetével kapcsolatos vizsgálódások.

b) igazgatástörténeti, hivataltörténeti szempontból nem érdektelen kérdés, hogy miként viszonyul egy kisebb vagy nagyobb művelődési intézmény igazgatása fenntartó szervéhez?

[1] Az OSzK továbbképző tanfolyamán és az MTA Könyvtörténeti és Bibliográfia Munkabizottságának ülésén 1970. decemberében ill. 1971. márciusában elhangzott előadás

c) történeti-szociológiai vonatkozásban részben a könyvtárosok társadalmi helyzetére, részben a könyvtár társadalmi-politikai szerepére kaphatunk válaszokat.

d) eszmetörténeti vonatkozásban pedig a könyvtár egészének társadalompolitikai jelentőségére deríthetünk fényt.

Rendszertani szempontból nem érdektelen kérdés, hogy a könyvtártörténet hogyan viszonyul a könyvtártan fogalmi körébe tartozó szakterületekhez. A könyvtárszociológián túlmenően — véleményünk szerint — a könyvtártudományon belül éppen a könyv- és könyvtártörténet biztosítja a könyvtártani, elsősorban technikai jellegű szakágazatok kapcsolatát a szakágazat társadalmi-történeti egyéb területeivel. (Itt elsősorban a címfelvételtan szakrendés rendszer-történeti, az állományvédelem és a raktározás műszaktörténeti vonatkozásaira gondolunk.)

2. *Tudománytörténeti* szempontból a könyvtártörténet jelentősége elsősorban az, hogy intézménytörténeti adatfeltárása útján közvetlenül szolgálja a tudományok történetét. Ezen a téren kettős előfeltételnek kell eleget tennie: ügyes *arányérzékkel* és ötvöző készséggel ki kell elégítenie mind az érdekelt szaktudomány, mind pedig a könyvtártan jogos igényeit.

A könyvtártörténetnek másodsorban — s itt kapcsolódnak egymáshoz tudománytörténeti síkon a könyvtártörténet és általános politikai történet — különös figyelmet kell szentelnie annak, hogy az adott könyvtári megjelenési forma milyen mértékben játszott szerepet az illető szaktudomány, az egész tudományos élet s mindezeken keresztül a társadalom életében.

Ennek a rendkívül vonzó, társadalmi szempontból jelentős feladatának a könyvtártörténet akkor tud eleget tenni, ha túllép a szorosan vett könyvtári alapkérdések történeti taglalásán, s igyekezik megtalálni azok *általános tudományos és társadalmi* értékelésének lehetőségét.

Hogy az eddig vázolt elméleti — de a gyakorlattól soha el nem vontakoztatható — megállapításokból a részleteket illetően milyen kívánalmak következnek, azt az alábbi, a gyakorlati módszertani kérdésekkel foglalkozó szakaszokban próbáljuk megvilágítani.

Előbb azonban szabjunk *határokat* mondanivalóinknak — oly határokat, melyek egyúttal bizonyos mértékig időben, térben és problémakörben megszabják a hazai kutatás reális határait is.

a) az *időt* illetően: a késői középkor, az új- és a legújabb kor évszázadai azok, melyek terén a magyar kutatásnak reménye lehet arra, hogy újat tud adni az egyetemes szintézis számára. Természetesen szorul tehát nálunk háttérbe az ókor és a korai középkor; e korok módszertani kérdéseire inkább azok az országok hivatottak válaszolni, ahol ezen a téren elmélyültebb kutatás lehetősége áll fenn.

b) térben nem célszerű — ugyanezen okok miatt — túllépnünk Európa (ill. Közép-Európa) határait. Kevés magyar kutatónak adatik meg, hogy pl. Latin-Amerika, Afrika vagy Vietnam könyvtártörténetével foglalkozhassék. S ha mégis: Amerika és Ausztrália esetében érdekes kérdés lenne, hogyan formálódtak át az eredeti európai alakzatok az új területeken, milyen módon alakítja ki a dekolonizáció politikája ősi és európai elemekből az új országok könyvtárügyét.

c) a *problémaköröket* illetően: úgy véljük, hogy a könyvtártan már említett technikai jellegű problémái történeti vonatkozásban elsősorban annyiban tarthatnak számot érdeklődésünkre, ha azt vizsgáljuk, hogy azok milyen mértékben és módon függenek össze a könyvtárak társadalmi funkciója történeti alakulásának elsőrendűen fontos kérdésével.

Ilyen keretek és határok figyelembevételével vesszük most sorra a könyvtártörténet során elsőrendűen érdekes *gyakorlati problémákat.*

A kutatás *célja* a könyvtártörténet esetében is az, hogy újat adjunk, rendszerbe foglaljunk, hozzájáruljunk a jövendő szintézishez. (A „rendszer" fogalmat is reálisan kell értenünk: nem kell minden esetben országos kitekintésre, évszázados visszapillantásra gondolnunk; adott esetben megelégedhetünk áttekintő, *rendszerező* adatfeltárással, elemzéssel is.)

A kutatás *módszerét* a fent már említett különböző határok alapvetően megszabják. Egy bizonyos könyvtár történetét (vagy annak egy bizonyos korszakát) a kutató könnyebben áttekinti, ha érzéke van a jelen és a múlt analógiás kapcsolásához, a visszakövetkeztetéshez. Különösen érvényes ez akkor, ha a kutató szűkebb és jobban ismert „könyvtári hazájáról" ír. Egy bizonyos könyvtártípus esetében már nehezebb áttekintést nyújtani: azonos típusok esetében is más és más adottságokat rejt magában a változó táj, a fenntartó intézmény. (Ezért bonyolult feladat p.o. összeállítani megyei könyvtáraink összefoglaló történetét.) A magánkönyvtárak esetében is az egyedi különbözőségek nagy száma magyarázza azt, hogy a kínálkozó sok tudomány- és művelődéstörténeti tanulság ellenére nem született meg ezen a téren — számos értékes részlettanulmány ellenére sem — az újabb szintézis.

A könyvtártörténet leglényegesebb kérdése az egyes részterületeken alkalmazandó munkamódszerek jellege, a forrásanyag feltárása és feldolgozása. Érintsük e kérdéseket a „könyvtári futószalag" sorrendjében.

1. Elsőrendűen fontos lenne *az állomány történeti kialakulásának* minden esetben történő alapos vizsgálata. S íme, már az alapvetés terén mily súlyos problémákkal kell megküzdenünk. Az állománytörténet elsőrendű forrásai a régi állománynaplók és katalógusok. Elsődleges formájukban, önmagukban csak viszonylagos értékűek, mivel minden könyvtártípus és minden korszak esetében szükséges lenne azt tudnunk, hogy az adott korban, területen és tudományágban mi jelent meg s ebből a könyvtár mit szerzett be. Ezen a téren tehát — ahhoz, hogy viszonyítással növeljük az adatanyag abszolút értékét — a régi (retrospektív) nemzeti és szakbibliográfiák adatszerű feltárására, az állománynaplókkal való egybevetésére lenne szükség.

Itt merül fel első ízben a *kapacitás* kérdése. A feltárás és viszonyítás munkaigényes, tehát vagy komoly személyzeti keret, vagy gépi megoldás lenne szükséges. Példaként említjük itt a magyar könyvtártörténet egyik jelentős kutatási korszakát, az 1773—1790 közötti ún. „abolíciós korszakot". Ezekből az évekből nagy mennyiségű, értékes forrásanyag (állománynaplók, leltárak stb.) áll rendelkezésünkre, például az egész magyarországi jezsuita könyvállományról, egyes régi (jezsuita és egyéb) rendházak könyvtárai eredeti állományáról, az egész könyvanyag elosztásáról az Egyetemi Könyvtár, egyes vidéki akadémiák és egyéb intézmények, ill. magánszemélyek között, nemkülönben a maradék anyag árveréséről. Ennek a művelődéstörténeti szempontból egyedülállóan érdekes adattömegnek hasznosítása hagyományos eszközökkel, egyes magános kutatók elszórt részmunkaidejével teljességgel lehetetlen. Különösen megnehezíti a kutatást az, hogy az egyes volt akadémiák székhelyei a jelenlegi

országhatárokon kívül esnek. Ha valahol, akkor itt lenne (már csak kísérleti szempontból is!) érdekes és érdemes nemzetközi együttműködéssel gépi adattároló eszközök alkalmazása.

Különleges eset, ha a régi katalógusok stb. hiánya miatt közvetlenül az állományból kell kiindulnunk. Ebben az esetben a régi állománybélyegzők, korok szerint változó kötésfajták lehetnek segítségünkre. Ugyanígy az állománytörténet szerves tartozéka a *költségvetési hitelkeretek* történeti alakulásának kérdése is. Ezen a téren elsősorban az abszolút összegek megoszlása (könyv, folyóirat, köttetés, személyi kiadások), ill. az összegeknek más könyvtárak ellátmányához való viszonyítása jelentős problémák. Nyomós művelődéspolitikai következtetésekre juthatunk ezen az úton: forrásadataink például világosan mutatják, hogy a Habsburg-monarchia területén szinte mindvégig a pesti Egyetemi Könyvtár volt a legrosszabbul dotált a hasonló intézmények között.

A *könyvtárhasználat* történetét illetően az alapkérdések a használók körére, a használat mértékére és módjaira és a használat eszközeire vonatkoznak. Ezeknek az adatoknak túlnyomó többsége statisztikai természetű s értékük egyenes arányban nő korukkal. Persze kérdéses, hogy egzakt voltukban mindig meg lehet-e bízni (különösen akkor, ha a jelen egyes tapasztalatait vetítjük vissza a múltra.) Ezt a kérdést a statisztikatörténészek tudnák tapasztalati adatanyaguk birtokában eldönteni.

A *használók körének* foglalkozási ág szerinti mérhetősége a könyvtár társadalmi hasznosságának, célszerűségének legfontosabb mércéje. Elsősorban arra a kérdésre ad választ, hogy a könyvtárat azok, akiknek szánták, milyen mértékben használják. A helybenolvasás és a kölcsönzés statisztikai adatai jelentik a könyvtártörténet másik statisztikai bázisát. Erről a területről maradt meg viszonylag a legtöbb történeti vonatkozású adat. Bizonyos problémák ezen a téren is merülnek fel. Sok esetben egyoldalúan csak ennek az adatcsoportnak alapján mérték (s mérik!) egy könyvtár hatékonyságát. Ezen a téren az egyedül célravezető módszer az összes állomány- és forgalmi adatokat funkcionálisan figyelembe vevő komplex módszer. Ugyanígy sokszor nem reálisan alkalmazzák a „forgási sebesség"-gel kapcsolatos adatokat sem. Nyilvánvaló, hogy ezek másként érvényesek egy nagy tudományos könyvtár s másként egy kicsiny olvasóegylet könyvtára esetében. A forgalmi adatok terén mindenkit óvni kell a statisztikai adatokkal való csábító, de célra soha nem vezető szemfényvesztő játéktól: ezek az adatok nagyon jelentősek, sok mindent meghatároznak, de nem magyaráznak meg mindent.

A használat eszközeiként vizsgálandók könyvtártörténeti kutatások esetében is a különböző katalógusok. Az első és legfontosabb kérdés, hogy ezek milyen mértékben és rendszerben tárják fel az anyagot és egymással milyen viszonyban vannak? A szakkatalógusok esetében külön vizsgálható tudományrendszertani szerkezetük és a súlypontként kezelt területek. Könyvtártörténeti szempontból másodlagos jelentősége van a címleírás egyébként igen jelentős technikai módszerének, szabályozásának, szabványosításának.

Különleges kérdések, de komoly szóra érdemesek a különgyűjtemények és az egyházi könyvtárak történetével kapcsolatban felmerülő problémák.

A különgyűjtemények történetének feldolgozása hazánkban módszertani szempontból csak igen kevéssé kidolgozott. Alig egy-két előmunkálat áll rendelkezésre, ezekből módszertani következtetést nehéz lenne levonni. Bonyolulttá teszi a különgyűjtemények történeti vizsgálatát az, hogy anyaguk hosszú ideig vagy az általános katalógusban szerepelt (így például a kéziratok, ős-

nyomtatványok), vagy nem, ill. nem teljességre törően voltak tárgyai a könyvtári gyűjtésnek (mint például az aprónyomtatványok, térképek). Éppen ezért az azonosítás sokszor komoly gondot okoz, nem utolsó sorban régi katalógusaink pontatlansága, alfabetizálási elvtelensége következtében. Az egyes darabokat ezért tehát szinte kivétel nélkül kézbe kell venni és alapos nyomozást kell folytatni a proveniencia megállapítása érdekében. Ez komoly tudománytörténeti apparátus működtetését tenné szükségessé.

Az *egyházi könyvtárak* történetének módszertani problémái sem egyszerűek. Kétségtelen, hogy Pannonhalma, az esztergomi Bibliotheca, Debrecen és Sárospatak könyvtártörténetének ismerete nélkül nem lehet teljes értékű magyar könyvtártörténetet összeállítani. De kétségtelen az is, hogy itt is értelemszerű viszonyítással kell felmérnünk e könyvtárak valóságos művelődéspolitikai helyzetét és jelentőségét. Itt csupán egy-két alapszempontot tudunk említeni.

a) Katolikus vonatkozásban érdekes lenne annak vizsgálata, hogy az egyes könyvtárak mivel nyújtottak többet az átlagos hittudományi és irodalmitörténeti alapanyagnál. Ezen a téren különös érdeklődésre tarthatnak számot Szombathely, Pécs és Kalocsa különleges gyűjteményei.

b) Protestáns vonatkozásban vizsgálandó lenne, hogy e könyvtárak milyen eszközökkel szolgálták azt a haladó, magyar szellemű művelődéspolitikát, mely fenntartó intézményeik alapvető sajátossága volt.

c) Izraelita és görögkeleti vonatkozásban érdekes lenne megállapítani, hogy mit jelentett a magyarországi művelődés története számára az az anyag, mely a Rabbiképző Intézet, ill. a szentendrei ortodox püspöki gyűjtemény polcain összegyűlt.

d) Általában érdekes téma lenne, hogy a különböző felekezetek gyűjteményei részéről begyűjtött kallódó egyházközségi anyagból levonható lenne-e valamilyen általános következtetés tájtörténeti vagy tudománytörténeti vonatkozásban. (Erre a kérdésre tartalmas választ tudna adni pl. a sárospataki római katolikus gyűjtemény.)

Az állomány *funkcionális használhatóságá*nak két biztosítéka a személyzet és az épület. A *személyzet* esetében — túl az abszolút létszámadatokon — a szakmai (tudományos) felkészültség mértéke és az emberi magatartás pozitív jellege biztosítja azt, hogy egy könyvtár képes legyen funkciójának megfelelni. Név szerint is meg kell említenünk itt az Egyetemi Könyvtár tisztjét, Csery Józsefet, aki különben mint egyetemtörténész is serénykedett s akiről igazgatója, Toldy Ferenc 1840 tájt megállapította, hogy „egy jó írnok egymagában képes a katalógus hiányait pótolni". Ilyen s ehhez hasonló megjegyzések színezik, teszik élővé a néha elszomorító létszámadatokat. Meg kell jegyeznünk, hogy történeti adataink bőségesen bizonyítják: a személyzet kívánatos pozitív magatartása koroktól függetlenül függ az anyagi és lelki körülményektől. Ezek vizsgálata, értékelése a történeti szociológia számára sem érdektelen feladat.

Az *épület és a berendezés* kérdései történeti szempontból is rendkívül fontosak. Magyar vonatkozásban a történeti múlt ezen a téren nem sok pozitívumot mutathat fel. A jelentősebb, sokszor negatív tartalmú kérdések közül megemlítendők: az új, modern formákért való küzdelem és annak társadalmi háttere (különösen a budapesti Egyetemi Könyvtár és a Műszaki Egyetem Könyv-

tára, ill. a kolozsvári Egyetemi Könyvtár esetében); az épület és a könyvtári funkciórendszer kapcsolata (teremkönyvtár és könyvtárak, hármas tagolás kérdése); a könyvtári célra épült épületek célszerűsége és mindenkori modernsége; a könyvtári épület és a városkép, a könyvtári és városi fejlődés ütemének kapcsolata.

A könyvtártörténet forrásanyagának elvi és gyakorlati kérdései számos problémát rejtenek magukban. Itt most csak a leglényegesebbeket érintjük.

Tekintettel az általánosnak mondható adatszegénységre, nagyon lényeges minden belső forrásadat feltárása és rögzítése. Állománynaplók, katalógusok, a használati statisztikai adatok, irattári darabok, gazdasági (selejtezési) dokumentumok kivétel nélkül jelentősek. A jövő könyvtártörténészei érdekében külön fel kell hívnunk a figyelmet arra, hogy a könyvtári *irattári selejtezés* terén más szempontokat kívánatos érvényesíteni, mint általános közhivatali vonatkozásban.

A napi sajtóból, levelezésekből, szépirodalomból, a szak- és szórakoztató folyóiratokból *fel kellene tárni* (célszerű kooperációval) az egyes könyvtári intézményekre vonatkozó megjegyzéseket. Ez elsősorban azért jelentős, mert így mérhetőbbé válnék a könyvtárak iránti érdeklődés, a könyvtárak hatásának mértéke is. Természetesen intenzívebbé kellene — célszerű együttműködéssel lehetne is! — tenni a levéltári forrásanyag feltárását, kiterjesztve az intézményi irattárakra is.

Érintenünk kell *a kutatás formájával* kapcsolatos legfontosabb kérdéseket is. Korábban már többször szóltunk a könyvtártörténeti kutatásokkal kapcsolatos személyi nehézségekről, a magára hagyottan kutató könyvtártörténész egyéni nehézségeiről. Kevés olyan könyvtárunk van, mely függetlenített könyvtártörténésszel dicsekedhetik, — annak ellenére, hogy e kutatások tudománytörténeti jelentősége egyre nyilvánvalóbbá válik. Kevés az olyan intézmény is, ahol előmunkálatokkal, feltáró tevékenységgel számolhatunk. Általában az alapokból kell kiindulnunk, ez pedig sok időbe kerül. Az időhiányon azzal sem tudunk segíteni, ha az egyedül dolgozó kutató saját munkaidejét szervezetten tudja kihasználni. Egy-két függetlenített szakember munkába állítása könnyíthetne a helyzeten, mivel kétségtelen, hogy képzett munkaerőkkel a teljesítmény ugrásszerűen emelkedik. Mindebből következik, hogy részben intézményeken belüli, részben intézményközi *együttműködés* megszervezésére lenne szükség. Úgy véljük, hogy ha a könyvtártörténetet — melynek nemzeti bibliográfiánkban nincs önálló ETO-száma s melynek önálló magyar bibliográfiája sem jelent meg — önálló kutatási ágnak, „studium receptum"-nak tartjuk, akkor elengedhetetlen a kooperáció valamilyen szervezett formájának megteremtése. S úgy véljük: elégtelen, ha csak a kutatók tartják a dolog természete következtében laza kapcsolatokat.

Az eddigi *eredményeket* és a jövő *kilátásait* illetően az alábbiak leszögezését tartjuk fontosnak:

1. A magyar könyvtártörténeti kutatás legutóbbi évtizedei eredményeinek összefoglaló értékelésétől itt és most el kell tekintenünk. Kétségtelen, hogy az utóbbi időben fellendült a rendszeres könyvtártörténeti kutatás és emelkedett annak tudományos színvonala. Meggyőződésünk, hogy ez nem csupán a magyar könyvtártörténeti kutatások helyzetéről 1959-ben készített — tárgyilagosnak egyáltalán nem mondható — felmérésben említett tudománypolitikai „álokoknak", hanem elsősorban a tudománytörténeti érdeklődés világ-

szerte tapasztalható megnövekedésének következménye. Biztató jel az is, hogy egyre inkább kialakulnak a könyvtártörténet és a szorosabb értelemben vett rokon stúdiumok kapcsolatai (elsősorban művelődés- és politikai történeti vonatkozásban).

2. Ami az egyes részletkérdéseket illeti:

a) résztanulmányok formájában szinte teljesen elkészült a budapesti Egyetemi Könyvtár története (külföldi szaklapban pedig történetének 1918-ig haladó összefoglalása). Belátható időn belül elkészül az Országos Széchényi Könyvtár története is. Kiemelkedő eredményre lehet büszke a viszonylag fiatal Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár, melynek történetéről összefoglaló kötet látott napvilágot. Jelentős résztanulmányokat publikáltak még a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem könyvtára, a pécsi Egyetemi Könyvtár és a Műszaki Egyetem Központi Könyvtára történetéről is.

b) Összefoglaló *korszaktörténet*et írtak „az imperializmus első két évtizede" (1870—1890) magyar könyvtárügyéről és a Tanácsköztársaság könyvtárügyének egészéről. *Tájegység-történeti* kísérletek foglalkoznak a felszabadulást követő évtizedek vonatkozásában Debrecen, ill. Bács-Kiskun megye könyvtárügyének történetével.

c) az *egyházi könyvtárak* közül a régebbi korokat illetően Pannonhalma könyvtártörténetéről, ill. újabb kori vonatkozásban a szombathelyi püspöki könyvtárról, a debreceni református kollégium könyvtáráról és a budapesti Ráday-könyvtárról jelentek meg tanulmányok.

d) Több értékes tanulmány foglalkozott egyes magyarországi *magánkönyvtárakkal*, ide értve elsősorban a Corvina történetével foglalkozó kitűnő műveket.

Az eredmények alapján — úgy véljük — *elérkezett az idő arra, hogy megfelelő szervezéssel most már megindítsuk a magyar könyvtártörténeti szintézis előmunkálatait*, — az alábbi keretekben, közeli, ill. távlati elképzelésekkel: Budapest nagy tudományos és szakkönyvtárai történetét követhetné a főváros általános tudományos könyvtártörténete; a fővárosi és vidéki egyetemi és főiskolai könyvtárak történetéből megszülethetne a magyar felsőoktatásügy könyvtártörténete; ugyanígy sort kellene keríteni felsőszintű közművelődési könyvtáraink, valamint a magyar munkás- és földmunkásmozgalom könyvtártörténetére is.

*

Könyvtártörténeti kutatásokról szólva *a múlt és jelen óhatatlanul* és nem csupán az igeidők használatával *keveredik*. Az elmondottakkal bizonyítani kívántuk, hogy gyakorlati szempontból is érdemes könyvtáraink történetével foglalkoznunk, mivel aki ért a szóból és látva látja a múltat, az világosan felismerheti, hogy a régi erények mellett a régi hibák hatása is tovább él a mában, s az csak a múlt fejlődése ismeretében küszöbölhető ki megbízhatóan és hatásosan. Mindezek mellett a könyvtártörténet „életrevalóságát" az említett gyakorlati szempontokon kívül a stúdium kifejezetten történeti jellege, a művelődés- és politikai történethez fűződő szoros kapcsolatai is biztosítják. A könyvtártörténeti kutatások jelentőségének elismertetését viszont a jövőben tutatómunkánk jobb szervezésével, elmélyítésével, forrásbázisunk kiszélesítésével, szintézisek fokozatos megteremtésével tudjuk biztosítani.

ANDRÁS TÓTH

On some questions of methdoology in Hungary's library historiography

The study, delivered partly in the form of a lecture in the special continuation course of the National Széchényi Library, partly in the reading session of the Working Commitee on Book History of the Hungarian Academy of Sciences, treats in its first part methodological questions in general and questions of practice closely connected with them. The study emphasizes that library historiography is to be regarded first of all as a branch of science of historical character. One of the most important tasks is to examine, to which degree the whole of a certain library or a type of library followed the leading theoretical and political trends of the age (the character of the stock, the moral and professional attitude of the librarians, the forms and possibilities of the use of the library). A similarly important task of the library historiography is to investigate the role of the library in the special branches of science, in the *scientific life* of the country and by these in the life of the whole society. Consequently, the library historian has to regard as his most important task to find the possibilities of evaluating the professional problems of the library from the point of view of the history of science and society and to examine its methods changing from case to case. Speaking of questions of practice, the study treats in details some special problems of library use, staff, building, technical equipment, modes of research and resource material of library history. As a conclusion of the first part, the recent achievements of the Hungarian library historiography, the problems encountered, the deficiencies observed and the possibilities of their elimination have been treated.

FARKAS LÁSZLÓ

A Nemzeti Múzeum „államosítása" Eötvös József minisztersége idején

Az 1865. december 10-re összehívott országgyűlés, amely azután megalkotta a kiegyezésről szóló 1867. évi XII. törvénycikket, működésének már első hónapjaiban igen komoly formában foglalkozott a Nemzeti Múzeum s ezen belül a múzeum integráns — és abban az időben legjelentősebb — részét alkotó Széchényi Könyvtár ügyeivel, az intézmény fejlesztésének kérdéseivel.

A képviselőház 1866. március 20-i ülésén DEÁK Ferenc tizenkéttagú választmány létesítését indítványozta egyes fontos ügyekre vonatkozó „országgyűlési munkálatokkal megbízandó különféle bizottságok és hatáskörük meghatározására."[1] E különféle bizottságok egyike volt hivatva foglalkozni — DEÁK Ferenc indítványa értelmében — a „közintézetek, minő a Múzeum, Akadémia, Színház sat." ügyeivel. DEÁK Ferenc indítványát a képviselőház a következő napon elfogadta, a bizottságszervező választmány haladéktalanul megalakult, és megkezdte működését.[2]

A közintézetek ügyeivel foglalkozó bizottságra vonatkozóan a tizenkéttagú választmány a képviselőház 1866. április 12-i ülésén terjeszti elő véleményes jelentését: „Választassék egy 30-40 tagú bizottmány azon utasítással, hogy megvizsgálván az országos közintézetek, különösen a Magyar Nemzeti Színház, a Múzeum, a Magyar Tudományos Akadémia s a Ludoviceum állapotát, oly törvényhozási intézkedéseket hozzon javaslatba, amelyek ez intézetek szellemi és anyagi emelkedésére hatni képesek."[3]

A bizottság megalakítására vonatkozó javaslatát néhány nappal később ez a választmány oly értelemben módosítja, hogy „a közintézetek ügyében működendő" bizottmányba 53 tagot hoz javaslatba, az eredetileg tervezett 30-40 tag helyett.[4] A képviselőház a javaslatot ezzel a módosítással elfogadja, és május 12-i ülésén megejti a szavazást a bizottság tagjaira. A szavazás eredményét a május 14-i ülésen hirdetik ki. A bizottság tagjai lettek többek között EÖTVÖS József, GAJZÁGÓ Salamon, HUNFALVY Pál, JÓKAI Mór, KIRÁLYI Pál, LÓNYAY Menyhért, MIKÓ Imre, PODMANICZKY Frigyes, RÁDAY Gedeon, SZÁSZ Károly és SZILÁDY Áron.[5] Már ez a néhány név is jelzi „a közintézetek ügyében működendő bizottság" súlyát és jellegét.

[1] Az 1865. évi december 10-re hirdetett Országgyűlés Képviselőházának Irományai (Irományok) I. kötet, 26. szám — XLIII. ülés, 274. jkvi pont. Az 1865. évi december 10-re hirdetett országgyűlés Képviselőházának Naplója (Napló) I. kötet 366. lap, XLIII. ülés, 1866. III. 20.

[2] Napló: I. kötet, 368. lap, XLIV. ülés, 1866. III. 21.

[3] Irományok: I. kötet, 28. szám, XLVIII. ülés, 326. jkvi pont

[4] Irományok: I. kötet, 31. szám, LVII. ülés, 409. jkvi pont

[5] Napló: II. kötet, 95. lap, LVIII. ülés, 1866. V. 12.; Napló: II. kötet, 104. lap, LIX. ülés, 1866. V. 14.

Igaz ugyan, hogy ez az 53 tagú bizottság valójában nem sokat tett a gondjaira bízott közintézetek, közelebbről a Nemzeti Múzeum, illetve a Széchényi Könyvtár szellemi és anyagi emelkedése érdekében, ez azonban nem e bizottság összetételén vagy tehetetlenségén múlott, hanem egyszerűen annak volt a következménye, hogy hamarosan létrejött a kiegyezés, megalakult a felelős minisztérium, s az vette át a bizottság feladatait.

Az Országgyűlési Naplók és Irományok tanúsága szerint a Közintézeti Bizottság mindössze egy alkalommal foglalkozott a Nemzeti Múzeum ügyeivel, éspedig a múzeum egyes „régiségi tárgyainak" a párizsi világtárlatra való kiküldésével kapcsolatban. A képviselőház 1867. január 29-i ülésén hozott határozata szerint: „A Ház kijelenti, hogy a nemzeti múzeumi tárgyak fölötti intézkedés az országot, nevezetesen az országgyűlést illeti, s meghagyja a közintézeti bizottságnak, hogy a Nemzeti Múzeumból a párisi világtárlatra küldendő tárgyak iránt javaslatot terjesszen elő."[6] A képviselőháznak ez az elvi jelentőségű határozata, hogy a múzeumi tárgyak feletti intézkedés joga az „országot", illetve annak akkor egyetlen alkotmányos központi szervét, az országgyűlést illeti, félreérthetetlenül meghatározza — egy konkrét üggyel kapcsolatosan — a Nemzeti Múzeum s vele a Széchényi Könyvtár jogi helyzetét az akkori közjogi viszonyok között.

A rövidesen ezután létrejött s az 1867. évi XII. tc-kel törvénybe iktatott kiegyezés természetesen ebben a vonatkozásban is változást jelentett, és a Nemzeti Múzeum a könyvtárral együtt a felelős magyar minisztérium s ezen belül mint kulturális célú alapítvány a vallás- és közoktatásügyi miniszter irányítása alá került. A múzeum szellemi és anyagi emelkedésének gondja most már az alkotmányos közigazgatási hatóságra, a felelős minisztériumra hárult, s ennek folytán a képviselőház által létrehozott közintézeti bizottság igazgatási jellegű működése feleslegessé vált. Az országgyűlés intézkedésére vagy határozatára ezentúl már csak az alkotmány értelmében a törvényhozásnak fenntartott jogkörben volt szükség.

Ilyen törvényhozási ügy volt persze a múzeum anyagi fenntartásának kérdése is, amennyiben az érintette az állami költségvetést.

A Nemzeti Múzeum, jogi minőségét illetően, önálló jogi személy, alapítvány volt, ami tulajdonképpen „A Nemzeti Múzeum felállításáról és a magyar nyelv művelését előmozdító más intézkedésekről" szóló 1808. évi VIII. törvénycikkel jött létre. Az állami költségvetéssel azonban mindjárt az alkotmányos élet helyreállítása után közvetlen kapcsolatba került, két oknál fogva is.

Az egyik ok az volt, hogy a Nemzeti Múzeumi Alap-nak mint kulturális célú alapítványnak a kezelője a vallás- és közoktatásügyi miniszter lett, aminek a vallás- és közoktatásügyi tárca költségvetésében már magában véve is nyilvánvaló költségkihatásai voltak. A másik ok pedig az volt, hogy a múzeumi alapítvány — az ún. Nemzeti Múzeumi Alap — saját jövedelmei már nem voltak elégségesek a múzeum egyre növekvő, mind jobban kiteljesedő feladatainak teljesítésével járó költségek fedezésére, s az alapítvány költségvetési hiányainak pótlásáról az állami költségvetésben kellett gondoskodni.

Mindkét szempont kifejeződött és mind a kétféle szükséglet kielégítéséről gondoskodás történt már a kiegyezés utáni első — az 1868. évre szóló — állami költségvetésben.

[6] Napló: III. kötet, 177. lap, XC. ülés, 1867. I. 29.

Az országgyűlés képviselőháza állandó pénzügyi bizottságának az 1868. évre előterjesztett állami költségvetés tárgyában beadott jelentése a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium központi személyzetének magas létszámát, egyebek mellett, azzal is indokolja, hogy „a jelen minisztérium hivatali személyzetének nem kis részét (eddigelé legalább) az e minisztérium ügykörébe tartozó különféle alapok és alapítványok kormányzása is veszi igénybe."[7] Ilyen alapítvány volt a Nemzeti Múzeumi Alap is.[8]

De az 1868. évi XXIII. tc-kel törvényerőre emelt 1868. évi állami költségvetésbe a Széchényi Könyvtár már külön tételként is fel volt véve, a költségvetés 41. Fejezetének 2. címében. Rendes Kiadások. Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium 41. Fejezet 2. cím: „Különféle nemzeti intézetek segélyezése és tudományos célok előmozdítása". Ennél a címnél összesen 50 000 frt volt előirányozva, a következő részletezésben:

1. A magyar nemzeti múzeum könyvtárának kiegészítése, rendezése és felállítása céljából felszerelésére	10 000 frt
2. Művészeti célokra, jelesen utazási ösztöndíjakra, megrendelésekre, jeles elaggott művészek segélyezésére	10 000 frt
3. Magyarországi történelmi források és műemlékek kiadására, ismertetésére és esetleg fenntartására	12 000 frt
4. Földtani kutatások és közleményekre	2 000 frt
5. A magyar tudományos academia könyvtár gyarapítására	5 000 frt
6. A pesti magyar állatgyógyintézet fenntartására	11 000 frt
Összesen tehát	50 000 frt

Tájékozásul érdemes talán megemlíteni, hogy az 1868. évi állami költségvetés teljes összege 130 518 300 o. é. forintot tett ki, amiből a rendes kiadásoknál 99 536 500, a rendkívüli kiadásoknál pedig 30 981 800 o. é. forint volt előirányozva.

A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium teljes szükségletére a rendes kiadásoknál 1 074 000 forintot irányzott elő ez a költségvetés, a következő részletezésben:

38. Fejezet.	Központi igazgatás	228 000 frt
39. Fejezet	Egyházi célok	290 000 frt
40. Fejezet	Tanulmányi célok	312 000 frt
41. Fejezet	Közművelődés	230 000 frt
42. Fejezet	Nyugdíjak	14 000 frt
		1 074 000 frt

Rendkívüli kiadás ebben az évben a vallás- és közoktatásügyi tárcánál nem volt előirányozva.

A vallás- és közoktatásügyi tárcánál előirányzott bevételek az 1868. évi állami költségvetésben mindössze 57 000 forintot tettek ki. Ebből 40 000-frt azokból a járulékokból adódott, amelyekkel a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium kezelésében levő „közalapítványi alapok" voltak kötelesek hozzájárulni a minisztériumi számvevőség költségeihez.

[7] Irományok: V. kötet, 305. szám, CCLXXVIII. ülés, 2428. jkvi pont

[8] Lásd erre vonatkozólag az 1869. évi április hó 20-ra hirdetett országgyűlés képviselőházának 1449. számú irományát: „A magyarországi közalapítványi alapok 1870. évi zárszámadásaiban kitüntetett eredmények részletes kimutatása". 16. kötet. 271. lap. Az „alap" elnevezés történetileg alakult ki; jogilag nem alapról, hanem alapítványról van szó. Ugyanez volt a helyzet az Egyetemi Alap esetében is.

Az 1869. évi állami költségvetésbe (1868. évi L. tc.) a vallás- és közoktatásügyi tárcánál a „Különféle nemzeti intézetek segélyezése és tudományos célok előmozdítása" címen — az előző évi 50 000 frt-tal szemben — összesen 68 000 frt volt felvéve. Ebből „A magyar nemzeti múzeum könyvtárának kiegészítési, rendezési és felállítási költségeire" — az előző évivel egyezően — ismét 10 000 frt volt előirányozva. Ezen felül azonban itt volt még előirányozva 12 000 frt „rendes segély" a magyar nemzeti múzeum részére, „mely eddig az országos alapból fedeztetett".

A vallás- és közoktatásügyi tárcánál előirányzott bevételek — így a közalapítványi hozzájárulások is — az előző évivel azonosak voltak; rendkívüli kiadás a vallás- és közoktatásügyi tárcánál ebben az évben sem volt előirányozva. A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium teljes szükséglete az előző évihez képest majdnem 300 000 frt-tal emelkedett, s összesen 1 346 400 frt-ot tett ki.

A költségvetés képviselőházi tárgyalása során ismét szóba került, és kifogás tárgya volt a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium központi személyzetének magas létszáma. Erre vonatkozólag az állandó pénzügyi bizottság „Jelentése a Vkm 1869. évre szóló költségvetése tárgyában" a következőket tartalmazza: „— A Vk miniszter úr kinyilatkoztatta, hogy a minisztérium központi személyzete számát nem lehet apasztani két ok miatt: először a rendkívüli viszonyok tekintetéből, és az átmeneti szervezési munkálatok sokasága miatt; másodszor pedig, mert a cultusminister számos és nagy terjedelmű alapokat és alapítványokat részint maga kezel, részint azoknak kezelése fölött ellenőrködik, és ezen feladatának teljesítésében sok tisztviselőre van szüksége. — Egyszersmind indítványozza (ti. a Bizottság): utasíttassék a cultusminister arra, hogy jövőre mindazon alapok- és alapítványokról, melyeket akár közvetlenül maga kezel, akár pedig kezelésük fölött őrködik, felvilágosító kimutatást terjesszen az országgyűlés elé, hogy ez azoknak irányában magát kellőleg tájékozhassa. —"[9]

De ezen túlmenőleg már akkor felmerült az az igény, hogy a közalapítványok kiadásait és bevételeit az állami költségvetésbe kell beledolgozni. Az 1869. évi költségvetés részletes tárgyalásán elhangzott felszólalásában Tisza Kálmán — többek között — a következőket mondotta: „— a legközelebbi alkalommal, midőn már tájékozva leszünk ezen alapítványok természete felől, részemről legalább okvetlenül kívánni fogom, hogy mindezen alapítványok jövőre a budgetbe jövedelmeikkel és kiadásaikkal együtt rendszeresen bevétessenek, és rólok számadás adassék."[10]

Az 1870. évi állami költségvetésbe (1870. évi XI. tc) a Magyar Nemzeti Múzeum és a Pesti Királyi Egyetem költségvetése már szervesen be is volt illesztve.

A múzeum rendes kiadásai az állami költségvetés „Rendes kiadások, XVII. Fejezet 5. címében — Közművelődési célok —" voltak előirányozva az alábbi összegekben:

Tisztviselők és szolgák fizetései és szálláspénzei és egyéb élvezményei	26 492 frt
Költségadományok, alapítványi illetékek, járulékok, jutalmak és segélyek, épület fenntartása, adó és illetékek, napidíjak és utazási költségek, házi szükségletek, kamatok és vegyesek	35 455 frt
Nyugdíjak	5 810 frt
	67 757 frt

[9] Irományok: VI. kötet, 345. szám CCCIV. ülés 2711. jkvi pont
[10] Napló: X. kötet, 281. lap, CCCXI. ülés, 1868. XI. 12.

Ezen felül a Rendkívüli kiadásoknál fel volt véve a Magyar Nemzeti Múzeum rendkívüli költségeire 43 400 frt.

A múzeum bevételeit a költségvetés (Rendes fedezet, V. Fejezet, Vkm 2. cím) az alábbiak szerint irányozta elő:

Gyümölcsöző tőkék kamatai	8 830 frt
Ingatlanokból	820 frt
Járulékokból és vegyesekből	17 040 frt
	26 690 frt

A múzeum 1870. évre előirányzott rendes kiadásai (67 757 frt) tehát 41 067 frt-tal meghaladták az előirányzott saját bevételek (26 690 frt) összegét. Ezt a hiányt, valamint a múzeum rendkívüli kiadásaira előirányzott 43 400 frt-ot, összesen tehát 84 467 frt-ot a kormányzat az állami költségvetésből fedezte.

A kiadási és bevételi tételek egybevetéséből kitűnik az is, hogy a múzeum ún. saját bevételei 1870-ben mindössze — hozzávetőleg — a szoros értelemben vett személyi kiadások, tehát a fizetések és szálláspénzek fedezésére lettek volna elegendők. Minden egyéb kiadást, tehát az összes dologi kiadásokat, de még az olyan személyi jellegű kiadásokat is, mint amilyenek voltak például a múzeumi nyugdíjasok nyugellátásai,[11] valamint a jutalmak, segélyek, napidíjak — az állami költségvetésben biztosított állami hozzájárulásból kellett fedezni. Ez az állami hozzájárulás, mint láttuk, ebben az évben 84 467 frt-ot tett ki. Sőt — mint azt a későbbiekben majd látni fogjuk — ugyanebben az évben a törvényhozás a vallás- és közoktatásügyi miniszter 1870. évi kiadásainak fedezésére szolgáló póthitelről szóló 1870. évi XLVI. tc-ben rendes kiadások címén még további 8000 frt-ot, és rendkívüli kiadások címén további 26 586 frt-ot, összesen tehát 34 586 frt-ot biztosított a Magyar Nemzeti Múzeum részére. Az 1870. évi állami hozzájárulás teljes összege tehát 84 467 + 34 586 = 119 053 frt volt, több mint négyszerese a múzeum összesen 26 690 frt-ot kitett saját bevételeinek.

Mielőtt rátérnénk annak a kérdésnek a tárgyalására, hogy a Nemzeti Múzeum kiadásaira előirányzott teljes összegből mennyi esett az Országos Széchényi Könyvtárra, vizsgáljuk meg még röviden azt a kérdést, hogy milyen forrásokból származtak ebben az időben a múzeum „saját" bevételei.

A költségvetés részletezése szerint a múzeum 26 690 frt-ot kitevő saját bevétele a következő tételekből adódott:

Gyümölcsöző tőkék kamatai	
187 897 frt 86 kr-nyi tőke kamatja	8 830 frt
Járulékokból	
Az Egyetemi Alapból	672 frt
A Marczibányi-féle alapítványból	210 frt
A felkelési alapok fölösleg jövedelméből	16 118 frt
Egyéb bevételek	
A sonkolyosi korcsmáltatási jog stb. haszonbére	800 frt
A múzeumi kert füvéért bér	20 frt
Vegyes bevételek	40 frt
	860 frt
A háromféle bevétel együttesen	26 690 frt

[11] Az 1871. évi költségvetéstől (1871: XI. tc.) kezdve megszűnt a nyugdíjak tárcánkénti előirányzása; ettől kezdve a múzeumi nyugdíjasok nyugellátása sem a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium Fejezetben, hanem a „Nyugdíjak" megjelölésű külön költségvetési Fejezetben volt előirányozva.

Mint látható, az első két csoportból származó jövedelmek tették ki majdnem a teljes bevételi összeget. A 187 897 frt 86 kr-nyi tőke „a Magyar Nemzeti Múzeumi Alap". Ennek állagáról, keletkezéséről és felhasználásáról a következőket tartalmazza az az Előterjesztés, amit „1868 pünkösdhó 20-dik napján" keltezve br. Eötvös József vallás és közoktatásügyi miniszter terjesztett a király elé „a felügyelete alatt lévő magyarországi közalapítványi alapok és jószágok 1867. évi pénztári és gazdászati állapotáról, s a vallás-, tanulmányi és egyetemi alapok 1868. évi költségvetési előirányzatáról".[12]

„A magyar nemzeti múzeum alapja részint az 1836: 37. tc-ben felajánlott 625 000 frt-ból, részint a törvényhatóságok és magánosok adományából keletkezett. Ezen pénzekből épült fel a múzeum palotája, és megvétettek a magyar nemzeti múzeum számára némely gyűjtemények. A maradvány kamatja szolgál a múzeum fenntartására, s a hiányt pótolja az összesített felkelési alap fölössége és egy 12 000 frt-os országos járulék. A múzeumi alap cselekvő állapota 1867 végével: 187 308 frt 50½ kr."

Mint láttuk, 1870-ben — illetve 1869 végével — a múzeumi alap tőkeállománya 187 897 frt 86 kr volt.

A Nemzeti Múzeumról szóló 1836. évi XXXVII. tc a múzeum új épületére 500 000 frt-ot és a Jankovich-gyűjtemény megvételére 125 000 frt-ot állapított meg; a két összeg együtt teszi ki az előterjesztésben említett 625 000 frt-ot. A múzeumi alap azonban nem ezzel a törvénnyel, hanem „a Nemzeti Múzeum felállításáról, és a magyar nyelv művelését előmozdító más intézkedésekről" szóló 1808. évi VIII. tc-kel jött létre. E törvény alapján a nemzeti múzeumi alapra gyűjtött összeg 553 523 frt 40 kr-t tett ki.[13] Erre, valamint az 1827. évi XXXV. és az 1836. évi XXXVIII. tc-kel becikkelyezett további felajánlásokra utal az Előterjesztés a törvényhatóságok és magánosok adományainak említésével.

A felkelési alap — a Fundus Concurrentialis — fölösleg jövedelmeinek a múzeum szükségleteire való „ideiglenes" felhasználását ugyancsak az 1836. évi XXXVII. tc. rendelte el.[14]

Az ún. felkelési összesített alap az 1809-i nemesi subsidium maradványa volt, amit az 1811—12. évi országgyűlés jövendőbeni szükségletekre fenntartani rendelt, majd amiről később az 1825/27. évi XVII. tc. 2. §-a úgy rendelkezett, hogy azt a Ludovika Akadémia céljaira kell fordítani. Összes vagyona az 1867. év végén 352 373 frt 61 kr. volt. Bevétele az alap 1868. évi költségvetése szerint 19 392 frt-ot, kiadása pedig (néhány nemesi felkelő segélyezése) 3562 frt-ot tett ki. A költségvetési fölösség 15 830 frt volt; ez szolgált az 1836. évi XXXVII. tc. rendelkezése alapján a múzeum szükségleteinek fedezésére.[15]

[12] A vallás- és közoktatásügyi magyar kir. miniszternek legalázatosabb előterjesztése a felügyelete alatt levő magyarországi közalapítványi alapok és jószágok 1867. évi pénztári és gazdászati állapotáról, s a vallás-, tanulmányi és egyetemi alapok 1868. évi költségvetési előirányzatáról. Budán, 1868. A magyar kir. tudományegyetem nyomdájából. (OSzK raktári jelzet: 403.097.) Ebből az előterjesztésből a miniszter a képviselőház tagjai számára is átküldött 300 példányt, és azok „a tagok között szétosztattak." Képviselőházi Jegyzőkönyv: CLI. ülés 1868. június 30, 2195. szám

[13] Magyar Nemzeti Múzeum — Általános történeti áttekintés, Budapest, 1896. 4. lap

[14] 1836. évi XXXVII. tc. A Nemzeti Múzeumról: „2. §. Az Intézet szükségeinek fedezésére, de leginkább azon okból, hogy annak gyűjteményei esztendőnként nevezetesebben gyarapíttassanak, a felkelési Concurrentialis fundus fennmaradott készpénzének kamatja, mely az 1825/27-ki XVII. Törv.-czikkely 2-dik §. által a Ludovica intézet számára rendeltetett, ideiglen a Múzeum jövedelmeihez kapcsoltatik."

[15] Id. vallás- és közoktatásügyi miniszteri előterjesztés (12. sz. jegyzet) 20. lap

A múzeum 1870. évi költségvetésébe a felkelési alap fölösleg jövedelme — mint láttuk — 16 118 frt-tal volt felvéve. A múzeumi alapnak ez a jövedelme, mely az 1871. és 1872. évi múzeumi költségvetésben még szerepel, az 1872. év végével megszűnt, mivel a magyar királyi honvédségi Ludovika Akadémia felállításáról szóló 1872. évi XVI. tc. a felkelési alap tőkéjét 1873. január 1-től — az 1827. évi XVII. tc. 2. §-ára való hivatkozással — visszacsatolta a Ludovika Akadémia alapjához.[16]

Az előterjesztésben említett 12 000 frt-os országos járulék az 1868. év végével megszűnt. Pótlására — mint láttuk — az 1869. évi állami költségvetés 12 000 frt „rendes segélyt" irányzott elő, „mely eddig az országos alapból fedeztetett". A múzeum 1853 óta részesült az ún. országos alapból rendszeres támogatásban. Ennek az országos járuléknak az összege eredetileg évi 7350 frt volt;[17] az 1868. évben a járulék összege a miniszteri Előterjesztés szerint 12 000 frt-ot tett ki.

Az Egyetemi Alapból a Múzeumi Alap részére fizetett évi 672 frt-os járulék kifejezetten a Széchényi Könyvtár céljaira szolgált. Az Egyetemi Alap 1868. évi költségvetésében a „rendes szükségletek" közt volt előirányozva a Nemzeti Múzeumi Alapnak fizetendő 672 frt összegű járulék, az alábbi részletezésben:

A könyvtári őr javadalmazására		504 frt
A könyvtári szolga javadalmazására		168 frt
	Összesen	672 frt

Ezt a járulékot a miniszter a következő — 1871. — évben mind a Múzeumi Alap, mind pedig az Egyetemi Alap költségvetésében töröltette.[18]

Most térjünk át annak a kérdésnek a vizsgálatára, hogy az 1870. évi állami költségvetésben (1870. évi XI. tc.), valamint a vallás- és közoktatási (!) miniszter 1870. évi kiadásainak fedezésére szolgáló póthitelről szóló törvényben (1870. évi XLVI. tc.) a Magyar Nemzeti Múzeum kiadásaira előirányzott hitelekből mennyi jutott az Országos Széchényi Könyvtár szükségleteinek fedezésére.

A múzeumi tisztviselők illetményét — fizetés és szálláspénz — a költségvetés részletezése a múzeum szervezeti tagolódása szerint tartalmazza a következőképpen:

a) Központi igazgatás

1 igazgató	2100 frt	természetbeni lakás
1 irattárnok	1000 frt	természetbeni lakás
1 irnok	420 frt	természetbeni lakás

[16] 1872. évi XVI. tc. a magyar királyi honvédségi Ludovika Akadémia felállításáról: „5.§. A fölkelési pótjáruléki (concurrentialis) alap fennmaradott tőkéje, melynek kamatja az 1836-dik évi XXXVII. törvényczikk határozata folytán ideiglenesen a nemzeti múzeum segélyezésére fordíttatott: az 1827. évi XVII. törvényczikk 2-dik §-ának értelmében a jövő 1873-dik évi január 1-ső napjától kezdve a Ludovika-Akadémia alapjához csatoltatik vissza".

[17] Magyar Nemzeti Múzeum — Általános történeti áttekintés 5.1: „A vagyoni helyzet javítására a múzeum költségvetését 1853 óta az orsz. alapból évi 7350 forinttal pótolták, 1854-ben ugyanebből az alapból 80 000 pengőforintot utalványoztak, Ő Felsége pedig 1857-iki körútja alkalmából a budai kir. várépítési alapból 50 000 pengőforintot engedélyezett." Ez a két utóbbi persze nem rendszeres támogatás volt.

[18] Lásd az 1871. évi állami költségvetés vallás- és közoktatásügyi miniszteri indokolását.

b) Széchényi országos könyvtár (!)

1 könyvtárőr	1400 frt	természetbeni lakás
1 őrsegéd	1000 frt	természetbeni lakás
1 őrsegéd	1000 frt	200 frt szálláspénz
1 irnok	500 frt	100 frt szálláspénz
1 irnok	500 frt	100 frt szálláspénz

c) Régiség-osztály

1 őr	1400 frt	természetbeni lakás

d) Természet-osztály

1 igazgató őr	2000 frt	természetbeni lakás

e) Képtár

1 őr	1000 frt	természetbeni lakás

Szolgák fizetése és szálláspénze

6 szolga	350 frt-jával	és 60 frt lakbérrel vagy
6 szolga	300 frt-jával	természetbeni lakással

A könyvtárnak tehát összesen 5 tisztviselője volt, nem számítva ide a „szolgákat", akiknek létszáma az egész múzeumra együttesen volt megállapítva 12 főben.

A könyvtár vezetőjének, a könyvtárőrnek az illetménye a Régiség-osztály őrének illetményével volt azonos összegű. Ez kevesebb volt, mint a Természet-osztály „igazgató-őrének" fizetése, de több volt a Képtár őrének fizetésénél.

Érdekes összehasonlítani ezeket a fizetéseket a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium tisztviselőinek ugyanabban az állami költségvetésben megállapított illetményeivel:

miniszter	12 000 frt	2000 frt (lakbér)
államtitkár	6 000 frt	1000 frt
min. tanácsos	5 000 frt	600 frt
min. o. tan.	3 000 frt	400 frt
min. titkár	1 800 frt	300 frt
min. fogalmazó	900 frt	200 frt
segéd fogalmazó	600 frt	120 frt
számvevőségi igazgató	2 100 frt	300 frt
számtanácsos	1 300—1 500 frt	200 frt
számtiszt	500—1 000 frt	120—150—180 frt
shiv. igazgató	1 500 frt	300 frt
shiv. aligazgató	1 200 frt	200 frt
számv. irattárnok	1 200 frt	200 frt
shiv. tiszt	600—800 frt	120 frt
ajtónálló	400 frt	48 lakbér + 50 ruhailletmény
hivatalszolga	300—350 frt	48 lakbér + 50 ruhailletmény

A Széchényi Könyvtár vezetőjének, a „könyvtárőr"-nek a fizetése tehát nem érte el egy miniszteri titkár fizetését, a két könyvtáros „őrsegéd" pedig alig kapott többet, mint egy miniszteri fogalmazó. Az írnokok fizetése kevesebb volt a minisztériumi segédhivatali tisztek fizetésénél, a „szolgák" fizetése viszont megegyezett a minisztériumi hivatalszolgák fizetésével.

A könyvtár gyarapításra, az 1870. évi költségvetés részletezése szerint, mindössze 420 frt volt előirányozva, az „Alapítványi illetékek" tételben. Nyilvánvalóan azért itt, mert a könyvtár gyarapítására tulajdonképpen a Széchényi Lajos-féle alapítvány kamata, illetve a kamat 4/5 része szolgált.

A könyvtáralapító gróf SZÉCHÉNYI Ferenc fia, SZÉCHÉNYI Lajos 1827-ben 10 000 frt-os alapítványt tett a könyvtár gyarapítására. Az alapítványi tőke kamatainak 4/5 része szolgált a könyvtár állományának gyarapítására, 1/5 rész pedig a könyvtár egyik őrét illette meg.[19] A 10 000 frt-os alapítványi tőke évi kamata — 5 és ¼ százalékkal számítva — 525 frt volt; ennek 4/5 része, vagyis 420 frt volt felvéve a költségvetésbe a könyvtár gyarapítására, 1/5 része pedig, vagyis 105 frt ugyanebben az „Alapítványi illetékek" tételben a „könyvtár őrének jutalmul" volt előirányozva.

Tévesen írja FEJÉRPATAKY László, hogy a Széchényi Könyvtár gazdagítására fordítható rendes évi javadalom az 1870. évi állami költségvetésbe 2000 frt-tal volt felvéve.[20] Kifejezetten gyarapítási célra csak az említett 420 frt volt előirányozva az 1870. évi állami költségvetésben, ami kétségtelenül igen kevés, hiszen ugyanebben az állami költségvetésben a Magyar Tudományos Akadémia könyvtárának gyarapítására 5000 frt volt előirányozva — miként már az 1868. és az 1869. évi állami költségvetésben is. Viszont fel volt még véve az 1870. évi költségvetésben „kézi szakkönyvek és folyóiratokra" — igaz, hogy az egész múzeum részére — a „Költségadományok" tételnél még további 5000 frt, azonkívül a rendkívüli kiadások között „a Jászay-féle okmánygyűjtemény hátralévő ára fejében még 2000 frt" (FEJÉRPATAKY talán ezt minősítette a könyvtár gyarapítására szolgáló rendszeres javadalomnak). A miniszteri indokolásból kitűnőleg az összesen 3000 frt-ra szabott vételárból 1000 frt már ki volt fizetve.

Mindezeken felül a még ugyanebben az évben megszavazott póthitelből (1870. évi XLVI. tc.) további összegek jutottak gyarapítási célokra. Éspedig a rendes kiadásoknál „kézi szakkönyvek és folyóiratokra" — feltehetőleg ismét az egész múzeum részére — újabb 2500 frt, a rendkívüli kiadásoknál pedig „a Balogh féle könyvtár megvásárlására" 12 100 frt. Ez a vétel ugyan végül is nem jött létre, mert a szóbanlevő Balogh-féle könyvtárat nem a múzeum könyvtára, hanem az Egyetemi Könyvtár kapta meg, de mindenesetre tény az, hogy az 1870. évi állami költségvetésben a Széchényi Könyvtár gyarapítására összesen 14 520 frt volt előirányozva. Ez pedig már tekintélyes összeget jelentett.

A kifejezetten rendszeres gyarapításra előirányzott összeg csekély voltát bizonyos tekintetben magyarázza az a körülmény, hogy a Széchényi Könyvtár rendeltetésének és az alapító szándékának megfelelően kötelespéldányra jogosult könyvtár volt. A könyvtárnak ezt az alapítólevélben már rögzített jogát, amit később több kancelláriai, illetve helytartótanácsi rendelet részletesen is szabályozott, az 1848-as sajtótörvény, az 1848. évi XVIII. tc. 40. §-a törvényerőre emelte.[21]

Erre a törvényre hivatkozik az igazságügyminiszter 1867. július 17-én kelt rendelete a sajtótermékek kötelespéldányainak beküldéséről. „— A 40. §-ban (az 1848. évi XVIII. tc. 40. §-ában) megszabott, s a nemzeti múzeum számára rendelt másik példány pedig, mint eddig, a helybeli hatóság elnökénél teendő

[19] A Magyar Nemzeti Múzeum Széchényi Országos Könyvtára 1802—1902. Alapításának századik évfordulójakor ismertetik a könyvtár tisztviselői. Budapest, 1902. Dr. FEJÉRPATAKY László: *A könyvtár múltja és jelene.* 6. l.

[20] I. m. i. tanulmány 4. l.

[21] 1848: XVIII. tc. Sajtótörvény: „40. §. Úgy a nyomtatványokból, mint az ábrázolatokból két példány a helybéli hatóságnak átadandó, egyik a hatóságé, másik bekötve a nemzeti múzeumé lesz."

le. —" Ezt követően, 1867. december 20-án a vallás- és közoktatásügyi miniszter körrendeletet intéz valamennyi törvényhatósághoz „a sajtó-termelvények jegyzékének évnegyedes beküldése iránt". A körrendelet (15.856/1867. vallás- és közoktatásügyi miniszter) szövege szerint: „Oly célból, hogy a hazai könyvészet évenként kellő pontossággal szerkesztethessék, másrészt, hogy a magy. nemz. múzeum-könyvtár (!) igazgatósága magának a Magyarországban évenként megjelenő sajtó-termelvényekről minél teljesebb tudomást szerezhessen —."

Ez a rendelkezés már a kötelespéldány szolgáltatás ellenőrzését célozza, s ezáltal is biztosítani kívánja a Széchényi Könyvtár kötelespéldányos gyarapodásának teljességét.

Teljes egészében a Széchényi Könyvtár szükségleteinek fedezésére szolgált az a 10 400 frt, ami az 1870. évi állami költségvetésben, a Rendkívüli kiadásoknál, a Nemzeti Múzeum rendkívüli költségeire felvett 43 400 frt-ból a könyvtár rendezésére volt előirányozva; ebből 5400 frt napidíjakra, 5000 frt pedig dologi kiadásokra (szekrények, irodaszerek stb.) szolgált. Ilyen célra — mint láttuk — már az 1868. évi és az 1869. évi állami költségvetés is előirányzott 10 000-10 000 frt-ot — „a magyar nemzeti múzeum könyvtárának kiegészítési, rendezési és felállítási költségeire" — a rendes kiadásoknál. Ez a tétel az 1870. évi költségvetésben, kivételes jellegénél fogva — helyesen — a rendkívüli kiadások közé került. Az előző évekhez képest mutatkozó 400 frt-os többletet, a miniszteri indokolás szerint, a díjnokok magasabb napidíja okozta.

Ezzel a költségvetési tétellel kapcsolatosan a következőket írja Fejérpataky László: „Az állami költségvetés már 1868. évben tekintélyes összeget, 10 000 forintot vett fel a múzeumi könyvtár rendezési munkálataira, és az 1869-ben e célra kirendelt miniszteri biztos felügyelete alatt a könyvtári tisztviselők, és kellő számú ideiglenes alkalmazott segítségével megkezdődött az évekig tartó nagy művelet, melynek eredményeként 1875-ben az akkor legjobbnak elismert müncheni rendszer szerint újjáalkotva, a tudomány és a könyvtártan igényeinek megfelelő állapotban ismét megnyílt a közönség használatára."[22]

Az 1870. évi állami költségvetésből érdemes még megemlíteni az egész múzeumra egységesen vonatkozó néhány olyan tételt, amelyek a könyvtár szempontjából jelentősek.

A múzeumi épület fenntartására ebben az évben, a rendes kiadások között 2500 frt volt felvéve. Jutalmazások és segélyezések a múzeum személyzete részére: 1000 frt. Az 1870. évi XLVI. tc-ben megállapított póthitelből a rendkívüli kiadásoknál 9500 frt volt előirányozva a múzeumban (épület és kert) létesítendő vízvezetékre.

Mindezek ismertetése után lássunk most egy részletet az 1870. évi állami költségvetés miniszteri indokolásából (br. Eötvös József):

„Elérkezettnek hittem végre az időt, midőn ezen, nemében egyetlen intézetünk (ti. a Nemzeti Múzeum), mely egyes táraiban négy külön múzeumot egyesít, mind személyzetének szervezése, mind tárainak javadalmazása tekintetében az ország által az eddiginél nagyobb mérvben segélyeztessék, hogy így az eddigi ideiglenes helyett, törvényes s végleges szervezetet nyerve, az európai hasonnemű intézetek között, tekintettel hazánk sajátszerű viszonyaira, becsülettel megállhasson."

Világosan kitűnik ebből az indokolásból az a cél, amit Eötvös elérni kívánt:

[22] I. m. i. tanulmány 7. l.

a Nemzeti Múzeumot s ennek keretében a nemzeti könyvtárat olyan intézménnyé fejleszteni, amely sajátos magyar vonásainak, jellegzetesen magyar voltának megtartása mellett elérje a hasonló, de már fejlettebb európai intézmények színvonalát. A kitűzött cél elérésére szolgáló eszközök: az intézmény költségvetésének az állami költségvetésbe való beillesztésével az állam részéről biztosított rendszeres anyagi támogatás, s ennek segítségével az intézmény állandó jellegű, megfelelő szervezetének kialakítása s e szervezet magas színvonalú, zavartalan működéséhez szükséges személyi és dologi szükségletek kielégítése. Különösen fontosnak tartotta Eötvös azt, hogy a Nemzeti Múzeum részére mindezt törvény, tehát legmagasabb rendű jogszabály biztosítsa. Az 1871. évi költségvetés indokolásában — mint látni fogjuk — Eötvös hangsúlyozottan hivatkozik arra, hogy a múzeum személyzetének szervezését a törvényhozás az 1870. évi költségvetési törvény által „törvényesítette".

Az 1871. évi állami költségvetésben — 1871. évi X. tc. — a Nemzeti Múzeum állami dotációja további emelkedést mutat. Ez az emelkedés a rendes kiadásoknál — beszámítva az 1870. évben póthitelként biztosított 8000 frt-ot is — 6077 frt-ot, a rendkívüli kiadásoknál pedig 4000 frt-ot, összesen tehát 10 077 frt-ot tett ki. (A rendkívüli kiadásoknál az 1870. évre póthitelként megszavazott 26 586 frt-ot, mint egészen kivételes célokra szolgáló összeget, természetesen itt most nem vettük figyelembe.)

Ugyanakkor a múzeum saját bevételei, melyek 1870 óta ugyancsak be voltak építve az állami költségvetésbe, az 1871. évi költségvetési előirányzat szerint 2200 frt-tal csökkentek. Ez a csökkenés részint a Múzeumi Alap kamatjövedelmeinek csökkenése,[23] részint az Egyetemi Alap részéről eddig fizetett járulék megszűnése folytán, részint pedig annak következtében állott elő, hogy az időközben a Belügyminisztérium felügyelete alá került Összesített Felkelési Alap jövedelmi feleslegei — melyek az 1836. évi XXXVII. tc. 2. §-a alapján a Nemzeti Múzeumot illették — az előző évinél kevesebb összegben irányoztattak elő.[24]

A járulékjövedelmeknél az Egyetemi Alap járulékát, melyet az Országos Széchényi Könyvtár fenntartásához fizetett (672 frt), a miniszter 1871-ben mind a Múzeumi Alap, mind pedig az Egyetemi Alap költségvetésében töröltette.[25] A következő — 1872. — év végével, mint azt már említettük, megszűnt a múzeumnak az Összesített Felkelési Alapból származó jövedelme is.

Vizsgáljuk most meg az 1871. évi állami költségvetésnek a Nemzeti Múzeumra előirányzott kiadásai közül azokat a tételeket, amelyek kizárólag a könyvtár kiadásaira vonatkoznak vagy legalábbis nagymértékben érintik a könyvtár működését.

[23] A miniszteri indokolás szerint a kamatjövedelem 413 forintos csökkenése a „múzeumi alap némely passiváinak lerovása folytán állott elő." Vagyis: csökkent az alapítványi tőke, ezért lett kevesebb a kamat.

[24] Miniszteri indokolás: „Az összesített felkelési alapra nézve pedig azon visszásság forog fenn, hogy ezen alap, melynek jövedelméről a m. n. múzeum rendelkezik, a m. kir. belügyminisztérium felügyelete alá került, minélfogva költségvetése is ott készül. Nem lehetvén tehát a várható jövedelmi fölösséget meghatározni, vagy kellő időben mindenkor pontosan megtudni, ezen fölösség a múzeum bevételei közzé csak hozzávetőleges összegben vétetik fel."

[25] Miniszteri indokolás: „. . . tekintve ezen járulék keletkezését, mire nézve a m. kir. tudományegyetem vagyona tárgyában a tisztelt képviselőháznak az 1869-iki november hó 15-én tett előterjesztésem 57-ik lapján bővebb felvilágosítás nyújtatik, egyáltalában nem létezik semmi kényszerítő szükség, melynél fogva ezen járulékot továbbra is fenntartani kelljen."

A személyi kiadásokra előirányzott 26 800 forintból (az 1870. évi költségvetésben: 26 492 frt) a Széchényi Könyvtár személyi kiadásaira szolgáló összeg: 4800 frt — nem számítva ide a „szolgák" fizetésére előirányzott összeget — megegyezik az 1870. évi előirányzattal. A különbség csupán az, hogy a két „őrsegéd" közül az egyik most már mint „őrsegéd és tb. őr" szerepel, a két írnok elnevezése pedig az 1871. évi költségvetésben: „segéd". Illetményük azonban nem változott. A szolgák illetményét ez a költségvetés is az egész múzeumra együttesen irányozta elő; a 12 szolga részére összesen 4260 frt-ot. Ez is megegyezik az 1870. évi előirányzattal.

Az összesen 49 324 frt-ot kitevő „általános kiadások"-ból kifejezetten a Széchényi Könyvtár gyarapítására ebben az évben is csak 420 frt volt előirányozva — az „Alapítványi illetékek" tételben. Ugyanitt volt most is előirányozva a Széchényi Könyvtár őrének jutalmul: 105 frt. Mint azt már említettük, ennek a két tételnek a fedezetéül tulajdonképpen a Széchényi Lajos-féle 10 000 frt-os alapítvány kamata szolgált.

A múzeum épületének fenntartására az 1871. évi költségvetés 4000 frt-ot irányzott elő, szemben az 1870-re előirányzott 2500 forinttal. E költségtöbblet indokolására külön is kitér a miniszteri előterjesztés. „Az épület fenntartására felvett 4000 frt rovására háramlik az 1870. évben teljesített helyreállítások költségeinek azon része, mely az 1870. évi javadalmazás összegében fedezetét többé nem találta. Ily költségeket előre meghatározni teljességgel nem lehet, mert az év folyamában is merülhetnek fel, és valóban mindig fel is merülnek oly hiányok, melyeknek helyrepótlása veszély nélkül el nem halasztható." Bizonysága ez is annak a féltő gondosságnak, mellyel Eötvös József mint felelős miniszter a múzeumépület állapotát és állandó karbantartását figyelemmel kísérte.

Kézi szakkönyvek és folyóiratok beszerzésére — az egész múzeum részére — 7500 frt volt előirányozva. Ez megegyezik az 1870. évi költségvetésbe erre a célra felvett 5000 frt és a póthitelként ugyanilyen célra előirányzott 2500 frt összegével.

Új tétel az 1871. évi költségvetésben a könyvkötésre — az egész múzeum részére — felvett 1000 frt. A múzeum személyzetének jutalmazására és segélyezésére az előző évi előirányzathoz hasonlóan 1000 frt volt felvéve.

A Nemzeti Múzeum rendkívüli kiadásainak előirányzata az 1871. évi költségvetésben összesen 47 400 frt-ot tett ki; 4000 forinttal többet az előző évi előirányzatnál. Ebből kifejezetten a Széchényi Könyvtárat illette a könyvtár rendezésére felvett 12 400 frt; 2000 forinttal több, mint az előző évben. Ebből az összegből — a részletezés szerint — napidíjakra 5400 frt, irodaszerek és szekrények beszerzésére pedig 7000 frt szolgált. A többletkiadást a miniszter a következőképpen indokolta: „— a könyvtár rendezésére pedig az 1870. évre engedélyezve volt 10 400 frt helyett 12 400 frt, tehát 2000 forinttal több irányoztatott elő, mivel a rendezés befejezése közeledvén, elegendő szekrényekről gondoskodni kellend."

Ez volt az a nagy könyvtárrendezési munka, amiről már szó volt, s amely számára — mint láttuk — első ízben az 1868. évi költségvetés biztosított tekintélyes összegű fedezetet (10 000 frt-ot), s amelynek anyagi fedezetéről

[26] A „Magyar Nemzeti Múzeum" c. i. m. (17. sz. jegyzet) szerint a vízvezeték 1871-ben létesült 11 157 frt költséggel (8. lap). Ez az adat némiképpen eltér az 1870. évi állami költségvetésnek és zárszámadásnak a szövegben idézett adataitól.

attól kezdve az állami költségvetésben évről évre gondoskodás történt. Utoljára az 1873. évi költségvetés irányzott elő erre a célra 7000 frt-ot.

A rendkívüli kiadások között 1871-ben már nem szerepelt a múzeum vízvezetékének költsége, amire az 1870. évi költségvetés 9500 frt-ot irányzott elő. A vízvezeték ugyanis 1870-ben el is készült; az 1870. évi állami zárszámadás szerint 9800 frt költséggel. A zárszámadás indokolása szerint: „A túlkiadás az által állott elő, hogy az e rovaton igényelt 9500 frt a munka létesítésére elégtelennek bizonyult."[26] Hiteltúllépés tehát volt már abban az időben is.

Új tételként volt felvéve az 1871. évi költségvetés rendkívüli kiadásai között a lépcsőház javítására előirányzott 6000 frt.

Abban az „Előterjesztés"-ben, mellyel Eötvös József miniszter a vallás- és közoktatásügyi tárca 1871. évi költségvetését a képviselőházban benyújtotta, mintegy számot ad arról a hatalmas szervező munkáról, amit az 1870. évi költségvetési törvény alapján a Nemzeti Múzeumban végzett.

„Miután a tisztelt képviselőház a magyar nemzeti múzeum személyzetének szervezését az 1870. évi költségvetés által törvényesítette, és a személyzet létszámában általam javaslott szaporítást helybenhagyta, az új állomásokra a kinevezéseket teljesítettem, s a költség adományokra megszavazott összegek rendeltetésszerű felhasználásáról gondoskodtam."

Az 1871. évi költségvetés a múzeum szervezetét, anyagi ellátását illetően egyenes és szerves folytatása volt az 1870-es költségvetésben oly nagy gonddal és felelősségérzettel lerakott alapoknak. Ezzel lezárult a Nemzeti Múzeum kiegyezés utáni működésének első — Eötvös József miniszterségének idejére eső — szakasza. Az 1867-től 1871-ig terjedő öt év alatt Eötvös kialakította az intézmény korszerű szervezetét; az alapítványi költségvetésnek az állami költségvetésbe való szerves beillesztésével pedig az alapítványi jellegű intézményt mintegy „államosította", s ezáltal anyagilag is biztosította annak európai színvonalú, korszerű működését és további fejlődését.

LÁSZLÓ FARKAS

Die »Verstaatlichung« des Nationalmuseums unter dem Ministeramt von Joseph Eötvös (1867—1870)

Das Ungarische Nationalmuseum — und ebenfalls die seinen integrierenden Teil bildende Nationalbibliothek Széchényi — kam als Konsequenz des, mit dem XII. Gesetzartikel des Jahres 1867. inartikulierten österreich—ungarischen Ausgleichs unter die Aufsicht des unabhängigen ungarischen Ministeriums, und innerhalb dessen, als eine kulturelle Stiftung, geriet es unter die Leitung des Ministeriums für Kultus und Unterricht. Das Museum war, was seine juristische Beschaffenheit betraf, eine selbständige Rechtsperson, eine Stiftung, die eigentlich mit dem VIII. Gesetzartikel vom Jahre 1808., »Über die Errichtung des Nationalmuseums und über andere, die Pflege der ungarischen Sprache fördernden Verfügungen« entstand. Nach der Wiederherstellung der Verfassung kam sie indessen gleich in unmittelbaren Zusammenhang mit dem staatlichen Etat, hauptsächlich deshalb, weil die eigenen Einkünfte der Stiftung zur Deckung der sich je mehr anhäufenden Aufgaben nicht mehr ausreichten.

Bereits im Budget vom Jahre 1868. wurde für die Bibliothek des Nationalmuseums im staatlichen Budget ein Ausgabeposten von 10 000 Gulden eingräumt (die für das Ministerium für Kultus und Unterricht vorhergesehene Gesamtausgaben machten in diesem Jahre 1 074 000 aus.) Dieselbe Summe wurde — mit derselben Bestimmung — auch im Etat vom Jahre 1869. vorhergesehen, in diesem Jahre wurde außerdem noch eine »ordentliche Hilfe« von weiteren 12 000 Gulden für das Ungarische Nationalmuseum veranschlagt.

Schon im Laufe der Budgetdebatte vom Jahre 1869. tauchte im Abgeordnetenhaus der Gedanke auf, daß man die Ausgaben und Einnahmen der dem Ministerium zugewiesenen s. g. »öffentlichen Stiftungen« ins staatliche Budget einverleiben sollte. Diesen Gedanken verwirklichte Joseph *Eötvös*, der Minister für Kultus und Unterricht, als er das Budget des Ungarischen Nationalmuseums und der Kgl. Universität von Pest in den staatlichen Etat vom Jahre 1870. organisch einfügte. Dieser Etat hat die ordentlichen Ausgaben des Museums mit 67.757 Gulden, die außerordentlichen Ausgaben mit 43.400 Gulden, d. h. die Gesamtausgaben der Museumstiftung mit 111.157 Gulden veranschlagt; die Einnahmen der Museumstiftung wurden auf Fl 26.690 angesetzt. Der Staat steuerte also zum Unterhalt des Museums 84.467 Gulden bei. Diese Summe wurde für dieses Jahr noch mit einem Ergänzungskredit von 34.586 Gulden erhöht. So machte die Gesamtsumme des staatlichen Beitrages für das Jahr 1870 119.053 Gulden aus, also das vierfache sämtlicher eigenen Einnahmen des Museums, die sich nur auf 26.690 Gulden beliefen.

Die ministerielle Begründung, die Joseph Eötvös zum staatlichen Etat für das Jahr 1870. entwarf, hat einen Teil, der Beachtung verdient: »Ich erachtete endlich die Zeit für reif, daß dieses in seiner Art einziges Institut welches in seinen einzelnen Sammlungen vier eigene Museen vereinigt, hinsichtlich der Organisierung seines Personals, wie auch der Dotierung seiner Sammlungen vom Land in einem größeren Masse unterstützt werden solle, als bisher, damit es statt einer provisorischen, eine gesetzliche und endgültige Organisation erhalte, und auf diese Weise unter den gleichartigen europäischen Instituten, mit Rücksichtnahme auf unsere speziellen Verhältnisse, seinen Platz ehrenvoll behaupte.«

Dieses Ziel suchte *Eötvös* durch die Einfügung des Budgets des Museums in den staatlichen Etat zu erreichen. Durch eine derart gesicherte, regelmäßige, staatliche Unterstützung wurde die Ausbildung einer entsprechenden Organisation ermöglicht, die ein ständiges Gepräge hatte, ebenso fanden die notwendigen personellen und materiellen Auslagen dieser Organisation ihre entsprechende Deckung.

Was die Organisation, die materielle Versorgung des Museums betrifft, war das Budget vom Jahre 1871 eine gerade und organische Fortsetzung jener Grundlagen, welche im Budget von 1870. mit großer Sorgfalt und Verantwortungsgefühl geschaffen wurden. Damit schließt der erste Abschnitt der — auf die Epoche des Ministeramtes von Joseph *Eötvös* fallende — Tätigkeit des Nationalmuseums nach dem Ausgleich. Während einer Zeitspanne von fünf Jahren, 1867—1871, hatte Eötvös die zeitgemäße Organisation des Instituts aufgebaut; durch die organische Einfügung des Stiftungsbudgets in den staatlichen Etat wurde das Institut, das eine stiftungsgemäße Prägung hatte, gewissermaßen »verstaatlicht« und damit wurde seine den zeitgemäßen Forderungen entsprechende Tätigkeit und Fortentwicklung auch materiell weiterhin gesichert.

BAKÁCS ISTVÁN

A Magyar Országos Levéltár és a Magyar Nemzeti Múzeumi Levéltár 1926—1934 közötti kapcsolatairól

1926 júliusa a Magyar Nemzeti Múzeumi Levéltár történetében új fejezetet nyitott. A Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtárának 1866-ban alakult kéziratárából 1882-ben kivált levéltári osztálya — amely ötnegyed század céltudatos gyűjtésének eredményeképpen mintegy 1200 folyóméternyi, az ország minden részére vonatkozó iratanyagot foglalt magában, közte 134 letétként átvett családi levéltárat, az 1109. évtől kezdődően az első világháború végéig — ekkor költözött fel a Nemzeti Múzeum épületéből az Országos Levéltár egyik, a Bécsikapu felé eső III. emeleti raktárába. A Múzeum épületében ugyanis a húszas években már oly nagy volt a zsúfoltság, hogy elodázhatatlan volt egyes gyűjtemények elköltöztetése. Előbb ugyan felmerült az a terv, hogy a levéltárat a Múzeum épületének akkor épített harmadik emeletén kellene elhelyezni, de ezt a tervet a villámcsapásból eredő tűzveszélytől, a tetőbeázástól, a meleg és száraz levegőtől való félelem elvettette s így döntöttek az Országos Levéltár épületébe való felköltöztetés mellett.[1] A szóbanforgó raktárat ekkor még a Hadtörténelmi Levéltár dolgozószobákként használta, de — minden valószínűség szerint KLEBELSBERG Kunó vallás- és közoktatásügyi miniszter kultúrpolitikai elgondolásainak megfelelően, személyes közbenjárására — a másik harmadik emeleti raktárból kiköltöztették az addig itt lakókat, s a Hadtörténelmi Levéltár ezt a raktárt csereképpen megkapta.[2]

Maga a felköltözés nem történt meg minden nehézség nélkül. 1926 januárjában a miniszter értekezletet hívott össze a felköltözés ügyében, s mind ő, mind LUKINICH Imre, a könyvtár akkori igazgatója a leghatározottabban biztosította a múzeumi levéltár tisztviselőit, hogy sem a levéltár, sem annak dolgozói semmi körülmények között sem lesznek beolvasztva az Országos Levéltárba, illetőleg annak személyi létszámába.[3] Erre a „biztosításra" azért volt szükség, mert a Tanácsköztársaság idején egyszer már kimondták a Múzeumi és az Országos Levéltár egyesítését. Az Országos Levéltár akkori vezetője — miként ezt MELICH János, a Könyvtár igazgatója 1919 szeptemberében kifejtette — a múzeumi levéltár „elvétele" mellett hol a kézirattár történeti anyagát, hol az egész kézirattárat is be akarta olvasztani az Országos Levéltár anyagába.

[1] DEZSÉNYI Béla: *Szervezet, ügyvitel és igazgatás az Országos Széchényi Könyvtárban a Horthy-korszak elején.* Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1967. Bp. 1969. 177.l.

[2] Magyar Országos Levéltár Irattár (Továbbiakban: OLY 1) 128, 135, 165/1926, 306/1937, 46/1934. sz. *Jelentés az Országos Levéltár 1926.* évi *állapotáról és működéséről.* Levéltári Közl. 1927. 328. l. — NYIREŐ István: *Az Országos Széchényi Könyvtár átszervezési munkálatai. Magy. Könyvszle* 1927. 218. l.: szerinte a felszállítás KLEBELSBERG régi terve volt a fejlődésképes elhelyezés és a levéltári kutatások előnyére.

[3] Országos Széchényi Könyvtár Irattár. (Továbbiakban: OSZK Irattár). 156/1926.

Bártfai Szabó László, Rédey Tivadar és Holub József mutatták ki a tervek tudománytalanságát, és Melich elégedetten állapította meg, hogy a Levéltár tisztviselőinek még a Múzeum épületében levő dolgozószobáikat sem kellett elhagyniuk.[4] A Tanácsköztársaság elgondolásainak esetleges megvalósítása, a várbeli palotába való költözés több szempontból (megközelítési nehézségek, a „társbérlettel" járó előrelátható súrlódások, ill. az önállóság elvesztése stb.) félelmetes volt a múzeumi tisztviselők előtt.

Amikor 1926. február 10-én a Könyvtár osztályvezetőinek értekezletén Sulica Szilárd — a Múzeumi Levéltár akkori vezetője — aggodalmát fejezte ki a felköltözésnek beolvasztás jellege miatt, Lukinich újból kijelentette, hogy a felköltözés pusztán a kényelmes elhelyezkedés szempontjából bír jelentőséggel, de önállóságát a felköltözéssel a múzeumi levéltár nem veszíti el.[5]

A felköltözés kapcsán 1926-ban a múzeumi levéltár tisztviselői három II. emeleti dolgozószobát kaptak a Levéltár épületében, de a kutatás az Országos Levéltár kutatótermében folyt. Hóman Bálint, a Múzeum főigazgatója, Csánki Dezső, a Levéltár főigazgatója és Lukinich Imre kötöttek erre vonatkozólag 1926. július 17-én megállapodást, amely az Országos Levéltár főigazgatójának vétójogot biztosított a Múzeumi Levéltár kutatóinak kiadandó engedélyekkel kapcsolatban.[6] Egy feljegyzés szerint[7] — Csánki és Lukinich megállapodása alapján — a kutatást Csánki megtilthatta, ha a kutató olyan utódállamból jött, amellyel nem volt levéltári egyezményünk, ha a kutatót a Tanácsköztársaság alatti viselkedése miatt az Országos Levéltárból eltávolították, ha valaki 1848 előtti időre kutat s nem tud latinul, ha XIII—XVI. századi oklevelekben kíván kutatni, de az egyetemen diplomatikát nem hallgatott, vagy pedig a diplomatikához nem ért, s végül ha a levéltári kutatástól eltiltották.

Sulica már az említett 1926. február 10-i értekezleten erősen kifakadt a vezetése alatt álló levéltárban uralkodó állapotok miatt, amit kizárólag a létszámhiánnyal indokolt, amellyel a múzeum és a könyvtár mindig küzdött s amit az 1922 utáni állami létszámcsökkentés csak súlyosbított. Sulica szerint a családi levéltárak birtokosait a letéteményezésre az 1875 utáni években azzal kecsegtették, hogy a múzeumi levéltár a legideálisabb és a legvédettebb őrzőhely, biztosítják a legjobb konzerválási módot, s az iratokról teljes tudományos feldolgozást végeznek: regesztákat, indexeket és repertóriumokat fognak készíteni. Ezzel szemben a legprimitívebb feldolgozási és rendezési módszer érvényesült. 1914-ben a minisztériummal a letétek kezelésére vonatkozólag olyan szabályzatot hagyattak jóvá, amely a korábbi ígéretekből semmit sem tartalmazott.[8] Az ígéreteket a Múzeum elfelejtette és a letétemé-

[4] Uo. 238/1919.

[4/a] Sulica Szilárd (1884—196?) irodalomtörténész, egyetemi tanár 1907—1931 között volt a Múzeum dolgozója.

[5] OSZK. Irattár 156/1926.

[6] OL 940/1926, 718/1927 asz., OSZK. Irattár 475/1926.

[7] OL 718/1927.

[8] Eredetileg ugyanis a Múzeum elvállalta a letétbe helyezett családi levéltárak rendezését, lajstrom készítését, s a lajstromok másodpéldányainak záros határidőn belül a családnak történő átadását. (Sulica Szilárd: *A Múzeumi Levéltár kialakulása.* Levéltári Közl. 1932. 217. l.) Az 1914. évi szabályozás (Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium 1914 szeptember 4-én kelt 78077. sz. jóváhagyásával) csupán az elkülönített kezelést biztosítja, minden egyes iratnak külön bélyegzővel való ellátását, az év és darabszám szerinti jegyzék elkészítését írja elő, a lajstromozás költségeit azonban a letéteményezőre hárította át.

nyezőkkel elfelejttette. A létszámhiány következtében a családi levéltárakat lebélyegzetlenül bocsátják a kutatók rendelkezésére, van amelyiket már közel félévszázada. A HERTELENDY család iratanyaga pl. „Augiasz istállószerű állapotban" van.[9]

SULICA azonban nem elégedett meg a szűk körben elhangzottakkal, hanem a felköltözés után „A Nemzeti Múzeum Levéltárának költözködése" címen a nagyközönség elé tárta a levéltárban uralkodó állapotokat.[10] Magát a költözést két szempontból kifogásolta: az egyik, hogy az amúgy is nem valami rendben levő anyagot rohammunkával kellett felszállítani, pedig fel kellett volna használni az alkalmat a revízióra, a rendszerezésre, másrészt pedig a Múzeum épületében zártfiókos szekrényekben tárolt anyagot iratcsomókba kellett elhelyezni, minthogy az Országos Levéltár raktárainak állványzata nem tette lehetővé a szóbanforgó szekrények elhelyezését, sőt az anyagnak csak egy kis részét lehetett dobozokba rakni, mert új dobozok készítésére nem volt megfelelő anyagi fedezet. Hosszasan fejtegeti, hogy mennyire helytelen az Országos Levéltár eljárása: az iratoknak két kartonlemez közé való helyezése minden csomagolás nélkül, amellyel kapcsolatban külföldi példákra is hivatkozott. Szekrények vagy megfelelő csomagolás nélkül az iratanyag porosodik, kárt vall. Az Országos Levéltárnak több év állott rendelkezésre az új palotába való költözésnél, neki még fél év sem. Külön felhívja a figyelmet a pecsétek tönkremenetelére s ezzel voltaképpen kritikát gyakorol a korábbi tárolási mód felett, hiszen az általa „boríték"-nak nevezett palliumokból a pecsétes oklevelek a fiókokból való kiemeléskor könnyen kicsúsztak és összetörtek. Összevéve tehát — írja — „kapkodás, fejetlenség, zűrzavar immár a tetőpontján van és a züllés és katasztrófa útján feltartóztathatatlanul haladunk".[11]

A kis füzet már nyomdában volt, amikor a *8 Órai Újság* c. esti lap 1927. május 7-i számában egy közlemény jelent meg a Múzeumi Levéltárnak az Országos Levéltárba való beolvasztásának lehetőségéről. SULICA füzete végén kiegészítésképpen foglalkozik a kérdéssel s leszögezi, hogy a beolvasztás egyik fél részére sem lenne hasznos, sőt „az ország érdekei ellen van".[12]

HÓMAN Bálint megütközéssel olvasta a füzetet és SULICÁt igazoló jelentés készítésére szólította fel.[13] SULICA 72 egész íves oldalon válaszolt s ebben megismétli a múzeumi levéltár állapotáról adott lesújtó képet, ezenfelül LUKINICH Imre ellen intéz támadást. Eszerint LUKINICH nem veszi figyelembe az ő iratvásárlási javaslatait, nélküle intézkedik levéltári ügyekben, állandóan kifogásolja a levéltár munkáját, így a családi levéltárak begyűjtését. Holott — írja SULICA — az Országos Levéltár ismételten elutasította a családi levéltárak átvételét s a letéteményezőket a Múzeumi Levéltárhoz utasította. LUKINICH állandóan a törzsanyag regesztázását sürgeti, márpedig a családi levéltárakat a fennálló rendelkezések szerint az átvételkor számba kell venni s ezenfelül ezek „rendezése" jóval kevesebb időt igényel.[14]

1927. június 18-án kelt SULICA jelentése, s HÓMAN őt egy hét múlva felmenti a Múzeumi Levéltár vezetésétől, majd augusztus 31-én a Néprajzi Múzeumba osztja be. LUKINICH a vádaskodásokra szeptember 20-án válaszol, s többek

[9] OSZK Irattár. 156/1926.
[10] Pécs 1927. 38 l.
[11] Uo. 37. l.
[12] Uo. 38. l.
[13] Magyar Országos Levéltár. Országos Gyűjteményegyetem. (Továbbiakban OGYE) K 726/650/1927.
[14] Uo.

között az iratvásárlások elutasítását pénzhiánnyal indokolja. Ezt valóban igazolja az is, hogy 1927 januárjában ő küld megvásárlásra az Országos Levéltárnak két (1270. és 1278. évi) oklevelet.[15]

Hóman ezután fegyelmit megelőző vizsgálatot rendel el Sulica ellen, s az Országos Gyűjteményegyetem Tanácsának Szakbizottsága[15a] a vizsgálattal Angyal Dávid egyetemi tanárt bízza meg, aki előtt Sulica visszavonja vádjait és Lukinichtól bocsánatot kér. A Könyvtári Szakbizottság azonban október 25-én úgy határoz, hogy Sulicát a Múzeum főigazgatója a szolgálati szabályzattal[16] össze nem egyeztethető viselkedése miatt írásban intse meg.[17]

Kétségtelen, hogy a Múzeumi Levéltár személyi ellátottsága ezekben az években nem a legmegfelelőbb volt: 1927 első felében Sulicán kívül csak Zsinka Ferenc, Fekete Nagy Antal, Eperjessy János, valamint Czobor Alfréd, Abaúj-Torna megyének a Múzeumi Levéltárhoz szolgálattételre beosztott főlevéltárnoka — akinek a Szikszón levő megyei levéltár ügyeit is intéznie kellett — dolgozott a levéltárban. Sulica távoztával négyre csökkent a létszám, amikor pedig 1929 elején Jakubovich Emil lett a Levéltár vezetője, rajta kívül csak Kozocsa Sándor, Czobor Alfréd és Taborsky Ottó beosztott középiskolai tanár teljesített a Levéltárban szolgálatot.[18] Holott a családi levéltárak száma ezekben az esztendőkben rohamosan emelkedett, s a Genealogiai és Heraldikai Társaság folyóirata, a *Turul* — amely 1927-től részletesen számolt be a Múzeumi Levéltár anyagának gyarapodásáról — elégedetten szögezi le, hogy a családok mindjobban belátják régi irataik biztonságos megőrzésének szükségességét, s azt, hogy azok a Múzeumi Levéltárban megfelelő megbecsüléshez jutnak s közkinccsé válnak.[19] Az 1930/31. évi gyarapodásról ugyancsak Czobor állapítja meg, hogy a családok biztos tető alá hozzák és központi megőrzésre bízzák levéltáraikat;[20] s így 1931 végén nem kevesebb mint 164 családi levéltár volt a Múzeumi Levéltár megőrzésében.[20a]

[15] OL 67/1927. A teljesség kedvéért megemlítjük, hogy az Országos Levéltár a két oklevélért mindössze 80 pengőt ajánlott fel, amit az eladó keveselt s az okleveleket visszavette.

[15/a] Az 1922. XIX. tc. által létrehívott Országos Gyűjteményegyetem az Országos Levéltárat, a Magyar Nemzeti Múzeumot (amelynek része volt az Országos Széchényi Könyvtár, az Érem- és Régiségtár, Állattár, Növénytár, Ásvány- és Őslénytár, Néprajzi Tár), az Országos Szépművészeti Múzeumot és az Országos Magyar Iparművészeti Múzeumot foglalta magában. Irányítását a Tanács végezte, amelynek élén Klebelsberg Kuno állott, s az egyes intézmények ügyeiben a megfelelő szaktanácsok támogatták munkájában. Az 1934. VIII. tc. viszont az Országos Levéltárat, az Országos Széchényi Könyvtárat, a Magyar Történeti Múzeumot (ennek keretében a Régészeti-Történeti-Iparművészeti Gyűjteményeket és a Néprajzi Múzeumot), az Országos Természettudományi Múzeumot és a Közgyűjtemények Országos Felügyelőségét magában foglaló Magyar Nemzeti Múzeumot létesítette. A Tanács élén ekkor Hóman Bálint állott. A gyakorlatban az ügyvezető alelnök irányította mindkét szervezet működését, amely tisztet az egyes intézmények főigazgatói rangsor szerint felváltva töltötték be.

[16] Országos Magyar Gyűjteményegyetem Tanácsának szervezeti, ügyviteli és fegyelmi szabályrendelete. Országos Magyar Gyűjteményegyetem Kiadványai 1923—1924 II. füzet. Budapest 1923. 50. l. 45. §.

[17] OGYE 650/1927.

[18] Jelentés az Országos Széchényi Könyvtár 1927. ill. 1929. évi működéséről. *Magy. Könyvszle.* 1928. 95. l. 1930. 313. l.

[19] A Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtára. *Levéltári Értesítő.* Turul. 1929. évf. 118. l.

[20] A Magyar Nemzeti Múzeum Levéltári Osztálya Hivatalos Értesítő. *Turul* 1931. 104. l.

[20/a] Sulica Szilárd: *A Magyar Nemzeti Múzeum Levéltári Osztálya az 1931—1933. évben.* Bp. 1935. 2. l.

A levéltárbirtokos családok eszerint nem azonosították magukat a SULICA pesszimisztikus rajzából következő szemlélettel. SULICA egyébként — egyéni adottságainál fogva — mindig a valóságnál sötétebb képet rajzolt a levéltárról. Kétségtelenül igaza van azonban abban, hogy az iratanyag rendezésénél, a tulajdonba került családi levéltárak anyagának, a proveniencia elvének figyelmen kívül hagyásával, a törzsanyag nagy évrendi sorozatába való beosztásánál azért követtek el hibákat, mert a múzeumi levéltár dolgozói elsősorban tudósok, történészek voltak s csak másodsorban levéltárosok.[21]

Proveniencia elvének nevezzük azt az 1910. évi brüsszeli nemzetközi levéltári és könyvtári kongresszuson is elfogadott alapelvet, amely szerint valamely szerves összefüggésben létrejött iratanyagot — tehát egy intézmény, egy hivatal, egy család stb. iratanyagát — önállóan, más iratanyagtól elkülönítve kell őrizni és kezelni (rendezni).[21a]

Valószínűnek látszik, hogy ha a nagyközönség körében nem is volt hatása SULICA rajzának, szakmai körökben jól látták a múzeumi levéltárnak az iratanyag feldolgozásában jelentkező hibáit. CSÁNKI Dezső 1927. szeptember 20-án HÓMANhoz átiratot intéz (DÖRY Ferenc fogalmazásában),[22] amelyben rámutat: a Kézirattárba, illetőleg a Levéltári Osztályba idők folyamán vétel, csere és ajándék címén számos olyan irat került, amelyek az Országos Levéltár állagaiból származnak, s a barbár selejtezésnek, az abszolútkorbeli gondatlan kezelés, valamint PAULER Gyula országos főlevéltárnok által az ún. ansbachi oklevelek megszerzése érdekében eszközlött csere révén jutottak a Múzeumi Levéltárba. Az Országos Gyűjteményegyetemhez tartozó intézetek gyűjtési körének helyes elhatárolása — amelyet az 1922. évi XIX. tc. 3. § is kimondott — megkívánja, hogy ezek az iratok — tekintet nélkül a Múzeumi Levéltárba való jutásuk módjára — visszakerüljenek az Országos Levéltárba. Nem ritka az — állapítja meg az átirat —, hogy az Országos Levéltárból hiányzó irat a múzeumi gyűjteményekben lappang. Viszont az Országos Levéltár is őriz olyan kéziratokat és nyomtatványokat, amelyeknek a Könyvtárban volna a helyük. Éppen ezért azt javasolja, hogy a kicserélendő anyag kiválasztási módszerének megállapítása céljából a két intézmény képviselőiből álló értekezletet kell összehívni.[23]

Minthogy e kezdeményezésre a válasz késlekedett, az ügyiratban külön lapon — fogalmazványként — feljegyezték, hogy mind HÓMAN, mind LUKINICH megértéssel fogadták az átiratot, ám kiadták véleményezésre a levéltári osztálynak, amelynek vezetője (JAKUBOVICH Emil), mivel félt, hogy a Múzeumnak kell majd többet adnia s nem tudván leküzdeni azt az oktalan féltékenységet, amely a múzeumi levéltár tisztviselőit az Országos Levéltárral szemben eltölti, „szabotálja" az ügyet.[24]

[21] SULICA Szilárd: *A múzeumi levéltár gyűjteményeiről.* Magy. Könyvszle. 1926. 92. l.
[21/a] VARGA Endre: *A proveniencia elve.* Levéltári Közl. 1938. 14. sk. l.
[22] OL 864/1927, 1307/1929. asz.
[23] Hogy mennyire biztos volt CSÁNKI az átirat eredményességében bizonyítja, hogy amikor ez év novemberében a vallás- és közoktatásügyi minisztériumtól különböző levéltári munkák elvégzésére külön hitelt kér, az elvégzendő munkák között említi a „Nemzeti Múzeummal tervbe vett iratcsere útján megszerzendő iratoknak" elhelyezését (OL 1096/1927, 106/1929 asz.) — Ugyanebben az évben egyébként SZEKFŰ Gyula szintén felvetette (*A magyar tudománypolitika alapvetése.* Szerk. MAGYARY Zoltán. Bp. 1927.338. l.) hogy a közhatósági levéltárakból a Múzeumi Levéltárba került iratokat helyezzék vissza eredeti helyükre, az Országos Levéltárban őrzött levéltárakba.
[24] OL 864/1927, 1307/1929. asz.

JAKUBOVICH több mint egy év múlva az Országos Levéltárhoz intézett átiratában azt javasolta, hogy CSÁNKI és HÓMAN egyenlő számú tisztviselőt küldjön ki a tervezett értekezletre.[25] HÓMAN, amikor december 1-én JAKUBOVICH Emil, valamint RÉDEY Tivadar és ZSINKA Ferenc könyvtárnokokat delegálja, leszögezi, hogy a bizottság feladata a csereanyag kiválasztása, értékelése, valamint az Országos Gyűjteményegyetemhez terjesztendő javaslat megszövegezése az ő, valamint CSÁNKI előzetes hozzájárulása alapján.[26]

Ilyen előzmények után 1928. december 20-án az Országos Levéltárban — amelyet DÖRY Ferenc igazgató, HERZOG József és ÁNYOS Lajos főlevéltárnokok képviseltek[27] — került sor az értekezletre (a jegyzői tisztet FEKETE NAGY Antal levéltári segédtiszt töltötte be), amelynek lefolyását, minthogy a későbbiekben az ott elhangzottakra ismételten hivatkozás történt, szükségesnek tartjuk részletesebben ismertetni.

DÖRY az ülés elején — habár említi, hogy a két intézet anyagát kell elsősorban a csere lebonyolítása érdekében átvizsgálni — kívánatosnak tartotta előbb az anyag kicserélésére vonatkozó elvek tisztázását.

JAKUBOVICH azonnal leszögezte, hogy csak egyenlő értékű iratok cseréjéről lehet szó, RÉDEY pedig felveti a kérdést, vajon a csere az ún. Hunyadi-iratokra is terjedjen-e ki. DÖRY és HERZOG magától értetődőnek tartja a cserének erre való kiterjesztését, hiszen a csereanyag kiválasztásánál akkor hibák történtek, sőt HERZOG megjegyzi, hogy az I. LIPÓT korában működött subdelegata commissio — tehát államigazgatási szerv — protocolluma is akkor került a Múzeumba.

JAKUBOVICHnak arra a kérdésére, hogy az említett alkalommal a veszprémvölgyi apácáknak a Múzeumba került 1109. évi alapítóoklevelét is visszakéri az Országos Levéltár, DÖRY igennel válaszolt. ZSINKA szerint az 1895. évi csere lezárt ügy, azt ne bolygassák, majd hangsúlyozta, hogy a csere csak az iratok értékelése alapján bonyolítható le, amit azonban DÖRY elfogadhatatlannak tartott, mivel szerinte az értékelés relatív, az iratok piaci ára nem reális. JAKUBOVICH ekkor megjegyzi, hogy az értekezlet megtartására vonatkozó javaslatban nem volt szó a Hunyadi-levéltárról, ZSINKA szerint pedig, ha az akkor kapott csereanyagot a Múzeumnak vissza kellene adnia, az a Múzeumra mindenképpen nagy veszteség lenne. DÖRY erre felhívta a figyelmet, hogy két állami intézet közötti cseréről van szó, az irat a nemzetre nézve nem vész el.

Ekként a vita holtpontra jutott, mire DÖRY — CSÁNKIval folytatott megbeszélés alapján — kijelentette, hogy az Országos Levéltár az álláspontjához ragaszkodik és kérte, hogy a múzeumi kiküldöttek konkréten határozzák meg, miként gondolják el az iratcserét.

A múzeumi kiküldöttek ekkor azt a javaslatot tették, amely szerint az Országos Levéltár igényt tarthat olyan levéltári anyagra, amely az Országos Levéltár anyagának szerves kiegészítő részét képezi, viszont a maga részéről adjon át minden olyan oklevelet, kéziratot (manuscripta) és nyomtatványt, amelyek szorosan vett aktamellékletet nem képeznek. Hogy az átadó intézet feltűnő mértékben meg ne károsíttassék, szükséges a cserére kiválasztandó anyagnak muzeális, ill. levéltári szempontok szerinti értékelése.

[25] OL 997/1928, 1307/1929. asz.
[26] OL 1190/1928, 1307/1929. asz.
[27] Uo.

Minthogy az Országos Levéltár Mohács előtti gyűjteményének oklevelei túlnyomó részben a magyar udvari kamarára háramlott magánlevéltárakból (birtokelkobzást szenvedett családok, feloszlatott szerzetesrendek levéltáraiból) származtak s sohasem voltak a magyar államigazgatás központi kormányszervei ügyviteli iratainak — amelyeket az Országos Levéltár őrzött — mellékletei, az előterjesztés gyakorlatilag az Országos Levéltárat 1526 előtti okleveleinek zömétől fosztotta volna meg s így az Országos Levéltár részére elfogadhatatlan volt.

Az értekezlet annak a megállapításával zárult, hogy a jegyzőkönyvet terjesszék az illetékes igazgatóságok elé s az elvi kérdéseket döntse el a Gyűjteményegyetem Tanácsa, majd mindkét intézet küldjön ki megfelelő számú megbízottat a másik intézmény anyagának átvizsgálására. Ha az egyes darabokra nézve ellentét merülne fel, a Gyűjteményegyetem Tanácsa által kijelölendő bizottság döntsön.[28]

Két és fél hónappal később, anélkül, hogy valami további tárgyalásról, megbeszélésről, intézkedésről tudomásunk lenne, CSÁNKI 1929. március 2-án felterjesztést intéz a Gyűjteményegyetemhez,[29] amely az eddig történteket foglalja össze. „Nagy mennyiségű és nagy fontosságú az az oklevél- és egyéb levéltári anyag — írja —, melyet néhai dr. PAULER Gyula orsz. főlevéltárnok a Nemzeti Múzeum által a bajor állami levéltártól német kéziratokért cserélt, az ún. Anspachi oklevelek fejében az Országos Levéltár anyagából önkényes szempontok szerint kiválogatott és a Nemzeti Múzeumnak átengedett, átadva többek között olyan iratokhoz tartozó segédkönyveket is, amelyek az Országos Levéltárban maradtak." De sok országos levéltári anyagot tartalmaz VÖRÖS Antalnak — Kossuth titkárának — gyűjteménye is. Kirívó eset, hogy az 1848/49. évi miniszterelnöki, később a Honvédelmi Bizottmány elnöki, majd kormányzói iratok iktatókönyveinek egy része szintén a Múzeumi Levéltárban van. Ezek másik részét az iratokkal együtt, a badeni egyezmény alapján az Országos Levéltár Bécsből megkapta. CSÁNKI szerint az Országos Levéltárban őrzött indexek, elenchusok, iktatókönyvek alapján keresett iratok nemegyszer hiányoznak helyükről s ugyanakkor a múzeumi törzsanyagban — amelynek sem mutatója, sem repertóriuma nincs — „el vannak temetve", s a kutatónak nem lévén ideje a törzsanyag iratainak darabonkénti átnézésére, „úgyszólván használhatatlanok". A Múzeum kiküldöttei az értekezleten „figyelmen kívül hagyva a proveniencia elvének és a gyűjtési körök elhatárolásának következetes keresztülvitelét" nemcsak egyenlő értékű iratok cseréjéhez ragaszkodtak, holott ez keresztülvihetetlen, hanem a nem aktamellékletet képező középkori és újkori okleveleket is kérték, miáltal az Országos Levéltár jelentős károsodást szenvedne. Az ansbachi oklevelekkel kapcsolatos 1895. évi csere annak idején érthető volt, hiszen két egymástól független intézmény közti cseréről volt szó, ám harmincöt év után mindkét intézmény az Országos Gyűjteményegyetemhez tartozik. „A kicsinyes féltékenységnek az egyetemes érdekkel szemben háttérbe kellene szorulnia", szögezi le. CSÁNKI — úgy látszik — mélyen megsértődött az értekezlet kudarca miatt, s valószínűleg a SULICA rajzolta kép is visszatükröződött a következő sorokban: „felvethető az a kérdés is, vajjon az Országos Levéltár mellett van-e egyáltalában jogosultsága a Nemzeti Múzeum Könyvtárában egy külön levéltári osztály fenntartásának". Hozzáteszi azonban, hogy a családi letétek miatt vagy más oknál fogva indokolt lehet a fenntartás, de ez nem akadályozhatja meg a törzsanyag vonatkozó iratainak át-

[28] Uo.
[29] Uo.

adását. A törzsanyag gyűjtemény, amely növekedhet vagy fogyhat, ennél nem lehet szó megcsonkításról, viszont az Országos Levéltárból a múzeumi javaslat megvalósítása esetén provenienciájuk szerint odatartozó iratokat szakítanának ki. A csere ügyét úgy is meg lehetne oldani, hogy a Múzeum a kérdéses iratokat letétként engedné át. Egyszersmind felajánlja, hogy a SPALATÓI TAMÁS krónikáját tartalmazó ún. Fanfogna codexet,[30] SZÉCHENYI István döblingi kéziratait, a KOLLÁR-féle kéziratok egy részét, valamint régibb és újabb hivatalos nyomtatványokat átenged a múzeumi könyvtárnak.

Minthogy az előzőekben ismételten említés történt az Országos Levéltár és a Magyar Nemzeti Múzeum között 1895-ben eszközlött iratcseréről, PAULER Gyula által „önkényes szempontok szerint kiválogatott" iratokról, bár a közelmúltban a HUNYADI-iratoknak Münchenből való megszerzésének története részletes megvilágítást nyert,[31] szükségesnek tartjuk e csere lényegét könyvtári és levéltári szempontból ismertetni.

CORVIN JÁNOS özvegyének, FRANGEPAN BEATRIXnak második férje, BRANDENBURGI GYÖRGY útján a HUNYADI-család levéltára Németországba, Ansbachba került s ennek 1166 tételből álló egy részét 1785-ben ALEXANDER őrgróf II. JÓZSEF császárnak adományozta, aki azt átengedte a magyar kormányszerveknek, amelyek a magyar kamara archívumában helyeztették el. Az 1870-es években tűnt ki, hogy a levéltárnak jelentős része — 582 oklevél — még Münchenben van, amelyekért a bécsi Hof-, Haus- und Staatsarchiv, nemkülönben a THALLÓCZY Lajos vezetése alatt álló Hof-kammerarchiv hajlandó volt csereképpen bajor vonatkozású kéziratokat átengedni. A bajorok a csereanyaggal nem voltak megelégedve, s így került sor a JANKOVICH Miklós által Nürnbergben vásárolt s a Magyar Nemzeti Múzeumban őrzött 229 darab kéziratnak és 266 oklevélnek a bajorok részére való felajánlására. Minthogy kétségtelennek látszott, hogy a Münchenből érkezendő okleveleknek az Országos Levéltárban a helyük a II. JÓZSEF által ajándékozott anyag kiegészítéseképpen, a Múzeum a Bavarica-kat nem volt hajlandó átengedni s csak mikor FEJÉRPATAKY László lett a levéltári osztály vezetője, vált ez lehetségessé,[32] ugyanis THALLÓCZY 1894. november 4-én EÖTVÖS Lorándhoz tett előterjesztésében felvetette: az Országos Levéltár adjon recompensatiot a Múzeumnak.[33] Ilyen előzmények után SZALAY Imre, a Múzeum igazgatója és PAULER Gyula 1895. március 2-án tartott megbeszélésén PAULER négy iratcsoportot ajánlott fel csereképpen: mégpedig 1. eredeti oklevelek duplumait és másolatait (a későbbiekben kitűnt, hogy PAULER ekkor 550, ill. 692 darabra gondolt), 2. az ún. RAJCSÁNYI gyűjtemény 50 kötetét (ebben volt az 1928 decemberi értekezleten szóbakerült subdelegata commissio protocolluma), 3. a szerzetesi sodalitasok iratait, s végül 4. a DEMBINSKY gyűjteményből azokat a magánjellegű iratokat, amelyek a „gyűjtemény összefüggéseinek megzavarása nélkül kiválaszthatók"[34]

PAULER Gyula két nappal később utasítja a diplomatikai osztályt az oklevelek kiválogatására s feltehetőleg ugyanakkor TASNÁDI NAGY Gyulát az akkor 92 kötetből álló RAJCSÁNYI gyűjtemény átadható köteteinek kiválogatására.

TAGÁNYI Károly több mint egy hónapi munkával kiválogatott 366 oklevél-duplumot, valamint 146 hiteles másolatot s április 11-én tette meg jelentését.[35] Rámutatott, hogy a Nemzeti Múzeumban kevés a SZÉCSÉNYI, GARAI, PERÉNYI, MARÓTHY, ROZGONYI, KANIZSAI, ÚJLAKY, STIBOR, THURZÓ és HUNYADI családra vonatkozó oklevél, már pedig a kiválogatott oklevelek éppen ezekre a családokra vonatkoznak. Rámutat arra is, hogy a II. JÓZSEF által átadott ansbachi oklevelek közül is többet kap a Múzeum. A másolatok hitelesítettek, nagyrészükben a budapesti gyűjteményekben ritka erdélyi oklevelekről készültek. Hangsúlyozza, hogy az eredetieknél „felelősségünk tudatában nagy gonddal

[30] A codexet PAULER Gyula 1903-ban 10 000 koronáért vásárolta Fanfogna-Garagnin gróftól s az Országos Levéltár 1938-ban engedte át az Országos Széchényi Könyvtárnak. OL 630/1903, ill. 489, 865/1938, 1410/1940. asz.

[31] BORSA Iván: *A Hunyadi család levéltárának története.* Levéltári Közl. 1964. 21. sk. l.

[32] Uo. 39. l.

[33] Uo.

[34] OL 177/1895, 240/1924. asz.

[35] OL 180/1895, 240/1924. asz.

és körültekintéssel kellett a másodpéldányok megállapításánál eljárnunk, amit az is bizonyít, hogy az összehasonlításnál több mint 100 oklevélnél konstatáltuk az egy példánynak vett oklevelek különbözőségét". Rossz eredménnyel végződött a RAJCSÁNYI gyűjtemény kiválogatása is, TASNÁDI NAGY mindössze 31 kötet átengedését javasolta, amelyet később 44-re emelt.[36] A DEMBINSKY gyűjteményről pedig kitűnt, hogy az DEMBINSKYnek a szabadságharcról szóló beszámolóját, valamint az ezt alátámasztó iratmellékleteket tartalmazza: hozzá intézett hivatalos jellegű leveleket, átiratokat valamint saját jelentéseinek másolatait.[37]

PAULER április 25-én kelt átiratában,[38] kénytelen volt SZALAY Imrével közölni, hogy a március 2-án történt megállapodás módosulást kell, hogy szenvedjen. Egyrészt az oklevél-szám sokkal kisebb, másrészt pedig a DEMBINSKY gyűjteményben „olyan iratok, melyek a március 2-i tanácskozáson általam kiemelt szempontoknak megfelelnek, nem találtattak". Pótlásról kellett tehát gondoskodni. Még legkönnyebb volt a RAJCSÁNYI gyűjtemény kiegészítése, PAULER egyszerűen 55 kötet kiadását engedélyezte. Az oklevelek pótlása már nehezebb volt. PAULER két XVI. század eleji kézirattöredéket hozott javaslatba, amelyek a DL 37200 és 37203 szám alatt őriztettek, ezenfelül a RAJCSÁNYI-féle pecsétrajz-gyűjteményt, a kolozsmonostori konvent levéltárából az 1550. X. tc. alapján készült *Quadripartitum* XVI. századi kézirati példányának egy kötetét, a gyulafehérvári káptalan anyagából pedig a *Sigmond szentelt vitéz* c. verstöredéket, TATAY Miklósnak a drágakövekről szóló tractusát, valamint SZAMOSKÖZY István munkájának és CALEPINUS szótárának töredékeit összesen „6 drb. és 3 lap" terjedelemben.[39] Kiegészítésképpen átadta a *Királyi Könyvek* másolatainak 38 kötetét, a DEMBINSKY gyűjtemény iratainak pótlására pedig a MARTINOVICS-féle összeesküvésben kivégzett ŐZ Pálnak bizonyítványait, részére tett ügyvédvalló levelet, diariumát, útinaplóját, tanulmányi jegyzeteit és levelezését, valamint az ugyancsak kivégzett SZOLARCSIK Sándornak levelezését, tanulmányi jegyzeteit és egy kiküldetési rendelvényét.[40] Pauler — úgy látszik — még ezt az anyagot is kevésnek találta, mert a belügyminiszternek április 30-án tett jelentésében ismertetve a múzeum igazgatójához intézett előbb említett átiratát, hozzáteszi: „ha kívánja (ti. a múzeum) még mintegy 500 drb. antemohacsianum oklevél egyszerű másolatával megkapja" a csereanyagot.[41] S valóban május 29-én ÓVÁRY Lipót be is mutatott PAULERnek egy 569 diplomatikai számból álló jegyzéket, amelyet BARABÁS Samu, SÁNDOR János és TAGÁNYI Károly készített.[42]

PAULER azután július 2-án át is vette a Múzeumtól a Bavaricákat s továbbította azokat Münchenbe, a maga részéről pedig átadta a fent felsorolt iratokat, az utóbb összeállított jegyzék szerinti másolatok kivételével. Ám újabb bonyodalmat okozott a bajoroknak utolsó percben előterjesztett követelése: további három kézirat átadását kérték a Nemzeti Múzeumtól.[43] Természetesen az Országos Levéltárnak is újabb csereanyagot kellett átadnia: ekkor adta át a veszprémvölgyi apácák 1109-ben kelt alapítólevelének eredeti példányát, minthogy PAULER szerint ez „két majdnem azonos példányban van meg s azokból az első példány, amelyen a királyi pecsét függ, megmaradna és csak a második példány képezné a csere tárgyát".[44] Ekkor adta át PAULER ŐZ Pál ügyvédi oklevelét, SZOLARCSIK Sándor öt iskolai bizonyítványát, azután „2 drb. Hajnóczy J. ellen indított követelési okmányból, egy csomójegyzék szerint 50 db. tartalmazó, hozzá intézett levélből" álló iratanyagot, amely voltaképpen már csak kiegészítését képezte a korábban átengedett iratoknak.

[36] OL 177/1895, 240/1924. asz.
[37] Jelenleg az Országos Levéltár R 23. törzsszámú fondja.
[38] OL 177/1895, 240/1924. asz.
[39] BORSA (I. m. 41. l.) ezt a 6 drb. és 3 lap terjedelmű iratanyagot tévedésből 9 kötetnek mondja.
[40] OL 177/1895, 240/1924. asz.
[41] OL 452/1895, 240/1924. asz.
[42] OL 650/1895, 240/1924. asz.
[43] BORSA I. m. 42. l.
[44] OL 1295/1895, 240/1924. asz. WLASSICS miniszter is a képviselőház előtt tartott beszámolójában (l. alább) az átengedett oklevélről azt állítja, hogy „hitelességéhez szó nem fér". BORSA (I. m. 42. l.) szerint az átengedett oklevelet akkor hamisnak tartották. Ez tévedés, mert FEJÉRPATAKY László *Kálmán király oklevelei* c. akadémiai értekezésében (1892) kifejti, hogy mindkét oklevelet SIMON püspök készítette. Az oklevelek hitelességét ill. az Országos Levéltárban maradt példány hamisítvány voltát HÓMAN Bálint a *Turul* 1911. évfolyamában bizonyította be.

Ha mármost az átadott iratok jegyzékét vizsgáljuk, nyilvánvalóvá válik, hogy miért ragaszkodtak annyira ehhez az iratanyaghoz 1928-ban a Múzeum megbízottai. Hiszen WLASSICS Gyula vallás- és közoktatásügyi miniszter is, amikor a csere lebonyolításáról a képviselőháznak jelentést tett, megállapította, hogy ennek kapcsán az Országos Levéltár olyan kárpótlást adott, „mely éppen a Nemzeti Múzeum rendeltetése szempontjából . . . még határozott előny és hézagpótló nyereség jelentőségével bír".[45] Kétségtelen ugyanis hogy a bajor és német vonatkozású Bavaricak megtartásához nem fűződött a Múzeumnak közelebbi érdeke, ezek átengedése fejében kapott okleveles és egyéb iratanyag pedig magyar vonatkozású volt.

Visszatérve CSÁNKI felterjesztésére, HÓMANT kínosan lepte meg ez a lépés. Július 2-án írt levelében[46] szemrehányást tesz CSÁNKInak, hogy mielőtt ő a tárgyalás eredményéről, helyesebben eredménytelenségéről jelentést kapott volna — ami aligha hihető szó szerint — a vele való előzetes megbeszélés mellőzésével — az előbb említett 1928. december 1-i átirattal valóban ellentétes módon — az Országos Gyűjteményegyetem Tanácsához fordult. A továbbiakban hangsúlyozza, hogy a múzeumi megbízottak véleményét nem volt helyes hivatalos álláspontnak feltüntetni. Éppen ezért azt javasolja, hogy a kérdést ők ketten tárgyalják meg, amire a közbeeső nyár miatt csak ősszel kerülhet sor.

CSÁNKI és HÓMAN megbeszéléséről nincsen adatunk, azonban HÓMAN november 16-án ugyanazon főigazgatói szám alatt kelt átiratában meglehetősen kioktatja CSÁNKIt a szóbanforgó kérdést illetően. Szerinte (!) a proveniencia elvét nemcsak az Országos Levéltárnál, de a Múzeumi Levéltárnál is figyelembe kell venni. Ha az Országos Levéltárba olvadt levéltárak szerves egységek, akkor az a 127 éves múzeumi levéltár is. Azt kell tehát vizsgálni, hogy valamely irat szerves része-e a Magyar Nemzeti Múzeum történetileg kialakult levéltári gyűjteményének, s megfelel-e tartalmilag gyűjtési körének, avagy pedig oktalanul kiszakított részei az Országos Levéltárban szerves egységként őrzött valamely levéltárnak. A középkori oklevelek és ezek későbbi másolatai alkotják a múzeumi levéltár törzsét, s ezek gyűjtése ötnegyed évszázadon keresztül rendszeresen folyt. Visszautasítja a „kicsinyes féltékenység" kitételt, amely csak a múzeumi és levéltári tisztviselők harmóniájának megzavarására jó. Rámutat — s ebben tökéletesen igaza volt —, hogy a múzeumi levéltár már akkor a tudományos kutatást szolgálta, amikor az Országos Levéltárba kebelezett hivatali levéltárak még csak irattárak voltak s kutatóknak csak kivételes esetekben állottak rendelkezésre. Az Országos Levéltárban nincsenek középkori „hivatalos" levéltárak, éppen ezért ha a két levéltár egyesítésére kerülne sor, a fiatalabb Diplomatikia Levéltárat kellene a múzeumi levéltárba olvasztani. „A magyar nemzet mai helyzetében egyenesen katasztrofális merénylet volna az elődök kulturális érzékét és törekvéseit minden propagandánál ékesebben bizonyító, történetileg kialakult intézmények, gyűjtemények megszüntetése és más intézményekbe való beolvasztása" — írja az a HÓMAN Bálint, aki nem is öt év múlva, az 1934. VIII. tc.-kel a múzeumi levéltárat az Országos Levéltár részévé alakította.

Ám sajátosnak tartható az is, hogy HÓMAN Bálint éppen 1929. március 12-én terjeszti az Országos Gyűjteményegyetem Tanácsa elé azt a javaslatát, amely az Országos Széchényi Könyvtárat „gyűjtési körének, forgalmának

[45] Országos Levéltár K 2 Képviselőház és Nemzetgyűlés. Általános iratok. Miniszteri jelentések 84. sz.

[46] OL 788/1929, 1307/1929 asz.

folytonos és fokozatos növekedésével, egyes osztályainak mindnagyobb önállósulásával és új helyrajzi elhelyezésével" adminisztratív tekintetben három önálló osztályra: a könyvtárra, a levéltárra és a hírlaptárra bontotta.[47]

Az Országos Levéltár egyébként HÓMAN átiratára nem reflektált, az ügyiratra CSÁNKI nyugdíjaztatása után, 1933. január 2-án DÖRY Ferenc, mint az Országos Levéltár igazgatója írta rá, hogy tekintettel az Országos Gyűjteményegyetemnek HÓMAN által tervbe vett átalakítására, az iratcsereügy újrafelvétele nem látszik alkalomszerűnek.

De a látszólag elvi síkon folyt iratcsere- és gyűjtőköri vitának következményei voltak. Az egyik CSÁNKI Dezső és HÓMAN Bálint kapcsolatának elhidegülése, amit legjobban a Hadtörténelmi Levéltár által 1931 végén a Múzeumi Levéltárnak átengedett III. emeleti dolgozószoba ügye is bizonyít. Az átengedés — úgy látszik — CSÁNKI megkerülésével történt, s amikor HÓMAN erről őt értesítette, leszögezte, hogy tudomásul veszi ugyan az átengedés tényét, „fenntartom azonban az ezidőszerint vezetésem alatt álló intézet részére a jogot" — írja — „hogy amennyiben a ma 'Hadilevéltár' nevet viselő Hadtörténelmi Levéltár állapotában az Országos Levéltár palotájával való viszonyát illetőleg gyökeresebb változás áll be, a Magyar Nemzeti Múzeum Levéltári osztálya épületünkben történő elhelyezésének ügye az akkori helyzetnek megfelelőleg legyen elintézhető".[48]

A másik következmény pedig az Országos Levéltárnak 1934 júliusa utáni ama eljárása volt, hogy mind a Diplomatikai Levéltár, mind a közép- és újkori törzsanyag gyarapításától tartózkodott, s azokat az okleveleket, ill. iratokat, amelyeket a két intézmény korábban a Diplomatikai Levéltárban, ill. a törzsanyagban helyezett el, nem vették állományba, hanem a vonatkozó ügyirattal együtt a Múzeumi Levéltár raktártermében tárolták, amely Budapest ostroma idején, 1945 januárjában kiégett, s ezáltal nemcsak pótolhatatlan levéltári iratok semmisültek meg, hanem azok az Országos Levéltár-i ügyiratok is, amelyek legalább a megsemmisült iratokról közelebbi adatokat tartalmaztak a szűkszavú s hiányos iktatókönyvi bejegyzéseknél.[49]

S nem tartjuk lehetetlennek, hogy e megromlott viszony következménye volt, hogy amikor 1932. október 1-én HÓMAN vallás- és közoktatásügyi miniszter lett, CSÁNKI Dezsőt nyugdíjazták.[50]

A könyvtári és a levéltári gyűjtőkör elhatárolatlanságát bizonyítja, hogy amikor a bécsi levéltárakból Magyarországnak kiszolgáltatott iratokról 1926-ban létrejött badeni egyezmény után a múzeumi és könyvtári vonalon tovább folytatódott a felderítés és a tárgyalás, ezek iránt az Országos Levéltár érdektelenséget tanúsított, s fel sem merült az, hogy a bécsi könyvtárakból levéltári jellegű iratanyagot lehetne követelni. Így amikor 1930. december 16-án a

[47] OGYE 218/1929. Ekkor töltik be a Levéltári Osztály üresedésben levő vezetői állását JAKUBOVICH Emillel, aki azonban 1930 májusában ZSINKA Ferenc halálával az Országos Széchényi Könyvtár élére kerül. A Levéltári Osztály vezetését 1931 szeptemberében ismét SULICA Szilárd veszi át. Meg kell jegyeznünk, hogy JAKUBOVICH vezeti be a *Magyar Könyvszemlé*ben a levéltári anyag gyarapodásának részletesebb, a Mohácselőtti oklevelek, a címereslevelek, pecsétek és fényképmásolatok darabszintű ismertetését. *Magy. Könyvszle* 1930. 313. 1931. 86. l. valamint SULICA Szilárd: *A Magyar Nemzeti Múzeum Levéltári Osztálya az 1931—1933. évben.* Budapest, 1935. 6. l.

[48] OL 1001/1931

[49] BORSA Iván: *A Magyar Országos Levéltár Diplomatikai Levéltára I.* Levéltári Közlemények 1969. 308. l.

[50] DÖRY Ferenc: *Csánki Dezső.* Levéltári Közlemények XI (1933) évf. 12. l.

múzeumi és könyvtári liquidatios tárgyalásokkal kapcsolatban főigazgatói értekezletet tartottak, azon az Országos Levéltár nem volt képviselve.[51] Így történt azután, hogy amikor az 1932 végén Velencében megkötött egyezmény alapján egy II. Ulászló korabeli számadáskönyvet, valamint két, a XVI—XVII. század valláspolitikájával kapcsolatos magyarországi, ill. erdélyi vonatkozású levelet, leiratokat és rendeleteket tartalmazó kötetet megkapta Magyarország, az első a múzeumi Kézirattárba,[52] a másik kettő pedig — amelyek a legújabb megállapítások szerint a Hevenessy-gyűjtemény nem jegyzékelt kötetei — a Budapesti Egyetemi Könyvtárba került.[53]

Az Országos Gyűjteményegyetem Igazgatótanácsának 1933. június 9-i ülésén Hekler Antal egyetemi tanár veti fel a gyűjtőköri elhatárolás kérdését, amire Domanovszky Sándor — ugyancsak a budapesti egyetem tanára — a könyvtári és levéltári elvi kérdések megvitatására külön ülések megtartását javasolta. Minthogy azonban ekkor már az új múzeumi törvény előkészítés alatt volt, a kérdést levették a napirendről.[54]

A két intézmény egymás közti kapcsolatában általában elismerte gyűjtőköreik különbözőségét. Így 1933-ban a múzeumi főigazgatóság iratainak selejtezésekor előkerült Galilei-iratokat — minden valószínűség szerint a szabadkőműves Galilei Páholy iratait — átadják az Országos Levéltárnak, amely 1920 óta őrizte a hazai szabadkőműves szervezetek iratanyagát.[55] Lukinich Imre könyvtárigazgató pedig, amikor megvásárolták Tagányi Károly hagyatékát, az abban talált 183 darab XVI—XIX. századi, a jelzetek szerint az Országos Levéltárból származó iratot — amelyeket az átirat szerint feltehetőleg Tagányi emelt ki használatra — megküldi az Országos Levéltárnak.[56]

A jó viszonyt tükrözi az is, hogy éppen 1932-ben adja át az Országos Széchényi Könyvtár Fessler műveinek teljes sorozatát az Országos Levéltárnak csereképpen nyolc évvel korábban kapott régi magyar schematizmusokért.[57] Viszont 1929-ben, amikor a Felség Személye körüli Minisztérium anyagát szállították le Bécsből az Országos Levéltárba, Miskolczy Gyula dr., aki a szállítást lebonyolította, 27 darab iratot is küldött a Múzeumi Levéltár részére, s ezek között voltak hódoló iratok Ferenc Józsefhez 1854. évi megmenekülése, házasságkötése, valamint Zsófia főhercegnő születése alkalmából: mindezeket az Országos Levéltár megjegyzés nélkül továbbította.[58]

Valójában azonban a gyűjtőkör kérdése a Múzeumi Levéltár és az Országos Levéltár között megoldatlan maradt. Amikor a Magyar Nemzeti Múzeumról szóló 1934. évi VIII. tc. parlamenti tárgyalására került sor, az indokolás szerint az Országos Gyűjteményegyetemet megszervező 1922. XIX. tc. nem volt figyelemmel a gyűjteményi egységek egyes osztályainak gyűjtési körére,

[51] OL 1008/1930.

[52] II. Ulászló számadáskönyve — valójában Ernuszt Zsigmond számadása — mint Magyarország által kért codex már az osztrák—magyar tárgyalások kezdeti szakaszában is szerepel, jelzete Nationalbibliothek Cod. 3418. OGYE 51/1926. Jelenleg az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában van, jelzete: Cod. lat. 411.

[53] OGYE 131/1934. — Tóth András: *„Holt" kéziratgyűjtemények élete.* Magy. Könyvszle 1958. 47. l. — Jelenlegi jelzetük: Budapesti Tudományegyetem Könyvtára Kézirattár G 521, 522

[54] OGYE 480/1933

[55] OL 900/1933.

[56] OL 976/1926.

[57] OL 557/1932.

[58] OL 579/1929, 75/1929. asz.

s példaképpen említi, hogy levéltári anyaggal rendelkezik az Országos Levéltáron kívül a Nemzeti Múzeumi Levéltár is.[59] S helyesen állapítja meg az Országos Levéltár és a Magyar Nemzeti Múzeumi Levéltár egyesítését kimondó 1934. évi VIII. tc. jelentőségéről egy Országos Levéltár-i jelentés, hogy általa „lehetővé vált, hogy két intézet két, egymással sokszor ütköző gyűjtési köre egyetlen nagy gyűjtési körré szélesüljön."[60]

Kétségtelen, hogy amikor 1895-ben a múzeumi kézirattár és levéltári osztály iratokat adott át Bajorországnak, az Országos Levéltár levéltári jellegű iratokat adott a Múzeumnak, amelyek egy része ma is a Kézirattárban van. Ám 1895-ben még két önálló intézmény, 1928-ban pedig két levéltár állott egymással szemben, versengésben az anyaggyűjtést tekintve. Ez a versengés szűnt meg 1934-ben, azonban az Országos Levéltár és az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárának gyűjtőköri elhatárolatlansága továbbra is megmaradt, de ez már a kézirattár—levéltár örök vitájának visszatükröződése.

Teljesség kedvéért azonban meg kell említenünk, hogy az 1934. évi VIII. tc. következményeképpen megszűnt Múzeumi Főigazgatóság irattárát még 1934-ben, majd az ekkor még az ügymenethez szükséges iratokat 1935-ben az Országos Levéltár megőrzésébe adták át,[61] viszont az Országos Levéltár Csánki említett 1929. március 2-i javaslatának szellemében a Fanfogna codexet, nemkülönben a Múzeumi Levéltárral átvett nagyterjedelmű gyászjelentés-gyűjteményt 1938-ban átadta az Országos Széchényi Könyvtárnak,[62] 1940-ben pedig ugyancsak az 1934. évi VIII. tc.-nek a gyűjtőkörökről szóló 3. §-a értelmében különböző családi levéltárakból kikerült 484 nyomtatványt, 1150 hírlapot és 200 újságkivágatot.[63]

ISTVÁN BAKÁCS

Über die Beziehungen des Ungarischen Landesarchivs und des Archivs des Ungarischen Nationalmuseums, in den Jahren 1926—1934

Das von Ferenc *Széchényi* 1802 gegründete Nationalmuseum sammelte von Anfang an Schriften archivarischen Charakters. Von 1876 an deponierten daselbst eine große Anzahl adeliger Familien ihre Archive. Dieser Umstand hatte zur Folge, daß die Handschriftenabteilung von der Bibliothek 1866 ausgeschieden wurde, von ihr verselbständigte sich die Archivabteilung, die 1926 ein Schriftenmaterial von etwa 1200 laufendem Meter aufbewahrte. Da das Gebäude des Nationalmuseums überfüllt war, wurde die Archivabteilung in den Palais des Landesarchivs am Bécsikapu-Platz, in den sog. Burgviertel verlegt. Diese Übersiedlung erfreute sich bei den Beamten des Museumarchivs keiner Sympathie, man mußte doch die Lagerungsweise des Materials umändern. Der damalige Leiter des Museumsarchivs, Szilárd *Sulica* teilte in einer Broschüre von 38 Seiten die Nachteile der Übersiedlung der Öffentlichkeit mit und beschrieb die Mängel der Materialverwaltung des Museumsarchivs. Trotzdem haben die Familien ihre Archive — nach wie vor — dem Archiv des Museums (bzw. der dem Museum einverleibten National-

[59] A Magyar Nemzeti Múzeum Tanácsának Kiadványai I. Budapest 1937. 16. l.
[60] OL 1183/1937.
[61] Országos Levéltár. K 726. Magyar Nemzeti Múzeum Tanácsa 610, 615/1934, 460/1935. — OL 710/1934, 735/1935.
[62] OL 489, 865/1938, 1410/1940. asz. Borsa I. m. 301. l. — A Múzeumi Levéltár gyászjelentésgyűjteményére l. Sulica: *A múzeumi levéltár gyűjteményeiről.* Magy. Könyvszle 1926. 105. l.
[63] OL 1410/1940.

bibliothek, anvertraut. Hingegen rief das Landesarchiv eine Aktion ins Leben, um die aus den verschiedenen, aufgehobenen Regierungsamtsarchiven, (die unter seiner Obhut standen), auf verschiedene Wege ins Museumsarchiv gerieten, sich zu verschaffen. Bedeutend war übrigens auch das Schriftenmaterial, das Gyula *Pauler*, der Leiter des Landesarchivs 1895 dem Museumsarchiv als Entschädigung für jene Handschriften und Dokumente überließ, die deutsche Beziehungen hatten. Diese übergab das Museum als Tauschgabe dem Münchener Archiv für einen Teil des Hunyadi—Brandenburg-Archivs. Zum Zweck der An-, bzw. Zurückschaffung der erwähnten Schriften führten die Beauftragten des Landesarchivs und des Museums im Dezember 1928 Besprechungen, die jedoch erfolglos blieben. Dann bat Dezső *Csánki*, der Generaldirektor des Landesarchivs die Unterstützung des Aufsichtsrates der Gemeinschaft der Ungarischen Öffentlichen Sammlungen, der sowohl das Landesarchiv, wie auch das Museumsarchiv angehörten.

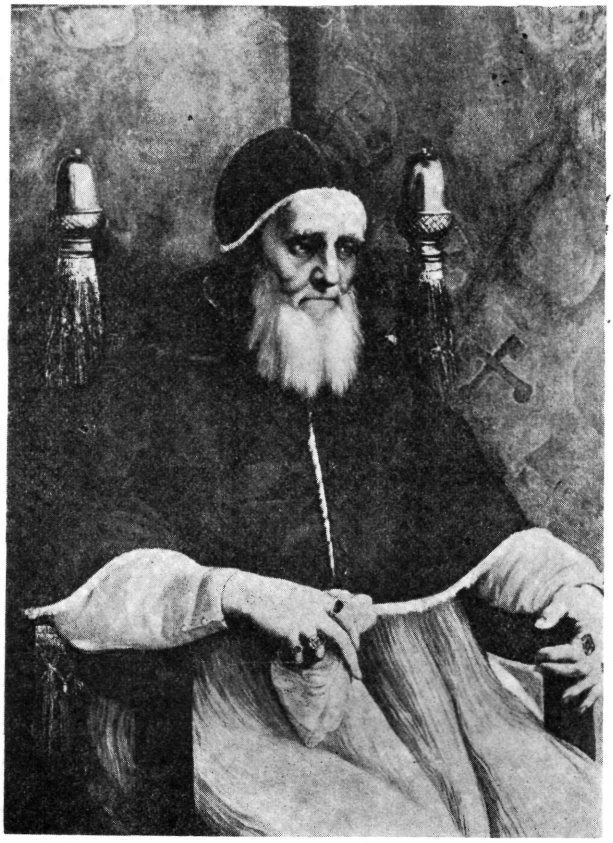
Doch auch diese Eingabe hatte keinen Erfolg. Bálint *Hóman*, der damalige Generaldirektor des Museums, später Minister für Kultus und Unterricht, wies die wesentlichsten Bemerkungen des Vorschlages in einer ziemlich scharfen Weise zurück.

Es ist allerdings Tatsache, daß das Landesarchiv und das Museumsarchiv, von einigen Fällen abgesehen, hinsichtlich des Sammelkreises konkurrenten waren. Diesen Umstand behob erst nur der VIII. Gesetzartikel vom Jahre 1934, der das Museumsarchiv — im Rahmen des Ungarischen Nationalmuseums — ins Landesarchiv einverleibte. Das Gesetz erklärte, daß das Landesarchiv fortan aus zwei Teilen bestehen solle: vom Regierungsbehördlichen Archiv und vom Archiv des Ungarischen Nationalmuseums. Diese Bestimmung verwirklichte übrigens jene —allerdings auf Papier gebliebene — Vorstellung der Räterepublik vom Jahre 1919, die das Museumsarchiv mit dem Landesarchiv vereinigen suchte.

KÖZLEMÉNYEK

Raffaello festménye II. Gyula pápáról és Andreas Pannonius. A *Burlington Magazine* c. angol művészettörténeti lap 1971. márciusi száma Johannes WILDE, magyar származású művészettörténész emléke tiszteletére olasz renaissance vonatkozású tanulmányokat tartalmaz, többek között Konrad OBERHUBER írását II. GYULA arcképére vonatkozó kutatásairól.

OBERHUBER összehasonlítja RAFFAELLO II. GYULÁról 1511—12 között festett arc-

1. ábra

9. *Ercole I d'Este*. Ferrarese School. From A. Pannonius, *De Origine domus Estensis*. (Biblioteca Estense, Modena; a.Q. 9.12 = Lat. 108, c.1r)

2. ábra

képének fennmaradt változatait a korszak rokonvonásokat mutató arcképeivel. A festmény olyan szempontból is jelentős, hogy RAFFAELLO szakít azzal a hagyománnyal, hogy a pápát méltóságának jelvényeivel (tiara stb.) ábrázolja. A pápai méltóságot csak a trónszék és kárpit jelzi. Konrad OBERHUBER szerint a XV. század második feléből fennmaradt miniatúrákban találhatók trónon ülő, oldalnézetben, kárpittal ábrázolt fejedelmi személyek. Különösen érdekesnek tartja ANDREAS PANNONIUS két kódexe címlapján levő miniatúrákat, mert ezeken a trónszéken ülő fejedelmi alak testtartása, a karfán nyugvó balkéz és a jobbkéz, melyben könyv, illetve kormánypálca van, feltűnően emlékeztet a pápai arckép kéztartására.

A *Burlington Magazine* az illusztrációs mellékletek között közli Ercole I. D'ESTE arcképét a PANNONIUS *De origine domus Estensis* kódexéből (Bibliotheca Estense, Modena, — Lat. 108 c. I.[3]) és a szerző hivatkozik ANDREAS PANNONIUS másik művére, a Biblioteca Vaticanaban őrzött, 1467-ben MÁTYÁS királynak ajánlott és küldött kódexre, amelynek címlapja a Bibliotheca Corviniana (Összeáll. CSAPODI Csaba—CSAPODINÉ GÁRDONYI Klára—SZÁNTÓ Tibor. Bp. 1967.) c. kiadvány LXVIII. sz. tábláján került közlésre. A továbbiakban, mint trónszék és kárpit háttér megoldást említi még az ugyanebben a kiadványban a XXXII. sz. táblán közölt miniatúrát. (Modena, Bibl. Estense, Cod. Lat. 436. F. 2[r])

ANDREAS PANNONIUS kéziratait a múlt század végén FRAKNÓI Vilmos fedezte fel. A kéziratok szövegét 1886-ban az *Irodalomtörténeti Emlékek* I. kötetében közre is adta. (FRAKNÓI Vilmos—ÁBEL Jenő: *Két magyarországi egyházi író a XV. századból.*)

A kötet előszavában ismerteti azokat az adatokat, amelyeket ANDREAS PANNONIUS életéről — elsősorban művei alapján — sikerült megállapítania. 1430 körül született. HUNYADI JÁNOS mellett katonáskodott, majd a karthauzi rendbe lépett, a velencei, ferrarai és végül a páviai kolostorban működött.

A MÁTYÁS királyhoz intézett könyv illuminált címlapjának első S betűjén trónon ülő király látható. Nyilván MÁTYÁST akarja ábrázolni. A jobboldali lapszélen karthauzi szerzetes áll könyvvel kezében, kétségkívül a szerzőt ábrázolja.

A modenai könyvtárban őrzött kézirat dedikációja nagy P kezdőbetűjében bíborba öltözött fejedelem alakja van elhelyezve „Dominus fortitudo mea" felirattal.

Nemcsak a miniatúrák, hanem az írás is hasonlónak látszik a két kéziratban.

Említésre méltó még, hogy a MÁTYÁS királynak írott könyv végén ANDREAS PANNONIUS arra kéri a királyt, hogy a könyvet ismételten olvastassa fel magának, mégpedig BENEDEK boszniai püspök, vagy NIOTOLDI MIKLÓS knini püspök, vagy pedig JANUS PANNONIUS által. JANUS PANNONIUST „seraphicus" — angyali — melléknévvel jelöli, kinek bölcsessége világosságra a napot, fényre a csillagokat meghaladja. A könyvet MÁRK mester („Magistrum Marchum") hírneves filozófussal küldi a királynak, FRAKNÓI szerint, lehetséges, hogy a könyv átadója GALEOTTO MARZIO volt.

NYILAS MÁRTA

Adalékok egy Esterházy Miklósra vonatkozó műről. Egy 1764. évben megjelent könyv címlapjából az tűnik ki, hogy II. JÓZSEF római királlyá történő választása és koronázása alkalmából rendezett frankfurti ünnepségeket és kivilágítást, a feudális korszak egyik leghatalmasabb képviselője, a magyar ESTERHÁZY Miklós valósította meg. A rajzok, metszetek, felépítmények tervei, MOURETTE építőművésztől származnak. A mű az Országos Levéltár ESTERHÁZY irat-anyagában található meg egykori levelek, utasítások, tudósítások között.[1]

Címe a következő: „FÊTE et ILLUMINATIONS a Francfort Place de Rosmarck Données par S. A. Monseigneur le Prince ESTERHAZY de Galantha Prémier Ambassadeur Royal-Eléctoral de Boheme; à L'occasion du Couronnement de sa Majésté Josephe-Benoit-Auguste Elû Roi des Romains Le 3. Avril 1764. Sur les desseins, coupes et elevations projettéés Par le Sr. MOURETTE Architecte du roi."

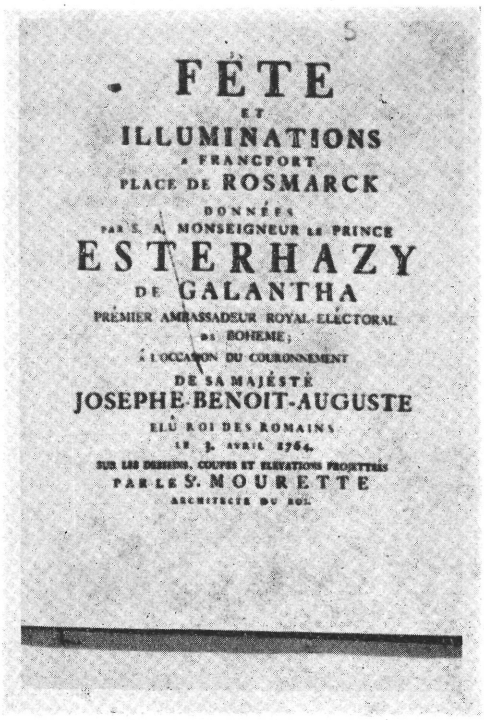
A francia nyelven megjelent könyv sem szerzőt, sem nyomdát, sem a megjelenés helyét nem tartalmazza. Az időpont nyilván 1764, mert JÓZSEF megválasztása ez év március 29-én történt, míg a koronázási ceremóniát április 3-án tartották.

Sajnos a műhöz tartozó legértékesebb rajzok s egyéb mellékletek hiányzanak, így azok száma, terjedelme nem állapítható meg. A könyvecske 7 számozatlan oldalt tartalmaz. Nagysága 22×19 cm, zöld vászonkötése van, barokk előzéklapján vörös mezőnyben arannyal nyomott levelek, virágok láthatók, fejlécei változatosak, ügyes grafikus kezére vallanak.

Tartalmából az tűnik ki, hogy Frankfurtban a felvonulás gyújtópontjába eső Rossmarkt-téren egy hatalmas ión oszlopokból álló csarnokot építettek, melynek folytatását

[1] Országos Levéltár. ESTERHÁZY csal. herc. levéltára Rep. 76. Fasc. 9. No. 377. P. 108. Csomószám 504.

hársfasor képezte. A díszesen kiképzett bejárat fölött zenélő múzsák szobrai álltak, a fasor végét pedig diadalív zárta le, JÓZSEF képmásával. A fasor 64, még nem rügyező fáját, zöld fenyőágakkal tűzdelték tele, s ezeket virágfüzérekkel kötötték össze; a boltíveken lámpások, lampionok, átlátszó világítótestek ezrei ontották a fényt. A fasorok közt szobrok, fénypiramisok álltak kosaras virágok között. A csarnok és diadalív párkányában jelképes alakok és dicsőítő feliratok hirdették és köszöntötték — a puritán gondolkodású királyt, JÓZSEFet.

A könyv, melyet a rendezvények műsorának is nevezhetnénk, tömör szavakkal írja le mondanivalóit.

A *Frankfurter Zeitung* tudósítója,[2] és GOETHE,[3] akik szemtanúi voltak az eseményeknek, egybehangzóan igazolják, hogy az ESTERHÁZY által megrendezett pazar ünnepségek — valóban le is folytak.

Meg kell még jegyeznünk, hogy MÁRIA TERÉZIA a gyengülő Habsburg trón megerősítése érdekében kívánta férje, FERENC életében fiát római királlyá koronáztatni, hogy annak halála után, JÓZSEF örökölhesse a német-római császári koronát. E barokk fényűzéssel lezajlott és megrendezett káprázatos ünnepségek pártolásához alkalmasabb sze-

[2] *Beschreibung der Feyerlichkeiten so zu Frankfurt den 3-tn April 1764 als an dem Krönungstag Sr. Mayt. Josephi 2-di vor und nach der Krönung beobachtet worden.* [Frankfurter Kayserl. Reichs-Ober Post-Amts Zeitung. Külön kiadás.]

[3] GOETHE's *Sämtliche Werke.* Leipzig, Reclam. 22. Bd. *Aus meinem Leben. Dichtung und Wahrheit.* 147—148. l.

mélyt, mint ESTERHÁZY Miklóst (Fertőd építőjét) — nem is találhatott volna, akit e célból Csehország képviselőjeként első osztályú nagykövetté nevezett ki, s aki mind kiséretével, mind szálláshelyének pazar átalakításával a frankfurtiak csodálatát méltán kivívta.

Itt említjük meg, hogy a könyvben leírtakat jól egészítik ki a levéltári iratok, amelyekhez még egy nagyobb kiadvány is csatlakozik következő címmel: „Prächtiger und feyerlicher EINZUG Ihro — Römisch-Kaiserlichen und Römisch-Königlichen Majestät Majestät — wie solcher in — Des heil. Römischen Reichs Wahl- Stadt, Frankfurt am Mayn, den 29-ten Märtz 1764 gehalten worden. Frankfurt am Mayn, Bey Heinrich Ludwig Brönner, 1764"

A mű nagysága 19×31 cm és 17 oldal terjedelmű.

VALKÓ ARISZTID

Kérvény Mária Teréziához a rablókiadásokról. MÉSZÁROS Ignácot irodalomtörténészeink általában csak mint a *Kartigám* íróját-fordítóját tartják számon. Kéziratban maradt munkáiról, valamint nyomtatásban megjelent másik regényéről és leveleskönyvéről (*Minden esetekre el-készült Magyar Szekretarius.* Pesten, 1793.) már jóval kevesebben hallottak.[1] Arról meg egyáltalán nem volt eddig tudomásunk, hogy az Országos Levéltár MÉSZÁROSnak MÁRIA TERÉZIÁhoz intézett, a szerzői díjjal foglalkozó beadványát őrzi.[2]

A szóban forgó kérvényt 1780-ban, a *Magyar Szekretarius* cenzori jóváhagyását követő évben nyújtotta be. Azt a kiváltságot kérte benne, hogy művét Magyarországon és a Kapcsolt Részeken tíz évig ne nyomtathassák ki a királynő külön beleegyezése nélkül. Arra hivatkozott, hogy a nyomdászok gyakran a szerzők tudtán kívül, sőt akaratuk ellenére nyomtatják újra műveiket, s a népszerűbb könyveknél búsás haszonra tévén szert, megkárosítják az írókat.

Ezzel kapcsolatban szükséges arra emlékeztetni, hogy a *Kartigám* 1778-i, kolozsvári kiadása bizonyára rablókiadás volt, és éppen ez a körülmény késztethette MÉSZÁROST a királyi kegy kérvényezésére. TRÓCSÁNYI Zoltán lélektani érvek alapján az ellenkező következtetésre jutott ugyan, de az alább közölt beadvány (s abban Erdély hangsúlyozása) közvetett bizonyíték a kiadás „rabló" jellege mellett, jóllehet MÉSZÁROS a kérvényben nem tett külön említést róla.[3]

REVICZKY Ignác cenzor nem javasolta a kért kiváltság megadását, arra hivatkozván, hogy véleménye szerint senkinek sem jutna eszébe a kötet újranyomása. A korántsem kedvező cenzori jelentés arra is céloz, hogy MÉSZÁROS műve már a cenzúrán is nehézségekbe ütközött (a cenzor hangsúlyozza a „merito" kifejezést), és szerzője azóta sem csiszolta érdemlegesen. Szerinte a magyar irodalomnak nem válnék becsületére a kért királyi kiváltság engedélyezése.[4]

[1] Magyar Kancelláriai Levéltár, Acta Generalia A 39, 4695. sz. (1780)

[2] Forrásaira vö. MAY I.: *Mészáros Ignác Magyar Szekretáriusának forrásai.* Irod. tört. Közl. 1939. 393—400. l.

[3] TRÓCSÁNYI szerint KOLLMANN József Ferenc a szerzővel való megállapodás után adta ki a kötetet, és MÉSZÁROS nem tartotta szükségesnek a második kiadás feltüntetésének megkövetelését, LANDERER pedig az 1780-i kiadásban szándékosan, üzleti okokból hallgatta el, hogy a századvég e kapós regénye más kiadónál is megjelent. (TRÓCSÁNYI Zoltán: *Rabló kiadás-e a Kartigám 1778-i, kolozsvári kiadása?* Magy. Könyvszle. 1956. 244—246.)

[4] A kérvény sorsát nyomon követve megtudjuk, hogy 1780. szeptember 9-én érkezett a kancelláriára; itt szept. 22-én tárgyalták, és 30-án küldték át a helytartótanácsnak véle-

Lehetséges, hogy a cenzornak igaza volt, — bár kérdés, hogy nem személyes okok játszottak-e közre az egykor oly népszerű író elmarasztalásában. Mindazonáltal MÉSZÁROS levélgyűjteménye jó szolgálatot tehetett a tollforgatásban járatlanoknak. Feltétlenül hasznosabb volt FEMER Kiliánnak a *Magyar Szekretariust* tizenhét évvel megelőző, hasonló szerkezetű formuláskönyvénél:[5] míg abban félmondatok is voltak latinul, addig a purista MÉSZÁROS legföljebb egy-két latin szót tűrt meg a levelekben.

Alább közöljük a kérvényt és a cenzori véleményt.

N(obi)lis Ignatius Mészáros sup(p)licat p(ro) cl(emen)ter elargiendo Privilegio imprimendi H(un)g(ari)cum Opusculum, cui Titulus: *Minden Esetekre el készült Magyar Secretarius.*

(A levél belső lapján:)

Sacratissima Caesareo-Regia et Ap(osto)lica Ma(jes)ttas
Domina, Domina Clementissima!

Materna Sacr(atiss)imae Ma(jes)t(a)tis V(est)rae in Universis Haereditariis Provinciis, hasque inter fideli suo Hungariae Regno in rem Literariam testata sollicitudo in eam excitavit Patriae Artiumque Liberalium amantes Hungaros solertiam, ut editis ab his utilissimis Operibus sub felicissimo Ma(jes)t(a)tis V(est)rae Gubernio qvotidie hoc etiam in gradu florentior spectetur Hungaria. Addidit illa mihi qvoq(ve) stimulum, ut palam data à multis praeclara exempla secutus, Librum Epistolarem Hungaricum, per Censuram Regiam ad Excelsum Consilium L(ocum)t(enen)tiale Hungaricum ordinatam Anno praeterito 1779. jam approbatum, cujus videlicet Titulum, et Materiam praesens adnexum exhibet, Hungarico in idiomate Opus novissimum, omni Ordini, et Statui utilissimum, et ad exactissimos ejusdem generis Libros aliarum Lingvarum, nec n(on) ad recens Literarum institutum qvod universum Regnum Hungariae obtinuit, accomodatum compilaverim, praeloq(ve) adparaverim. Non est secus Clementissima Domina! qvam qvod tempore, diuturniore labore, et multa industria constiterit mihi ita in eam com(m)unem utilitatem, prouti est, adpromptare opus istud, atq(ve) hinc etiam ut Operarium tam laborum mercedem, qvam expensarum mearum refusionem exinde lucrandi spes justa me teneret. Accidit autem saepe, qvod Typographi Lucrum ex alieno labore qvarentis (!), invitis, et insciis Authoribus, in horum manifestum laborum, mercedisq(ve) dispendium ejusmodi currentioris materiae Libros suo pro qvaestu mox reprimerent, ac sic digni Operarii, communi bono utilem navantes operam, justa frustrarentur impensorum laborum Mercede. Ex rationibus tam praeadductis, qvam operis utilitatis ad gratiam Ma(jes)t(a)tis V(est)rae Sacr(atiss)imae de genu supplex accido, subditali humilitate Regiam exorando benignitatem, qvatenus super antelato opere meo pro innata sua materna in rei Litaerariae studiosos clementia Privilegium Regium ad Decem Annos consvetum de non reprimendo in Regno Hungariae, Partibusq(ve) Eidem Annexis Dalmatia, Croatia, Sclavonia, Transilvania etc. de beneplacito Regio clementer elargiri dignaretur.

Pro qva Gratia, et Caesareo-Regia Clementia ardenttissimis ultro precibus Ma(jes)t(a)tem V(est)ram Sacr(atiss)imam obsecrando, pedibus prostratus, in subditali subjectione emorior.

Ma(jes)t(a)tis V(est)rae Sacr(atiss)imae

humillimus perpetuoq(ve) fidelis subditus
Nobilis Ignatius Mészáros.

---

ményadás végett. Ez a tanulmányi bizottság (commissio studiorum) hatáskörébe utalta, amely november 15-én tárgyalta az ügyet, és magáévá tette a cenzor véleményét. A kancellária a bizottság javaslatának megfelelően helybenhagyta, s a helytartótanács ülése elé terjesztette az elutasító javaslatot, amelyet november 30-án terjesztett fel az uralkodóhoz. Végül dec. 8-án érkezett meg a helytartótanács válasza a kancelláriába. (A 39 M. Kanc. Levéltár Acta Generalia 6230 ex 1780 és C 67 Htt. Litt. pol. 1780., 6870. sz. Un(iver)sitas Bud(ensis) No 40.)

[5] FEMER Kilián: *Mindennapi közönséges és barátságos levelek.* Posonyban és Kassán, Landerer Mihály költségeivel. 1776.

(A hátlapon:)
Ad
Sacratissimam Caesareo-Regiam et Apostolicam Majestatem
Dominam, Dominam Clementissima(m)
Humillima Instantia
Introserti: pro clementer elargiendo, et 10. Annos duraturo
introsertum Hungaricum Opusculum imprimendi
Privilegio humillime supplicantis

(A cenzor véleménye:)

Pro ea operis *Magyar Szekretarius* inscripsi notitia, quam ex ejusdem iterata revisione habeo, existimarem privilegium de non reprimendo, quod supplicans petit, superfluum esse, cum neminem fore arbitror, qui illud velit reimprimere. Opus hoc etiam in censura plures difficultates merito passum est, antequam ejusdem impressio permitti posset, nec adhuc ita perpolitum est, ut non longissime ab ea perfectione distet, quam opera ejusmodi habere convenit, quibus nomen et privilegium S(acratis)s(im)ae Majestatis decenter praefigi possit. Rei profecto Literariae nihil prorsus decedet, etiamsi opus hoc lucem publicam nunquam viderit: decederet autem fortasse literarum in Hungaria honori, si privilegio munitum atque ornatum fuerit. Quae tamen omnia salvo altiore judicio dicta sunto

Ignatius Reviczky
Libror(um) censor

MAY ISTVÁN

Az első Cabet-idézeteket tartalmazó magyar tanulmány kézirata. A kommunizmus eszmetörténetének reformkori szakaszában minden elhárító mozdulata ellenére is megállásra kötelez báró DERCSÉNYI Jánosnak *Tanulmányok a kommunismusnak egy humanus ellenszeréről avvagy a népgazdászat, a népoktatás és a nép politikai életének humanitási rendszeréről.* Pest, 1846. c. műve. Felismerve a kapitalizálódás szükségszerű függvényeként jelentkező proletariátus osztályideológiájának hódító hatását, munkájában egyezményt akar teremteni a haladást, a polgárosodást jelentő kapitalizálódás és a kommunizmus terjedését növelő proletárviszonyok között. Időpontja izgató problémájára nemcsak a maga írásában keres megoldást, hanem egyik gondolatát pályázat útján is szeretné megvalósíttatni. Műve végszavában felkéri a Magyar Tudós Társaságot, hirdessen pályázatot egy olyan törvényjavaslat kidolgozására, amely szerint a hitbizományi ingatlanok pénztőkévé alakulnának át, és az országos pénztárba befolyt összegek egyrészt a hitbizományok volt birtokosainak és örököseinek biztosítanák a kamatokat, másrészt a haladás ügyét (utak, vasutak stb. építését) szolgálnák.

A pályázat szövegét maga DERCSÉNYI fogalmazta meg. Csak rövid tájékoztatót ad, mert feltételezi, hogy minden pályázó „a communismusnak egy humanus ellenszeréről írt munkám tartalmával és szellemével közelebbről megismerkedendik."[1] A pályázati hirdetést SCHEDEL (TOLDY) Ferenc 1846. aug. 27-én tette közzé.[2] A bírálóbizottság tagjaiul FOGARASI Jánost, BERTHA Sándort[3] és CSÁSZÁR Ferencet jelölték ki, majd CSÁSZÁR le-

[1] DERCSÉNYI könyvének végszava 1846. márc. 15-én kelt. A magyar kiadással egy időben jelent meg a mű német fordítása: *Studien über ein humanes Mittel gegen den Kommunismus* . . . Pesth, 1846. Franciára is átültették 1848-ban: *Moyen philantropique contre le communisme*. . . Ouvrage traduit de l'allemand par J. B. HERZ. Paris, 1848.
[2] *Jelenkor.* 1846. 403. l.
[3] BERTHA Sándor ügyvéd (1796—1877) TASNER Antallal együtt SZÉCHENYI István szárnysegéde és nyelvi tanácsadója. Része volt WERBŐCZI István *Hármas könyvének* és a *Corpus Juris*nak lefordításában (TÓTH Lőrinc: *Bertha Sándor emlékezete.* Bp. 1877.).

mondása után TREFORT Ágoston került a bizottságba. TOLDY az 1846. dec. 20-án tartott nagygyűlésen mutatta be jelentését. A jeligés pályázatra hat mű érkezett. Az első díjat (70 arany) KERESZTURY József, a másodikat BENCZÚR János nyerte, egy harmadikat kiadásra javasolt a bizottság. E dolgozat szerzője: VARGA Soma.[4] A három pályamű nyomtatásban is megjelent: „A magyarországi hitbizományok átalakításáról. Az academia által 1846-ban báró Dercsényi János-féle jutalmakkal koszorúzott pályamunkák. Pest, 1847."[5]

KERESZTURY József nyitrai aljegyző[6] tanulmánya csak ott érintkezik a kommunizmus problémájával, ahol mondanivalója DERCSÉNYI gondolatának vezető motívumához kötődik. Minden ily irányú mondata reflexszerű kijelentés. VARGA Soma még távolról sem érinti a kommunizmus eszmeterületét. De kétségtelen, ha ír róla, feltárulna érzéketlen viszonya a szociális kérdésekhez. Régebbi írásainak terminológiája is ellenérző magatartást rögzít.[7] Csak BENCZÚR János szentel részletező teret a kommunizmus gondolatának és történetének. TREFORT és FOGARASI véleménye szerint a pályamű „szerzője a kitűzött kérdést több oldalról vitatja és szép ismeretek s tárgyra vonatkozó tanulmányok jelét adja."[8] BENCZÚR filozófiai, jogi és társadalomtudományi előtanulmányok révén biztosította sikerét; amikor ugyanis a Magyar Tudós Társaság filozófiai osztálya 1843-ban pályázatot írt ki azzal a címmel: „Fejtessenek ki a szabadság és társadalmi rend elméletei, állíttassanak fel elvek, mik szerint azokat összhangzatba hozhatni, és adassanak elő e tárgyról a nevesebb bölcselők nézetei", a beérkezett két pályamű közül az első jutalmat (100 arany) egyhangúlag a 26 éves BENCZÚR munkája nyerte el, „a vizsgálók többsége által pedig egyszersmind kiadandónak is ítéltetett."[9]

BENCZÚR János ügyvéd (1817—1852)[10] tudományos munkásságáról tud irodalmunk. Jogi és államelméleti könyvét *(A szabadság és társadalmi rend elméletei.* Pest, 1848.) KOVÁCS Mihály elfogultan jelentőssé túlozza,[11] DÖMÖTÖR Sándor pedig, aki az író néprajzi feljegyzései[12] kapcsán felhívta a figyelmet a DERCSÉNYI-pályázatra beküldött tanulmány cenzúrázott kézirati példányára,[13] amelyet az OSzK Kézirattára Quart Hung. 1220 jelzet alatt őriz, helyesbítésre váró adatok során szűkszavú megjegyzésében félreérthető értékelemeket említ: „A kézirat 54—56. lapján a szocializmus és kommunizmus elveinek tömör ismertetése, másutt pedig pozitív vélemények, bátor szavak piros tintával többszörösen át vannak húzva; a nyomtatott szöveg pedig ennek megfelelően módosítva van. A kéziratot eredeti formájában a cenzúra kiadni nem engedte, bár pályadíjat

[4] *A Magyar Tudós Társaság Évkönyvei. VIII. kötet.* 1845—1847. Buda, 1860. 46. l. GERGELY Pál akadémiai főkönyvtáros szíves felvilágosítása szerint az MTA Kézirattárában a többi pályamű kézirati példánya nincs meg.

[5] Az előszó közli DERCSÉNYI pályázati felhívását, a bíráló bizottság tagjainak véleményét és VARGA Soma dolgozata utólagos megjutalmazásának körülményeit.

[6] BENCZÚRral együtt a *Jelenkor* és a *Társalkodó* munkatársa volt: „Mindkét koszorús író lapjaink erélyes dolgozótársai." *Jelenkor.* 1846. 619. l.

[7] *Jelenkor.* 1843. 331. l.

[8] *A Magyar Tudós Társaság Évkönyvei.* i. h.; A magyarországi hitbizományok átalakításáról . . . VII. l.

[9] *A Magyar Tudós Társaság Évkönyvei.* VII. kötet. 1842—1844. Buda, 1846. 18. l.

[10] 1848 után Nyíregyházán aljegyző, majd járásbíró. SZINNYEI: *Magyar Írók I.* 812—813. l. Vö. *Bajza József és Toldy Ferenc levelezése.* Sajtó alá rend. OLTVÁNYI Ambrus. Bp. 1969. 512. l.

[11] KOVÁCS Mihály: *Egy elfelejtett politikai bölcselőről. Benczúr János emlékezete.* = Debreceni Szemle 1937. 129—134. l.

[12] DÖMÖTÖR Sándor: *Őrségi jegyzetek 1838-ból.* = Etnographia. 1958. 287—288.l.

[13] A kézirat provencienciájára vonatkozó adatokat nem sikerült szereznem. A lapszámozás utólagos. A DÖMÖTÖR Sándortól idézendő lapszámok pontosan: 54a—56b.

nyert. Benczúr 1848. március 15 után sietett művét a politikai eseményekhez igazítva átdolgozni és kiadni. Műve »A szabadság és társadalmi rend elméletei« címmel (Pest, 1848. 298. l.) jelent meg." Kovács Mihály tehát kirekeszti, Dömötör pedig tárgyánál fogva csak mellékesen érinti Benczúr pályaművét, jóllehet az a kommunizmus eszméjének reformkori történetében említésre méltó mozzanatokat jelöl anélkül, hogy a szerző gondolati-érzületi állásfoglalása pozitív jegyeket tüntetne fel.

Benczúr kommunizmus-szemléletének kettős iránytűje van: egyrészt a kommunizmus létezését szükségszerű jelenségnek tartja, másrészt hazai jelentkezését eljövendő valóságként mérlegeli, de mivel mindkét vonatkozásban káros társadalmi áramlatnak minősíti, kijelentéseit nemegyszer alantas idegenkedésből fakadt elhárító mozdulatok kísérik. Tanulmányába *Socialismus, communismus* címmel önálló fejezetet iktat. E fejezet nyomtatásban is megjelent, de néhány lapra terjedő részletét a cenzúra törölte.

A tanulmányíró gondolatait, szempontjait, megállapításait általában külföldi művekből kölcsönzi. A tárgyterületének előzményéül szolgáló pauperizmus kérdése is idegen forrást visszhangoz. Az egyenlőtlen birtok- és jövedelemelosztás, a népesség szaporodása, a gépek és gyárak térhódítása, a vasutak és csatornák építése, bár létesítésük elkerülhetetlenül szükséges, a pauperizmust növeli, és kizárólag a spekuláció malmára hajtja a vizet. Benczúr szerint, jóllehet a nyugati országokban a finánctőke és a tőkekoncentráció nyomán nő a proletariátus, s Magyarországon azonos formát még nem öltött, mégis szükséges figyelmünket külföldre fordítani, „hol e társadalmi mirigyek már óriásak" (157). Ezzel összefüggésben a kommunizmusról más olvasmányemlékeket idéz fel: A kommunizmus alapelvei változatlanul élnek az idővel. Emberemlékezet óta akadtak hirdetői, „kik a magántulajdon eszméjét minden rossz forrásának nézték, s fennhangon vagyonközösséget hirdettek, de még soha senkinek sem jutott eszébe a rabszolgaságot egyenes orgyilkosságnak s a tulajdont erkölcsi lopásnak nyilvánítani". Korunk átalakulóban van. Saját érdekünk, hogy megismerjük „a vészterhes szellemet", „a létünk alapjában turkáló vakondokot" (158).

Az efféle, félelemből és ellenérzésből táplálkozó pejoratív kitételek Benczúrnál néhol tárgyilagos mozzanatokkal keverednek. Rögzíti, hogy a francia forradalom eredménye nyomán megszületett a proletariátus, a szabad munka embere, „kinek semmije nincs, csak két karja s gyermekei, ki nem kér alamizsnát, nem szegényadót, hanem munkát, s munkáért jutalmat". De a következő mondatban már kiesik a semleges hangból: „Ezen a történetből a világba kitaszított gézengúz elhagyván csendes rejtekét, megjelent a paloták ablakai alatt, meg a bölcsek ajtai előtt, a szabadságnak kenyérbeni megtestesítését követelni és hallani: miképp lehetne a munkarendszeresítésében a teljes társadalmi szabadság eszméjét valósítani." (159) Az új igények, fejtegeti tovább, új eszméket szültek, és ezek különféle rendszerekben ingadozva, végre mint szocializmus és kommunizmus alakultak meg. Idézeteink körvonalazzák Benczúr ideológiai arculatát. A későbbiekben tovább árnyalódik a kép. Tájékozottsága, amelyben természetesen ott élnek Proudhon és Louis Blanc gondolatainak napisajtónkban közhelyszerűen ismétlődő motívumai is (a tulajdon: lopás; munkarendezés), taszító gesztusokkal párosul. Rikító idegenkedésében többek között az egyenlőség ferde értelmezése is determinálja. „Egy higgadt szocialistá"-ra, Oelckersre hivatkozik:[14] Az egyenlőség nem teremtheti meg az igazi szabadságot, sőt az egyenlőség sem lenne igaz egyenlőség, ha a tunya és az ostoba is olyan javakban és hatalomban részesülne, mint a legszorgalmasabb vagy a legeszesebb. E szólamokban kitetszően régi eszmék bujkálnak. A babouvizmus és a gyökérszálaival belekapaszkodó

[14] Oelckers, Hermann Theodor (1816—1869) német demokrata író. Műve: *Die Bewegung des Socialismus und Kommunismus.* Lipcse, 1844. Marx és Engels a *Német ideológiá*ban Stein, Lorenz és Oelckers munkáját francia és angol forrásokra támaszkodó kompilációnak nevezi. (MEM III. 451., 596. l.).

munkáskommunizmus ugyanis nemcsak jogegyenlőséget, hanem gazdasági egyenlőséget is követelt. A magántulajdonnal szemben a vagyonegyenlőséget állította, és a közösen termelt javakat a társadalom minden tagja között egyenlően akarta szétosztani.[15] BENCZÚR a szegények és a gazdagok szembenállásában kifejeződő osztályharcnak „családást rejtő alapelvei"-ben Michel CHEVALIER-hez fordul cáfoló érvekért.[16] Az egykori saint-simonista, majd a Collège de France-on a nemzetgazdaságtan tanára, akinek gazdasági nézetei ez idő tájt gyakran tűnnek fel hírlapjainkban, kimutatta, hogy Franciaország egy évi jövedelmének elosztásával is csak 63 centime esnék naponta egy-egy főre. A gazdagság megszüntetése tehát csak a szegénységet tenné általánossá. Valójában a termelést kell fokozni, jóllehet az egyetemes jólét így sem érhető el. A kommunistáknak az az „édes reménye", hogy rendszerük a termelést tízszeresére is növelhetné: „merő képtelenség". Érdekeltség nélkül, sajátjuktól megfosztott egyének erre nem alkalmasak. Ha ideig-óráig létrejöhet is olyan társulás, mint a rappistáké Amerikában,[17] nemzeteket „költőileg összetákolt communistai rámára" tartósan húzni nem lehet (160).

Jóllehet BENCZÚR gondolatsorai leplezetlenül negatív alapállásról árulkodnak, mégis a megmásíthatatlan törvényszerűség felismerésén érzett lemondás hangulatával engedményre kényszerül: „mégsem tagadhatjuk a socialistai és communistai mozgalmak roppant jelentőségét, s félre nem ismerhetjük bennök a történet bús intését" (160). Úgy véli, a népmozgalmak nyomán megváltoztak vagy nagyobb nyomatékot kaptak a fogalmak és eszmék, így a gazdagságé, a szegénységé, a földbirtoké. És ha a nép kívánságai túlságosak vagy ábrándosak is, a földbirtok kérdése államüggyé lett, s keresni kell a kivezető utat, mert „a communismustól . . . csak a legnagyobb veszélyeket várhatni" (161).

BENCZÚR ideológiai arculatát tekintve, e rövid tájékoztató elüt a kommunizmusról szóló fejezet cenzúrázott szövegétől. Itt a szerző szubjektív viszonylatok helyett közvetetten, áttételesen közelíti meg a félelemgerjesztés célját, mintha látszólagosan történeti távlatba kerülne. Csak így lehetséges, hogy művének e rejtve maradt részlete a kommunizmus eszmetörténetének reformkori térképén pozitív pontot jelöl azzal, hogy elsőnek közvetít, illetőleg közvetített volna irodalmunkban magyar nyelven szemelvényeket CABET-szövegből, pontosan CABET kommunista krédójából.

Eddig ugyanis csak szó esett CABET-ról, most maga CABET szólal meg. A harmincas évek hírlapi cikkei, francia újságközleményekre támaszkodó tudósításai bőven tájékoztatnak CABET politikai-társadalmi működéséről.[18] De attól az időponttól kezdve, hogy megjelent *Voyage en Icarie* c. utópista államregénye (1840), a kommunista CABET nevével csak elvétve találkozunk. Első ízben az általa alapított újság kapcsán tűnik elénk magatartásának új vonása: „Olvasóink kétségkívül nem egyszer hallottak említést a communistákról, melly felekezet elv- és irányban a szt. simonistákéval iker. Cabet a »Populaire« czím alatt hírlapot nyitott illy ábrándok számára."[19] A kommunista QUÉNISSET merényletének pere során CABET lapját lefoglalják.[20] Elfogatásának is híre terjed.[21] A konzer-

[15] MOLNÁR Erik: *Babeuf válogatott írásai Előszó.* Szerk. és a jegyzeteket írta KÖPECZI Béla. Bp. 1950. 5. l.; MARX: *A gothai program kritikája.* MARX—ENGELS: *Vál. Műv.* Bp. 1949. II. 17. l. ENGELS: *A „Kommunista Szövetség" történetéhez.* Uo. II. 335. l.; ENGELS: *Antidühring.* Bp. 1948. 102—103. l.; Claude MAZAURIC: *Babeuf és az egyenlők összeesküvése.* Bp. 1964. 207. l.

[16] L. TREFORT Ágoston: *Michel Chevalier. Kisebb dolgozatok az irodalom, közgazdaság és politika köréből.* Bp. 1882. 116—135. l.

[17] THAISZ András: Tud. Gyűjt. 1819. VI. 97—98. l.; BÖLÖNI FARKAS Sándor: *Utazás Észak-Amérikában.* Kolozsvár, 1834. 231—244. l.

[18] ZSOLDOS Jenő: *Cabet az 1830-as évek magyar sajtójában.* Irod. tört. Közl. 1967. 444—449. l.; L. még *Hazai és Külf. Tudósítások.* 1834. I. 127., 150. l.

[19] *Erdélyi Híradó.* 1841. I. 175. l.

[20] *Pesti Hírlap.* 1841. 717. l.

[21] Uo. 1842. 47. l.

vatív szemlélet a köztársaság egykori harcos képviselőjét „őrült" jelzővel idézi.[22] E szemlélet szerint a népboldogítók eszméiről visszhangoznak a tanácstermek, és a gyűlöletre ösztönzött nép egy része „mohón nyeli Cabet communismus-i evangeliumát s fohászkodik együgyűségében: Jőjjön el minél előbb »az egyenlő munka teher s közös birtok« országa az emberek közé!"[23] Természetesen adódnak objektív hangok is. Egy terjedelmes cikk a *Társalkodó*ban az eszmevállalás minden halvány szándéka nélkül tárgyilagosan ejt szót „a Cabet hitvallását követő communisták" vagyonjogot támadó nézeteiről.[24] Időrendben itt jelentkezik Benczúr szándékából a magyar Cabet-kép többlete. Nem franciából fordít. A *Voyage en Icarie* szerzője a tiltott könyvírók közé tartozott.[25] Lorenz Stein művéből kölcsönöz adatot, jellemzést, történeti-elméleti motívumokat, Cabet-idézeteket.

Történeti visszapillantásában semmi rendszer. „A socialismus főpapjai" tarka és hiányos sort alkotnak: Fourier, Lamennais, Proudhon és Louis Blanc. Egyetlen ív hidalja át Babeuf és Cabet világát: „A communismus alapítója Baboeuf [!] volt, ki Darthé társával együtt az akkori kormány elleni összeesküvésben rajta kapatván a vérpadon vérzett el, az iskolát Cabet közelebbről rendszeresíté s mívelé ki főleg »Voyage en Icarie« című munkájában, honnan az ikariai communismusnak is neveztetik" (54a). (Itt találkozunk nyelvünkben először az *ikariai kommunizmus* kifejezéssel.) Benczúr hűvös magatartással szemel ki egy-egy szocializmusra, kommunizmusra jellemzőnek vélt tartalmi vonást. Szövege csupa visszhang: „Mindkét elmélet" közös elve szerint a jelenlegi társadalom szerkezete természetellenes; az értelem és szabadság száműzve; egyén és közösség közt semmi harmónia; közérdek helyett mindenki magánérdekeiért küzd. E kiinduló pontból aztán eltérő vonalon halad a „két elmélet": a szocializmus az emberi szabadságot nevelés útján akarja elérni, olyan ismereteket szereztetni, amelyekre az embernek rendeltetése területén szüksége van. „Az ember rendeltetése pedig: testi s szellemi tehetségeinek lehető legtökélyesb kifejezése, szabad alkalmazása s kielégítése mindnyajokra nézve egyenlő mértékben" (55a). A kommunizmus viszont az abszolút egyenlőség túlhajtott eszméje: „nem csupán a politikai egyenlőséget, hanem és főleg a birtok egyenlőséget [követeli] viszonyban, javakban, nevelésben, miszerint a társaságban semmi különbség, semmi feltűnő, semmi alárendelt ne legyen". Ehhez a vagyonközösséget hangsúlyozó, „félelemgerjesztő" kitételhez kapcsolódnak a Cabet krédójából fordított szemelvények: „Célszerű és érdekes lesz most ezen újabb communismusnak alapítója Cabet által szerkesztett s Steinnál olvasható communistai hitvallásból (credo communiste) a tárgyunkra vonatkozó cikkeket látnunk." (A tulajdon. A társaság földe. Az ipar.) Mivel most szembesíthetjük magunkat először magyar Cabet-szöveggel, ízelítőül lásson nyomdafestéket néhány magyar Cabet-mondat: „Hiszem, hogy a természet a földet úgy rendelte, miszerint az közönyösen [= közösen] bírassék, miként a lég, világ és melegség... hogy a közösség a természetes rendszer. Hiszem, hogy a tulajdon tisztán csak emberi találmány s intézmény ... Hiszem, hogy a gépeket, melyek a jelen állapotban a szegényt oly gyorsan tönkre teszik, a közösség rendszerében soha sem lehet eléggé szaporítani, hogy minden kínzó, veszélyes vagy undorító munkát gépeknek kellend végezni, s az egész emberi értelmesség oly eszközök feltalálására lesz irányzandó, melyek az ember szerepét csupán a gépek intézésére szorítvák ... Hiszem, hogy minden polgárnak dolgozó-

[22] *Világ.* 1842. 581. l.
[23] *Nemzeti Újság.* 1844. II. 47.
[24] Idézi Lukácsy Sándor *Petőfi és Cabet* c. tanulmányában. Irod. tört. Közl. 1966. 314. l.; *Társalkodó.* 1845. ápr. 13—máj. 4. és *Századunk.* 1845. ápr. 29—máj. 9.
[25] *Tiltott vagy jegy mellett kiadható könyvek leldéje 1841. évtől kezdve 1846-ig* OSZK Kézirattár. Fol. Hung. 982. 19. l. E lelőhelyet közli Tordai György: *Forradalom és papi rend.* Bp. 1961. 23. l.; A *Voyage en Icarie* és a cenzúra kapcsolatáról l. Lukácsy Sándor: i. h. 313. l.

nak (ouvrier) kell lenni." (55a—56b). BENCZÚR a célzatos riasztásra szánt CABET-idézetek hatásfokát tovább növeli. Mondanivalóját a kommunizmusnak azzal a „nyersebb tételei" közé tartozó gondolatával zárja, amely — mint tudjuk, BABEUF, az angol levellerek, BRISSOT eszmei örökségeként — PROUDHON közvetítésével került a negyvenes évek magyarságának ismeretállományába: „La propriété c'est le vol (a tulajdon lopott jószág)". E kijelentés, írja BENCZÚR, megcáfolhatatlanul bizonyítja, hogy a kommunizmus minden fennállónak teljes felforgatására törekszik, és mégis világszerte alakulnak efféle társadalmi egyletek, és hogy a birtoktalansága miatt tényleges szolgaságban tartott nép, „mely örökké alapja az országnak s alkotmánynak, napról napra fenyegetőbb állásban emelkedik és elleneinek hozzá képest csekély sorát méregetni kezdi". BENCZÚR tudatában tehát világosan él az osztályharc valósága.

A BENCZÚR-tanulmány cenzúrázott szövegrésze általában olyan, a kommunizmus eszméjével összefüggő tárgyi és elméleti motívumokat érint, aminőkkel reformkori sajtónkban lépten-nyomon találkozunk. Felvetődhet tehát a kérdés, mi lehetett akkor a cenzúrázás oka. A magyarázatot így fogalmazhatnók meg: a nyomtatott szövegben következetesen jelen vannak a szerző tagadó, cáfoló, elutasító kijelentései, itt viszont hiányoznak e mozzanatok, s helyette a mondanivaló történeti jellegénél fogva sűrítve, tömény formában szó esik kommunista szellemi társadalombírálatról, feltárul a vagyonegyenlőség eszméje, nyomatékot kap az osztályharc ténye, mindenekelőtt pedig az idegen nyelvréteget levetve hanghoz jut CABET krédója.

A tanulmány e rövid elemzése nyomán közvetlenül helyesbítődnek DÖMÖTÖR Sándor cikkének téves közlései: a DERCSÉNYI-pályázatot nem 1843-ban, hanem 1846-ban hirdette meg a Magyar Tudós Társaság. A „Communismus egy humanus ellenszeréről": nem a pályatétel címe, hanem DERCSÉNYI munkájának maga alkalmazta rövidített megjelölése. BENCZÚR pályaműve nyomtatott szövegének pontos lelőhelyét fentebb közöltük. A terjedelmes könyvcímnek mint tulajdonnév jellegű szövegnek átalakítása „Akadémiai Pályamunkák"-ra bibliográfiai bizonytalanságot is okoz. Tárgyi vonatkozásban is más képet vetít elénk a valóság. Az 54a—56b lapon áthúzott részletek a nyomtatott szövegből teljesen kimaradtak: egyetlen módosított mondat sem került a három pályaművet tartalmazó könyvbe. A szerző gondolataiban nem tükröződik „pozitív vélemény". Legfeljebb csak társadalmi jelenségeket rögzít irodalmi közvetítésben. Még szövegének legjelentősebb szakasza, CABET megidézése is csak eszmetörténeti szempontból pozitív érték; a szerző célját tekintve „félelmetes" jövő-képet illusztrál. Egyéni kommunizmus-szemlélete félreérthetetlenül negatív. Védekező beállítottságát a „veszedelem" elhárítására mozgósító szándék határozza meg. De a kézirati szövegben valóban találunk olyan merésznek tetsző kifejezéseket, megállapításokat, amelyeket áthúztak vagy enyhített átírásban adtak nyomdába, csakhogy ezek a kitételek nem a kommunizmus eszméjével érintkező radikális kijelentések, hanem a latifundiumok terjedelmével (19b), a jobbágyság helyzetével (26a), az árvai uradalomnak és az árvai nép nyomorának viszonyával (108b) stb. kapcsolatos gondolati utalások.[26] Egyébként is BENCZÚR 1848 nyarán nem a DERCSÉNYI-pályázatra készült és már 1847-ben megjelent, cenzúrázott tanulmányát adta ki újra, hanem az 1845-ben pályadíjat nyert és kéziratban maradt munkáját rendezte sajtó alá *A szabadság és a társadalmi rend elméletei* címmel (Pest, 1848.). Ezt a művét valóban átdolgozta. Az 1848. jún. 10-én kelt előszó tájékoztat kézirata sorsáról és a javítás mérté-

[26] Egy-két példa: *zsarnokság* helyett a *legszigorúbb kormányzás* (39b); a szolgaság *pokollángja megaszal* h. a szolgaság *fuvallata átlengedez* (27a); „Herczeg Eszterházy annyi földet bír, hogy többet bírni már szinte vétek volna, ő talán semmi szükségét, sőt talán lehetőségét sem igen látja a földszerzésnek" h. „némely hitbizományos semmi szükségét nem igen látja a földszerzésnek" (75a).

kéről: „fejtegetéseimet főleg a negyedik részben bővebben alkalmazám saját alkotmányos átalakulásunk kérdéséhez".[27] BENCZÚR e könyve a marxista jogbölcselet ítélete szerint színtelen, alacsony színvonalú és konzervatív eklekticizmust mutat.[28]

ZSOLDOS JENŐ

Szekfü Gyula kiadója: Gábor Andor. A reformáció korában több írónk volt nyomdatulajdonos és — ami akkor ezzel járt — kiadó (HELTAI Gáspár, HUSZÁR Gál, BORNEMISSZA Péter). Azóta a magyar írók nem foglalkoztak könyvkiadással. Kivétel GÁBOR Andor. Nevét ugyan a kiadó megjelölésénél egyetlen könyvön sem találjuk, de tudjuk, hogy DICK Manónak volt a társa. A kettejük közti üzleti viszony természete azonban ismeretlen maradt előttünk, s éppen erre találunk néhány érdekes adatot GÁBORnak 1916 és 1918 közt SZEKFÜ Gyulához intézett azon leveleiben, amelyek a közelmúltban kerültek az Egyetemi Könyvtár őrizetébe.

1913-ban jelent meg SZEKFŰnek *A száműzött Rákóczi* című könyve. Pár hónappal később az író példátlan támadások pergőtüzébe került. Először egy névtelen újságcikk bélyegezte hazaárulónak és RÁKÓCZI-gyalázónak, azután egymásután jelentek meg a hasonló hangnemben írott cikkek. A hajsza vezetését pár hét múlva átvette BALLAGI Aladár akadémikus, egyetemi tanár. Hiába bizonyította igazát, RÁKÓCZI szeretetét SZEKFÜ az *Akadémiai Értesítő* és a *Történelmi Szemle* hasábjain, a vádaskodók erről részben nem vettek tudomást, részben pedig nem akartak róla tudomást szerezni.

Ilyen körülmények közt SZEKFÜ 1916 elején elhatározta, hogy egy nagyobb terjedelmű védekező iratban cáfolja meg a vádakat, s ezt nagy példányszámban adatja ki. Még a nyomtatási költség egy részét is hajlandó volt a saját zsebéből fizetni. Ebben az időben Bécsben élt, ezért egyik ismerősét, SZABOLCSI Lajost kérte meg, hogy keressen számára kiadót. SZABOLCSI 1916. január 27-én DICK Manót ajánlotta, mint egy „igen bevezetett, előkelő írókat foglalkoztató, nagy publicitású céget".

DICK három nappal később kelt levelében közölte, hogy hajlandó a kiadást s ennek költségeit vállalni. Tiszteletdíjat is ígért: javasolta, hogy a tiszta hasznon szerző és kiadó egyenlő arányban osztozzon meg. A szerződés ennek megfelelően készült el.

A cég valójában másodrendű, úgynevezett „körúti kiadó" volt. Túlnyomóan népszerű, könnyen eladható műveket adott ki, s ezért a szokásosnál valamivel magasabb tiszteletdíjat fizetett, általában az eladott könyvek árának 10%-a helyett 12%-ot. Feltehetően nem tudott következtetni a SZEKFÜ-könyv kapósságára, ezért kötötte ezt a szokatlan megállapodást.

A cég 1912-ben keletkezett. Erről GÁBOR Andor 1916. január 4-i levelében a következőképp nyilatkozott: „Azért alapítottam magamnak Dickemet, hogy soha könyvkiadási dologban senkihez se kelljen fordulnom." Valóban, DICK elsősorban az ő műveit adta ki, 1918-ban például tíz kötetet, tehát majdnem minden hónapban egyet.

GÁBOR döntött arról, hogy mit nyomassanak ki. Ezt a feltevést bizonyítja, hogy majdnem kizárólag a baráti köréhez tartozó írók műveit jelentették meg. Ilyenek: DRÉGELY Gábor: *Egy férj, aki mindent tud* (1918), FÖLDES Imre: *Feketeország* (1912), *Halló!* . . . (1913), HEVESI Sándor: *A hadifogoly* (1917), LENGYEL Menyhért: *A táncosnő* (1915), SZILÁGYI Géza: *Fantasztikus szerelmek* (1916), SZABOLCSI Lajos: *A csillagfia* (1918). Hozzájuk csatlakozott 1916-ban SZEKFÜ a *Mit vétettem én?* című művével.

[27] Téves tehát KOVÁCS Mihály állítása (i. h. 129. l.), hogy BENCZÚR csak kéziratának negyedik fejezetét dolgozta át.

[28] SZABÓ IMRE: *A burzsoá állam- és jogbölcselet Magyarországon.* Bp. 1955. 195. l.

GÁBOR SZEKFŰt — mint ezt SZEKFŰnek 1920. július 7-én hozzá írt, az Akadémiai Könyvtár kézirattárában őrzött leveléből tudjuk — forradalmárnak tartotta, mint olyan történetírót, aki az uralkodó nemzetbálványozó, soviniszta-nacionalista törekvésekkel szembehelyezkedik, s így konzervatív oldalról fegyvertársa a soviniszta-nacionalizmussal ugyancsak harcoló polgári radikálisoknak. Tolla a THALY—MÁRKI-féle történelemszemlélettel ellentétben a történelmi igazságot szolgálja és nem a nemzeti önérzet kritikátlan magasztalását. Könyvében méltánylással beszél a Franciaországban bujdosó fejedelem igaz hazafiságáról, erkölcsi kiválóságáról, felelősségtudatáról, mély vallásosságáról, de nem félistennek rajzolja, hanem embernek, nagy embernek, aki azonban éppen ezért nem ment az emberi gyarlóságoktól sem. Ezért GÁBOR kötelességének érezte, hogy segítséget nyújtson a méltánytalanul megtámadott történetírónak, hogy védekező iratát kiadja.

DICKÉk külön lektort nem alkalmaztak. GÁBOR Andor maga nézte át a kéziratokat. „Megérkezett az ön kézirata — írta SZEKFŰnek 1916. március 14-én — hogy mit óhajtunk még hozzá, öccse lesz szíves megírni önnek." A stiláris javítások mellett arra is vigyázott, hogy ne hagyjon a műben olyan kifejezéseket, ami miatt becsületsértési pert indíthatnának a történetíró ellen: „. . . tiszta szemmel néztem a szöveget — közölte 1916. április 3-án — s kihagytam belőle s ki fogok engedelmével hagyni minden olyant, ami csak távolról is olyan, mint a tényleges becsületsértés."

Ugyanebből a levélből értesülhetünk arról is, hogy a nyomdákkal — általában a Nap Nyomdával és az Újságüzem Nyomdájával dolgoztatott — GÁBOR maga szokott tárgyalni: „Én tizenötödike táján Bécsbe megyek, s ha addig el nem készülünk, akkor a jó isten irgalmazzon nekünk, mert ha a nyomda nem érez engem a háta mögött, akkor egyáltalán sehogysem dolgozik, s beéri azzal, hogy jajgat a munka komplikált volta felett."

A *Mit vétettem én?* szedése közben értesült GÁBOR arról, hogy közben BALLAGI is nyomdába adott egy könyvet, amelyben összegyűjtötte és kiegészítette a napilapokban megjelent SZEKFŰ-ellenes kirohanásait. Április 12-én adott erről hírt a Bécsben élő SZEKFŰnek: „Ballagi húsvétra akar megjelenni könyvével. Mivel nekünk őt . . . meg kell előznünk, mi a jövő hét keddjén vagy szerdáján lépünk a nyilvánosság elé. Ez csak a legsebesebb munka mellett lehetséges. De ennek a legsebesebb munkának nincs semmi akadálya. A nyomda most egészen a kezemben van."

A BALLAGI-könyv megjelenése után azt javasolta, hogy a *Mit vétettem én?*-ből tegyenek félre párszáz példányt „megfejelés végett. A megfejelés alatt értem az adandó válasz hozzáírását." Így is történt. Ezeket a példányokat új címlappal látták el — erről azonban érthetetlen módon lemaradt a „*2. kiadás*" jelzése — SZEKFŰ 21 lap terjedelmű függeléket írt hozzá, s ebben cáfolta BALLAGI újabb vádaskodó állításait.

GÁBOR azt is javasolta, hogy *A száműzött Rákóczi*t adják ki újból SZEKFŰ barátjának, HORVÁTH János irodalomtörténésznek az előszavával. A levelekből nem derül ki, hogy a HORVÁTH-féle előszó kinek az ötlete volt.

A részletekre vonatkozóan GÁBOR április 15-én a következőket ajánlotta: „Több szöveget adunk egy-egy oldalon, mint amennyi az akadémiai kiadásban volt. Kérek felhatalmazást betű nagyságának, forma mikéntjének megállapítására. Kieszelünk majd valami csinosat, de amivel mégis lehetővé tesszük, hogy H[orváth] J[ános] egy-íves szövege nohára, a mű a mostani 26 ív helyett például csak 22 ív legyen (ugyanazzal a tartalommal, az összes jegyzetekkel, sőt az Eckhardt-féle francia anyagnak a fölvételével, amit ezennel indítványozok.)[1] Így könnyebb lesz a dolgozatot öt Krándliért adni . . . A külső borítékot majd megkomponáljuk ízléssel és szimplán . . . A változtatások dolgában szeretném, ha

[1] ECKHARDT Sándor *A száműzött Rákóczi* megjelenése után Párizsban újabb iratokat talált a fejedelem franciaországi tevékenységéről, s ezek másolatát megküldte SZEKFŰnek. Ilyen tárgyú levele az Egyetemi Könyvtár SZEKFŰ hagyatékában.

ön volna olyan kedves és bécsi beszélgetéseinket venné zsinórul. Visszavonni semmitsem lehet, korrigálni ténybelieket: igen, mindenesetre pontosan megmondani, vagy megmondatni H. J.-sal, hogy hol történtek változtatások és mi a természetük."

A szerző nagyon szerette volna *A száműzött Rákóczi*t újból megjelentetni. Ezt bizonyítja, hogy megbízásából HORVÁTH már 1914 májusában felkereste LANTOS Adolf könyvkiadót, és javaslatot tett egy új kiadásra. LANTOS erre nem vállalkozott, sőt azt tanácsolta SZEKFŰnek, hogy „az új kiadást ne forszírozza, először — mert nem igen akad kiadó annál az egyszerű oknál fogva, mert üzleti szempontból nem rentábilis, másodszor pedig a jelen körülmények között Önnek nem használ."[2]

Ilyen előzmények után nehezen érthető, hogy SZEKFŰ miért húzta-halasztotta a nyomdába adást. GÁBOR ezért neki utólag többször tett szemrehányást, például 1916. szeptember 20-án: „Látja, mért nem engedte, hogy *A száműzött Rákóczi*ba annak idején rögtön belefeküdjünk? Most a papir ára olyan horribilis, hogy egyelőre gondolni sem lehet nem-okvetlenül-lukratív kiadások megjelentetésére. Akkor még ment volna, és most megvolna. Nem volna sokkal jobb? Hallgatni kell rám és pedig rendesen, gondolkozási idő nélkül."

Ugyanebben a levélben egy másik tervről ad hírt, de sajnos csak egy mondattal, s ebből a lényegről nem derül ki semmi: „A Rózsa Sándor-könyveket megcsináljuk okvetlen."

SZEKFŰ 1917-ben egy németek részére szánt rövid magyar történelem megírásába fogott bele. Ez 1918 elején *Der Staat Ungarn* címmel jelent meg. „Dick nagyon szeretné — írta GÁBOR ezzel kapcsolatban — az ön német-nyelvű magyarok történetét magyarul kiadni. Azt mondja, nagy a hiány ilyen összefoglaló kisebb művekben, keresik a vevők, de nincs. Legyen hát olyan jó, írja meg a lehetőségeit ennek az üzletnek. Én vigyáznék rá, hogy a kiadás nagyon szép legyen. (Nem olyan, mint a *Mit vétettem én* volt, mert azt, sajnos, el kellett sietni.) . . . Dick ugyan szeretné a német kiadást is vállalni (ő Köhleren keresztül szeretné üzletét Lipcsében etablirozni) de erről csak akkor legyen szó, ha ön megfelelő igazi német kiadót nem kapna, ami, azt hiszem, nem fog megtörténni. A mű dicsősége érdekében jobbnak vélem, ha a német kiadás igazi németnél jelenik meg."

A szerző megkötötte DICKkel a szerződést *A magyar állam életrajza* kiadására — ezt a címet kapta a magyar változat —, és GÁBOR 1917 végén már a könyv közeli megjelenéséről adott hírt: „A nyomdát váltig szuttyongatjuk, aránylag elég buzgón dolgozik is, de persze a mű elkészülte azért még húzódni fog, mert nyomás, fűzés, az most mind több időt vesz igénybe, mint civil időkben. Igaz is: A magyar mű második oldalán, amely rendesen üresen szokott állani, nem lehetne-e egy ilyen mondatot nyomatni:

„E magyar kiadással egyidőben ugyane mű Die Staat Ungarn als Bimbambum címen német nyelven is megjelent Stuttgartban a Prinzepress cég kiadásában."

Ez nagyon tekintélyes volna."

1920-ban GÁBOR a fehérterror miatt Bécsbe emigrált. Kiadói tevékenysége ezzel megszűnt. DICK Manó azonban még a HORTHY-korszakban is jelentetett meg könyveket, többek közt 1923-ban *A magyar állam életrajza* 2. kiadását.

VÉRTESY MIKLÓS

[2] LANTOS Adolf 1914. május 12-i levelében közli ezt SZEKFŰvel.

A felszabadulás utáni első könyvkiadvány. A *Magyar Könyvszemle* 1970/4. számában Tiszay Andor közleményében *(Magyar nyelvű orosz szótárkiadásaink első fecskéi a két világháborúban)* — facsimiléjének közreadásával — említést tesz az 1944 őszén Szegeden megjelent *Magyar—Orosz szótár és társalgó* című kiadványról.[1] Mivel eddigi ismereteink szerint ez volt *a felszabadulást követően hazánkban megjelent első könyvkiadvány*,[2] érdemes részletezni létrejöttének körülményeit.

Szeged 1944. október 11-én úgy szabadult föl, hogy a város területén harcok nem folytak, s üzemképes nyomdák és jelentős papírkészletek is rendelkezésre állottak.[3]

A Szegedi Városi Nyomda igazgatója és főkönyvelője a szovjet csapatok elől elmenekült, a nyomda dolgozói Kiss István főgépmestert bízták meg a teljesen sértetlen és papírkészlettel is rendelkező nyomda vezetésével. Munkájuk azonban néhány plakát és a szovjet katonai szervek számára készített nyomtatvány kivételével nem volt (a nyomda cirillbetűkkel is fel volt szerelve), s a pénztár üres lévén, a munkásokat nem tudták fizetni. Elemi követelmény volt egy olyan kiadvány gyors elkészítése, melynek forgalombahozása nem okoz gondot. Ezért merült fel egy magyar—orosz zsebszótár kiadásának ötlete. Hogy a szerkesztéssel való vesződséget is „megtakarítsák", a Klauzál téren levő, Bartos Lipót-féle („zsidóbolt"-ként lezárt) könyvkereskedésből „szereztek" egy példány *Magyar—orosz Lingua-társalgási zsebkönyv*et, jelentéktelen módosításokkal ezt szedték ki, és a szovjet városparancsnok engedélyével nyomtatták igen nagy mennyiségben. A nyolcadrét alakú kis kiadvány egy része piros borítóval jelent meg. Mivel a fasiszta propaganda hatására sokan féltek még a szovjet hadseregtől, azok is igyekeztek ilyen „piros könyvecske" birtokába jutni, akiknek semmi szükségük nem volt rá.[4]

A szótár pontosan két héttel Szeged fölszabadulását követően, 1944. október 23-án az utcán volt. A *Szegedi Népakarat* október 24-i (6.) számában már az erről szóló hirdetés (ezzel a fölszabadulást követő első könyvhirdetés) is megjelent:

„Szenzációs! Szenzációs! Most jelent meg a liliputi magyar—orosz zsebszótár a kiejtés megjelölésével 2.50 P-s darabonkénti árban kapható a Szegedi Városi Nyomdában Kárász utca 9., bejárat a kapu alatt, és az összes könyvkereskedésekben."

Az első kiadást hamarosan követte a második. A könyvecskék gyorsan gazdára találtak: a nyomdai munkások fizetésének gondja ezzel megoldódott.

Varga Sándor

A **Vörös Hadsereg által kiadott egri Új Hírek története.** Az 1944. évi őszi szovjet felszabadító hadműveletek kapcsán és nyomán, a Vörös Hadsereg által, Eger városa és környéke tájékoztatására, Egerben készült újság: az *Új Hírek* helytörténeti jellegét messze túlszárnyaló sajtótörténeti unikumot is képvisel.

[1] *Magy. Könyvszle.* 1970/4. 366—367. l.

[2] Ennek azért is nyomatékot kell adni, mivel a Paál Jób és Radó Antal által szerkesztett *A debreceni feltámadás* c. 1947-ben megjelent kötet 75. lapján az olvasható, hogy a debreceni Egyetemi Nyomda által kiadott magyar—orosz fonetikus zsebszótár volt a felszabadult demokratikus Magyarország első nyomdaterméke. Ezt a (debreceni) szótárt — mint ezt a hivatkozott kiadványból megtudjuk — Szabó Kálmán, az Egyetemi Nyomda akkori igazgatója (Debrecen későbbi polgármestere) szerkesztette, és a szövegét — gépszedő híján — maga szedte ki. Debrecen október 19-én szabadult fel, és bár e szótár megjelenésének pontos idejét nem tudjuk, ez október 23 *előttre* semmiképpen sem tehető.

[3] *A szegedi nyomdaipar problémái.* Munka. 1945. jan. 1.

[4] Kiss István, jelenleg a Könnyűipari Minisztérium főelőadója, szóbeli közlése.

Heves megye felszabadításában a 2. Ukrán Front keretébe tartozó 53. hadsereg 49. és 57. lövészhadtestei, valamint a 27. hadsereg alakulatai vettek részt. A tiszai átkelés után Eger városát déli, délnyugati és nyugati oldalról az 57. lövészhadtest, nyugatról pedig a 27. hadsereg egységei fogták egyre szorítóbb gyűrűbe.[1]

A megyeszékhelyre befészkelődött katonai erők elleni támadásban a döntő csapást az 57. lövészhadtest 110. gárdalövészhadosztálya mérte, melynek harcosai először törtek Eger területére.[2]

Az Egerbe érkezett 110. gárdahadosztály propagandacsoportjának élén egy százados állott. Erről a századosról, — aki az *Új Hírek* „szülőapja" volt, — sikerült megtudnom, hogy magyar származású, magyarul jól értő és beszélő s egy, a Szovjetunióban megtelepedett budapesti ipari munkás fia volt.[3] Egy másik adatközlő szerint pedig, — akivel pedig éppen az *Új Hírek* nyomdai előállítása kapcsán került kapcsolatba, — polgári foglalkozását tekintve nyomdász volt.[4]

Eger városának teljes felszabadítása 1944. november 30-án a reggeli órákban ért véget.[5]

Ez az Iván nevű, magyar származású szovjet százados,[6] a város felszabadítása után 10-12 nappal, — látva a lakosság teljes tájékozatlanságát, a rádió és az újságok hiánya folytán, — megfelelően felszerelt nyomda, papíranyag s nem utolsósorban a lakóhelyükön megmaradt egri nyomdász szakemberek adottságának felhasználásával, — kétségtelenül katonai felettesei jóváhagyása mellett, — a legszükségesebb tájékoztatás céljából, megindította, *Új Hírek* címen, tudomásom szerint hazánkban az egyetlen olyan helyi és ideiglenes jellegű újságot, melyet a Vörös Hadsereg kizárólag a lakosság számára adott ki.

Balogh Gyula, aki jól ismerte ezt a szovjet tisztet, igen szép, emberi profilt érzékeltető jellemzéssel így fest portrét róla: ez az „Iván kapitány inkább barát volt, mint kapitány. Középmagas, barna arcú, sötétbarna hajú, és még azok között a körülmények között is, amit »háborúnak« kell nevezni, ember volt. Egész ember! A nyomdászatot nemcsak vezette, de értett is hozzá."[7]

Az újságból hat szám jelent meg, melyek közül az első kettő kivételével valamennyit összegyűjtötte, azok megjelenése idejében, azóta elhunyt édesapám: Sugár Andor okleveles gyógyszerész, egri drogériatulajdonos.

Sajnálatos azonban, hogy a legszorgosabb, gondos és beható kutatással, széles körű érdeklődéssel, a megyei sajtóban publikált cikkel[8] sem sikerült az első két számot megtalálni, felderíteni.

Az édesapámtól reámszállott példányok közül a 3., 4., 5. és 6. számokat 1962-ben az egri Dobó István Vármúzeum újkori gyűjteményében helyeztem el.[9] Teljesség kedvéért megemlítem, hogy a 3. és 5. számokból még birtokomban van 1-1 másodpéldány, melyeket

[1] Ribin—Ogarjev: *Az 57. lövészhadtest átkelése a Tiszán 1944. novemberében Egertől 50 km-re délre.* Fejezetek hazánk felszabadulásának történetéből. Bp. 1960. 9. l.

[2] Archiv Ministerstvo Oboronü SzSzSzR. Fond. 409. op. 10.057. D. 342. (Idézi: Dr. Nagy József: *A szocializmus építése Heves megyében.* Eger. 1970. 16—17. l.) — *Felszabadulás. Dokumentumok.* Bp. 1955. 58. l.

[3] Szabó Sándor egri lakos szíves szóbeli közlése. (Szabó ebben az időben a Nemzeti Bizottság titkára volt.)

[4] Szikla Károly nyugalmazott nyomdász, egri lakos szíves szóbeli közlése. (Szikla ebben az időben a Szent János Nyomda dolgozója volt.)

[5] Kolacskovszki Lajos: *Heves megye felszabadulása a Vörös Hadsereg által 1944. őszén.* Kézirat. Heves megyei Levéltár. Letétek. Nr. 2312.

[6] Balogh Gyula, — jelenleg londoni lakos — szíves levélbeli tájékoztató közlése.

[7] Uo.

[8] Sugár István: *Új Hírek. Az első egri újság.* — Népújság. 1971. április 14. 4. oldal.

[9] Leltári számuk: 62.112.1., 62.112.2, 62.112.3. és 62.112.4.

azonban szándékomban van majd valamelyik országos gyűjtemény rendelkezésére bocsátani.

Ezenkívül még egy 3. szám is ismeretes. Ez az Eger melletti Felsőtárkány községből került elő, és adományozás révén jutott az MSZMP Heves megyei Bizottsága Archívumának gyűjteményébe.[10]

Ezeket az utóbbi adatokat csupán azért említem meg, mivel ezen Egerben kibocsátott *Új Hírek* egyéb példányairól sehol, senkinél nem sikerült adatot szereznem, s így ebből a röplap-újságból jelenleg összesen csupán ez a hét példány ismeretes!

Az először tisztázandó kérdés: ki volt tulajdonképpen az *Új Hírek* kiadója. A feleletet minden példány második oldalának alján találjuk: „A Vörös Hadsereg Hírszolgálata", mely megjelölés mögött pontosabban a 2. Ukrán Front 53. hadserege 57. lövészhadtestjéhez tartozó 110. gárdalövészhadosztály propagandacsoportja (osztálya) húzódik meg.

Az *Új Hírek* megjelenési időpontja: a 3. szám 1944. december 16-án, a 4. december 18-án, az 5. december 20-án s végül az utolsó szám pedig december 21-én jelent meg. Ennek alapján valószínűnek látszik, hogy a lap kétnaponkénti megjelenésének figyelembevételével, az 1. szám 1944. december 12-én, a 2. pedig 14-én látott napvilágot, s ettől legfeljebb 1-2 napos eltérésről lehet szó.

S hogy valóban a 6. szám az utolsó, melyet nem követett több, az bizonyítja, hogy bár nem közli jövőbeni megjelenésének megszüntét, de a második oldalon, feltűnő keretes közleményben adja hírül, hogy 1944. december 23-án már a Magyar Függetlenségi Front lapja: az *Igazság* jelenik meg.

A lap előállítása az egri érseki tulajdonban volt Szent János Nyomdában történt, mely a Liceum (ma: Ho Si Minh Tanárképző Főiskola) földszintjén, az északkeleti szöglet helyiségeiben működött.

Az országos hírű, jól felszerelt nyomda sértetlenül vészelte át a felszabadító harcokat. Szabó Sándornak, a volt Nemzeti Bizottság titkárának közlése szerint, ő gondoskodott a nyomdai dolgozók mozgósításáról és a gépek emberi erővel való mozgatását biztosító munkáslétszámról. A nyomda üzembehelyezésének legnagyobb akadályát a villanyáram hiánya képezte. A *Heves Megyei Népújság*ban megjelent rövid ismertető cikkemre[11] a ma Londonban élő Balogh Gyulának, — aki a nyomdában mint alkalmi fizikai munkás dolgozott, — címemre megküldött írásbeli visszaemlékezéséből tudjuk, hogy „a gépeket emberi erővel kellett hajtani, kézzel-lábbal. Az emberi munkaerőt minden reggel a városházáról kértük és kaptuk, de voltak olyanok, akik napokig, vagy esetleg hetekig is ott dolgoztak ... A munkásokat kétszer egy nap hozták. Reggel 8-9 óra körül és este 7-8 óra körül."[12]

A nyomda állította elő a fasiszta rendszer teljes összeomlásáig az egri érsekség tulajdonában volt *Eger* c. lapot is. A Szent János Nyomda gazdag és változatos betűanyaggal rendelkezett, s meglehetős papírkészlettel élte meg a felszabadulást.[13]

Teljesség kedvéért itt kell megemlítenem, hogy a felszabadulás utáni hetekben a nyomda fő munkáját, a Vörös Hadsereg részére, a már említett Iván nevű százados irányítása alatt, a röpcédulák készítése képezte,[14] melyeket „már órákon belül szórtak is a szovjet repülőgépek a frontvonalak fölött ..." Adatom van rá, hogy december közepe táján már Balassagyarmat környékéről hoztak magukkal hazatért egri katonaszökevé-

[10] Szecskó Károly egri könyvtáros szíves tájékoztatása nyomán Kovács Gábornénak, az Archívum vezetőjének lekötelező adata.
[11] L. 8. jegyz.
[12] L. 6. jegyz.
[13] L. 4. jegyz.
[14] L. 4. és 6. jegyz.

nyek ilyen, egri Szent János Nyomdában készült és szovjet repülőgépekről leszórt röpcédulákat.[15]

Összehasonlító vizsgálat tárgyává tettem az *Új Hírek* és az *Eger* c. lap 1944. évi példányainak betűtípusait. Valóban egész sor betűféleség azonosságát sikerült a két újságban megállapítanom. Szabó Sándor arról tett említést beszámolójában, hogy az említett 110. gárdalövészhadosztály propagandacsoportjának századosa egy mezőkövesdi nyomda betűkészletét is magával hozta Egerbe. Arról azonban az *Új Hírek* szedésénél és nyomásánál közreműködők nem tudnak, hogy ezt a betűanyagot ők Egerben felhasználták volna munkájuk során.[16]

Az *Új Hírek* példányainak alapszövegét kétféle betűtípussal szedték: a 3. számot (s feltehetően a még lappangó 1. és 2. számot is) valamivel nagyobb betűféleséggel nyomták, mint a 4—6.-ot. Ennek az lehet az igen valószínű oka és magyarázata, hogy az első időkben csak kevesebb szöveg elhelyezésére volt szükség, mint később. De egy-egy példány szedését is igen változatos, sokféle betűtípusból állították össze, a coloneltől a nagy ciceróig.

A gyakorlott egri nyomdászok az *Új Hírek*et változatos tördeléssel készítették. Minden szám első oldalán, a 122 mm széles tükrön teljes szélességben végigfutó sorok találhatók. A hátoldal azonban már nem egységes: részben az első oldalhoz hasonló tördelés váltakozik két, egymás melletti 49-59 mm széles hasábbal, illetve keretes közleménnyel.

Az *Új Hírek* csupán egyetlen lapból áll, természetesen kétoldali nyomással.

A lap méretében is változást hozott a 4. szám. A 3.-nál (s feltehetően az első kettőnél is) a cím: *Uj Hirek*, azaz minden ékezet nélkül. E cím fölé, a lap felső szélére nyomtatott közismert szovjet felhívás pedig így hangzik: „Halál a német elnyomókra!"

A 4—6. számok címének szedése *Új hírek*-re (ékezetekkel!) változott, és a lap élén is új jelmondat kapott helyet: „Halál a német betolakodókra!"

A kis lap címe alatt balról a dátum (pl. Eger, 1944. december 16.), jobbról pedig a kérdéses példány megjelenési sorszámának megjelölése (pl. 4. szám) kapott helyet.

Itt említem meg, hogy minden példány hátoldala alsó szélén végigfutó lénia alatt van feltüntetve a lap kiadójaként „A Vörös Hadsereg Hírszolgálata".

Kétségtelenül jelentős kérdés az, hogy vajon ki, illetve kik írták a kis cikkeket a röplapújságba. Szabó Sándor arról tájékoztatott, hogy a Szovjet Távirati Iroda közleményei a szerkesztő kapitánytól származnak. A cikkek írói közül saját személyén kívül mást nem tud megnevezni, s az alkalmi tudósítók körét a mai utólagos kutatással sem sikerült bővítenem.

Az *Új Hírek* rendkívüli ritkaságára való tekintettel szükségesnek látszik a meglevő példányok részletesebb tartalmi ismertetése.

Az 1944. december 16-i 3. szám a Szovjet Távirati Iroda által 13-án és 14-én nyilvánosságra hozott hadijelentésével kezdődik, mely a magyarországi hadihelyzetről nyújt tájékoztatást.

A második oldalon a Nyugat-Európa fronteseményei cím alatt, a TASZSZ december 14-én Londonban kelt jelentése olvasható.

Vastag — mintegy — gyászkeretben kapott helyet egy német fasiszta gaztettről szóló rövid helyi híradás: „A december 12-i német terrortámadás eredménye; 33 halott és 87 sebesült. December 14-én temették el a szerencsétlen áldozatokat. A temetésen az érsek meleg, tartalmas beszédet mondott."

[15] Balogh Gyula még néhány röpcédula szövegét is közli: „Adjátok meg magatokat magyarok! Ne harcoljatok a népek gyilkosainak oldalán!" „Menjetek haza a családotokhoz! Ne romboljátok saját hazátokat"!

[16] L. 4. jegyz.

Halál a német betolakodókra!

ÚJ HÍREK

Eger, 1944 december 21 — 6. szám

A Szovjet Távirati Iroda jelenti:

December 19-én: Kassától keletre és délkeletre Cseh-szlovák területen az erdős és hegyes terep akadályain előretörve csapataink elfoglalták **Davidov, Cabov, Bacskov, Dargov, Keresztur, Novomisztó, Szilvás, Szlanszka-Huta, Szkaros, Nádasd,** helységeket és **Kolsa** vasútállomást.

December 16-tól 18-ig e területen 2044 német és magyar tisztet és katonát ejtettünk foglyul.

Ugyanebben az időben csapataink Kassától délre és délnyugatra Csehszlovák területen a következő helységeket foglalták el: **Szenja, Perina, Alsó- és Felsőlánc, Zsarnov, Turnya, Dvornyiki, Grgov, Szilicia- Bozsova és Miglec,** valamint **Turnya** vasútállomást.

Miskolctól északnyugatra ugyancsak Cseh-szlovák területen elfoglalták **Králik, Mechi, Figa, Rumince, Veszka, Radnovce, Cakov, Hanava, Ivanyice, Záder, Csiz, Lingartovce** és **Jene** helységeket.

E területen csapataink, csupán december 18-án 1600 német és magyar tisztet és katonát fogtak el.

Gyöngyöstől északra és északnyugatra magyar területen csapataink az alábbi helységeket szállták meg: **Ótházhuta, Alsóhuta, Hasznos, Tar, Mátraverebély, Sámsonháza, Nagybarkány, Lutzin** és **Nyíros.**

A másik frontszakaszról nincs különösebb jelenteni való.

A nyugateurópai front eseményei:

London, december 19. (Tass):

A szövetséges nemzetek expedíciós hadseregének főparancsnoksága jelenti, hogy a szövetséges csapatok támadást kezdtek **Linicha** körzetében **Wurma** és **Mühlendorf** ellen, hogy megtisztítsák az ellenségtől.

Dilingen és **Saarlautern** hídfőknél az akadályokat leküzdve lassan haladnak előre. Bitschau közelében a szövetségesek ismét *a Maginot-vonal két makacsul védett erődítményét* foglalták el.

Wissembourgtól északnyugatra két mérföldet haladtak előre és **Bundenthal,** valamint **Niederschlättenbach** német falvakat elfoglalták. Kohlmarktól északnyugatra heves harcok folynak.

A felső Vogézekben újabb betöréseket értek el. A következő éjjel a légierő nehéz harci kötelékei a Balti-tengeren **Dinja** kikötőben hatásosan támadták az ellenséges hajóhadat.

1a. ábra

Nyugat-Európa frontesemények:

London: December 14. (TASS). Amint hivatalosan közlik, a szövetséges csapatok megtörve az ellenség erős ellenállását, **Jülich** és **Düren** térségében **Schophoven** városát megtisztították az ellenséges erőktől. Monschau térségében a szövetséges csapatok szintén erős előnyomulásban vannak. **Retgentől** keletre és délkeletre a szövetséges csapatok megszállták **Rollesbräuch** és **Simmerat** helységeket.

Gabkirchen és **Blissbrücken** között a szövetséges csapatok átkeltek a **Bliss** folyón. Gabkirchenben utcai harcok vannak Metzben a szövetségesek a németek kezében lévő utolsó erődöt is elfoglalták.

Elsass északi részén az Alsó Vogézektől nyugatra a szövetséges csapatok három mérföldet haladtak előre. Északnyugatra Bitsa-tól **a szövetséges csapatok áttörték a Maginot-védelmi** vonalat. A Hagenautól északra támadó szövetséges csapatok elfoglalták **SULZ** városát és több helységet.

A szövetségesek légihadereje erős kötelékekben támadta Nyugat-Németország és Hollandia ellenséges katonai célpontjait.

A december 12-i német terrortámadás eredménye:

33 halott és 87 sebesült

December 14-én temették el a szerencsétlen áldozatokat. A temetésen az érsek meleg és tartalmas beszédet mondott.

Felfordulás Budapesten

Göteborgból jelentik: «Göteborgsposten» című újság írja: Négy svéd állampolgár, akik most jöttek Budapestről, a következőket mondták el az ottani borzalmas állapotokról. Úgy a lakosság, mint a katonaság körében pánik uralkodik. A budapesti svéd követséget hazarendelték. Több külföldi követséget elköltöztettek a fővárosból.

Hivatalos közlemény

December 14-től kezdve Eger minden iskolájában és tanintézetében rendes tanítás folyik. A tanulók száma naponta növekszik.

Eger

Eger városa újra felveszi normális arculatát. A lakosság, mely eddig a becsapódások és a német terrorbombázás miatt pincékbe rejtőzött, lassan előmerészkedik. Az élet mindjobban visszatér a mindennapihoz. Az utcákon jobban öltözött emberek sietnek irodájukba, munkások újra munkájuk után járnak, gyermekek iskolába sietnek, sőt egyes kereskedők üzleteiket is megnyitották.

A VÖRÖS HADSEREG HÍRSZOLGÁLATA.

1b. ábra

Meg kell említenem, hogy a német bombák egy része a Szent János Nyomda közvetlen közelében hullott le, ablakai egy részét is betörte, és több nyomdász könnyebb sérüléseket szenvedett.[17] A szomszédos üzlet- illetve lakóház egy része pedig rombadőlt. Kétségtelenül ezeket a bombákat, a Vörös Hadsereg által eredményesen felhasznált, — röpcédulákat és a kis lapot előállító — nyomdának szánták a német fasiszták. IVÁN kapitány „a bombázás után azonnal gyűjtés megkezdését indítványozta, és elsőként ő maga jegyzett az íven 100 pengőt."[18]

A *Felfordulás Budapesten* című rövidebb híradás Göteborgból, a *Göteborgsposten* cikke nyomán, a magyar fővárosban uralkodó „borzalmas állapotokról" tájékoztat, mely szerint „úgy a lakosság, mint a katonaság körében pánik uralkodik," valamint számot ad a külföldi követségek elköltözéséről is.

A *Hivatalos közlemény* címszó alatt olvashatjuk: „December 14-től kezdve Eger minden iskolájában és tanintézetében rendes tanítás folyik. A tanulók száma naponta növekszik."

Az utolsó rövidebb hír, *Eger* címmel plasztikus képet fest a város újjáéledő életéről: „Eger városa újra felveszi normális arculatát. A lakosság, mely eddig a becsapódások és a német terrorbombázás miatt a pincékbe rejtőzött, lassan előmerészkedik. Az élet mindjobban visszatér a mindennapihoz. Az utcákon újra jobban öltözött emberek sietnek irodájukba, munkások újra munkájuk után járnak, gyermekek iskolába sietnek, sőt egyes kereskedők üzleteiket is megnyitották."

Az 1944. december 18-i 4. szám is a Szovjet Távirati Iroda által kibocsátott, s Magyarország területére vonatkozó hadijelentéssel kezdődik, s december 15-i és 16-i helyzetről nyújtva tájékoztatást.

A TASZSZ londoni irodájának december 15—16-i jelentése a nyugati frontról tudósít.

A második oldalon pedig egy *Magyarok!* című felhívás a német fasiszták hírhedt december 12-i egri bombázásának terrorjellegét fejtegeti és magyarázza. A kis cikk így fejeződik be: „Itéljetek, ki ellen visel háborút Magyarország „szövetségese", az a hadsereg, amely áthurcolja fiaitokat és férjeiteket Németországba a „hazát" védeni. Ezek után tudjátok hol a helyetek és mi a teendőtök."

A *Német bombák Egerben* című, több, mint két félhasábnyi colonel szedésű tudósítás pedig erről „a vérforraló aljasság" részleteiről számol be.

Az 1944. december 20-án megjelent 5. szám, a 17—18-i szovjet hadijelentés után, a londoni TASZSZ-iroda december 14-i (?) beszámolóját közli: *Hadműveletek Nyugat-Európában* címmel.

A második oldalon „a Vörös Hadsereg Legfőbb Parancsnokának, a Szovjetunió marsalljának, SZTÁLINnak 1944. nov. 6-án elmondott beszédéből" publikál kivonatot: *Győzelem minden ütésben!* cím alatt. A híres kilenc csapásról szóló beszámoló 1944. januárjától októberéig foglalja össze a Vörös Hadsereg hadműveleteinek sikeres eredményeit a fasiszta haderők ellen.

E példány befejező cikkét, egy Magyarok!-hoz intézett agitatív-propaganda felhívás képezi: „Hitler-Németország elvesztette a háborút. A német-fasiszta hadsereg reménytelen, az összeomlás előtt áll. Segítsétek a Vörös Hadsereget! Siettetitek ezzel a német-fasiszta hadsereg összezúzását. Ezzel pedig közeledik az óra, amikor a háború magyar földön végetér és a német rablókat végképpen kiűzzük országotokból!"

Az *Új Hírek* utolsó, 1944. december 21-én megjelent 6. száma a december 19-i szovjet hadijelentésről és az ugyanazon napi londoni TASZSZ jelentésről ad számot, *A Szovjet Távirati Iroda jelenti:* és *A nyugat-európai front eseményei:* címek alatt.

A második oldalon két félhasábnyi terjedelmű beszámoló Eger döntött címmel, a debreceni Ideiglenes Nemzetgyűlésbe küldendő két küldött megválasztásáról tudósít.

Egy agitatív felhívás következik: „Magyar asszonyok! Magyar anyák! Férjeitek, fiaitok elpusztultak az áruló nyilasok miatt a magyarság ellen harcoló náci-németek oldalán. Ne ismerjetek kegyelmet a német bérencek és nyilasok itt maradt bandájával szemben!"

Az *Új Hírek* utolsó közleménye egy keretes értesítés formájában arról tájékoztatja az olvasókat, a lakosságot, hogy Igazság címmel új lap indul Egerben. A lapot a Magyar Nemzeti Függetlenségi Front jelenteti meg egyelőre hetenként kétszer. Az első ünnepi szám 4 oldalnyi terjedelemben, szombaton délután december 23-án jelenik meg . . ."

[17] L. 4. és 6. jegyz.
[18] L. 6. jegyz.

Egyébként az *Igazság* 1. száma technikai nehézségek miatt csak december 24-én tudott megjelenni.[19]

Az *Új Hírek* példányait természetesen ingyen terjesztették — Szabó Sándor szíves szóbeli közlése szerint, — elsősorban a frissiben megalakult Magyar Kommunista Párt helyi szervezetei révén, de a Vörös Hadsereg bizonyos mennyiséget autón, közelebb-távolabb (pl. Tiszanánára) is elszállított a lakosság körében való szétosztás céljából. Ezt erősíti meg a megyei pártarchívum birtokában levő példány is, mely Felsőtárkányról került elő.

Nem hagyható említés nélkül az a körülmény, hogy az *Új Hírek* időszaki röplap-újság megszületésébe és egy állandó helyi lap megjelenéséig való előállításába feltehetően belejátszott az a körülmény is, hogy 1944. december első napjaiban a megyében, Heves községben — nem távol Egertől! — állították fel a 2. Ukrán Front főparancsnokságát. Maga Malinovszkij marsall is Hevesen létesítette főhadiszállását.[20]

A Vörös Hadsereg Hírszolgálata által Egerben készíttetett magyar nyelvű *Új Hírek* tehát meglehetősen friss híranyagával s aktuális cikkeivel minden kétséget kizáróan jelentékeny politikai szolgálatot tett a front elvonulása utáni nehéz napok és a demokratikus helyi erők (Magyar Nemzeti Függetlenségi Front) által csak később kiadott lap, az *Igazság* első példányának megjelenése közti, vitathatatlanul súlyos problémákkal és gondokkal terhes, közel 20 nap alatt.

Sugár István

[19] A Heves megyei Levéltár tulajdonát képező példány szerint.
[20] Grúz János: *Heves története*. Heves. 1969. 73. oldal.

MAGYAR KÖNYVESHÁZ

Régi magyarországi nyomtatványok a Csáky család levéltárában. Alig van nagyobb levéltári iratcsomó, amelyben ne volnának könyvtörténeti adatok is följegyezve. Jelenleg a CSÁKY család kassai levéltárából akarok néhány hazai nyomtatványt bemutatni. A CSÁKY család kassai levéltárának két kötege csupa kisebb-nagyobb nyomtatvány, melyek közül nem egynek művelődéstörténeti értéke van.[1] A sorrendben először a RMK I—III. kötetébe tartozó adatokat közlöm.

1. 1639. Pozsony

Mercurius Rhetorico-Academicus; quem duodenorum ex vetustate oratorum corona stipatum, totidem Rev: Nobilibus, ingenuis, ac doctissimis artium et philosophiae Magistris, cum . . . Supremum Philosophici honoris Lauream, porrigente R. P. Stephano Gosztoni, . . . in alma Archiepiscopali, Societatis Jesu apud Tyrnavienses Universitate, consequerentur; in applausum erigebant, Joannes Majténi . . ., Alexander Szegner . . ., Michaël Marki . . ., Joannes Laszlófi . . ., Joannes Ormándi . . ., Lucas Kôs . . ., Paulus Randeli . . ., Stephanus Podhradski . . ., Michaël Pogrányi . . ., Casparus Körmendi . . ., Academici Eloquentiae Studiosi. Posonii, Anno M.DC.XXXIX. Ívrét, A—H ív, a címlapon kívül 31 számozott lap, mind díszkeretben.

A nagyszombati egyetem bölcseleti doktorainak avatására készült díszkiadvány. Az új doktorokhoz intézett üdvözlő beszédet MAJTÉNYI János báró mondotta. A bevezető hatlábas, időmértékes vers után élőképekben megidéznek 12 ókori szónokot, ill. azok „árnyképét", akik azután az új doktorok közül egyhez vagy kettőhöz címzett különböző versmértékű latin költeményt adnak elő citeraszóval.

A költemények szerzői a címlapon fölsorolt szónoklattan-hallgató iskolatársak. SZEGNER és LÁSZLÓFI neve két költeménynél szerepel. Az utolsó, névvel nem jelzett, szerzője bizonyára KÖRMENDI.

Az avatás napja az egyetem naplója szerint[2] 1639. szept. 6. Az avatást GOSZTONYI István volt tanáruk végezte.[3] A szokás szerinti szórakoztató műsorszámként föltette a kérdést: vajon emberi mesterséggel és ápolással válhatik-e az öreg fiatallá? Az új doktorok egyike részben megengedte, de ő cáfolta, s ezzel vidám perceket szerzett az esztergomi érseknek és a hallgatóság többi részének.

Az itt szűkszavú napló csak annyit mond még, hogy a vendégek meghívására két napot fordítottak. Bővebb a napló előadása május 23—24-én, amikor WESSELÉNYI

[1] Magyar Országos Levéltár (MOL) *P 72*, fasc. 649—650. A lapszámozás folytatólagos a kettőben.

[2] *Actuum Academicorum. . .* T. 17.: *Ephemerides seu diarii eventus . . .* Bp-i Egy. Kvtár Coll. Pray. XXX.

[3] A napló kiérdemült tanárról beszél, de GOSZTONYI csak 33 éves volt, 1607-ben született.

Miklós 28 tanítványát avatta a bölcselet borostyánosaivá. Az avatásra földíszítették az akadémia udvarán fölállított színpadi emelvényt. A városi tanácsot nemcsak közösben hívták meg, hanem egyeseket külön is. Fönntartott helyük volt az ünnepségen, és szokás szerint kesztyűket, kis könyveket és műsorokat osztottak szét közöttük (chirotecis ac libellis chartisque distribui solitis honorati).[4]

Meg kell még említenünk a díszkiadvány latin nyelvét. Manapság kevés ember értheti meg teljesen szavait és vonatkozásait. A szöveg közvetlenül a retorikahallgatóktól származik, de lehetetlen észre nem venni mögöttük a nagy képzettségű tanárt, aki elismerésre méltóan sokat tudott átadni tanítványainak. Neve Casparus Maximilianus Oderwolff. Az ember önkénytelenül is látni szeretné könyvét vagy jegyzetét, amelynek alapján tanított.[5]

A kiadvány lelőhelye: MOL *P 72*, fasc. 650, fol. 378—393.

2. 1640. Pozsony

Decemviri Caelites, Prima nascentis Societatis Jesu SIDERA, Orbis Atlantes, ... Doctissimorum suorum Nepotum, ... supremum in Archiepiscopali Societatis JESV Tyrnaviensium Academia Philosophiae triumphum ... agitantium; Archimunerario R. P. Nicolao Veseléni ... Ab ipso usque Caeli theatro ... expressi, Suggerente Mercurio Eloquenitae Praeside, A Rhetorices Tyrnaviensis Genio, et Ingenio ... Anno Salutis humanae M.DC.XL. Confirmatae Societatis Jesu, C. Academiae Tyrnaviensis, V. Posonii, Anno M.DC.XL. Ívrét, A—G ív, a címlapon kívül 26 számozott lap, az utolsó üres.

Ez is a nagyszombati egyetem bölcseleti doktorainak avatására készült emlékfüzet. A lapok itt is díszkeretben, a szöveg elején és végén díszítő metszet. A sajtóhibák kézzel gondosan ki vannak javítva. Ünnepi jelentőséget ad neki a Rend alapításának 100-ik, az egyetem önnállásának 5-ik évfordulója.

A tárgyat a százéves évforduló szolgáltatta. A füzet az avatandókhoz intézett ajánlás után rövid életrajzokban bemutatja a rend 10 kiválóságát, az alapítót és első társait, majd többnyire az életrajzból kiemelt jelmondatot egy-egy latin ódával világítja meg az új doktorok buzdítására. Az életrajzok sorrendje: Ignatius de Lojola, Petrus Faber, Franciscus Xaverius, Jacobus Lainius, Alphonsus Salmeron, Nicolaus Bobadilla, Simon Rodericius, Claudius Jajus, Joannes Codurius, Paschasius Broëtus. Az ódák szerzői a retorikahallgató iskolatársak, név szerint Franciscus Czikulin (3 óda), Petrus Stephanus Szent-Iványi (2), Andreas Horvát (3), Georgius Somogyi (2).

Az avatás vezetője Wesselényi Miklós, W. Ferenc nádor testvéröccse. Az avatás napja Csery József szerint[6] aug. 12. Ugyanő fölsorolja az avatandókat: Andrasy Stephanus, Beliczaj Georgius, Cherghető Georgius, Holik Michael, Lásloft Petrus, Magnovich Joannes, Megyeri Gregorius, Menasagi Nicolaus, Miturovich Daniel, Mokchay Andreas, Pipa Martinus, Andreacze Antonius. Összesen 12.

A *Litterae Annuae*ból[7] megtudhatjuk, hogy Pálffi János gróf fia, Ferdinánd, szép

[4] Ez az adat is mutatja, hogy régebben színesebb külsőségek közt folyt le a doktorráavatás.

[5] A közvetlenül nyert benyomást megerősíti elogiumszerű életrajza. Humaniora primum cum maxima facilitatis ac utriusque styli commendatione, tum vero Philosophiam cum pari ingenii ac iudicii, claritatis ac perspicaciae laude est professus ... Sziléziai származású, 33 éves korában halt meg hibás érvágás következtében 1647. jún. 21-én Bécs városában. Győrben, Nagyszombatban, Bécsben tanított: Lásd EK *Ab 142:* Epistolae. Elogia Defunctorum, fol. 301.

[6] Csery, Josephus: *Historia C. R. Scientiarum Universitatis Pestiensis.* II. fol. 50—51. Kézirat: EK *G 163.*

[7] *Acta Jesuitarum in Hungaria.* Pars I. 306—307. MOL Filmtár *C 205.*

sikerrel megvédte a filozófiai tételeket, s utána mások is megtették a jubileumi évhez alkalmazkodó jelmondatok jegyében. (Pálffi neve valószínűleg tévedésből maradt ki Csery névsorából.) A megvédendő 60 tétel jegyzéke Mokchay András nevével fönnmaradt (RMK II. 559). Valószínűleg ugyanaz volt minden jelöltnél; erre mutat az, hogy a címlapot képező metszetbe külön van belenyomatva: Andrea Mokchai, Hungaro, &c.

Megtudhatjuk még a *Litterae Annuae*ból, hogy az egyetem vezetősége a maga részéről az egyetem előadótermében 100 szegény megvendégelésével akarta emlékezetessé tenni az évfordulót, amelyen az idősebb atyák, a professzorok szolgáltak fel. (A hajléktalanokon és a szegények kórházán is segítettek.) Júl. 31-én színdarab volt a rendalapító életének bemutatására; Lippay Györgynek, az egyetem kancellárjának bőkezűségéből pedig nagyszerű tanulmányi jutalmakat osztottak.

Lelőhely: MOL *P 72*, fasc. 649, fol. 17—30.

Itt kell említenünk, hogy a megvédendő tételek nyomtatványa (RMK II. 599) nem nagyszombati nyomtatvány, ahogy azt Szabó mondja, hanem pozsonyi. Érvek: *a)* A nagyszombati kollégium évtörténetében 1648-ban föl van jegyezve, hogy a Pozsonyból áthozott nyomda ebben az évben kezdte működését (Typus hoc anno quem Posonio transtuleramus usui esse coepit);[8] *b)* Ha a díszesebb kiadványt, a tételeket, Nagyszombatban tudták készíteni, az egyszerűbbet is ott készítették volna (az avatási ünnepség emlékfüzetét); *c)* A pozsonyi nyomtatvánnyal való összehasonlítás eredménye: Az RMK II. 559-ben a díszkeretek elemei ugyanazok, mint a Pozsonyban készült *Decemviri Caelites*-ben. Az előszó előtti metszet (a rend címere angyalokkal) és annak elhelyezése ugyanaz. Az álló nagybetűk egész abc-je, a dőlt kisbetűk, a kettős betűk (et, us, si, ct, as, is) teljesen ugyanazok, egyben jellegzetesek. — Actum Tyrnaviae a tételek végén csak annyit jelent, hogy a tételek megvitatása, az ünnepélyes egyetemi aktus, Nagyszombatban történt, nem pedig hogy ott nyomták. A címlapról hiányzik a nyomdahely, mert az külön lapra nyomott metszet.[9] (Köszönet az esztergomi Főszékesegyházi Könyvtárnak, hogy az összehasonlítást lehetővé tette.)

3. 1651. Lőcse

Themistocles ac Theseus Heroes fortissimi Honori Illustrissimi Comitis Domini Stephani de Csak ... ab Illustrissima, Generosa, ac Nobili Juventute Gymnasii Scepusinesis Genethliaci loco Symbolice repraesentati Anno 1651. (Leutschoviae, Brever) 4-rét, 4 lap keretdísszel.

Iskolai színdarab műsora, csak tartalom, a szereplők névsora nélkül. Előadták a szepesváraljai gimnáziumban Csáky István gróf születésnapjára két részben 4 + 5 jelenettel. Az első rész végén Pannonia géniuszai örvendve adnak tisztességet a jelen napnak, oszlopot állítanak a nagy pártfogónak, s mivel úgy vélik, hogy a haza támasza lesz, rábízzák országuk címerét.

A nyomdahely és nyomda nincs feltüntetve. Holl Béla: *Ismeretlen régi magyar iskolai nyomtatványok* c. cikkében[10] az 1649—1651. évekről ugyanennek a gimnáziumnak 7 ünnepi műsorát mutatja be; ezek mind Lőcsén a Brever-nyomdában készültek. Ez eleve valószínűsíti, hogy a jelen műsor is ott készült. Össze is hasonlítottam. A keretdíszek, a jellegzetes vonalas záródísz (azonos hiányosságokkal!), egyebek nyilvánvalóvá teszik a nyomda azonosságát.

Lelőhely: MOL *P 72*, fasc. 650, fol. 476—477.

[8] Uo. Pars II. 5.

[9] A tévedést Szabó Károly könyvéből átveszi *A kir. magy. Egyetemi Nyomda története 1577—1927.* c. munka (Bp. 1927. Szerk. Czakó Elemér) a 37—38. lapon, sőt a megvédendő tételekből bölcseleti könyvet csinál, s Mokchayt megteszi annak szerzőjévé.

[10] *Magy. Könyvszemle* 1966. 168—176. l.

4. 1654. Lőcse

Zodiacus Genethlius, quem Illustrissimo Comiti Domino Dn. Stephano de Csak ... Illustrissima, Magnifica, Generosa ac Nobilis Juventus Gymnasii Scepusiensis Societatis JESU repraesentavit die 26. Decembris Anni 1654. (Leutschoviae, Brever) 4-rét, 4 lap, az előzőhöz hasonlóan színes papírkötésben.

Mint az előző, ez is iskolai színdarabról tudósít a szepesváraljai gimnáziumban, annak műsora az előadás tartalmával és a szereplők névsorával. Jelképes színdarab volt 5 felvonásban 10 jelenettel a CSÁKY család dicséretére, ill. CSÁKY István nevenapjára.

A nyomdahelyet és nyomdát itt is csak összehasonlításból tudjuk meg. A jellegzetes záródísz itt hiányzik, de egyebek ismétlődnek, mint a lőcsei BREVER-nyomda egyéb termékeinél, tehát a nyomda azonos.

Lelőhely: MOL *P 72*, fasc. 650, fol. 474—475.

5. 1668. Kassa

I. N. J. Exercitatio Politico-Juridica, De Imperio ...
Ismert mű: RMK II. 1133.
Lelőhely: MOL *P 72*, fasc. 650., fol. 369—377.

6. 1641. Nürnberg

Quod Reipubl. Christianae bono fiat! Fasti sive Calendarium ... In Annum Aerae Christianae Vulgatae M.DC.XLI. Verae M.DC.XLIII. ... Historiis utilissimis jucundissimisque illustratum, Opera Davidis Froelichii, Sac. Caes. Reginaeq; Majestatis per Hungariam Mathematici. Prostat Noribergae, apud Wolffgangum Endterum, Bibliopolam.— 4-rét, A—D ív, 32 számozatlan lap.

A naptárt a címlap versoján CSÁKY István grófnak ajánlja a szerző. Ez is magyarázza megmaradását. Még mindig közöl ónaptárt és római naptárt. — A naptári rész és a Historiolae per Saturam (Chronologia Bellorum memorabilium) után új címlap, új ívszámozás (tehát új könyv?):

Prognosis Astromantica, eaq; Catholica in Annum ... M.DC.XLI. Qua impendentes istius Anni Tempestates aliosq; ex influxu coeli eventus ob oculis mortalium perspicue proponit, & Historicis flosculis eosdem illustrat Auctor David Froelichius ... Prostat Noribergae, apud Wolffgangum Endterum, Bibliopolam. M.DC.XLI. 4-rét, A—C ív, 24 számozatlan lap. Az előző résszel együtt 56 lap, ill. 28 levél.

Az itt leírt naptár az ötödik 1641-es naptár a szerzőtől. (Lásd RMK I. 712: Csepreg. I. 717: Kolozsvár. III. 1564: Boroszló, német. III. 1582: Nürnberg, de német.) A naptárban szereplő ENDTER Farkas könyvkereskedő bizonyára őse annak az ENDTER Márton bécsi könyvkereskedőnek, aki legalább 1705—1706-ban élénk és kölcsönös üzleti összeköttetésben állott a nagyszombati egyetemi nyomdával.[11]

Lelőhely: MOL *P 72*, fasc. 650, fol. 398—425. Uo. 2-ik példány is: fol. 426—453.

7. 1658. Bécs

Anagrammatismus Onomastico-Genethliacus ...

Viennae Austriae, Typis Joannis Jacobi Kürner, Infer. Aust. Typogr. (15. Nov. 1658.) A szerző az utolsó lap szerint Daniel Klesch von Iglo auss Vngarn. Ívrét, A—B ív, de csak A2 jelölve, 8 lap.

A verses Praefamen végén a szerző magyar nemesnek, császári koszorús költőnek, a művészetek és bölcselet doktorának írja magát. Időrendben ez az 5-ik ismert munkája.

[11] MOL *E 152*. Acta Jes. irreg. *B 418*, fasc. 10, fol. 79—85. és 101—104.

A mű tartalma: hódoló versek I. LIPÓT nevenapjára, 1658. nov. 15-re. A versek meg vannak tüzdelve kronosztikonokkal és anagrammákkal, a betűk fölcseréléséből adódó szavakkal. (Pl. LEOPOLDUS változatai: PELLO DUOS, PLUS DOLEO, EDO PULLOS, LUDES POLO. A változatoknak kis versikékkel ad értelmet.) A 8 lapból 7 latin, az utolsó német, a befejezés magyar kronosztikon: AZ MI ISTENVNKNEK DICZŐSSEG LEGYEN.

Lelőhely: MOL *P 72*, fasc. 650, fol. 394—397.

Ezek lennének az 1711 előttiek. Azonban a magyar könyvírás és könyvnyomtatás nem szűnt meg 1711-ben. Azért szeretnék még néhány nyomtatványt elsorolni, amelyek ma ugyanolyan távoliak tőlünk, mint SZABÓ Károly idejében az 1711 előttiek.

A legelső a lőcsei BREVER János költségével kiadott *Házi és úti új kalendariom 1736-ra magyarul* (PETRIK II. 314.). Zsebkiadás, csak 10 cm magas. A—E ív, 40 számozatlan levél. Címéhez képest közli a postakocsi viteldíját is különböző viszonylatokban. (fol. 217—269.)

Nomina victorum in arena literaria Anni M. DCC. XLIV: a kassai egyetem (In Alma Episcolapi Universitate Cassoviensi) alsó tagozatának 1744-es jutalmazottai gr. CSÁKY Antal bőkezűségéből. Minden tárgyból a 3 legjobb kapott jutalmat (itt-ott csak egy vagy kettő), de föl van tüntetve azok neve is (egy-egy tárgynál általában 7 személyé), akik tanulmányi eredményükkel legjobban megközelítették kitüntetett társaikat. 69 jutalmazott és 200 megközelítő neve szerepel. Természetesen ugyanaz a tanuló több tárgyból is kaphatott jutalmat vagy lehetett megközelítő. A jegyzék szerint a tantárgyak száma osztályonként 6-6-6-5-5-4. A történelem és hittan minden osztályban szerepel. (fol. 178—179.)

Latin fali naptár 1753-ra, melyet a kassai egyetem (universitas) pedellusa, PERESZLÉNY József adott ki az egyetem tanárainak névsorával (fol. 173).

XIV. Benedek irata az esztergomi érsekhez 1753. szept. 1-én, melyet LANDERER Mihály János 1754-ben Pozsonyban magyarul kinyomatott. Tartalma: az ünnepek számának csökkentése (fol. 205—206).

„Haviszent"-kép Nagyszombatban 1755-ből (fol. 99).

A kassai Mária-társulat halottai 1756—1757-ben, négynyelvű imával, 16,8×26 cm-es metszettel (fol. 169).

Kalatai Ferenc által nyilvánosan megvédendő hittudományi tételek a kassai egyetemen 1757-ben (fol. 186).

Ehhez a négy kassai emlékhez kiegészítésül megemlítem, hogy az ESTERHÁZY család tatai és csákvári levéltárában, MOL *P 200*, rsz. 12, fasc. 25, n. 14. alatt található a kassai nemesi konviktus napirendje az 1760-as évek tájáin.

A híres jezsuita patikák 3 gyógyszeréről is van nyomtatvány a CSÁKY-levéltárban. *Kurze Beschreibung wie der Balsam des Patris Alexandri zu brauchen seye.* Tyrnau, egyetemi nyomda 1764 (fol. 181—184). — *A' bujdosó sár-viznek, avagy sárga epének kitakarítására szolgálló ritka pornak foganatos hasznai.* Eger, 1773 előtt (fol. 199). — *L'EAU de l'Empiere, seu Agriensis aqua Apoplectica.* Ereje és tulajdonsága a' Guta ütés ellen-való viznek. Eger, 1774? (fol. 196, németül f. 121).[12]

Van még sok más magyarországi nyomtatvány a CSÁKY család levéltárának említett két kötegében *(Hóld mezei Berei Farkas András műveinek jegyzéke 1810-ből*, fol. 281—298; *Karats Ferenc betűmintái 1792-ből*, fol. 216; *Az Esztergomi Keserű Mineralis Víz-ről*, fol. 189—191), az én figyelmemet főként az elsoroltak keltették föl.

Bár cikkemet az RMK érdekében írtam, mégis érdemesnek találom néhány külföldi nyomtatvány megemlítését, hiszen a *Magyar Könyvszemle* külföldi olvasókra is számít.

[12] A Theriaca Andromachi Senioris gyógyszert Nagyszombatban is készítették (vö. EK Coll. Pray XXX, 1639. jan. 14. és 20.), de a gyűjteményben csak a velencei Alla Testa Doro (Aranyfej)-gyógyszertár ajánló irata található (fol. 200—201).

1642-ből megvan a gráci egyetem kiadványa, a doktorráavatás előtt nyilvánosan megvédendő filozófiai tételek: *Philosophia Tripartita.* Alakja szerint ívrét lenne, de A—E íveihez 8-8 lap tartozik. A 4 lapot lefoglaló címlapon és ajánláson kívül 40 számozott lapja van. Külsőleg nagyon hasonlít a nagyszombati egyetem hasonló célú füzetéhez (fol. 521—542). — 1643-ból a bécsi egyetem nyomtatványa 3 hittudományi doktoi avatására: *Domus Sapientiae.* Ívrét, A—F ív (az utolsó csak fél), 22 számozatlan lap. KLINGENSPERGER Márton dékán volt az avató. Az egyik új doktor magyar: CHÖRGÖ György. A kis munka prózai és verses szövegének összeállításában a 13 külföldi retorikahallgató mellett bizonyára része volt a 14-ik ákosházi SÁRKÁNY Jánosnak is, mivel azonban a szerzők részesedése nincs föltüntetve, nem sorolhatjuk a magyar szerzők művei közé (fol. 510—520). — 1725-ből augsburgi nyomtatvány: *Triumphus novem saeculorum Imperii Romano-Germanici.* A német császárok és királyok története századonként 800-tól 1725-ig. Legalább ZSIGMONDtól, I. FERDINÁNDtól magyar érdekű is. Az 1700-as kiadás szerzője Antonius BÖMER. Óriási alakú: 30×43 cm (fol. 335—349). — Érdekes a francia forradalom 2-ik évének naptára 1793—1794-re (1793. szept.—1794. aug.). Egymás mellett van a régi naptár és a tíznapos „hetekből", harmincnapos hónapokból álló forradalmi naptár az új elnevezésekkel (fol. 141). — Van 3 krakkói nyomtatvány: 1638-ból és 1643-ból országgyűlési határozatok: *Constitvcie Seymv* (fol. 480—509 és 3—16), 1644-ből Cecilia Renata királynő temetésére gyászvers az egyetem részéről: *Lampas extincti loco sideris aeternum in Capitolio immortalitatis arsura.* Ívrét, A—G ív, 27 számozatlan lap (fol. 543—556). Még Dániáról is van: *Epitaphium Regni Daniae Agonizantis ejusque inopinata convalescentia et generosa resurrectio a tumulo M.DC.LX.* (fol. 154—157).

Amennyire sajnálnivaló, ha régi nyomtatványainkból csak címet vagy még azt sem tudunk bemutatni, annyira örvendetes, hogy még most is előkerülnek ismeretlen, le nem írt nyomtatványok. Célom a pótláson kívül az érdeklődés fölkeltése és példaadás a törődés vállalására, ha mód nyílik rá.

HOLOVICS FLÓRIÁN

Pathai István „Parázna Babillon.." c. polemikus művének állítólagos 1619. évi kiadása. Könyvészetünk e névtelenül megjelent, de nyilván PATHAI István által szerzett munka 1626. évi pápai és 1671. évi sárospataki kiadását (RMK I. 557, 1125.) tartja számon. THURY Etele azonban határozottan állítja, hogy a kérdéses könyv első kiadása már jóval előbb, 1619-ben megjelent SZEPESVÁRALJAI BERNHARD Máté könyvnyomdájában Németújvárott.[1] A hivatkozott forrás PATHAInak Veszprémből KANIZSAI PÁLFI János pápai lelkészhez 1619. máj. 19-én írt levele, melyben megemlékezik a nevezett nyomdásznak átadott kéziratáról *(Scotodulos és Diofanes beszélgetései)*, s barátja közbenjárását kéri a kinyomtatásnál mutatkozó halogatás megszüntetéséhez. Kifejezi még azon kívánságát is, hogy a nyomdász a könyvből, elkészülte után gondosan kössön be 25 példányt, s azt barátai és pártfogói közt való szétosztás végett hozza el személyesen a körmendi zsinatra (megtartatott ez évi aug. 24-én).[2] A könyv kinyomtatása azonban továbbra is késett, ezért PATHAI 1619. júl. 31-én újból KANIZSAI PÁLFIhoz fordul, hogy tudakolja meg a nála megforduló BERNHARD Mátétól ennek okát. Ezúttal már kifejezést ad azon balsejtelmének is, hogy a nyomdász halogatását — dacára a németújvári földesúrtól, BATTHYÁNY Ferenctől nyert engedélynek — mások által való befolyásoltatása váltotta

[1] THURY Etele: *A dunántúli ref. egyh. kerület története.* Pápa, 1908. 201—202. l.
[2] FABÓ András: *Codex evangelicorum utriusque confessionis in Hungaria et Transylvania Diplomaticus.* Pest, 1869. 200—201. l.

ki.[3] Amint látható, PATHAI levélbeli megnyilatkozásai csak a BERNHARD Máténak átadott kézirat kinyomtatásának késedelmét illetik, de a legcsekélyebb támpontot sem nyújtják annak leszögezésére, hogy a kérdéses mű 1619-ben valósággal meg is jelent. Így THURY megállapítása végeredményben csak feltételezésen alapul, melyet azonban utóbb ZOVÁNYI Jenő is magáévá tett.[4]

A THURY—ZOVÁNYI-féle feltételezéssel szemben tartózkodást követel nemcsak az a körülmény, hogy az állítólagos 1619. évi kiadásból nem maradt fenn példány, hanem az a megszívlelendő momentum is, hogy a könyv tényleges megjelenésének PATHAI KANIZSAI PÁLFI Jánossal folytatott további levelezésében nincsen semmi nyoma, s a kortársaktól sem maradt reánk erre vonatkozó pozitív nyilatkozat. Ha PATHAI műve 1619-ben valósággal megjelenik, a PÁZMÁNY Péter irányításával előrehaladott stádiumban levő hazai ellenreformáció nagyon hamar reagált volna annak a katolikus egyházat kíméletlenül támadó fejtegetéseire. Hogy az 1626. évi pápai kiadásban került első ízben a nyilvánosság elé PATHAI könyve, mutatja PÁZMÁNYnak egy egyidejűleg megjelent művében olvasható reflexiója: „minap név nélkül nyomtatának Pápán egy könyvecskét és Parázna Babylon mezitelensége Tükörének nevezék."[5] A legtekintélyesebb katolikus világi vezető, ESTERHÁZY Miklós nádor pedig, mihelyt tudomást szerzett az ominózus könyv szerzőjének kilétéről, nyomban fenyegetően lépett fel PATHAIval szemben.[6] A reakció mutatja, hogy PATHAI könyve nem 1619-ben jelent meg. Elképzelhetetlen ugyanis, hogy ez a polemikus kiadvány a magyarországi ellenreformáció képviselőinek éber figyelmét éppen a Dunántúlon hét éven át elkerülte volna.

Arról lehet tehát szó, hogy a mű kiadása 1619-től 1626-ig húzódott. BERNHARD Máté németújvári működése alatt nem mert e rendkívül kényes természetű írás kinyomására vállalkozni. Alkalmasint szerepe lehetett ebben Németújvár urának, BATTHYÁNY Ferencnek is, aki a PATHAInak korábban biztosított hozzájárulása ellenére, miután behatóbban megismerte a kézirat tartalmát, maga is a kiadás ellen nyilatkozott. A fordulat végül is Pápán következett be. BERNHARD Máté 1624 táján ide helyezte át műhelyét,[7] PATHAI István pedig 1626 júniusában idevaló lelkész lett. A rendkívül energikus PATHAInak személyes befolyásával végre sikerült BERNHARDot a mű kinyomására rávennie. A legrosszabbkor! ESTERHÁZY Miklós nádor ugyanezen évben lett Pápa városának földesura.[8] PATHAI helyzete a könyv miatt nemcsak Pápán, hanem magában a Dunántúlon is tarthatatlanná vált, s végül is jónak látta szülővárosából a bihari Belényesbe távozni, annál is inkább, mivel a BETHLEN Gábor felkelése idején Veszprémben viselt dolgai amúgy is még egy másik, nem kevésbé jelentős személlyel hozták ellentétbe, mint ZICHY Pál győri vicegenerális.[9] Fentiek ismeretében THURY és ZOVÁNYI feltételezését PATHAI polemikus műve 1619. évi megjelenéséről bízvást elvethetjük.

KATHONA GÉZA

[3] *Magyar Prot. Egyh. történeti Adattár. IV. köt.* Budapest, 1905. 76. l.
[4] 1940-ben megjelent lexikális Cikkei szövegéhez fűzött kéziratos javításaiban.
[5] *A Szentírásrul.* Bécs, 1626. 4. l. RMK I. 552.
[6] THURY Etele I. m. 203. l.
[7] TÓTH Lajos: *A pápai főiskolai könyvnyomda története.* Pápa, 1939. 5—8. l.
[8] TÓTH Endre: *A pápai ref. egyh. története.* Pápa, 1941. 61. l.
[9] KATHONA Géza: *Pathai István püspök és Zichy Pál kapitány.* Református Egyház. 1963. 47—48. l.

FIGYELŐ

Tevékeny humanizmus.* A párizsi Bibliothèque Nationale volt igazgatója — ma az Unesco könyvtárvezetője — Julien CAIN tiszteletére összeállított ritka becses kiadvány két kötete majd 800 oldal terjedelmű, illusztrációit Marc CHAGALL készítette. A művészeti és irodalmi tanulmányokat tartalmazó gyűjtemény a következő fejezetekből áll: *Evokációk és emlékek, Irodalom, Művészet és történelem, Könyvtárak, A könyv története, Tanulmányok és utazások.*

Az előszót Étienne DENNERY írta, a Bibliothèque Nationale jelenlegi főigazgatója. Az egyetemi élet hagyományait követve született meg ez a munka Julien CAIN barátainak és régi munkatársainak kezdeményezéséből; neki ajánlják, mint igaz barátságuk és hűségük tanúbizonyságát. „Megtisztelő feladat bevezetni ezt a művet, mely oly híven tükrözi annak az embernek a széles kultúráját és gazdag érdeklődési körét, akinek tiszteletére született" — írja DENNERY.

Irodalom, művészet, történelem, utazások — valóban mindezekkel foglalkozik Julien CAIN. Természetes azonban, hogy elsősorban a könyvtár ügye, s ezen belül is főként a nemzeti könyvtár foglalta le leginkább tevékenységét. De számos szervezet, melyek működésében nagy segítséget nyújtott (Levéltárosi Főiskola, Történeti Bizottság, Múzeumok Tanácsa, Irodalmi Alap, rádió-televízió, Történelmi Emlékbizottság, Unesco — hogy csak néhányat említsünk), tanúskodnak arról az állhatatos érdeklődésről, melyet ez a szenvedélyesen dolgos ember mutatott mind a múlt, mind pedig a legújabb ismeretek iránt. Guillaume BUDÉ születésének ötszázadik évfordulóján Julien CAINt mint a jelenkori humanizmus, a tevékeny és alkotó humanizmus „fejedelmét" köszöntik.

M. DENNERY beszámol röviden Julien CAIN életútjáról: az első világháborúban a Becsületrend tulajdonosa, a második világháborúban a nácik foglya, buchenwaldi deportált. Csodálatraméltó nyugalommal és türelemmel tűri a balsorsot. S mikor a tragédia lezárul, szerényen visszatér a rue Richelieu-be, ahová tizenöt esztendővel azelőtt nevezték ki főigazgatónak; újra megtalálja régi munkatársait, és dolgozni kezd, a múlthoz való hűség és a jövőbe vetett hit szép példáját mutatva.

Ritkán láthat az ember ily gazdag életet, mint az övé. Több, mint harminc éven át vezette a francia nemzeti könyvtárt, de ez nem „hivatal"-t jelentett számára: rendkívül tevékeny közvetítő volt a hatóságok egyrészről, másrészről az írók és a művészek között.

A tanulmánykötet felidézi Julien CAIN személyiségét és művét egyaránt.

Találunk itt eredeti tanulmányokat, melyeket munkatársai, tanítványai, barátai írtak, akik közül nem egy híres emberré lett; különböző írásokat olyan témakörökből, melyek a könyvvel, a könyvnyomtatással, a művészetekkel, a tudománnyal vagy a történelemmel általában foglalkoznak.

* *Humanisme actif. Mélanges d'art et de littérature offerts à Julien Cain.* (Publ.: André MASSON.) Lithographie de (Marc) CHAGALL. Eauforts d'André Dunoyer de Segonzac. Paris, 1968. 1—2. Vol.

E rövid recenzió keretében nem törekedhetünk az egész könyv bemutatására; az első, *Évocations et souvenirs* című részben Jean ADHÉMAR *(Expositions et inspiration littéraire)*, a Bibliothèque Nationale metszettárának vezetője, méltatja Julien CAIN érdemeit: ő kezdeményezte és teremtette meg azt a sajátságos kiállítási formát, melyet külföldön „type Bibliothèque Nationale"-nak neveznek. Ezek a kiállítások nagy alkotókat vagy jelentős szellemi áramlatokat mutatnak be, s fontos szerep jut a képzőművészeti alkotások számára is — mindez új elemekkel gazdagította az irodalomtörténetet (például BALZAC-, ZOLA-kiállítás vagy a BAUDELAIRE-kiállítás, *Inspirations plastiques des Fleurs du mal)*; a „type Julien Cain"-kiállításoknak nagy visszhangja és hatása volt Franciaországban és a külföldön egyaránt.

Robert-Henri BAUTIER, a Levéltárosi Főiskola professzora a Könyvtári Központhoz tartozó „Tudományos és Történelmi Kutatások Tanácsa" (Comité des travaux historiques et scientifiques) húszesztendős tevékenységéről (1945—1965) írt beszámolójában méltatja M. CAIN szerepét; Albert LAPRADE építész *Julien Cain Bâtisseur* („Építtető") című írásában Julien CAIN-nek a könyvtári épületek modernizálásáért folytatott eredményes harcáról számol be. „Az olvasók, akik a század eleje óta látogatják a francia könyvtárakat, és különösen a Bibliothèque Nationale-t, képesek igazán megérteni, hogy milyen nagy hálával tartoznak Julien Cain-nek" — írja.

Paul POINDRON *Egy irányító szerv születése (Naissance d'une direction — Direction des bibliothèques)* címmel ír a franciaországi könyvtárakat összefogó Könyvtári Központról, melynek megszületésében Julien CAIN ugyancsak jelentős szerepet vállalt.

Hetvenöt szerző különböző témákkal foglalkozó tanulmányait találjuk a két gazdag kötetben — lehetetlen feladatra vállalkoznánk tehát, ha az egész művet lelkiismeretesen, arányosan kíséreln énk meg bemutatni. Így tehát inkább a száraz felsorolást kell alkalmaznunk, de itt is — a dolog természetéből adódóan — csak a szubjektív válogatás marad, hiszen mind a hetvenöt szerzőnek még csak neve sem fér bele egy rövid ismertetés keretei közé.

Az *Irodalom* címet viselő fejezet szerzőinél néhány, számunkra jól ismert névvel találkozunk: Jean CASSOU, ETIEMBLE, Edgar FAURE, Henri GUILLEMIN, Gaetan PICON, Pierre VAILLANT. André MAUROIS *La littérature a-t-elle un avenir?* (Van-e jövője az irodalomnak?) címmel írt érdekes tanulmányt, mely csupa kérdőjellel kezdődik. A civilizált országok minden házában — írja — lehet könyveket találni, minden országban vannak könyvtárak. Miért? Mi az oka annak, hogy a küszködő, szenvedő, személyes drámákat élő embernek szüksége van fiktív drámákra? Egy teljesen átalakuló világban, az új technika világában lesz-e szükség irodalomra? Így sorjáznak egymás után a kérdések. Végül megállapítja MAUROIS, hogy a társadalmi élet új feltételei, a tömegek kulturáltságának növekedése, az új technika új irányt jelöl ki az irodalom számára, az új korszaknak megfelelő irodalmat, de amíg lesz társadalom, s bármilyenek legyenek is a társadalmi formák, addig szükség lesz irodalomra is. Ez az irodalom szüntelenül fejlődni fog, de a nagy írók nagy írók maradnak. SHAKESPEARE, BALZAC, TOLSZTOJ, PROUST műveinek 2000-ben, sőt 3000-ben is lesznek olvasói, feltéve, ha lesznek emberek még, olyanok, akik gondolkoznak. A jövő irodalma nem törli el a múlt irodalmát; meg fogja hosszabbítani annak életét — így zárja tanulmányát MAUROIS.

A *Művészet és történelem* fejezet szerzői közül néhányat említenénk: Marie-Madeleine GAUTHIER, Pierre MAROT, Pierre VERLET. S a témák közül néhány: a napoleoni ikonográfia kezdetei, a versailles-i bronzbútorzat, vagy a zenével kapcsolatos *Claude Debussy, Ernest Chausson és Henri Lerolle* című tanulmány tanúsítják a fejezet szétágazó tematikájának gazdagságát.

A könyvtörténeti fejezet több érdekes, eredeti témát tárgyal, például Louis DESGRAVES tollából *Les manuscrits de Montesquieu conservés à la Bibliothèques municipale de Bordeaux*

(A bordeaux-i könyvtárban őrzött Montesquieu-kéziratok), vagy a *Le remerciement au roy de Molière, 1663* című tanulmány, melyet Erwana BRIN, a párizsi Bibliothèque Nationale munkatársa tett közzé. A bőven jegyzetelt tanulmányt MOLIÈRE köszönetének facsimiléje teszi még érdekesebbé.

Gazdag a könyvtárakkal foglalkozó rész is, melyben a különböző tanulmányok alapvető könyvtári-könyvészeti kérdéseket dolgoznak fel: könyvtárépítés, Madame DU BARRY olvasmányai, Charles MALHERBE — a zene mecénása, nemzeti könyvtári katalógusok, a külföldi irodalom bibliográfiája Moszkvában — hogy csak néhányat említsünk. S a szerzők között például: Jean BLETON, a francia Könyvtári Központ vezetője; Suzanne BRUNET, Marie-Therèse DOUGNAC, Suzanne HONORÉ, Therèse KLEINDIENST, Elisabeth LEBEAU, Jacques LETHÈVE, Roger PIERROT — a párizsi nemzeti könyvtár tudományos munkatársai, illetve egy-egy különgyűjtemény vezetői; Agnès JOLY és Jacques LEVRON — a versailles-i dépotkönyvtár munkatársai.

A *Tanulmányok és utazások* című, utolsó fejezet öt tanulmányt tartalmaz. Egyikük szorosan könyvtári vonatkozású, Henry CORBIN egyetemi professzor írta *De la bibliothèque nationale à la bibliothèque iranienne* címmel.

Az első fejezet zárócikkét Jules ROMAINS, a francia Akadémia tagja írta *Julien Cain, az ember* címmel. Több, mint negyven éve annak, hogy megismerkedtek B. CRÉMIEUX közvetítésével — írja. Ízlésük sok mindenben egyezett, az irodalom szeretetében, a szellemi dolgok iránti tiszteletben. J. ROMAINS a közös emlékek felidézésén keresztül mutatja be J. CAIN vonzó, szerény egyéniségét, rendkívül alapos és mély tudását, kiváló jellemét. „Az a benyomása róla az embernek, hogy mindig kész számolni mindennel az életben, ami előre nem látható, ami leküzdhetetlen, ami megoldhatatlan." A szemérmes líraisággal felvázolt portrét így zárja Jules ROMAINS: „Röviden szólva, úgy tekintek Julien Cain-re, mint egyikére azon kevés bölcseknek, akik még élnek, egy olyan korszakban, amikor szinte minden ellentétesnek tűnik a bölcsességgel."

MARKOVITS GYÖRGYI

Stummvoll — Emlékkönyv[1]**.** 1967-ben, 65 éves korában nyugdíjba vonult az Österreichische Nationalbibliothek főigazgatója, a magyar szakemberek körében is előnyösen ismert, magyar vendégeinek mindig segítőkész Josef STUMMVOLL, aki jellegzetes megtestesítője a modern idők egyik új típusának, a nemzetközi könyvtárosnak. Már ekkor megkezdődtek előkészületei ennek a szokatlanul nagyszabású, két vaskos kötetben, pompás kiállításban megjelent díszalbumnak, hogy még egy maradandó emléket állítson a könyvtárosnak, a szervezőnek és embernek azok mellé az alkotások mellé, amelyeket ő páratlan aktivitással és tehetséggel egy munkás emberöltő folyamán a világ nem egy táján létrehozott. Az osztrák illetékes hatóságok, könyvtári szervek, továbbá könyvtárosok Ausztriából és a világ minden tájáról összefogtak ennek a nagyszerű emlékkönyvnek megalkotására. Az érdemes szerkesztőknek így is három évi munkájukba került, amíg e nagy vállalkozás technikai akadályait le tudták küzdeni. Az eredmény viszont, amit most letettek a szakemberek asztalára, szinte mintaképe lehet egy tökéletes emlékkönyvnek.

A mű szerkezete a következő: az első helyen áll KOLB professzornak, a Nationalbibliothek baráti egyesülete elnökének ajánlása, amelyet a szerkesztők előszava követ. A tartalomjegyzék után, amely pontosan megadja a 99 szerző tanulmányainak címei

[1] *Festgabe Josef Stummvoll dargebracht von seinen Freunden und Mitarbeitern.* Im Auftr. d. Gesellschaft d. Freunde d. Österr. Nationalbibliothek. Hrsg. v. Josef MAYERHÖFER u. Walter RITZER. 1—2. Teil. Wien, 1970. XVI. 898 p. 33 mell.

mellett az illetők legfontosabb személyi adatait is, következnek a tulajdonképpeni gratulációs írások HURDES, KOLB, DRIMMEL, RIFFL-PARCEVIC, Ausztria volt oktatásügyi minisztereinek, továbbá BOURGEOIS, HOFFMANN és FRANCIS könyvtári vezérférfiak, a Nemzetközi Könyvtárosegyesület volt elnökeinek tollából. FREIBERG ünnepi verse zárja ezt a bevezető részt, mely után az első fejezet mintegy 125 oldalon a jubiláns személyével foglalkozik. Ennek zömét egy — H. R. MEISELtől származó, és a két főszerkesztő által átdolgozott és folytatott részletes életrajz és igen gazdag személyi bibliográfia teszi ki, amelyet E. RÜCKERTnek, a Deutsche Büchereiben STUMMVOLL egykori sokéves munkatársának, valamint J. WIEDERnek a jubiláns működésére vonatkozó cikkei egészítenek ki. A könyv második fejezete az Osztrák Nemzeti Könyvtár különböző problémáit taglalja mintegy 250 oldalon, főleg osztrák szerzők tollából, a harmadik fejezet — mintegy 55 oldal — könyvtártörténeti adalékokat hoz. A negyedik fejezet — kb. 200 oldalon — a *Modern könyvtári gyakorlat* címet kapta, míg a következőben — 108 oldalon — könyvtártörténeti jellegű cikkek vannak. A 6. fejezetbe kerültek az egyéb jellegű tanulmányok (kb. 130 lapon). Az emlékkönyvet személyi és tárgymutató zárja le.

Talán ez a futó szerkezeti áttekintés is érzékeltette, hogy annak részletesebb ismertetésére vállalkozni egy rövid recenzió keretében lehetetlen. Ezt tehát meg sem kíséreljük, de legalább a legfontosabbat: a jubiláns életművét és jelentőségét próbáljuk felvázolni — pályafutásának főbb állomásait követve.

Az első ilyen sorsmeghatározó állomás a sikeres pályakezdés helye: a lipcsei Deutsche Bücherei volt. A húszas évek derekán végzett fiatal osztrák mérnök kitűnő ösztönnel lépett ennek a páratlan perspektívájú, ugyancsak fiatal könyvtárnak szolgálatába. Ezt az intézményt akkori új főigazgatója, az elvitathatatlan érdemeket szerzett H. UHLENDAHL az 1930. év körül építette ki a világ egyik legmodernebb és -teljesítőképesebb könyvtárává, és teremtette meg vele és benne az addig hiányzó német nemzeti könyvtár alapjait. Ebben a hatalmas szervező munkában rövidesen egyik leghasznosabb és legtehetségesebb belső munkatársát a fiatal STUMMVOLLban találta meg, aki hamarosan beletanult a könyvtári munka összes ágaiba, s amellett, hogy mellékesen évekig bibliográfiai munkát is végzett, a *Deutsche Nationalbibliographie* modernizálásában is tevékeny szerepet játszott, rövidesen a Könyvtár legnagyobb osztályának vezetését is megkapta, amelyhez az olvasótermek használata és a raktárak kezelése tartozott. Az elmondottak bőséges alkalmat és lehetőséget nyújtottak ahhoz, hogy STUMMVOLL a magával hozott szervezőkészségét, technikai tudását és a közösséggel való kapcsolat kiépítésének ösztönét kiélhesse és folytonosan fejlessze. Pár év alatt tapasztalt és kitűnő vezetővé nőtte ki magát, akire a Deutsche Bücherei-jel kapcsolatban álló sok neves személyiség is felfigyelt. Így történt, hogy amikor 1933-ban a török kormány Ankarában mezőgazdasági főiskolát szervezett, s ennek tanári személyzetét főleg Lipcséből szerződtette, az új intézet mellé létesítendő könyvtár tervezésére, majd felépítésének irányítására igazgatói minőségben STUMMVOLLt kérte fel. Ez volt a fiatal könyvtáros első nemzetközi sikere, amely megnyitotta előtte a nagyvilág kapuit.

STUMMVOLL értett ahhoz, hogy az első munkahelyén 8 év alatt gyűjtött tapasztalatokat új munkahelyén is értékesítse, s így 1933-tól 1937-ig meghosszabbított igazgatói működése alatt kitűnő könyvtárat épített fel s fejlesztett ki Törökországban. Közben nyelvtudását is állandóan bővítette. (Közbevetőleg: még lipcsei tartózkodása alatt mellékesen filozófiai doktorátust szerzett, és komoly közgazdasági és híradástechnikai tanulmányokat is folytatott.) Törökországi tartózkodását arra is felhasználta, hogy a Közel-Kelet több országával is megismerkedjék, és egyik hazalátogatása alkalmával néhány napot itteni barátai vendégeként Budapesten is töltött. Ez volt első magyarországi látogatása.

Amikor 1937-ben megbízatása lejártával visszatért a lipcsei Deutsche Büchereihez, ott már a nácizmus jegyében nagyot fordult a világ. Igaz, hogy UHLENDAHL — a régi

idők ottani jelképe — megmaradhatott hivatalában, miután a hatalomátvétel utáni letartóztatásából a Könyvtár egész személyzetének határozott fellépésére ki kellett bocsátani, de mindvégig gyanús személy maradt, akit az új világnézet megbízottai és valódi hangadói tartottak sakkban; a régi bajtársias, nyugodt légkör eltűnt, a Könyvtár hangulata alapvetően megváltozott. A „liberális" STUMMVOLLnak nem sok keresnivalója volt itt: rövidesen el is távozott a régi barátnak, az egykor Lipcsében vele együtt kezdő másik mérnöknek, VOIGTnak intézetéhez, a berlini Patentamtnak ugyancsak világhírű szakkönyvtárához, igazgatóhelyettesi minőségben. De ezt a hivatalt nem sokáig viselhette: a háború közbeszólt. Kiterjedt speciális szakismereteinek hála, a végig pártonkívülinek kitartott STUMMVOLL több különleges beosztásban vészelte át a nehéz éveket. Az összeomlás betegen, kórházban érte utol valahol Szászországban, ahol szovjet hadifogságba esett, és 1945 decemberében egész Németországon át vezető kalandos utazás után hazament az ismét függetlenné vált Bécsbe, és ott szolgálattételre jelentkezett az Österreichische Nationalbibliothek főigazgatójánál, BICK professzornál. Ez utóbbi maga is nemrég tért vissza dachaui fogságából, ahová a nácik azzal a naiv ürüggyel zárták, hogy könyvtára nagyértékű kéziratait a Vatikánba csempészte ki. BICK, aki annak idején hivatalból tagja volt a Deutsche Bücherei legfőbb tanácsadó testületének, még Lipcséből jól ismerte STUMMVOLLt, és örömmel fogadta a férfikora delén álló, örökmozgó, állandóan kezdeményező és már rengeteg tapasztalattal rendelkező, sok önálló feladatot sikerrel megoldott szakembert, s egy évi „tanulóidő" leteltével főigazgatóhelyettesnek vette maga mellé, mert magas kora és Dachau szenvedései miatt szükségét érezte egy tetterős munkatársnak. STUMMVOLL végre biztos révbe érkezett, de a rendkívül gazdag, ugyanakkor azonban eléggé elavult osztrák Nemzeti Könyvtár teljes reorganizációja és modernizálása óriási új feladatot is jelentett számára, különösen amikor BICK 1949 végén nyugalomba vonult, és utódává STUMMVOLLt nevezték ki.

Most az újjászervezés lázas évei következtek: kidolgozásra kerültek a Könyvtár kibővítésének, illetve átépítésének tervei, a házi kiadványszerkesztés és -kiadás megszervezése, a *Biblos* folyóirat megindítása és az osztrák könyvtárosegyesület konferenciáinak 2 évenkénti megindítása. STUMMVOLL többször részt vett a Nemzetközi Könyvtárosegyesületnek (IFLA) és az ugyancsak nemzetközi dokumentációs szervezetnek (FID) kongresszusain, és csakhamar ismert alakja lett a nemzetközi könyvtároséletnek is. Ennek egyik bizonyítéka volt, hogy 1952-ben az UNESCO a „Technical Assistance Program" keretében mint szakértőt Irakba hívta meg, hogy az ottani könyvtárügyet tanulmányozza és javaslataival annak fejlesztését előmozdítsa.

Összefoglaló jelentése nagy feltűnést keltett, és nem kis része volt abban, hogy az IFLA és a FID Bécsben 1953-ban együttes kongresszust tartott. Úgy az itteni, mint a két évvel későbbi brüsszeli kongresszus középpontjában a STUMMVOLL által felvetett kérdések álltak, s ugyancsak az ő kezdeményezésére jött létre 1958-ban Bécsben a nemzeti könyvtárakkal foglalkozó szimpozium. Ezekután természetes, hogy csakhamar az IFLA egyik alelnökévé választották. Ezt a tisztét hat éven keresztül töltötte be. Persze, azért a könyvtár ügyei is állandóan foglalkoztatták. E vonatkozásban legfontosabb eredményei ennek az időszaknak egyrészt a bővítés, építkezések végleges terveinek kidolgozása és rögzítése, másrészt a könyvtárnak kezdettől 1929-ig beszerzett állománya szakkatalogizálásának elkezdése, mert ennek az óriási anyagnak cédulái eddig a nagyközönség részére hozzáférhetetlenek voltak. (A sok évtizedes mulasztás felszámolása 1967-ben fejeződött be.)

STUMMVOLL 1959-ben elfogadta HAMMARSKJÖLDnek, az ENSZ később tragikus véget ért főtitkárának meghívását az ENSZ könyvtárának időleges vezetésére. Az ENSZ és Ausztria kölcsönös, hosszabb szabadságolásokkal tették lehetővé, hogy STUMMVOLL négy éven keresztül mindkét nagykönyvtár irányítását elvégezhesse. Ennek a periódusnak legnagyobb eredményei egyrészt az ENSZ új könyvtárpalotájának felépítése, másrészt a

bécsi könyvtár épületeinek kibővítése volt, terjedelmes új épülettömbök emelése révén. STUMMVOLLnak a többszöri amerikai, illetve ENSZ-beli kiküldetéséből adódó utazásai arra is lehetőséget adtak, hogy a világnak azon tájaira is eljusson, ahol eddig még nem járt (Algír, Tunisz, majd a Távol-Kelet számos országa, később a Szovjetunió s végül Közép-Amerika). Ekkor járt másodszor — immár hivatalosan — hazánkban is. 1963 januárjában tért vissza végleg Bécsbe, ahol 1967-ben vonult nyugdíjba. Ezek az utolsó évek az aratás évei voltak STUMMVOLL részére. Megnyílt az új 200 személyes olvasóterem, megépültek a könyvtár hatalmas földalatti könyvraktárai, könyvszállító rendszerrel, csőpostával és egyéb technikai újításokkal gazdagon felszerelve. Az olvasóteremben 10 000 kötet, a folyóiratolvasóban 3000 kurrens folyóirat van az olvasók részére felállítva, illetve kifektetve. A másik gigászi vállalkozás: a régi katalógus 1½ millió cédulájának leírása is befejeződött 1967-re. STUMMVOLLnak eredeti szakmája hozta magával, hogy mindenben a legmodernebb technikai megoldásokat alkalmazta, illetve vezette be. A könyvtár állománya STUMMVOLL alatt 1,3 millió kötetről 2 millió kötetre, az összes objektumok száma 3,3 millió darabról 4,8 millió darabra emelkedett.

1966-ban STUMMVOLLt az újonnan alakult „Institut für Bibliotheksforschung" elnökévé választották, s így lehetővé vált, hogy nyugdíjazása után is az osztrák könyvtárügy szolgálatában értékesíthesse sok évtizedes tapasztalatát és nagy szaktudását.

Az emlékkönyvben a jubilánssal kapcsolatos sok személyes vonatkozást tartalmaznak különösen a volt lipcsei munkatársak és barátok cikkei: elsősorban az évtizedes bibliográfus-partner, az egész életét a Deutsche Bücherei szolgálatában eltöltő mérnök, dr. E. RÜCKERT és az ugyancsak e nagy generáció másik tagja, a lipcsei Könyvtár későbbi főigazgatója, K. FLEISCHACK, továbbá jelenlegi vezetője: H. RÖTZSCH, de mások: J. WIEDER, A. KISSER, L. STROBL, A. L. BREYCHA-VAUTHIER, H. STRIEDL, L. Qu. MUMFORD, HLEB-KOSZANSKA, J. NYHOLM tanulmányai. Ezeket s a többi, mintegy 100 rendkívül változatos témájú cikket még tömondatokban sincs módunkban ezen a helyen ismertetni, de legalább néhányat említsünk meg a legjelentősebbek közül. Így R. FIEDLERnek, az osztrák Nemzeti Könyvtár főigazgatójának, az egykori Hofbibliothek igazgatói szobájáról, a „Camera Praefecti"-ről szóló megemlékezését, továbbá M. ROJNIĆnak, a zágrábi nemzeti könyvtár igazgatójának, a zágrábi egyetemi könyvtárnak 1876 körüli reformjáról közölt értekezését, N. F. DANTON prof. rendkívül értékes cikkét a világ nagy egyetemi könyvtárairól (listavezetők a közel 7 milliós Harvard University Library és a 6 milliós moszkvai egyetemi könyvtár; a budapesti egyetemi könyvtár a 78-ik); K. KAMMELnek, az osztrák Nemzeti Könyvtár főigazgatóhelyettesének adalékát az osztrák könyvtáros-egyesületről; a szintén régi lipcsei növendéknek, a berlini Deutsche Staatsbibliothek jelenlegi főigazgatójának, H. KUNZE professzornak *Nemzeti irodalom, kommerszirodalom és a könyvtárak* című tanulmányát, amely a legmesszebbmenőleg azt az álláspontot képviseli, hogy minden országban minden nyomdatermék a reklámokig és a legapróbb nyomtatványokig a nemzeti irodalom része, amelyeknek legalább összegyűjtése és megőrzése — ha már az alapos feldolgozásra nem is futja az erőből — a könyvtárosok kötelessége. Említsük meg még F. UNTERKIRCHERnek, az osztrák Nemzeti Könyvtár kézirattára volt vezetőjének *Kéziratok és azok ellenségei* című eszmefuttatását, amely a mindig tökéletesebbé váló kéziratkonzerválás mellett két új és a régieknél is sokkal pusztítóbb ellenségre hívja fel a figyelmet; ezek: a kiállítások és a fotografálások.

Sajnos, további cikkeket már nincs módunkban ismertetni. Hadd búcsúzzunk hát még egy gondolattal: a világ minden részéből befutott tanulmányok — köztük két magyar szerzőé — azt is mutatják, hogy STUMMVOLL dr. saját személyén keresztül hazájának, Ausztriának is milyen sok barátot szerzett a nemzetközi könyvtárosvilágban.

MORAVEK ENDRE

A Biblos magyar száma. Sonderheft Ungarn 1—2. Teil. Biblos 1970/4. 263—303. 1971/1. 1—17. S. Az osztrák könyvtárügy reprezentáns folyóirata, a Biblos egyik feladatának tekinti, hogy olvasóit megismertesse Ausztria földrajzi szomszédainak könyvtári kultúrájával és könyvtárügyének jelenlegi helyzetével. A bemutatás és a bemutatkozás lehetőségét dr. Josef STUMMVOLL teremtette meg a *Biblos Schriften* 32. és 43. kötetével, amely a folyóirat 1958, ill. 1966-os évfolyamában megjelent román és csehszlovák könyvtári kultúrát és könyvtárügyet ismertető különszám anyagát tartalmazta. Ezt követte a Biblos 1970/4. és 1971/1. számában megjelent kétrészes magyar különszám.

A bemutatás és a bemutatkozás különböző műfaji problémákat vet föl. Külföld számára, korlátozott terjedelemben kell az ország kulturális életének egyik lényeges összetevőjéről jellemző képet adni, figyelembe véve azt, hogy sok történeti tény, kulturális összefüggés, ami a hazai olvasónak természetes, a külföldi számára ismeretlen. Hazánk könyv- és könyvtári kultúrája, könyvtárügye iránt érdeklődők között mind a történeti anyaggal foglalkozó kutatók, mind a gyakorlati szakemberek megtalálhatók. Az ő érdeklődésüket, információ-igényüket kellett az összeállításnak kielégítenie. Ez a tény egyúttal a különszám jellegét is meghatározta.

Az 1970/4. füzetben megjelenő első rész nyújtja a történeti áttekintést. SINKOVICS István a közel 900 éves osztrák—magyar kulturális kapcsolatokat ismerteti. Kiemeli, hogy Ausztriához fűződő kapcsolatainkra nemcsak az egyoldalú befogadás a jellemző, hanem a magyarság a kulturális közvetítő szerepét is betöltötte Közép-Európa népei között. A közvetítés és visszahatás még könyvtári példával is illusztrálható, ha a Bécsbe került korvinákra vagy ZSÁMBOKI János működésére gondolunk. A szellemi kölcsönhatás bizonyítékául, amely az ország három részre szakadása után vált szorosabbá, iskola- és irodalomtörténeti tényeket is idéz a szerző.

A középkori Magyarország szellemi életére a közismert történelmi események következtében kevés, gyakran nem is hazánk területén levő írásos és egyéb emlékanyagból következtethetünk csak. A középkori Magyarország könyvkultúrájának, a kódexek korának könyvtörténetében CSAPODINÉ GÁRDONYI Klára az első irodalmi és könyvemlékeinkkel foglalkozik, felvillantva a hazánkban folyó könyvmásoló, ill. könyvfestői tevékenységet, és utal annak virágkorára, MÁTYÁS király budai műhelyére. MÁTYÁS király uralkodása alatt létesült az első magyar nyomda is. Nyomdáink és nyomtatványaink történeti fejlődését BORSA Gedeon ismertetése 1800-ig követi.

A magyarországi könyvtárak történetét 1944-ig CSAPODI Csaba foglalta össze. Nyomon követte könyvtáraink fejlődését a pannonhalmi bencés apátság könyvtárától a Bibliotheca Corvinianáig, majd az uralkodói udvarokban és a későbbiekben a főpapi és főúri kastélyokban levő könyvtárakon keresztül a nagy tudományos könyvtárak létrehozásáig, ill. a közművelődési mozgalom térhódításával, megszervezésével 1944-ig.

KOVÁCS Máté a második világháború utáni könyvtári helyzetünkről, az ország könyvtári hálózatának létrehozásáról írt. Ismertetése magába foglalja az egyes hálózati központok működését, feladatait, a könyvtárosképzés módjait.

Nemzeti könyvtárunk, a Széchényi Könyvtár feladatait, funkciójával kapcsolatos munkáját, a könyvtár új épületével felmerülő problémákat, elképzeléseket JÓBORÚ Magda foglalta össze.

A magyar különszám második részét a szorosabb értelemben vett könyvtári problémákat, munkaszervezeti kérdéseket ismertető cikkek alkotják. A hazánkban folyó bibliográfiai munka történelmi előzményeit és a jelenlegi bibliográfiai segédeszközöket SZENTMIHÁLYI János állította össze. RÓZSA György a dokumentáció magyarországi helyzetével, problémáival és feladataival foglalkozik. Az ország közművelődési könyvtárainak módszertani irányítását ellátó Könyvtártudományi és Módszertani Központ szervezeti felépítését és munkáját SALLAI István ismerteti. A könyvtárakban folyó tudományos

munka megszervezése, ellenőrzése, célkitűzéseinek megvalósítása a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtörténeti és Bibliográfiai Bizottságának feladata. A Bizottság feladatkörét, szervező munkáját, terveit MEZEY László foglalta össze.

A hazai könyvtárügy bemutatását szolgáló anyagot CSAPODI Csaba állította össze. Az ő érdeme, hogy elkerültünk egyes hasonló munkákban kifogásolt hiányokat. Az első rész történeti ismertetéseivel szoros egységet alkot a gyakorlati munkát bemutató második rész. Ez a történeti megalapozottság biztosítja, hogy a külföldi olvasó az 1945 utáni könyvtári fejlődésünk eredményeinek előzményeit is tisztán látja.

Az ismertetés nyomdába adása után jelent meg önálló kötetként a különszám: *Das ungarische Bibliothekwesen. Vergangenheit und Gegenwart.* Zusammengestellt von Csaba Csapodi. Wien, 1971. Biblos-Schriften. Band 63.

KÖRMENDY KINGA

50 éves a pozsonyi Egyetemi Könyvtár. 1969-ben ünnepelte a pozsonyi Egyetemi Könyvtár fennállásának 50. évfordulóját. E viszonylag fiatal nagykönyvtár kiemelkedő helyet foglal el Csehszlovákia tudományos könyvtárai között. Nemcsak nagyságánál fogva, minthogy 1 millión felüli kötetszámával a harmadik legnagyobbnak számít, hanem mert a szokásos egyetemi feladatok mellett évtizedeken keresztül a szlovák nemzeti könyvtár szerepét is betöltötte, és mert Szlovákia legnagyobb általános jellegű tudományos könyvtáraként központi szerepet játszik. Az évforduló jegyében készült az 1965—68-as évek összevont évkönyve, amely 1970-ben hagyta el a sajtót.[1] E kötet alapos betekintést nyújt a könyvtár egész mai tevékenységébe, tudományos, kulturális hivatásának betöltésére irányuló kiterjedt szolgáltatásainak megismerésére. Szervesen csatlakozik az előbbi jubileumi évkönyvhöz, az 1914—1919—1959-es éveket összefoglaló kötethez, amely részletesen feldolgozza az intézmény történetét.

A pozsonyi Egyetemi Könyvtár fennállását 1919-től a Komenský egyetem megalakulásától számítja. (Volt ugyan előde is: a FERENC JÓZSEF 1912-es határozatával létesült Magyar Királyi Erzsébet Tudományegyetem 1914-ben felállított könyvtára.) A könyvanyag a Városi Közkönyvtár 23 ezer kötetet kitevő anyagából, a megszűnt Jogakadémia 30 ezernyi könyvanyagából és a jezsuita főgimnázium kb. 7 ezer kötetéből tevődött össze, és a klarissza apácák kolostorának épületében, Pozsony műemlékekben gazdag belvárosának szívében kapott ideiglenes otthont. Évtizedeken át, egészen 1955-ig kellett megelégednie ezzel az eredetileg sem megfelelő épülettel. 1919-re 84 ezerre szaporodott a könyvanyag. Az ekkoriban készült, kézzel írott katalóguscédulák még 1959-ben használatban voltak. Egyébként azonban az új szlovák egyetem nem sok hasznát látta az eredeti örökségnek, amelyben mindössze 20 kötet volt a szlovák nyelvű könyv. Úgyszólván a semmiből kellett tehát elindulni.

A könyvtár történetében az 1919-től 1939-ig terjedő szakasz volt a megalakulás nagy korszaka. Az új állam egyetemének céljait: a tudományos és a tanulmányi feladatok ellátását kellett szolgálnia, s amellett nemzeti küldetésének is eleget kellett tennie. Földrajzi elhelyezkedésénél fogva, mint a nyugati szlávság legdélibb pontján fekvő könyvtár, az egész szlávságra vonatkozó irodalom gyűjtőhelye is lett. E célokat húsz év elteltével minden nehézség leküzdése árán a könyvtár sikeresen teljesítette, s a korszak végén már modern nagykönyvtárként jelent meg. Három fő tényező tette mindezt lehetővé: első igazga-

[1] *Univerzitná knižnica v Bratislave. 1914—1919—1959.* Martin, 1959., Matica slovenská, 200, 4 l, 8 t. *Univerzitná knižnica v Bratislave. 1965—1968.* Bratislava, 1970., Obzor, 248, 10 l, 9 t.

tójának, a cseh Ján EMLERnek szaktudása és rátermettsége, a könyvtár magas képesítésű és odaadóan dolgozó könyvtárosi gárdája és az egyetem hathatós anyagi és szakmai segítsége. Az egyetem fakultásainak megszületésével párhuzamosan épült a könyvanyag, először az orvosi, a jogi és a bölcsészeti karok szükségletei szerint (természettudományi kar 1938-ig nem volt). A szlovák anyag rendszeres gyűjtése a kötelespéldányszolgáltatás 1919-es bevezetésével vált lehetővé, a korábban megjelent műveket pedig csak magánkönyvtárak megvásárlása útján, türelmes, kitartó munka árán lehetett megszerezni. Így a legteljesebb szlovák gyűjtemény birtokába jutott a könyvtár, s ebből adódott nemzeti könyvtári szerepe az egész korszakon keresztül, sőt még tovább is egészen 1954-ig, amikor a Matica Slovenská könyvtára vette át ezt a feladatkört. Sok ajándékot kapott a könyvtár cseh intézményektől, nagy cseh részlege is született. Speciális anyagi támogatást is élvezett különféle helyekről. Érdekességként megemlíthetjük például, hogy az Állami Cukoralap rendszeres pénzösszeget adományozott azzal a kikötéssel, hogy az Entente államaira vonatkozó irodalmat szerezzenek be rajta. A könyvtár használata ezekben az években a szabályzat szerint csak az oktatásban és tanulmányok végzésében érdekeltek számára volt lehetséges, mások csak magas pénzösszeg lefizetése ellenében látogathatták. A könyvtár hatalmas fejlődése ellenére is magán viselte a polgári korszak korlátait.

Mély hanyatlás jellemzi az 1939—1945-ös éveket. A köztársaság szétszakításának első következménye az volt, hogy a könyvtárosok többségének, a húsz éve ott dolgozó cseh nemzetiségű könyvtárosoknak távozniok kellett. Minden téren hanyatlás állt be, a külföldi beszerzés folyamatossága megszűnt, fasiszta szellemű irodalom áramlott be. A háborús események elől a legértékesebb könyvanyagot a galgóci Erdődy-kastélyba mentették, de itt is csak a befalazás mentette meg az elhurcolástól.

A felszabadulás új korszakot nyitott meg. Az első években a nagyközönségnek nem engedélyezték a könyvtár használatát, mert az állomány és a katalógusok megtisztítása a nemkívánatos politikai anyagtól egyelőre létszámhiány miatt késett. Rendkívüli feladat volt a földbirtokosok és más nyugatra menekültek magánkönyvtárainak feldolgozása. Egészen 1954-ig részt vett a könyvtár az államosított kolostori könyvtárak negyedmilliós anyagának szakozásában és a tudományos könyvtárak közötti szétosztásában. Időközben áramlott az új külföldi könyvtermés is. A dolgozók létszámát a negyvenes évek végén 58-ra emelték. A már félmillióra emelkedett könyv- és folyóiratállomány elhelyezése és ugyanakkor az állandóan növekvő számú olvasók ellátása a régi kolostorépületben már lehetetlenné vált. Egyes osztályokon kaotikus állapotok keletkeztek. Mivel új könyvtárépület felépítésére az ipari beruházások elsőbbsége miatt nem kerülhetett sor, 1951-ben határozat született arról, hogy a könyvtár megkapja a volt magyar rendi országgyűlés műemléképületét. A belső átalakítások után 1955-ben történt meg az átköltözés úgy, hogy a két épületet az utca fölött ideiglenesen fahíddal összekötötték, és valamennyi dolgozó részt vett a könyvek szállításában. A szocializmus sürgető társadalmi igényei és a munka hatékonyabbá tétele miatt 1953-ban a könyvtári munka belső átszervezését hajtották végre: a könyvek feldolgozása 14 napra csökkent, a címfelvételeket azóta sokszorosítással készítik, az olvasótermeket estig nyitva tartják, állandó tájékoztató szolgálatot létesítettek, több olvasói katalógust, tárgyszókatalógust állítottak fel. 1957-ben a Klarissza utcai régi épület teljes renoválásához láttak hozzá, az itteni 350 ezres könyvállományt erre az időre Nagyszombatba költöztették.

A hatvanas években a könyvtár fejlődésében ismét olyan jelentős változás következett be, amely a könyvtár jellegét is némileg megváltoztatta. Már a mennyiségi növekedés is olyan mértékű, amilyen az eddigi történet során még nem volt tapasztalható. Az állomány egymillió százezer kötet fölött van, s mindez az olvasók számára a teljessé vált katalógusokon keresztül, rövid várakozási idő elteltével, el is érhető. Most a főváros egyetemi és

főiskolai hallgatóin kívül, nyilvános könyvtári szerepénél fogva, minden 17. évét betöltött állampolgár igénybe veheti. Négy év alatt 17 ezer beiratkozott olvasója volt, 11 olvasótermében 400 férőhely várja az olvasókat. A dolgozók száma 202-re szaporodott. Módszertani segítséget nyújt a főiskolai könyvtáraknak, központi nyilvántartója az egész állam külföldi irodalmának, központi szerve a nemzetközi kölcsönzésnek, a társadalom- és természettudományok terén központilag irányítja a szakbibliográfiák szerkesztését. Mindezeken túlmenően, mint jelenlegi igazgatója, Vincent KÚTIK mérnök az elmúlt évek fő vonásait jellemezve kifejti, a könyvtár a jelen megnövekedett feladatait annak a felismerésnek a jegyében végzi már, amely a tudományos-technikai forradalom következményeit is figyelembe veszi. A könyvtárnak, mint az információ alapforrásának, bele kell épülnie az egész országot átfogó információ-rendszerbe, s ebben az újtípusú, intézmények közötti együttműködésben az Egyetemi Könyvtár aktívan részt kíván venni.

Az utóbbi jubileumi kötetben további 15 cikk ismerteti a könyvtár egyes osztályainak munkáját, és részletezi problémáikat. Az állománykiegészítési osztály egész Szlovákia nemzetközi cseréjének nyilvántartását is végzi, valamint koordinálja a tudományos könyvtárak nyugati könyvbeszerzését. Az Egyetemi Könyvtár könyv- és folyóiratbeszerzésére kidolgozták az alapelveket, s ezt a kötet végén függelékként közlik. E húszoldalas szabályzat a könyvtár társadalomtudományi és természettudományi gyűjtőkörének egész skáláját kiadványfajtákra és nyelvekre felbontva fontossági kategóriákba sorolja. A szakreferensek csoportja sikeresen működik 1963 óta, végzi a rendelések kijelölését, a tárgyszókatalógus szerkesztését, szakbibliográfiák összeállítását és a tájékoztatást. Az állományfeldolgozás, a kézirattári munka, az állományvédelem, az olvasószolgálat, az információs és módszertani tevékenység ismertetése, a nemzeti retrospektív bibliográfia szerkesztése a többi cikk témája. Egy beszámoló a könyvtári munka gépesítésének és automatizálásának kérdéseivel foglalkozik. A jövőre való felkészülés érdekében már 1967 óta rendszeres tanfolyamokon készítik elő a dolgozókat a számítógépek könyvtári használatának elsajátítására. Van lyukkártyagépük, egy kiadványuk már ennek a segítségével készült el.

Néhány elvi jellegű dolgozat is helyet foglal a kötetben a szakozási rendszer, a katalogizálás kérdéseiről, s egy vitaindító cikk a „slovacicum" fogalmának tervezett kiterjesztéséről.

Terjedelmes részt szentelnek a könyvtár személyi és statisztikai kérdéseinek, szervezeti felépítésének. Az eddigi tíz igazgató személyi adatainak felsorolása után a címben jelzett évek munkájának statisztikai adatai következnek. 20 oldalt tölt be a jelenlegi munkatársak négy év alatt megjelent publikációinak felsorolása. Az Egyetemi Könyvtárról fennállása óta megjelent cikkek és tanulmányok témák szerinti csoportosítása jó segédeszközt nyújt az érdeklődőknek.

A korábbi jubileumi kötet a történeti áttekintés után több hosszabb dolgozatot közöl a könyvtár kézirattáráról és inkunábulumainak gyűjteményéről, a zenei részlegről és az 1924-ben egy jugoszláv magángyűjtőtől vásárolt arab—török—perzsa kéziratgyűjteményről.

Mindkét jubileumi kötet foglalkozik a könyvtári épületek történetével. Mindhárom épület ugyanis, amelyekben a könyvtár elhelyezkedik, nemcsak mint műemlék, de mint érdekes múltbeli események színhelye is, a belváros nevezetességei közé tartozik. A legrégibb közülük a Klarissza u. 5. szám alatti régi kolostorépület. Keletkezése az Árpádok idejére nyúlik vissza. A XIII. században még a ciszterci rend tulajdona volt, de azok a század végén elhagyták az országot. III. ENDRE 1297-ben a klarisszáknak ajándékozza. 1515-ben tűzvész pusztítja el, de a király és a város újjépítteti. A mohácsi csata után Budáról újabb klarissza nővérek menekülnek ide a török elől. Kórháznak is használják a török harcok idején. Az épület többször leég. 1643-ban PÁZMÁNY Péter, majd utóda, LÓSY Imre újjáépítteti. 1782-ben II. JÓZSEF a szerzetesrendek feloszlatása után Nagy-

szombatból ide költözteti a Jogakadémiát, majd 1785/86-ban katolikus gimnázium is kap helyet az épületben. Ettől kezdve 122 évig szolgált iskolai célokat. Nevezetes növendékei közül megemlíthetjük Szinnyei Józsefet, a bibliográfust, Hummelt, a zeneszerzőt, Bartók Bélát és Dohnányi Ernőt.

A Mihály u. 1. sz. alatti épület újabb keletű. 1753—56-ban Martinelli tervei szerint épült a Magyar Udvari Kamara részére. Az épület hátsó részét Hillebrandt tervezte. 1802-től 1848-ig ez volt a magyar rendi országgyűlés székhelye. Itt tette meg Széchenyi István híres felajánlását a magyar tudós társaság megalapítására. 1843-ban Petőfi Sándor is részt vett az üléseken. Itt harcolt a jobbágyok jogaiért Kossuth Lajos, Deák Ferenc, Ludovít Štúr. 1848-ban e falak közt mondták ki a jobbágyság eltörlését. 48 után először a katonaságé, majd a városi helytartótanácsé lett az épület, 1891-től a pozsonyi ítélőtábla helyezkedett el benne.

1955-ben bebizonyosodott, hogy ez az épület sem oldja meg a könyvtár helyproblémáit, ezért az előbbivel szomszédos lakóépületet is megkapta a könyvtár, s az átépítések után 1968-ban nyílt meg a közönség számára. Ezt a háromemeletes rokokó magánpalotát Leopold de Pauli építtette 1775—76-ban. Az országgyűlés idején itt lakott családjával József nádor, s mint a főrendiház elnöke, átjárót építtetett magának a szomszédos országgyűlési épületbe. A kerti pavilonban a szájhagyomány szerint Liszt Ferenc is fellépett 9 éves korában. Ez ma a zenei részleg otthona.

Egy-egy beszámoló ismerteti ezeknek az épületeknek az átalakítási munkálatait mindkét kötetben. Jellemző a fejlődés ütemére, hogy míg 1959-ben azt remélték, hogy a folyamatban levő építkezés után kb. 30—40 évre elegendő helyük lesz, ugyanezeknek a munkáknak az elvégzése után, 1969-ben kiderült, hogy csak négy évig vannak hellyel ellátva. Ismét újabb közeli épület könyvtárrá alakítása van kilátásban.

Az épületek történeti előzményeit, egyes ritkaságaikat, illetve az újjáépített belső helyiségeiket és az eddigi igazgatókat bemutató képanyag zárja a köteteket, melyek számos történeti és módszertani tanulsággal szolgálnak számunkra, és érdekesen bizonyítják be azt is, hogy szakmai és műszaki felkészültséggel és nagyvonalúsággal kedvezőtlen elhelyezési feltételek között is lehet nagystílű korszerű könyvtárat létesíteni.

Sárkány Éva

Az Állami Könyvterjesztő Vállalat árverései. A Bizományi Vállalat évek óta megrendezésre kerülő művészeti aukciói sikerén felbuzdulva, több mint két évtized szünete után ismét sor került hazánkban könyvárverésekre. Első ízben 1969 novemberében, majd ezt követően múlt év szeptemberében és novemberében tartott az Állami Könyvterjesztő Vállalat Antikvár Osztálya aukciókat. Az árverések a Magyar Optikai Művek e célra rendkívül alkalmas színháztermében zajlottak le, imponálóan nagy számú rendező gárda segédletével. Megelőzően az aukcióra kerülő könyveket kiállították, az érdeklődők megtekinthették, kézbe vehették a megszerezni kívánt műveket.

Mindhárom aukció sikerrel zárult, összesen 1600 mű került kalapács alá; ebből 1302 kelt el, — sok esetben a kikiáltási ár többszöröséért — majdnem 700 000 Ft értékben. Az eredményeket vizsgálva, általában szembetűnő, hogy az elért árak gyakran mennyire túlhaladták az állami antikváriumok sok év folyamán kialakított árszintjét, nem ritkán olyan művek esetében is, amelyek nem számítanak különösebb ritkaságoknak. Ily módon az árverések bővelkedtek meglepetésekben, izgalmakban. Voltak művek, melyek megszerzéséért „ádáz küzdelem" folyt le a licitálók között, s amikor elhangzott a „senki többet harmadszor", a közönség álmélkodva, fejcsóválva adott kifejezést a magas ár feletti meglepetésének.

Örvendetes jelenségnek könyvelhető el, s ez a múlt árveréseit egyáltalában nem jellemezte, hogy az árverésre került tételeknek több mint a felét közkönyvtárak, ill. közintézmények szerezték meg. Ebből adódott aztán az az elkerülhetetlennek tűnő visszásság, hogy egy mű megszerzéséért az állami vállalat által rendezett árverésen három-négy állami intézmény versengett, elszántan túllicitálva egymást, felvervén a kikiáltási árat a többszörösére. Különösen az első aukción volt ez gyakran tapasztalható, a másodikon és a harmadikon már mintha kialakult volna valamiféle ésszerű koordináció a könyvtárak között.

A három aukció áradatait összesítve az alábbi érdekesebb áralakulásokról számolhatunk be. Zárójelben adjuk a kikiáltási árat.

Magyar első és korai kiadások iránt általában nagy érdeklődés mutatkozott. Rendkívül kapósak voltak többek közt a magyar avantgard-írások is. Íme az eredmények: ADY: *Ki látott engem*, (40) 190. — Ft, ARANY: *Toldi szerelme*, (300) 850, ARANY *balladái*, (120) 460, ÁPRILY: *Vers vagy te is*, (80) 200, BABITS: *Versenyt az esztendőkkel*, (30) 150, BALÁZS Béla: *Játékok*, (40) 240, BARTA Sándor: *Mese a trombitakezű diákról*, (200) 420, BERZSENYI *összes művei*, 1842, (80) 240, BESSENYEI: *Buda tragédiája*, (100) 650, CSOKONAI: *Anakreoni dalok*, (800) 3000, CSOKONAI: *Diétai magyar múzsa*, (1000) 2700, CSOKONAI: *Lilla*, (800) 2200, DÉRY Tibor: *Ló, búza, ember*, (60) 340, FAZEKAS: *Ludas Matyi*, 2. kiad. Bécs 1817, (1000) 5000, HELTAI: *Magyar krónika*, Győr 1789, (400) 1500, JÓZSEF Attila: *Nem én kiáltok*, (280) 700, JUHÁSZ Gyula: *Késő szüret*, (60) 240, KASSÁK *35 verse*, (60) 320, KASSÁK: *Levél Kun Bélához a művészet nevében*, (200) 650, KASSÁK: *Tisztaság könyve*, (120) 360, KASSÁK: *Vallomás tizenöt művészről* (40) 480 (!), *Horizont* 1—2. sz. (szerk. KASSÁK) 14 sztl. lev. (600) 4700 (!), KEMÉNY Simon: *Az ördög tarisznyája*, (120) 400 (!), KRÚDY: *Pesti évkönyv*, (150) 500, LUKÁCS György: *A lélek és a formák, kísérletek*, (100) 300, MÓRICZ: *Magyarok*, 10. kiad. dedikált, (40) 170, RADNÓTI: *Járkálj csak halálraítélt*, dedikált (300) 1000, RADNÓTI: *Pogány köszöntő*, (150) 400, RADNÓTI: *Újhold*, (100) 650, RADNÓTI: *Újmódi pásztorok éneke*, (120) 1100 (!), SÁROSI: *A ponyvára került arany trombita*, 1840, (500) 1300, SZABÓ Lőrinc: *Kalibán*, (30) 110, TÓTH ÁRPÁD: *Lomha gályán*, (40) 240.

Egyéb magyar vagy magyar vonatkozású művek: *Árpádkori új okmánytár* 12 köt. (2000) 5000, BONFINI: *Ungarische Chronica*, Frankfurt 1581, (1500) 4600, BUDAY—ORTUTAY: *Nyíri és rétközi parasztmesék*, (80) 750 (!), DIÓSZEGI—FAZEKAS: *Orvosi füvész könyv*, 1813, (180) 420, ERDÉLYI: *Magyar közmondások könyve*, 1851, (120) 400, FÉNYES: *Magyarország geográfiai szótára*, (480) 1900 (!), FERENCZY: *A magyar hírlapirodalom története*, (120) 460, FESSLER: *Attila*, (60) 240, HANKÓ: *Székelyföld* (80) 400, JERNEY *keleti utazása*, Pest 1851, (800) 2100, KECSKEMÉTI CSAPÓ Dániel: *Kérdezősködő magyar nyelvmester*, 1833, (60) 380 (!), KELETI Károly: *Hazánk és népe*, 1860, (160) 550, KŐSZEGHY: *Magyarországi ötvösjegyek*, 1936, (800) 2100 (!), KUN Béla: *A proletárdiktatúra és a tanítóság*, Bp. 1919, (150) 480, *Magyar katekizmus*, Bp. (?) 1944, (az egyetlen ismert példány, erről készült az OSzK állományában levő fényképmásolat), (200) 900, *Magyar Művelődéstörténet*, 5 köt. (600) 1800 (!), ORBÁN Balázs: *A Székelyföld leírása, 6 köt.* 1869—1873, (3600) 7800 (!), ORTUTAY: *Magyar népművészet*, 2 köt. (600) 1300, PÁPAY: *Osztják népköltési gyűjtemény* (240) 1000, PETZ: *Ókori lexikon*, (400) 1800 (!) SZÉCHENYI: *Hitel*, dedikált (200) 1300, SZERELMEY: *Balaton albuma*, (320) 1400, TOLLIUS: *Epistolae itinerariae*, Amsterdam 1700, négy magyar városképpel, (1400) 4000.

Magyar folyóiratok is kerültek árverésre, néhány ritkaság is köztük. Kiemelkedőbb eredmények: *Alkotás*, 6 füzet, több nem jelent meg, (160) 500, *Gondolat*, 3 évfolyam, (600) 2300 (!), *Magyar Iparművészet*, 1897—1932, (1000) 2800, *Magyar Kurir*, 1787, (1000) 2600, *Száz Százalék*, 1 teljes évfolyam és 6 szórványszám, (300) 2300 (!).

Idegen nyelvű műveknél elért érdekesebb eredmények: ALCIATUS: *Emblemata*, Lyon 1548, (800) 3300, COMENIUS: *Orbis sensualium pictus*, Nürnberg 1708, (420) 2100, FLAVIUS,

Josephus: *Della antiquita, e guerre giudaiche*, Velence 1604, (500) 1400, GROSZ, G.: *Das Gesicht der herrschenden Klasse*, 3. kiad. (150) 650, HEINE, H.: *Sämtliche Werke*, Leipzig 1911—1915, (800) 1700, KANT: *Critik der reinen Vernunft*, 1794, 3. kiad. (200) 1200, MANN, Th.: *Der kleine Herr Friedemann*, München 1920, számozott, (300) 800.

Az árverésre kerülő térképek közül csak a magyarországi vonatkozásúak váltottak ki érdeklődést, a külföldi térképlapok javarésze nem kelt el. A hazai ábrázolások közt említésreméltó: KARACS: *Magyarország*, Pest 1813, (150) 1100, LIPSZKY: *Mappa generalis regni Hungariae*, Pest 1806, (400) 4000 (!), *Bleau atlaszának magyar lapja*, Amsterdam, 17. sz. elejéről, (600) 1300, LAZIUS: *Hungariae descriptio*, 16. sz. végéről, (800) 2100, MERCATOR: *Transsylvania*, szintén a 16. sz. végéről, (400) 1700.

Meglepetésszerűen, kikiáltási áron sem talált gazdára többek közt: ARANY János: *Széchenyi emlékezete*, BUDAI Ézsaiás: *Régi római és deák írók élete*, 2 CZEGLÉDI István RMK I., CZUCZOR: *Aradi gyűlés*, HEINE: *Der Doktor Faustus*, 1. kiad., KRÚDY: *Üres a fészek*, 1897, PÁRIZ PÁPAI: *Pax corporis*, a rendkívül ritka PETŐFI: *Szerelem gyöngyei* 1. kiadása, SZEMERE Miklós: *Válasz Brassai Ismerettyűjére*, SZENDREY: *Ungarische kriegsgeschichtliche Denkmäler*, [VAJDA JÁNOS] Arisztidesz: *Polgárosodás*, VEDRES: *A Tiszát a Dunával összekapcsoló tsatorna* két példányából egyik sem.

Ha nem is vonzottak minden alkalommal „telt ház"-at az árverések, érdeklődésben semmi esetre sem volt hiány. A könyvtárak, közintézmények közül legtöbb művel a Petőfi Irodalmi Múzeum, a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár, a Legújabbkori Történeti Múzeum, az Országos Széchényi Könyvtár, a Munkásmozgalmi Múzeum és a Párttörténeti Intézet gyarapította állományát. Több művet megvásárolt a Kultúra külkereskedelmi vállalat is, általában olyan műveket, amelyekre — amennyire ez megállapítható volt — közintézmény vevőként nem jelentkezett. Megfordultak az aukciókon külföldiek, sőt akadt köztük antikvárius is, s egy évtizedek óta külföldön élő hazánkfia, a nyugati tőzsdevilág neves személyisége, lelkes gyűjtője a magyar könyvnek, aki többek közt — stílszerűen — HUGÓ Károly *Bankár és báró* művét is megvásárolta.

Mindenképpen igazolódott, hogy hasznos volt újra könyvaukciót rendezni, s bár az árveréseken megmutatkozó áralakulások — mint ez máris észlelhető — elkerülhetetlenül nem a vásárlók előnyére befolyásolják az antikvár könyvpiac árszintjét, — ennek ellenére minden könyvkedvelő, gyűjtő vagy könyvtáros, „amatőr" és „profi" egyaránt örömmel üdvözli az okos kezdeményezést, és várja a folytatást. A kezdeményezésért és az aukciók jó megszervezésének munkájáért HOFFMANN Ferencet, az ÁKV Antikvár Osztályának vezetőjét illeti elismerés.

BIRKÁS ENDRE

Könyvtártörténet — sajtótörténet — forráskritika. Könyv és újság kölcsönhatása, egymást hasznosan vagy károsan befolyásoló kapcsolata kiadói probléma, könyvtárosi probléma, szociológiai probléma — egyelőre azonban legfőképpen vitatéma.[1] A könyvtárak történetét a két világháború közt kutatva az a benyomás kél az emberben, hogy — ha könyvekkel foglalkozik is a sajtó, kritikai rovatában talán többet s néha jobban, mint ma — a könyvtárak világa kevésbé ismert a lapok előtt, mint szeretnénk. És joggal gyanakodhatunk arra, hogy az egykorú olvasóközönség sem igényelt többet.

Ilyenféle következtetéseket enged az e korban a viszonyokhoz képest lehetséges mértékben a haladás vonalát követő polgári radikális *Esti Kurír* egy cikke 1943-ból, meg a cikk által felvert heves, de rövid vihar.

[1] Érdekes új szempontú magyar megvilágítása: MÁNDI Péter: *A könyv és közönsége*. Bp. 1968.

A cikk az október 11-i szám 9. oldalán jelent meg *Óriási mértékben szaporodott a nagy közkönyvtárak olvasóközönsége a háborús évek alatt* címmel s az azt kiegészítő két alcímmel: *Hogyan lehet könyvhöz jutni a könyvtárakban? Minden érdekli az új olvasóközönséget.*

1. A cikk kétségtelenül aktuális, jó indítékból iródott és helyes, a kort illetően fontos megállapítással kezdődik. A háború, mondja, felszökkentette az olvasókedvet, a magas („kétszámjegyű") könyvárak viszont elvették a művelt kispénzűek könyvvásárlási lehetőségeit, az emberek „hirtelen felfedezték a magasmennyezetű, zajtalan könyvtártermeket, melyeknek falát sötétbarna katalógusládikák végtelen sora borítja, felfedezték a könyvek százezreiben való válogatás örömét, a filléres kölcsöndíjakat, — s a közönség áradata megindult, hogy benépesítse a kihalt olvasótermeket". Ugyanakkor a könyvtárak beszédtémává váltak, s a beszédre az újságok szeizmográfja, a panaszos levelek postája reagált: „haragtól tajtékozva" vádolták a közkönyvtárak bonyolult ügyvitelét. Igaz, dicsérő levél is adódik: „Mióta láttam a közkönyvtárakat, könnyebb szívvel fizetek adót." Panasz vagy dicséret egyre megy: az a megállapítás, hogy a második világháború Magyarországon a könyvtermelést és a könyvolvasást fellendítette, helyesnek s más szempontból is egyre bizonyítottabbnak látszik. Mint burkolt ellenállás, a háború véres, a dolgozó tömegtől és a műveltek elitjétől távol álló ténye elleni tiltakozás egyik formája, az irodalom fejlődött, s megbecsülése fokozódott. És ez a fejlődés — ha őszintén vagy csak leplező „fedőszervként" is a szabadabb, jobb multba látszott visszavezetni — a valóságban előre, egy emberhez méltóbb jövő felé törekedett.

2. Már elgondolkoztatóbb a három hasábos, páratlan oldalon, tehát újságírói szempontból „előkelő" helyen álló cikk folytatása. A riporter elindul, „hogy beállva a pápaszemes öregurak, szatyros nénik és lobogóhaju diákok »sorába« átessen egy pesti közkönyvtári olvasóra leső minden viszontagságon."

Aki viszontagságot keres, meg is leli. Elsőnek az Egyetemi Könyvtárba vetődik riporterünk, amelynek olvasótermében „néhány elmélyülten jegyezgető diák és hajlotthátú, korban az ódon fóliánsokkal versengő öregúr ül csupán." Persze, ez nem is lehet másképp, mert a könyvtár állományának — a riporter szerint kilencszáznegyvenezer kötetnek — túlnyomó része tudományos mű, a szépirodalom száma csekély. Egy kissé merész gondolati ugrással tehát a riporter elhatározza, hogy itt majd csak ügyviteli visszásságok után kutat. Ki is deríti, hogy tizennégy percbe telik, amíg — mint írja — emeletről le s fel küldözgetve a ruhatárban helyjegyet kap, beiratkozik s végre könyvet kérhet. S mindez nem elég, biztosítékot is kell letennie; mert nincs nála más, egy olcsó Penguin-füzetet ad zálogba, amelynek értéke töredéke a könyv értékének, amelyet majd kikérni fog. Mire jó ez? A szabály az szabály — felelik.

Nos, a harmincas évek olvasója nem így emlékszik az Egyetemi Könyvtár ügymenetére, hiszen például ez volt az egyetlen magyar könyvtár, ahol a gyors kiszolgálás érdekében bevezették azt, hogy a kérőlapra ellenőrző órával összekötött időmérő pecsétet ütöttek. A biztosíték emlegetése is csökkenti hitünket az előadásban, a tudósító nyilván összetéveszti a kölcsönzést a helybenolvasással. (Talán csak azért kértek „biztosítékot", mert nem volt kabátja, amit betehetett volna a ruhatárba.) És még hozzá egyetemi hallgatónak is mondja magát, akitől biztosítékként házon kívüli kölcsönzés esetén is mindig elfogadták az indexet vagy a professzori garanciát.

Megcsappant bizalommal követjük a jószándékú riportert a Fővárosi Könyvtárba (a mai Szabó Ervin Könyvtár elődjébe). Itt szerinte csak az a baj, hogy kevés a tisztviselő a feltűnően megnőtt forgalomhoz képest. Hogy ez a forgalom miből áll, mit olvasnak a Fővárosi Könyvtár látogatói, és kik ezek a látogatók — ezt a kérdést fel sem veti, pedig

érdekes társadalmi tanulságokat kínálna a felelet, mint azóta REMETE Lászlónak a könyvtár történetét feltáró kitűnő könyve megmutatta.

3. A tudósító végül eljut a Széchényi Könyvtárba is. A forgalom itt is erősen megnövekedett — állapítja meg. Mindenekelőtt a hírlaposztályt látogatják sokan. „Az ablakmélyedésben 1887-es »Westpheler Anzeigen«-t (így) lapozgató öregúr — aki évtizedek óta oly pontossággal tölti itt délelőttjeit, hogy állítólag már a múzeum alaprajzára is rátették — riadt szemhunyorgatással figyeli a padok között nyüzsgő avatatlanok seregét, akik szentségtörő módon kilencszázhúszas »Világ«-ot és harminckettes »Magyar Hírlap«-ot kérnek."

Sajnos a tények itt sem mindenben igazolják a riportert. Az általa megnevezett című német újság nem volt meg, és ma sincs meg a Széchényi Könyvtárban, talán nem is létezett, legalábbis az ismert források nem szólnak róla. És a riport készülése idején a hírlaposztályt nem látogatták sokan — mert a hírlapokat is a nagy olvasóteremben használták az olvasók. Külön olvasótermet csak a felszabadulás után, 1949-ben létesített a könyvtár hírlapok és folyóiratok céljára.

De a riporternek nyilván nem is a reális környezet volt a fontos — azt valószínűleg nem is, vagy csak futólag ismerte — hanem azt akarta burkolt formában éreztetni (a burkolt formára a háborús, német fasiszta nyomás alatt álló cenzúra miatt is szükség volt), hogy az olvasók nem az uszító pamfletirodalmat keresik, hanem valami jobbat, emberibbet, reménykeltőbbet. „Elvágyódás a jelenből akárhová" — ez jellemzi őket a cikk befejező szavai szerint. És el kell ismerni, hogy abban az időben bátorság kellett ahhoz, hogy egy újságíró ennek az elvágyódásnak hangot adjon. Csakhogy az elvágyódást kitalált példával szemlélteti a cikkíró.

4. Az elhitető erő persze azért is hiányzik az *Esti Kurír* cikkéből, mert — ezt már egy-két tévedése kapcsán jeleztük is — a riporter nem is ismeri azt a könyvtárat, amelyről ír. A „helyszínt" valaha láthatta, mint ez majd még kiderül, de 1943-ban egészen bizonyosan nem járt a Széchényi Könyvtárban, mint ahogyan valószínűleg a Fővárosi Könyvtárban sem.

Így folytatja: „A könyvtáros kis emelvényen ősz öregúr fekete hálósipkában, gyanakvó ellenszenvvel figyeli őket (t. i. az olvasókat), a riporter melléje áll s szintén gyanakvást színlel, hogy ilyenformán bizalmába jusson. Néhány percig »arisztokratikus ellenszenvet tanúsít«, majd érettnek érezve a pillanatot s megalapozva a rokonszenvet, odafordul a könyvtároshoz:

— Minek tulajdonítja ezt? — kérdi, lenéző legyintéssel a »misera plebs« felé.

— *Nem a kilencszázhuszonötös »Az Est« érdeme ez, melyet kikérnek — feleli — hanem a mai lapok hibája.* Akkortájt másképpen szerkesztették, másképpen írták a lapokat, más volt a levegő, mely belőlük áradt. Ez azonban nem volt különleges érdem. *Egyszerűen becsületes újságírás volt.* S ezt a mai olvasó kezdi csak igazán értékelni.

— Azelőtt egy ezernyolcszázhuszonegyben kelt tudományos szakmunkát háromszor visszaküldtek, mert nem éppen az a kiadás volt, melyben az olvasó egy bizonyos félmondatnak utána akart nézni, ezeknek minden jó . . . régi »Színházi Élet«-eket olvasnak kérem!"

5. A névtelen riporter valódi célja — vagy talán azé, aki őt a riport megírására biztatta vagy felkérte — nyilván nem is a könyvtárak megnövekedett forgalmának, meg a könyvtári viszonyoknak az ismertetése volt, hanem az egykorú fasiszta irodalom s főleg a fasiszta sajtó megbélyegzése. Így egészen érthető, hogy elsőnek éppen ez a fasiszta sajtó értette meg a burkolt tendenciát, és alig egy napig késett az ellentámadással. Október

13-án már ezt írta a nyilaskeresztes párt lapja, a *Magyarság*: „*A Nemzeti Múzeum könyvtárosa és Az Est, mint a becsületes újságírás megtestesítője.* Hihetetlen és megdöbbentő riportot olvashatunk az Esti Kurír október 11-iki számában. A riporter a budapesti könyvtárakról ír, s többek között elmondja, hogy a Nemzeti Múzeum Széchényi Könyvtárában beszélt a könyvtárossal, aki nyilatkozatot tett előtte arról, hogy az olvasók — a riporter szerint — előszeretettel veszik ki a liberális zsidó lapok régi köteteit." Ezután idézi az *Esti Kurír* által leírt párbeszédet. „A nacionalista magyar közvélemény haladéktalan cáfolatot vár a könyvtáros úrtól, mert tűrhetetlen, hogy a Nemzeti Múzeum könyvtárosa azt az újságírást tartsa becsületesnek, amelynek lelkén a történelmi Magyarország felbomlasztásának gyalázatos bűne szárad."

Idáig a nyilas *Magyarság*.

Arról, hogy a cáfolat sokáig ne késlekedjék, gondoskodott a Széchényi Könyvtár fölöttes hatósága, maga Szinyei-Merse Jenő, a vallás- és közoktatásügyi miniszter. Jelentést követelő leiratára már október 14-én válaszolt a távollevő Fitz főigazgató helyettese, Rédey Tivadar. Rédey — író, kritikus, színháztörténész, a *Nyugat* és a *Magyar Csillag* munkatársa — több mint egy évtizedig a Széchényi Könyvtár Hírlaptárának igazgatója volt, a válaszadásra tehát mindenképpen illetékes.[2] Ha valaki tudta, mi a becsületes újságírás — ő volt az. De szerencsére a kérdés nem így volt feltéve: nem a nyilas *Magyarság* és a baloldali *Esti Kurír* közt kellett dönteni, csak a ténykérdésben, s a tényekkel a riporter helyzetleírása valóban nem egyezett. Úgyhogy Rédey a válaszban — amelyet még aznap, 14-én délben küldönccel juttatott el a miniszterhez — nyugodtan írhatta:[3]

„A riportban foglaltak alapján Könyvtárunk valamennyi szóba kerülhető tisztviselőjét és altisztjét kihallgattam. Közülök a cikk írójának állítólag szeptember hó folyamán történt látogatásáról senkinek sincs tudomása, olvasótermünkben pedig a riportban »ősz, fekete hálósipkás öregúr«-nak leírt »könyvtáros« helyett fiatal nőtisztviselők teljesítenek ügyeletes szolgálatot. Ugyanúgy hibásak, még topográfiailag sem helytállók a cikknek könyvtárunk milieujét megrajzoló mondatai.

Ezek után érintkezésbe léptem az Esti Kurír felelős szerkesztőjével, Lovászy Márton úrral. A cikkíróval ő is csak telefonon tudott beszélni, de ennek megtörténte után nyomban közölte velem, hogy a riporter bevallása szerint a közleményben foglaltak mind megfelelnek a valóságnak — kivéve a nyilatkozatot, mert könyvtári tisztviselővel egyáltalán nem beszélt.

Lovászy szerkesztő úr ily körülmények között nyomban felajánlotta, hogy lapjának holnapi, október 15-iki számában nyilatkozatot tesz közzé, melyből világosan ki fog derülni, hogy a cikknek az állítólagos beszélgetést ismertető része nem fedi a valóságot . ."

Az ügy ezzel még nem nyert végleges elintézést. A másnapi — 15-i — *Esti Kurír* csak rövid, a hírek közt elrejtett apróbetűs cáfolatban ismerte el, hogy a Széchényi Könyvtárban semmiféle nyilatkozatot nem adtak. Az október 23-i szám ezért — újabb minisztériumi intervenció után és a könyvtárnak a sajtótörvényre hivatkozó felszólítására[4] — újabb közleményben vonta vissza a fiktív párbeszédet.

6. Ez a közlemény szigorúan könyvtártörténeti keretek között óhajt maradni, és célját elérte, ha sikerült dokumentálnia — igaz, csak egyetlen eset kapcsán — hogy a két világháború közt napilapjainak nem foglalkoztak túl sokat a könyvtárakkal, a könyvtárak ügyeit alig ismerték, és a róluk alkotott felfogásuk — még jóhiszeműen írt cikkekben is — felületes volt. A hírlapok, mint ezt az OSzK két világháború közti történetének kutatása

[2] Rédey és az OSzK baloldali gondolkodású fiatal munkatársai közti kapcsolatról írt legújabban Tolnai Gábor: *Halász Gábor*. Irodalomtörténet. 1970. 3. sz.

[3] OSzK Irattár 231/1943.

[4] Uo. 78/1944.

közben más esetekben is tapasztaltuk, csak kivételesen, egyes különleges esetekben (főleg egy-egy lényeges gyarapodás, hagyaték, aukciójelentések kapcsán) lehetnek forrásként használhatók. Valószínű, hogy a közönség, az újságolvasók érdeklődése sem emelkedett túl ezen a szinten: a könyvtárból közügy csak a felszabadulás utáni években lett.

De az *Esti Kurír* cikkének struktúrája, az elemek, amelyekből az újságíró a riportot — főleg íróasztala mellett — összeállította, talán kiindulópontja lehet néhány olyan megfigyelésnek is, amely a sajtónak, mint információs és mint történelmi forrásnak megismeréséhez is nyújthat támpontokat.

Melyek azok az elemek, amelyekből a cikk összeáll, milyen a riport modellje?

Az alapréteget, ha úgy tetszik a kötőanyagot, vagy „vehiculum"-ot eléggé elhasznált, a könyvtárak valóságától már a maguk idejében elmaradt általánosságok, közhelyek alkotják. A könyvtár magas mennyezetű, olvasótermében a polcok csúcsívesek, „renaissance-kori püspöki könyvtárakra emlékeztetnek". A könyv stílusélénkítésnek szánt szinonimája a több ízben is előforduló „fóliáns", lehetőleg „ódon fóliáns", „századokra szóló bőrkötésben". Az olvasók pápaszemes öregurak, szatyros nénikék és lobogóhajú diákok. — Az ügyvitelre, a kiszolgálásra alkalmazott klisé nem kizárólag a könyvtáraké, hanem mindenfajta adminisztrációé: „bonyolult". A szabály szabály.

A második réteg már a személyes élményeké, múltbeli emlékeké. Kétségtelen, hogy a riporter látott valamikor könyvtárat, talán olvasott is valamelyik olvasóteremben. Különösen a Széchényi Könyvtárral kapcsolatban lehettek személyes megfigyelései. Hallotta az elcsépelt anekdotát az állandó olvasóról, akit már a könyvtár alaprajzára is ráterveztek. Még nyomravezetőbb a „hálósipkás" olvasótermi felügyelő alakja, aki (mert öreg?) még jól tudja milyen volt a becsületes újságírás. Az öregúr ugyanis valóban létezett — csak persze, amennyire ezt saját emlékeink alapján meg tudjuk ítélni — nem volt véleménye az egykorú sajtóról, s a legszükségesebb hivatalos szavakon kívül alig lehetett valamit hallani tőle. Szakolczay (eredetileg Schuster) Róbert volt a neve. Frissen szerzett tanári diplomájával sodródott az első világháborúba, amelyben mint annyi más százezer, sebesüléseket és súlyos szervi betegségeket szerzett. Sok évet vesztett azzal is, hogy felekezeti iskolákban tanított, s ezt a szolgálatát nem számították be. E sorok írója még mint fiatal tanárt ismerte, néhány évig, az óbudai Árpád-gimnáziumban. De a tanári pálya akkori fizikai és lelki terheit megrokkant szervezete nem bírta el — ezért lett rövid időre könyvtáros, inkább csak, hogy akkori szokás szerint a nyugdíj előtt tartós betegszabadságra mehessen. Az 1940-es évek elején volt rövid ideig felügyelő a nagy olvasóteremben (nem a „hírlapolvasóban") — 1942-től kezdve egyfolytában betegállományban volt szív—tüdő—ideg-panaszokkal és idült cukorbajjal, az ostromot már nem érte meg.

A cikk írása idején tehát az újságíró „hálósipkáját" (valójában fejhez simuló fekete kendőféle, amilyent kopaszodó idős emberek huzatos helyiségekben néha még ma is használnak) nem láthatta már, — de mint személyes emlék bekerült a cikk akkori elemei közé, igazolva, hogy a riporter már járt a Széchényi Könyvtárban, de egy-két évvel a cikk megírása előtt.

A cikk harmadik alkotó rétege az aktuális helyzet: a második világháború végét jelző letargia egyfelől, reménykedés másfelől. A könyvtár ennek a „világvége" hangulatnak válik a szimbólumává, a cikkíró önkénytelenül is azzá konstruálja.

Végül még két tényezővel találkozunk: a cikk megírására adott alkalom és a vele elérni kívánt hatás. Mindkettő — feltűnő módon — egymástól távolálló pólusokon jelentkezik. A közvetlen alkalom a könyvolvasás, az irodalmi érdeklődés háború alatti fellendülése: ezt hordja magában a cikk címe is. Ez pedig társadalmilag és politikailag is pozitív jelenség volt. De az elérni kívánt hatás ezzel ellentmondásban áll: a sajtó fasiszta eltorzulásának éreztetése. S hogy ezt a célt a cikk el is érte, mutatja a nyilas *Magyarság* azonnali ellentámadása.

•

Voltaképpen még egy, az újságírón, az újságon kívüli, de állandóan jelentkező elem kívánkozik a cikket strukturáló erők közé: a cenzúra, amelynek jelenléte, éberségének leküzdése a cikk egész szerkezetét magyarázza. Tulajdonképpen a könyvtárak elnagyolt, nem tapasztalaton alapuló leírása is ezt a leplezést szolgálja.

A hírlapcikk történelmi és társadalmi értékét tehát különböző ellentétes tényezők befolyásolják. Ezek közül a történetkritikai kézikönyvek által említett pártállás szerinti megítélés csak az egyik, bár az egyik leglényegesebb. Az egyéb tényezők teljes felderítése még nem megoldott tudományos feladat. A történelmi és irodalomtörténeti segédtudományok művelőire vár.

DEZSÉNYI BÉLA

A Magyar Zeneművek Bibliográfiája. Az 1970-es évfolyamban a *Magyar Nemzeti Bibliográfia* új melléklettel jelentkezett: *Magyar Zeneművek Bibliográfiája* címen önálló kiadványban jelennek meg a 780-as szakból kiemelt zeneművek és zenei hanglemezek.

Az új kiadási formában érvényesülnek a kumuláció előnyei, de megmutatkoznak bizonyos hátrányai is. Az új zeneműbibliográfia kezelése egyszerűbb, mert nem a minden szakterületre kiterjedő könyvanyagból lapozgatva kell kikeresni a zenei műveket.

Érthető, hogy önálló kiadványnak csak akkor van értelme, ha az elér bizonyos terjedelmi követelményt. Ebből következik az, hogy az eddiginél lényegesen ritkábban — két hét helyett negyedévenként (a 3. sz. 1970 novemberben jelent meg) — értesülünk a magyar zeneműkiadás újdonságairól.

A *Magyar Nemzeti Bibliográfia* már a múlt év második felében jobb tipográfiával jelentkezett. Ez az új kiadványnál még fokozottabban nyilvánul meg. A szebb betűtípuson kívül a szerző nevének aláhúzással való kiemelése áttekinthetőbbé teszi a címleírást. A tetszetősebb külalakhoz még az is hozzájárul, hogy elhagyták a kurzív betűk használatát.

Zenei tárgyú könyvek itt nem szerepelnek. Az a tény, hogy önálló kiadvány regisztrálja zeneműkiadásunkat, indokolja ezt a módszert.

A MNB-hoz viszonyítva lényeges előnye, hogy az adott szakon belül nem pusztán betűrend a felsorolás alapja: a), b) jelzéssel szembetűnően elkülönül kotta és hanglemez.

Miután újonnan induló kiadványról van szó, elvárhatnánk, hogy korrigálja az MNB igen nehézkes index-rendszerét. Itt sincsenek a tételek számozva. A visszakeresést nehezíti, hogy csak szakszámot használ fel utalásra. Különösen feltűnik ez pl. a kamarazenénél, ahol csak a 785.7 van feltüntetve, mint összefoglaló szakszám. Holott ez az anyag csak a szakszám továbbfejlesztésével, 785.72, 785.73 stb. sorolható fel. A betűrendes mutató a zenei bibliográfiából teljesen elmaradt.

Az MNB a vokális műveknél irodalmi szakszámot is feltüntetett, ami innen hiányzik. Ha figyelembe vesszük, hogy jelen esetben a zenei művek bemutatása a feladat, elfogadhatónak vehetjük ezt az egyszerűsítést.

Ami az előzőekben következetlenül történt, az új bibliográfia a zeneműveknél mindig feltünteti az árat. Hanglemezeknél továbbra sincs ármegjelölés.

JÁMBOR MÁRIA

Az európai műszaki egyetemek és főiskolák szakosítási rendje (A Budapesti Műszaki Egyetem Központi Könyvtárának új sorozata). A Budapesti Műszaki Egyetem Központi Könyvtárának jellegéből adódó nehéz feladata: a napjainkban szédületes iramban bontakozó műszaki technikai forradalom, a mindent elborító információs áradat közepette

a maga eszközeivel hatékonyan és naprakészen segíteni a kényszerűen magasra kitűzött mérce szerint működő s mintegy 100 tanszéken folyó műszaki egyetemi képzést. Talán nem fejezzük ki túl mereven és szigorúan magunkat, ha azt mondjuk: a könyvtár elhelyezési, felszerelési, gépesítési stb. helyzete messze a korszerű igények nyomában jár csupán. E szűkreszabott lehetőségek közepette azzal igyekszik helytállni, hogy a rendelkezésére álló *szellemi tartalommal:* szervezéssel, ötletekkel, ezek lehető igényes realizálásával tartja a színvonalat. A sokágú könyvtári munka főleg a kiadványtevékenységben jelentkezik, melynek persze élő, értékes hagyományai vannak az intézményen belül.

A címben jelölt új kiadványsorozat tulajdonképpen a könyvtár évtizedes munkával kiépített nemzetközi cserekapcsolataira épülve jött létre. Pár éve majdnem ezer levelet küldött szét a könyvtár partnereinek, arra kérve őket, hogy szakkiadványaikon túl küldjék el évkönyveiket, tanrendjeiket, egyetemi szabályzataikat, programjaikat, tájékoztatóikat, a tananyagokat ismertető füzeteiket stb. A beérkező anyag révén egy már eddig is gazdag egyetemi különgyűjtemény bővült újabb különleges ágazattal, mely önként kínálta magát az összehasonlító feldolgozásra. Így született meg a legújabb sorozat: az *Európai műszaki egyetemek és főiskolák szakosítási rendje*, ennek eddig megjelent három terjedelmes kötete. Ezek Szovjetunió, Olaszország és Belgium—Hollandia—Luxemburg műszaki és természettudományi felsőoktatását ismertetik. Már a csehszlovák és francia kötet is lektorálás alatt áll.

A kiadványsorozat szellemi súlya és gyakorlati haszna egyaránt jelentős. A művelődési futurológia felsőoktatás-tervezési ága eddig nélkülözte, ezután sikerrel használhatja fel a baráti és az iparilag fejlett nyugati államok műszaki és természettudományi képzésének részletes adatait. Mégpedig akár egy ország konkrét vonatkozásában, akár további elemző munkák, szélesebb körű összehasonlítás és elemzések útján. De nemcsak a felsőoktatás reformálói, irányítói és maguk a közvetlenül érdekelt egyetemi oktatók szerezhetnek áttekintést más országok oktatási kérdéseiről, melyek elmélkedések és tapasztalatcserék, hasznos reformgondolatok alapjai lehetnek, hanem segítséget nyújt a sorozat abban is, hogy mely külföldi ország milyen különleges problémáját érdemes részletesen, esetleg a helyszínen tanulmányozni, milyen speciális, esetleg hazánkban hiányzó szakképesítés megszerzése céljából hova érdemes fiatal káderekt, ösztöndíjasokat küldeni.

A sorozat minden egyes kötete egységes vázra épül, mely a szervezeti, szervezési és tartalmi kérdéseket felölelő általános alaptájékoztatásokon belül és túl rugalmasan színeződik. Ezt a rugalmas változatosságot részben az egyes országok egymástól elütő helyi, hagyományos vagy adottsági jellegzetességei, részben a megküldött anyagok sokféle szerkezete okozza.

Az egyes kötetek élén az illető ország oktatási rendszerét ismertető tanulmány áll, amely természetszerűleg főként a műszaki és természettudományi oktatás alapelveit, rendszerét, általános sajátságait ismerteti. Ez az ismertetés kiterjeszkedik az egyetemek és főiskolák típusaira, a velük kapcsolatos jogszabályokra, az egyetemi igazgatás, költségvetés, felvételi rendszer, vizsgarend, kutatások, egyetemi díjak, a hallgatókat szolgáló juttatások, személyzeti kérdések, a képzési időtartamok, a képesítések, továbbképzés, a tudományos fokozatok stb. ismertetésére, sőt az illető ország egyetemi rendszerének jövő kérdései: távlatai, reformjai felé is.

A további részben az illető ország egyetemeinek és főiskoláinak felsorolása és főbb adatai szerepelnek, mégpedig a székhelyek, azon belül neveik sorrendjében, a hazai név és a felügyeleti hatóság feltüntetésével. Ezután az illető felsőfokú oktatási intézmény történetének, kialakulásának, fejlődésének adatairól kapunk képet — ez sok évszázados intézménynél vonzó és érdekes olvasmány, — majd a szervezeti tagozódás következik, karok, nappali, esti, levelező oktatási formák, fiókintézetek szerint, végül pedig az egyes műszaki és természettudományi ágak tantervei, óratervei, programjai, tananyagai, a

kötelező, ajánlott, választható, speciális kollégiumok és kurzusok. Ezeknél az utóbbiaknál szerepelnek a — főleg nyugati egyetemekre jellemző — eltérő változatok, különleges vizsgázási, sorrend-választási, alternatív lehetőségek, előírások stb. Sok helyt értékes statisztikai adatok is vannak. A köteteket szójegyzékek és mutatók zárják be.

Az eddig megjelent három kötet közül a legtekintélyesebb a *Szovjetuniót* ismertető 452 oldalas könyv. Ez nem is csoda, ha számba vesszük, hogy kereken 272 intézményt ismertet. Csak Leningrádban 22 műszaki egyetem működik! A bonyolult anyagban jó és hasznos földrajzi mutató, karok szerinti mutató és a függelékben (403—450 oldalon) igen hasznos, részletes tantervek, pontos óraszám-táblázatok is vannak. A szovjet műszaki és természettudományos oktatást is az átfogó koncepció, egységes szempontok, kimunkált módszerek és célszerű változatosság jellemzik. A sorozatot megnyitó könyv a Nagy Októberi Szocialista Forradalom 50. évfordulójára jelent meg.

A második, 1969-ben megjelent, *Olaszországot* ismertető kötet bevezetője is hangsúlyozza a nehézségeket, melyek az összefoglaló egységes felépítését nehezítették, nevezetesen azt, hogy az olasz felsőoktatás felépítésében kevés az általánosan jellemző egységes szabályozás, ellenben annál több a liberális, helyenként eltérő megoldás. Különlegesség az olasz egyetemi vizsgarendszerben azok letételének logikai sorrendje, ami a szabad választás és a szigorú megkötöttség különös vegyüléke. Az ismertető 28 egyetem anyagát közli. Eredeti újítása ennek a kötetnek, — amit a következők is átvesznek, — az egyetemi szakkifejezések kétnyelvű jegyzéke. Ezek összeállításánál mindig probléma a hazánkban még nem működő szakok vagy egyes tárgyak pontos megfelelőjének meghatározása, valamint az, hogy egyes kifejezéseket nemcsak a magyartól eltérő értelemben, de a külföldi országokban is eltérő jelentéssel, más-más fogalmak meghatározására használnak, pl. kandidatúra, asszisztens, docens stb. E kötetben karok és szakok szerinti mutatók vannak.

A harmadik, a *Benelux*-államokat tárgyaló 317 oldalas kötet kérdésesnek tűnhető választását az indokolja, hogy Belgium és Hollandia műszaki képezési színvonala igen magas. A feldolgozás során itt sem volt mindenütt megoldható az egységes szempontok érvényesítése főleg a forrásanyagok tartalmi és szerkezeti eltérései miatt. Belgiumban 18, Hollandiában pedig 9 műszaki felsőoktatási intézmény működik. Így a holland részen az intézmények kisebb száma lehetőséget adott egyes témák részletesebb taglalására (számítógépek felhasználása az oktatásban, oktatókkal szemben támasztott követelmények stb.) A differenciált szójegyzék itt már magyar—francia—holland, majd francia—magyar és holland—magyar változatban adja a kifejezéseket; finomítani még itt is lehetne, mert pl. az idegenszerű „urbanisztikai mérnök" helyett a „városépítő" jobb lenne az „ingénieur civil urbaniste" magyar megfelelőjéül.

A sorozati kötetek szerkesztésében, lektorálásában, az anyagok kiválogatásában, összeállításában, a tanulmányok megírásában stb. a könyvtár belső és külső munkatársainak széles köre vett részt; a kollektív munkatársi közösség osztozott az úttörés nehézségeinek leküzdésében, de osztozhatik a jól végzett munka örömében is.

HODINKA LÁSZLÓ

A könyvtárvezetés főbb elméleti kérdései. WALLESHAUSEN Gyulának, a Központi Statisztikai Hivatal Könyvtára igazgatóhelyettesének fenti című tanulmánya különlenyomatban is megjelent s így hozzáférhetővé vált mindazok számára, akik a könyvtárak vezetésében, irányításában részt vesznek.

Örvendetes az, hogy a könyvtártan irodalmának értékes növekedése mellett olyan tárgyú szakirodalom is napvilágot lát, amely — általános elméletekhez kapcsolódva s e

helyütt inkább segédtudományként — nagyon hasznosan egészíti ki a könyvtárak korszerű működésének biztosításához szükséges elméleti megalapozást.

WALLESHAUSEN Gyula tanulmánya a bevezetés és a segédletek (jegyzetek) leszámításával, kilenc fejezetben tárgyalja azt az anyagot, amit a vezetés főbb elméleti kérdéseinek tekint. A vezetés tudományos alapjai után külön fejezetet szentel a „parttalan" vezetésnek, majd a vezetés és a társadalom kapcsolatairól, ez után a politikáról, az irányításról, az igazgatásról, a vezetés kettős értelméről, a vezetési formákról, végül a vezetés gyakorlatáról szóló fejezetekben foglalja össze mondanivalóit. A könyvtárvezetés sajátos problémáit tárgyalják: a könyvtárak vezetésének ágazati ismeretköre, a könyvtárak irányítása, a könyvtárigazgatás fogalmának történeti alakulása, a könyvtárigazgató teendői, a könyvtári bizottságok, ezek létének okai és a könyvtárbizottsági típusokról szóló részek.

A felsorolás is rámutat a szerzőnek arra a törekvésére, hogy a könyvtárvezetés problematikáját a vezetés általános kérdései közé illessze be. Ez bizonyos fokig elkerülhetetlen is. Kérdés azonban, hogy mennyi általános ismeretet feltételezünk annál, aki a könyvtárvezetés kérdésének irodalmával kíván foglalkozni. Mindenesetre elegendőnek látszik annyi általános vezetési ismeret közlése, ami megvilágítja a könyvtárak vezetésének vezetési-szakmai kapcsolatait, a vezetés általános kérdéseivel való dialektikus összefüggést az egyes szakterületek vezetésével kapcsolatban. A szerző vezetéselméleti ismereteinek széles körét világosan mutatja ki maga a felhasznált irodalom és bőséges hivatkozás is. Nem lehet elvitatni, hogy mindaz, amit a szerző a vezetésről általánosságban mond, szükséges és hasznos. Mégis arányaiban eltúlzottnak látszik az alapismeretek és a szakmai vezetési problematika kapcsolatai között a vezetéselmélet tárgyalásának anyaga. Erre utal a terjedelmi összevetés is, amelyből kiderül, hogy az ágazati ismeretek pontosan egynegyed részét teszik ki a tanulmány egész anyagának. A cím a könyvtárvezetésre utal s ennek kérdései kissé feloldódnak a vezetéselmélet általános problémái között. Ez az aránytalanság annál kevésbé látszik indokoltnak, mivel a szerző a vezetéselmélet problematikájának teljes feltárására sem törekedhet, ilyen terjedelmi korlátok között. Az alapozás — óhatatlanul — szelektálással történik s ezért a válogatás lehetővé tette volna a könyvtárvezetéshez való fokozottabb viszonyítást.

A teljességre való törekvésnek tulajdonítható a felhasznált irodalom bizonyos egyenetlensége is. A könyvtártan és a szervezéstudomány néhány alapvető műve mellett egyszerű publicisztikai utalásokkal is találkozunk. A forrásanyag kettős szintje kissé rányomja a bélyegét a tanulmány egész anyagára.

Bár a vezetés a különböző szinteken különböző nagyságrendű és minőségű kérdéseket vet fel, a vezetésnek vannak közös elemei is és ezért a könyvtárvezetés elméleti kérdései a könyvtárosok és a könyvtárak irányítását ellátó szervek széles körét érintik. Sajnálatos, hogy a különlenyomat címadatai nem utalnak arra, hogy a tanulmány hol és milyen módon rendelhető meg.

WALLESHAUSEN Gyula nagy felkészültséggel, bőséges irodalmi apparátussal és gyakorlati utalásokkal tárgyalja a könyvtárvezetés napi és hosszú távra is kiható elvi kérdéseit. Kétségtelen értékei között külön is meg kell említeni azt, hogy az ilyen elvi jellegű problémafelvetések nagyon termékenyen szoktak hatni a szakirodalomra s ezen keresztül a gyakorlatra is. A szerző egyik nagy érdeme, hogy olyan témával foglalkozik, amely eddig fontosságánál kisebb mértékben foglalkoztatta könyvtárosainkat és a könyvtárak irányítóit. Remélhető, hogy az elvetett mag kikel, s akár viták formájában, akár új kiegészítő tárgyalási anyaggal bővül majd szakirodalmunk és válik hatékonyabbá a könyvtárak tervszerű irányítása.

TAKÁCS JÓZSEF

Az Index Translationum legújabb, 22. kötete szerint 1969-ben 65 országban összesen 38 172 művet fordítottak. A legtöbb fordítás ebben az évben is a Szovjetunióban jelent meg: 3 853; követi Németország 3538 és Spanyolország 2737 címmel. A kilencedik helyen Hollandia áll (1606), utána Csehszlovákia (1449), Dánia (1249), Belgium (1207), Jugoszlávia (1012), Magyarország (960), Lengyelország (825).

A *Biblia* második helyen áll a legtöbbször fordított könyvek között (202). A LENIN-fordítások száma 290, Jules VERNE és Georges SIMENON („holtversenyben") 126, SHAKESPEARE 102. Őket követik DOSZTOJEVSZKIJ (89), BALZAC (59), DICKENS (56), Mark TWAIN (55), Victor HUGO (44), PUSKIN (40). A klasszikus ókor vezető helyén PLATON áll (56), utána HOMÉROS (32), ARISTOTELES (24) és CICERO (14).

SIMENON és Agatha CHRISTIE előkelő helye ellenére a detektívmese („krimi") hanyatló tendenciát mutat: Jean BRUCE, Ian FLEMING, J. H. CHASE, Carter BROWN harmincegynéhány fordítást értek el, Nick CARTER (hihetetlen, de ennek is van még olvasója) tizennyolcat. Viszont emelkedik a mégiscsak előkelőbb irodalmi kalandregény keletje: 1968 és 1969 közt id. DUMAS 63-ról 67-re, Jack LONDON 49-ről 52-re, STEVENSON 38-ról 49-re küzdötte fel magát.

Eddigi statisztikai színvonalukat tartják HEMINGWAY, SARTRE, Graham GREENE, MORAVIA, Simone de BEAUVOIR, FAULKNER, CAMUS, valamint a két új Nobel-díjas Samuel BECKETT és Miguel ASTURIAS.

Az első ötven közt van még MARX, ENGELS, MAO CE-TUNG, Herbert MARCUSE, VI. PÁL pápa (enciklikák), André MAUROIS, Henry MILLER, Françoise SAGAN, Bertolt BRECHT — meg a népszerű francia politikus Jean-Jacques SERVAN-SCHREIBER.

SZEMLE

A múlt magyar tudósai. Főszerk. Ortutay Gyula. (1—5. köt.) Bp. 1970. Akadémiai Kiadó.

A Magyar Tudományos Akadémia Elnöksége 1969-ben elhatározta, hogy új tudománytörténeti sorozatot indít, amelyben bemutatja a magyar tudomány nemzetközi jelentőségű egyéniségeinek életútját, méltatja tudományos működését és vizsgálja jelentőségét mind a hazai kulturális fejlődés, mind pedig az egyetemes művelődés szempontjából. Az Akadémiát az életrajzok kiadásában a tudománytörténet irányában világszerte megnyilvánuló érdeklődés mellett az a felismerés vezette, hogy egy-egy kiváló tudós pályájának felvázolása, életművének elemzése a szaktudományok kifejlődésének tanulmányozásához, tudománytörténeti összefoglalásukhoz elengedhetetlen.

Terv szerint évente öt kötet jelenik meg a különböző szaktudományok területéről, így az 1970-ben kiadott könyvekben az orientalisztika, a fizika, az orvos- és mezőgazdaságtudomány, valamint a geológia terén kiemelkedő tudósok munkásságát ismertetik a szerzők, akik közül nem egynek a tanítványi tisztelet és a kortársi hűség vezeti tollát. Az életrajzokat olvasmányosan, ismeretterjesztő szinten írták, de ahol a tárgy megkívánta, az előadásmód tudományos. Mintegy 60 kötetből áll majd e méreteiben és fontosságában is kiemelkedő vállalkozás, szükségességét az 1970-ben megjelent sorozat sikere bizonyítja.

Az első kötetben Kőrösi Csoma Sándornak (1784—1842) állít emléket Kara György. A híres magyar-székely orientalista 14 év megfeszített munkájával feltárta a tibeti nyelv rejtett világát és tibeti—angol szótárával és nyelvtanával (*Essay towards a dictionary, Tibetan and English. — A grammar of the Tibetan language in English.* Calcutta, 1834) hírnevet és becsülést szerzett önmagának és nemzetének. Élete utolsó szakaszában (1837—1842) az Ázsiai Társaság könyvtárosaként dolgozott és nyelvgyűjtő útján a Himalája hegyóriásai között érte utol a halál. Dardzsilingben márvány sírfelirat őrzi emlékét annak a magyar tudósnak, aki távol hazájától hosszú évek során, „melyeket oly nélkülözések között töltött, minőket ember ritkán szenvedett, a tudományért való fáradhatatlan munkával" több mint 40 000 tibeti szót gyűjtött össze. Élete a hősies megismerés örök példaképe.

Eötvös Lorándról (1848—1919) Mátrainé Zemplén Jolán és Egyed László írt könyvet. A kötet előszavában Jánossy Lajos méltatja Eötvösnek a modern fizikai felismerésekre gyakorolt hatását. Eötvös nevét a kapillaritás területén végzett vizsgálatai alapozták meg. Módszerét először 1876-ban a rövidéletű Műegyetemi Lapokban közölte. Felismerte, hogy a folyadékok felületi feszültségei, a felületi energia változása arányos a hőmérsékletváltozással. A fizikai szakirodalomban ezt ma is Eötvös-törvénynek nevezik. Tudományos munkásságának másik alapvető eredménye az ún. Eötvös-inga megszerkesztése, amelyel a földi nehézségi erő változásait addig szinte ismeretlen pontossággal mérte. A gravitációs vizsgálatok terén nevéhez fűződik még az ún. Eötvös-hatás, amely kimutatja, hogy a nyugatról keletre mozgó testek könnyebbek, mint a keletről nyugatra mozgók. Eötvös mint pedagógus, kultúrpolitikus és tudományszervező beírta nevét a magyar művelődés történetébe. A tanár- és tudósképzést az Eötvös-Kollégium (1894) és az Eötvös Loránd Mathematikai és Physikai Társulat (1891) alapításával szolgálta. Méltán hajtotta meg 1919-ben Lukács György a világ proletariátusának zászlaját e magyar tudós ravatala előtt: „. . . ki nem tekintve egyéni érvényesülését, osztályérdekeket, csak a tudománynak élt, csak a tudományért küzdött, dolgozott . . .".

A sorozat harmadik kötetében Korányi Sándor (1866—1944), a kiváló belgyógyász életét tanítványa, Magyar Imre professzor vázolja. Korányi Sándor az európaihírű

Korányi-klinika kifejlesztőjének, KORÁNYI Frigyesnek a fia, aki nagynevű apjának mindenben méltó követője. Külföldi tanulmányai után 1909-ben atyja utódaként kinevezik a III. sz. Belklinikára, melyet 1936-ban történt nyugdíjazásáig vezetett. Tudományos eredménye annak az új vesepatológiának megteremtése, amely a fizikokémiai tudáson alapszik. Módszertanilag az addigi sejtpatológiával szemben az ún. funkcionális patológiára fektette a súlyt és e kórtani gondolkodásmód megalapítója és kifejlesztője lett. A nevéhez fűződő Korányi-iskola működésének főbb jellemzői: funkcionális irány elindítása, az alaptudományok felhasználása, klinikai kísérletezés, törekvés az egzaktságra és a gyógyításban humanizmus, optimizmus és „morális felfogás".

A modern mezőgazdaság úttörői közül jelentős szerepet játszott a reformkorban BALÁSHÁZY János (1797—1857), akinek életét TILKOVSZKY Lóránt örökíti meg. BALÁSHÁZY mint a keszthelyi Georgikon hallgatója ismerkedik meg az agrártudománnyal. Zemplén megyei közéleti tevékenysége során KOSSUTH Lajossal szoros kapcsolatba kerül, majd Debrecenben gazdálkodik, miközben fáradságot nem ismerve harcol a magyar mezőgazdaság fejlesztéséért. Ehhez a külföldi eredményeket a sajátos hazai viszonyokhoz alkalmazza és kialakítja a korszerű magyar mezőgazdaság rendszerét. Valóságos apostola az agrárismeretek iskolai és iskolán kívüli terjesztésének. Főleg a talajtan, a növény- és gyümölcstermesztés, borászat és állattenyésztés ismereteinek széleskörű terjesztésével maradandó érdemeket szerez a mezőgazdasági tudományok történetében.

Az 1970. évi sorozat utolsó kötetében az időközben elhunyt VADÁSZ Elemér akadémikus a magyar földtan megteremtőjének, SZABÓ Józsefnek (1822—1894) állít örök emléket. A magyar geológia úttörőjének szentelt mű sikerült legjobban az életrajzok közül. A szerző, aki maga is kiváló tudós, avatott tollal rajzolja meg SZABÓ József életútját és jelöli ki helyét a magyar tudományok történetében. SZABÓ József az Alföld szülötte, mégis érdeklődése a hegyvidék és a bányászat irányába fordul. A selmecbányai Bányászati Akadémián szerez bánya- és kohómérnöki oklevelet, majd amikor a pesti tudományegyetemen a bölcsészettudományi karon különálló ásványtani tanszék létesül, annak első szervezője és 1862-ben rendes tanára lesz. A katedrán működve Ásványtan és Földtan c. tan- és kézikönyveivel — melyek több kiadásban jelentek meg —, valamint számos dolgozatában, tanulmányaiban a magyar geológia alapvetését adja. A bennük körvonalazott elvek és gyakorlati célkitűzések mind a mai napig oktatási reformtörekvések. Az 1870-es években a földpátok meghatározására gyors módszereket dolgozott ki, melyek valósággal új korszakot nyitottak a kőzettanban. Felismerései a magmás kőzetek területén a külföldi kutatásokat is megelőzték. Alapvető érdeme, hogy az ipari ásványi nyersanyagok kutatásának feltételét megteremtette és ezzel megalapozta a magyar földtant. Nagy szerepe volt a szaknyelv kifejlesztésében; Szabó magyarítási törekvéseit Arany János is nagyra értékelte. Számos ismeretterjesztő és tudományos társaság alapításában vett részt és ezekben, valamint a Magyar Tudományos Akadémián kifejtett munkássága példamutató. Méltán állapítja meg tehát VADÁSZ Elemér, hogy SZABÓ József „legnagyobb és legelső oktatóalkotó magyar természettudós, akinek helye, működése és jelentősége Eötvös Loránd mellé állítható".

Az életrajzi tanulmányokat a kötetek végén az ismertetett tudós műveinek válogatott bibliográfiája követi. Külön érdeme, hogy az egyes tudósokra vonatkozó jelentősebb irodalom felsorolását is tartalmazza. Szükség volna azonban az életrajzokban szereplő kortársak, mesterek és tanítványok, valamint fontosabb fogalmak stb. felkutatását elősegítő név- és tárgymutató szerkesztésére és indokolt az értékes tanulmányokra a külföld figyelmét is felhívni. Célszerű lenne az egyes kötetek anyagát idegen nyelvű összefoglalókban, egyikmásik különösen értékes életrajzot pedig idegen nyelvű kiadásban is közreadni.

A következő évi sorozatban ARANY János, GELEJI Sándor, HERMAN Ottó, KODÁLY Zoltán és MOLNÁR Erik életrajza jelenik meg. A múlt magyar tudósai első öt kötetéről írott beszámolónk során dicsérettel kell megemlékezni a szerkesztői és lektori munkáról és elismerés illeti az Akadémiai Nyomdát, a tartalomhoz méltó igényes tipográfiával készült bibliofil előállításért.

MÓRA LÁSZLÓ

Kotvan, Imrich: Rukopisy universitnej knižnice v Bratislave. Bratislava 1970. Univerzitná knižnica. 544 (2) l., 24 t.

A *Magyar Könyvszemle* olvasói jól ismerik Imrich KOTVANnak a nevét azokból az újra és újra visszatérő recenziókból, amelyek a pozsonyi Egyetemi Könyvtár kitűnő szakemberének ősnyomtatványkatalógusairól számoltak be. Valóban páratlan az a teljesítmény, amellyel KOTVAN alig egy évtized leforgása alatt egész Szlovákia valamennyi könyvtárának teljes ősnyomtat-

vány-állományát a katalógusok hosszú sorában tárta fel. Pontosság, szigorú módszeresség és — külön érdemként kell említenünk — a possessorok mindenkori feltüntetése jellemzik ezeket a katalógusokat. A most kezünkben levő, több mint félezer oldal terjedelmű kötet új oldalról mutatja be a szerzőt: mint kézirattári szakembert, aki megint egyéni munkával készítette el a pozsonyi Egyetemi Könyvtár európai kéziratainak katalógusát. (A 285 keleti kéziraté már egy évtizeddel korábban megjelent PETRÁČEK, BLAŠKOVIČ és VESELÝ munkájaként.) Az 1310 kézirat leírását ugyanaz a hozzáértés, pontosság és mégis mértéktartó tömörség jellemzi, ami KOTVAN ősnyomtatvány-katalógusait.

A Pozsonyi Egyetemi Könyvtár nem tartozik a hosszú múltra visszatekintő könyvtárak közé. 1919 a szlovák alapítás éve. A kézirattár alapja a nagyszombati jezsuita rendház 112 kézirata, a további gyarapodás főleg tudóshagyatékokból (L. V. RIZNER, J. K. HOLUB stb.) és fölöslatott szerzetesi könyvtárakból (ferencesek, piaristák), meg főúri könyvtárakból gyűlt össze és főleg a 17—19. századból származik. (A 20. század elsősorban a Matica Slovenská irodalmi levéltárának gyűjtőkörébe tartozik, abból tehát kevés van itt.) A középkori kódexek száma minimális.

A kézirattár anyagának fölállítása — s ennek megfelelően a katalógus rendje is — a szerzeményezés menetét követi. Így a katalógusban az azonos eredetű anyagok együtt találhatók. A használatot sokoldalú regiszterrendszer könnyíti meg: név- és tárgymutató, a 13—16. századi kéziratok incipitregisztere, időrendi, nyelvi és szakmutató. A nagyrészt egyházi eredetű kéziratok közt természetszerűen a teológia van legnagyobb számban képviselve, de — főleg a szerzetesrendek oktatói munkásságának következtében — a művelődéstörténet, tudománytörténet, oktatástörténet egyaránt gazdag forrásanyagot találhat a pozsonyi kéziratok közt, sőt a zenetörténetre vonatkozólag hasznos anyag sem csekély benne.

Ismerve KOTVAN munkabírását, remélhetjük, hogy a pozsonyi kéziratok katalógusát ugyanúgy további kéziratkatalógusok fogják követni, mint ahogy ez az ősnyomtatványok esetében történt.

CSAPODI CSABA

Kopała, Józef: Dzieje bibliografii w Polsce. Warszawa, 1969. Stowarzyszenie Bibliotekarzy Polskich. 439 l. 12 t.

A Lengyel Könyvtárosok Egyesülete 50 éves jubileuma alkalmából megjelent mű harmadik, bővített kiadása szerző 1953-ban *A bibliográfiai tevékenység vázlatos története Lengyelországban* címmel közreadott tanulmányának. (A második kiadás az NDK oktatásügyi szerveinek gondozásában 1957-ben sajtó alá került német fordítás volt.) Jelen kiadásban szerző témáját tágabb értelmezésben vizsgálja: a bibliográfiai munkálatokat szervesen beilleszti a kultúrtörténeti háttérbe s különös tekintettel van a könyvtárak, a könyvkereskedelem és általában a tudomány fejlődésére. Katalógusszerű ismertetés helyett a hangsúlyt a bibliográfiaszerkesztő egyéniségek és egy-egy időszakot leginkább jellemző kiemelkedő művek bemutatására veti. A jelenkor felé haladva a szelektálás mértéke egyre erősebb lesz, napjaink szerteágazó bibliográfiai tevékenységéről való részletes beszámolást már nem tartja feladatának.

A szerző a történeti fejlődést öt szakaszra bontva tárgyalja. A lengyel könyvkultúra vitalitásáról és a lengyel szellem rendszerező hajlamáról már az első, a 12. századtól a 18. század végéig terjedő időszak emlékei is szemléltető képet adnak. A krakkói székesegyház klerikusai már 1100 körül leltárba foglalták a szertartások céljára használt kódexeket. A kéziratos kor végén, a 15. és 16. század fordulóján csupán a krakkói egyetem tanárai közül harmincketőnek magánkönyvtára állományát ismerjük a hátrahagyott jegyzékekből. A könyvnyomtatás gyors fellendülésére jellemző, hogy a 16. század közepéig három lengyel könyvnyomda (UNGLER, SZARFFENBERG, WIETOR) mintegy ezer könyvet (köztük több magyar nyelvűt is) jelentetett meg. A század elején ZSIGMOND ÁGOST király 4000 kötetes, rendkívül változatos tartalmú, tervszerűen gyarapított könyvtárral rendelkezett. Lengyel írók első nyomtatásban megjelent, Krysztof WARSZEWICKI által összeállított jegyzéke 1601-ben Rómában, az első lengyel területen nyomott könyvkereskedői katalógus a 17. sz. végén Gdanskban került kiadásra. E korszak végén már a szoros értelemben vett bibliográfiai tevékenység is klasszikus műveket hozott létre. Ezek elsősorban Józef Andrzej ZAŁUSKI (1702—1774), III. ÁGOST király tanácsosa, kievi püspök nevéhez fűződnek, aki bibliofil hajlamú arisztokrata családja és saját maga által összegyűjtött 200 000 kötetes könyvtárát végrendeletileg nemzetére hagyta és azt már 1760-ban saját varsói palotájában a nyilvánosság rendelkezésére bocsátotta. E hatalmas könyvanyagról részben maga ZAŁUSKI, részben könyvtáros munkatársa Jan Daniel JANOCKI huszonöt, nagyrészt nyomtatásban is kiadott, különböző ismeretágakra kiterjedő bibliográfiát készített.

A második, a 19. század közepéig terjedő időszakot a főúri bibliofilek (Adam Kazimierz Czartoryski, Józef Maksymilian Ossolinski) által patronált spontán bibliográfiai tevékenység mellett, képzett bibliográfus szakemberek céltudatos rendszerező munkássága jellemzi. Feliks Bentkowski (1781—1854) varsói irodalomtörténész professzor több metszetben tárta fel a lengyel irodalom állományát, Joachim Lelewel (1786—1861) vilnai történész, a bibliográfia egyetemi tanára már a bibliográfiaszerkesztés elméleti-rendszertani alapelveit, valamint a kéziratok, kódexek és inkunabulumok feldolgozási technikáját tárgyalja 1823—1826-ban megjelent kétkötetes művében. Adam Jocher (1791—1860) filológus-könyvtáros háromkötetes munkája a klasszika-filológia, a teológia, a szépirodalom és a pedagógia könyvanyagának történetkritikai kommentárokkal kísért rendszerező feldolgozása.

A 19. sz. közepétől 1918-ig terjedő harmadik időszak fókuszában a legnagyobb lengyel bibliográfus, Karol Estreicher (1823—1908) alakja és nemzetközi hírnevű monumentális alkotása, a lengyel irodalmi termést a könyvnyomtatás kezdetétől a 19. sz. végéig regisztráló *Bibliografia Polska* állott. Estreicher pályafutását (életében a szerzők betűrendjében készülő bibliográfia 22 kötetét rendezte sajtó alá) és műve létrejöttének körülményeit tárgyaló fejezetek önmagukban is hatásosan szemléltetik az elnyomott és megosztott lengyel nép kulturális szabadságharcát és eleven nemzeti öntudatát. A 19. sz. második felében a bibliográfiai tevékenység rendkívüli mértékben kiszélesedett és elmélyült. Megjelennek a bibliográfiai folyóiratok, köztük a kurrens nemzeti bibliográfia pótlására szolgáló könyvkereskedői tájékoztató, az első *Przewodnik Bibliograficzny*, valamint a folyóirat- és cikkbibliográfiák. Terjednek a különböző ismeretágakat átfogó szakbibliográfiák, fellendül az inkunabulumfeldolgozás, tömegjelenséggé válik a könyvkereskedői katalógusok kiadása.

A negyedik, a két világháború közötti időszakban, az állami függetlenség visszanyerése után a lengyel bibliográfiai tevékenység fejlődésének jelentős állomása volt a Bibliográfiai Intézetnek 1928-ban való létrehozása. Stefan Estreicher, Karol fia, apja művét folytatva ebben az időszakban eljutott a 33. kötetig és folyamatba tette a 20. század első negyede retrospektív lengyel bibliográfiájának előkészítő munkálatait. Több kísérlet után 1928-tól már kéthetenként folyamatosan jelenik meg a kurrens nemzeti könyvbibliográfia, a periodikákat és a külföldi polonica-t regisztráló időszakos mellékletekkel. Jelentős alkotások születtek a retrospektív, a másodfokú, valamint a területi és szaktudományi bibliográfiák műfajában, kiadásra kerültek kurrens szakbibliográfiák, bibliográfiai folyóiratok, könyvkereskedői bibliográfiák. A hitleri megszállás csaknem teljesen leállította a korábbi bibliográfiai munkát és megtizedelte a bibliográfusokat is (Stefan Estreicher is koncentrációs táborban fejezte be életét). A lengyel tudománynak a megszállás alatt nagyrészt kéziratban maradt termékeit és az ellenállási mozgalom sajtóját a felszabadulás után regisztrálták a bibliográfusok.

Az ötödik időszak, a népi Lengyelország negyedszázada a csupán vázlatos áttekintés alapján is újabb nagyarányú fejlődést mutat a bibliográfiai tevékenység terén is. Ennek eleinte több tudományos intézmény volt a gazdája, de már 1950 ben a Nemzeti Könyvtár Bibliográfiai Intézetéhez összpontosították a tervezés, szervezés és kiadás funkcióinak nagy részét. Az Intézet négy főosztálya közül az első az általános kurrens (nemzeti) bibliográfiával (az új *Przewodnik Bibliograficzny*-vel), a második a speciális kurrens bibliográfiákkal (folyóirat- és cikkbibliográfiákkal, a külföldi polonica nyilvántartásával), a harmadik pedig a retrospektív bibliográfiák gondozásával foglalkozik; a negyedik viszont a bibliográfiai elmélet legfőbb művelője és irányítója. Az Intézet koordinálja az országban folyó valamennyi bibliográfiai tevékenységet, így a Tudományos Akadémia Bibliográfiai és Dokumentációs Központja hálózatába tartozó (több kurrens szakbibliográfiát kiadó) intézmények munkáját is. A tudomány és a népgazdaság fejlesztése szolgálatában jelentős bibliográfiai munkát végez 1960 óta a Központi Tudományos-Műszaki és Gazdasági Tájékoztatási Intézet is. A bibliográfiaszerkesztés az új társadalmi viszonyok között kollektív, ill. intézményi feladattá vált, az elkészült bibliográfiáknak mindössze 7%-a egyes bibliográfusok egyéni alkotása. A retrospektív bibliográfiák műfajában a *Bibliografia Polska* befejezése és kiegészítése mellett egyes fontosabb történelmi időszakok és szakterületek (történelem, irodalom, matematika, bányászat stb.), valamint a külföldi gyűjtőhelyek anyagát dolgozzák fel. Ugyancsak idő, ill. területi szektorok szerint készülnek kézirat- és ősnyomtatvány-bibliográfiák, a régi hagyományok alapján működési szakterületek szerint tagolják a bibliográfiákat. Az utóbbi időben nagy számban jelennek meg kiadói, könyvkereskedői, ajánló és alkalmi bibliográfiák, bibliográfiatörténeti és módszertani tanulmányok. A szerző a páratlanul gazdag és sokrétű lengyel bibliográfiai

irodalmat világos rendszerezéssel, tudományos alapossággal dolgozta fel.

Ezt bizonyítja a mű több mint száz oldalas tájékoztató apparátusa is. A felhasznált forrásmunkák jegyzékén és a névmutatón kívül külön kiemelkedő a tárgyalt vagy megemlített bibliográfiák, katalógusok, kézikönyvek kronológiai sorrendű összeállítása, valamint a nagy bibliográfusok arcképreprodukciói és a klasszikus bibliográfiák címlapfénykép-gyűjteménye.

KINDLOVITS KÁLMÁN

Průvodce Státni Knihovnou ČSR v Praze. Uspoř. dr. Vladimir Černy. Praha, 1970. Státni Pedagogické Nakladatelstvi. 71 l. 8 t.

A Csehszlovák Szocialista Köztársaság Állami Könyvtárának tájékoztatója nemcsak eligazítja az olvasókat és a kutatókat a legnagyobb csehszlovák könyvtári komplexuson belüli tájékozódásnál, hanem az Állami Könyvtár sajátos adottságaira tekintettel szinte szükségszerűen feleleveníti a cseh könyvtörténet sok fontos adatát is. Az Állami Könyvtár a csehszlovák könyvtárügyet szabályozó 1959. évi 53. törvény, valamint az ennek alapján kiadott statutuma és szervezeti szabályzata alapján az egységes cseh könyvtárhálózat központi könyvtára. A komplexust alkotó könyvtári egységek között legrégibb és legnagyobb az Egyetemi Könyvtár, amelynek alapjait a Károly Egyetemnek 1348-ban való megalapításával egyidejűleg rakták le. Az Egyetemi Könyvtár és az Egyetem századokon át összefonódó története hűen tükrözi a cseh népet ért megpróbáltatásokat, de egyben kultúrája tudatos építésére irányuló szakadatlan erőfeszítéseit és e téren elért eredményeit is. Hat évszázad alatt az Egyetemi Könyvtár nemcsak többszázezres Bohemica-gyűjteményt halmozott fel, hanem begyűjtötte a cseh kultúrtörténet legértékesebb ritkaságait (így az 1085-ben keletkezett Višehrad-i kódexet, HUSZ János és WYCLIFFE kéziratait), a könyvművészet legragyogóbb alkotásait (köztük a 13. század közepéről származó Sedlec-i Antiphonariumot, KUNIGUNDA apátnő 1321. évi Pastorale-ját, a miniatúráival a 14. század mindennapi életét illusztráló Velislav-bibliát) és a legrégibb cseh nyelvemlékeket is (mint a Dalimil-krónikát). Az Egyetemi Könyvtár ez idő szerint közel 2 300 000 egységnyi állományát a társadalomtudományok egész területéről gyarapítja, de gondoskodik az alapvető természettudományos művek beszerzéséről is.

Az Állami Könyvtár másik legjelentősebb egysége a Nemzeti Könyvtár, amely 1935-ben történt alapítása óta — 1900-ig visszamenőleg — a teljesség igényével gyűjti a cseh és szlovák irodalmi termést, könyveket, folyóiratokat, zenei és grafikai alkotásokat. Az 1924-ben létesített Szláv Könyvtár, az egyik legnagyobb európai szlavisztikai kutató központ, valamennyi szláv nép és a szovjet népek irodalmát gyűjti. Félmilliós állományának fele orosz és szovjet anyag, ezen belül sok a ritkaság és a forradalmár csoportok által kiadott illegális nyomtatvány. A Központi Közgazdasági Könyvtár, amely több intézmény és főiskola könyvtárának egyesítése útján jött létre, állományát elsősorban a marxizmus—leninizmus, politikai gazdaságtan, tudományos szocializmus, valamint a népgazdasági tervezés, a statisztika és pénzügytan területén gyarapítja, de begyűjti a közgazdasági főiskolák oktatási anyagát is. A Központi Bibliológiai Tudományos-módszertani Kutatócsoport a könyvtudományi, bibliográfiai és könyvtárügyi irodalom gyűjtőhelye és módszertani irányító szerve. Az Állami Könyvtár szervezetébe tartozik az 1967-ben létesített Francia Könyvtár és Olvasóterem, amelynek állománya azonban francia tulajdon.

Az Állami Könyvtár kulturális jelentőségét mutatja az a tény, hogy teljes állománya 1968 elején megközelítette a négymillió könyvtári egységet, a legutóbbi évben 34 000 beiratkozott olvasója és időszakos látogatója egymillió alkalommal kereste fel és több mint egymillió kötetet olvasott, ill. kölcsönöz ki. A komplexus legfejlettebb egységei szerzői és ETO rendszerű szakkatalógus mellett mélyen tagolt tárgyszókatalógussal is rendelkeznek. 1961 óta ezer intézmény adatszolgáltatása alapján gyarapítják a külföldi irodalom központi katalógusát.

Az Állami Könyvtár rendkívül kiterjedt és sokrétű bibliográfiai tevékenységet fejt ki. A hagyományos nemzeti könyvtári publikációk közül a Cseh Könyv (cseh nemzeti bibliográfia) 1922 óta heti füzetekben, a folyóiratcikk-repertórium 1953 óta havi kötetekben kerül kiadásra. A retrospektív bibliográfiák szektorában kiadták a 19. századi, valamint az 1945—1960 között megjelent könyvpublikációk és az 1945—1963-as időszak periodikáinak jegyzékét. Az Állami Könyvtár 1968-ban — elsősorban az önálló szervezeti egységként működő Bibliográfiai Központ útján — 31-féle periodikus bibliográfiai kiadványt jelentetett meg. Külön periodikák regisztrálják a külföldi cseh és szlovák nyelvű, ill. csehszlovák vonatkozású irodalmat, az újonnan beszerzett külföldi könyveket, a belés külföldi bibliológiai irodalmat, a disszer-

tációkat stb. Szakirodalmi Újdonságok gyűjtőcímen a természet- és társadalomtudományok különböző területeiről komplex dokumentációt nyújtó periodikák jelennek meg, amelyek az újonnan beszerzett külföldi könyvek részben annotált címanyaga mellett, bel- és külföldi folyóiratcikkek, bibliográfiák címleírását, gyűjteményes kiadványok analitikus címfelvételeit közlik szakrendi csoportosításban.

A tájékoztató kiadvány röviden beszámol az Állami Könyvtár bel- és külföldi könyvtári kölcsönző szolgálatáról, nemzetközi csere-, ill. kiadványimport koordináló, valamint tudományos kiadói, tájékoztató és propagandatevékenységéről, reprotechnikai szolgáltatásairól. Külön fejezet foglalkozik a könyvtár mai — összefoglaló néven Klementinaként ismert — épületkomplexusa történeti kialakulásával, az eredeti dominikánus, ill. jezsuita egyházi és könyvtári építmények területi bővítésével, évszázadokon át való tudatos építészeti fejlesztésével. A kiadványt bibliográfia, több idegen nyelvű rezümé, az épületek külső-belső kiállítását bemutató fénykép, valamint néhány jelentős könyv, kódex, kézirat fotokópiája egészíti ki.

KINDLOVITS KÁLMÁN

Kuzmik, Jozef: Vývin štatistickej evidencie knižnic na Slovensku v rokoch 1919—1963 a jej základné výsledky. (Statistica bibliothecarum Slovaciae A. 1919—1963). Martin, 1966. Matica Slovenská, 305 l.

Jozef KUZMÍK, több színvonalas könyvtártörténeti és statisztikai tanulmány szerzője, művét szerényen *A szlovák könyvtárstatisztika fejlődése 1919—1963 között, annak legfontosabb eredményeivel* címmel adta közre. Valójában a mű a szlovák könyvtárügy fejlődésének a statisztika által szolgáltatott tárgyi adatokra épített történeti vázlata, és így anyagának ismerete a lezárás és kiadás időpontjától függetlenül is feltétlenül időszerű a magyar könyvtárosok számára is. A bevezető tanulmányban a szerző rövid áttekintést ad Szlovákia könyvtári ellátottságáról, a hálózatfejlesztés elvi szempontjairól, a könyvtártörténeti kutatások helyzetéről és a könyvtárstatisztika fejlődésének legfontosabb állomásairól. Ez utóbbi téma részletes kifejtésre a mű két utolsó fejezetében kerül, ahol részletes képet kapunk az 1927-es, az 1931/1932-es, az 1953-as és az 1963-as könyvtárstatisztikai felvételekről, azok jellegéről és fontosabb eredményeiről. Az első két felmérés sajnos csak a szakkönyvtárak és az iskolai könyvtárak állományára terjedt ki, az 1953-as általános összeírás hiányossága viszont, hogy az adatok nagyrészét nem hozták nyilvánosságra.

A korszerű könyvtárstatisztika Szlovákiában az iskola és kulturális ügyek miniszterének 1963 júniusában kiadott rendeletén alapul, amelynek előírásai szerint az 1963. okt. 31-i állapotnak megfelelően a könyvtárak száma, az állomány nagysága és a rendes könyvtári alkalmazottak létszáma tekintetében egyszeri adatfelvételt végeztek, és ennek eredményeit kerületek és járások, ill. könyvtárfajták szerint összesítve is publikálták. Ugyanezen rendelet valamennyi könyvtárfajtánál (az 500 kötetnél kisebb állományú, kölcsönzést nem folytató könyvtárak kivételével) bevezette a rendszeres és folyamatos adatszolgáltatást az állomány számszerű gyarapodására, az olvasók számára, a kikölcsönzött és a helyben olvasott művek számára vonatkozólag, amely adatok alapján az évvégi állapotnak megfelelően adnak összesített tájékoztatást.

A mű egyéb fejezeteiben szerző könyvtárfajták szerint ad áttekintést a fejlődésről a következő csoportosítás szerint: I. Tudományos és szakkönyvtárak; ezen belül állami tudományos könyvtárak, a Szlovák Tudományos Akadémia hálózatába tartozó könyvtárak, műszaki, mezőgazdasági, ill. egészségügyi jellegű tudományos könyvtárak, közigazgatási szervek könyvtárai, múzeumok, képtárak, levéltárak könyvtárai, műemlék-könyvtárak. II. Főiskolai könyvtárak. III. Közép-, szak- és általános iskolai könyvtárak. IV. Népkönyvtárak. V. Szakszervezeti könyvtárak. VI. Egyesületek, testületek, társadalmi szervezetek könyvtárai. E fejezetekben a mű az állami statisztikai összeírás adatai mellett, részben a szöveghez kapcsolt, részben külön táblázatokban publikálja a könyvtárak, ill. felettes hatóságaik saját adatgyűjtésének eredményeit is.

A szlovák könyvtárügy közel félévszázados fejlődése már az adatok globális összesítése alapján is szembetűnő. 1918-ban a szlovák területeken levő nyilvános és félnyilvános könyvtárak állománya 1 500 000 kötet. 1927-ben a 10 726 könyvtár állománya kereken 2 600 000, 1932-ben 11 677 könyvtáré 3 900 000 kötet, 1953-ban 15 420 könyvtáré 6 960 000, 1963-ban 15 200 könyvtáré 19 850 000 kötet. A legrégibb tudományos könyvtár, az 1863-ban alapított Matica Slovenská (1953-tól Szlovák Nemzeti Könyvtár) állománya 1963-ban 724 000 kötet és 597 000 irodalmi archiválís dokumentum. A Matica igazgatása alá tartozó műemlék és egyházi könyvtárak állo-

mánya ugyanekkor 907 000 egység. Az 1919-ben alapított pozsonyi Egyetemi Könyvtár állománya az utolsó felmérés idején meghaladta az egymillió kötetet (a kölcsönzések száma 1963-ban 891 000 volt). A 8 állami tudományos könyvtár összállománya 1963-ban több mint 4 millió, a 27 főiskolai könyvtáré 1 654 000, a 9000 általános iskolai könyvtáré 5 382 000, az 1260 szakszervezeti könyvtáré több mint egymillió kötet.

A könyvtártörténeti és statisztikai kutatásokat a mű gazdag adatanyagán kívül teljességre törekvő bibliográfiai összeállítás is szolgálja.

KINDLOVITS KÁLMÁN

Dokoupil, Vladislav: Soupis prvotisků z fondů Universitní Knihovny v Brně. — Katalog der Inkunabeln aus den Bestanden der Universitätsbibliothek in Brünn. Praha (1970), 409 l.

Kitűnő munka a brnoi Egyetemi Könyvtár ősnyomtatványainak most megjelent összefoglaló katalógusa. A gyűjtemény szakavatott vezetője, Vladislav DOKOUPIL hosszú évek fáradságos munkájának eredménye ez a kötet. Az 1953–1961 közötti években tíz, sokszorosított formában megjelentetett füzetben ugyan már közreadta könyvtára ősnyomtatványainak többségét, azonban ez a mostani összefoglalás nemcsak mennyiségben, de minőségben is több, mint ezek összessége. A több mint 1200 ősnyomtatványról minden lényegeset megtudhat az olvasó, ugyanakkor semmi felesleges sem terheli a kötetet. A bibliográfiai azonosításhoz szükséges irodalmi utalások, ill. leírások elegendőek, de nincs is több annál. A példány egyedi ismertetése is minden lényeges elemet tartalmaz: proveniencia, kötés, kolligálás, hiányok. Ezeknek az adatoknak közlése is a leggazdaságosabb és igen jól áttekinthető.

A cseh és német nyelvű előszó részletesen ismerteti a brnoi Egyetemi Könyvtár állományrészlegeit. A könyvtárhoz ugyanis jelentős számú, történeti értékű, egykor szerzetesi vagy főúri gyűjtemény tartozik. Ezek közül a legnagyobb és legfontosabb a DIETRICHSTEIN család mikulovi (Nikolsburg) kastélyában található, ahol a 15. századból 331 nyomtatványt őriznek. (Itt jegyzendő meg, hogy ez a gyűjtemény nem azonos az ellenreformáció morvaországi előharcosának, Franz DIETRICHSTEIN bíboros-érseknek rendkívül gazdag könyvtárával, amelybe a neves magyarországi humanista, DUDITH András (1533–1589) könyvei is bekerültek. Ezt a régi DIETRICHSTEIN-könyvtárat 1645-ben a harmincéves háború során a svédek hadizsákmányként elvitték, és kötetei ma a nagyobb svéd könyvtárakban szétszórva fedezhetők fel. A mai mikulovi gyűjtemény a 17. század végén keletkezett.)

Az ó-brnoi ágostonos-könyvtárban 232, a rajhradi (Raigern) bencéseknél 163 ősnyomtatvány maradt fenn. A brnoi Egyetemi Könyvtár törzsgyűjteményében csupán 144, vagyis a teljes állománynak alig 12 százaléka. DOKOUPIL katalógusának bevezetője ezeknek, továbbá a többi műemlékjellegű gyűjteménynek rövid történetéről, 15. századi nyomtatványainak számáról, azok jellegéről és fontosabb tulajdonosairól tudósít. Nem feledkezik meg a szerző a jelentősebb könyvkötői munkálatokról, de még a könyvtárterem freskójáról sem. Így igen pontos, de ugyanakkor plasztikus képet kap az olvasó a mai brnoi Egyetemi Könyvtár valamennyi állománya ősnyomtatványainak közvetlen eredetéről.

A 15. századi kiadványok között több magyar vonatkozású is akad: a *Missale Strigoniense* (Brunnae 1491 — RMK III 24) két 89. és 96. levele (Dokoupil 825b), LASKAI Osvát műveiből három kiadás (RMK III 37, 47 és 48 — Dokoupil 869–871), TEMESVÁRI Pelbárt két munkája (RMK III 49 és 76 — Dokoupil 887–888) és THURÓCZY János krónikájának brnoi kiadásából két példány (RMK III 16 — Dokoupil 1123–1124).

DOKOUPIL a nyomtatványok meghatározásánál igen gondosan járt el. Igénybe vette ehhez a *Gesamtkatalog der Wiegendrucke* berlini szerkesztősége anyaggyűjtését is. Összesen 18, korábban a szakirodalomban részletesen le nem írt, ill. csak hiányosan ismertetett kiadványt mutat be (421, 496, 505, 619, 661, 704, 749, 775, 778, 865, 874, 962, 996, 1066, 1087, 1141, 1170, 1198. sz.). Több, teljességgel ismeretlen 15. századi nyomtatványt is leír katalógusában (938, 1160). Különleges fontosságúak jelen esetben a brnoi Stahel & Preinlein nyomda (1488–1499) kötéstáblákból most előkerült négy eddig nem ismert kiadványának töredékei (48b, 423b, 955a, 1068).

Csupán két mű meghatározásával marad adós a szerző (443 és 1183). Ezek közül az egyik az *Epistola de miseria curatorum seu plebanorum* egy csonka példánya (Dokoupil 443). A 15. században nem kevesebb mint 18 ma ismert kiadást (GW 9342–9359) ért meg ez a mű. A brnoi ezek egyikével sem egyezik. Azonban a korábbi ősnyomtatvány-szakirodalom számon tartott egy olyan kiadást is, amelynek leírása ráillik a DOKOUPIL által ismertetettre. Ennek ma ismert egyetlen teljes példányát a British Museum őrzi. Ez nyolc levélből

(A^4B^4) áll, amelyből az utolsó üres (jelzete IA 25195), és azt Copinger (2306), majd Proctor (5715), végül a British Museum ősnyomtatványkatalógusa (BMC V 590) írta le. E kiadás magyar szempontból különösen figyelemre méltó, mert azt a címlapon található jelvény tanúsága szerint, amely a brnoi példányból (ez csak a B_{1-3} levelet tartalmazza) hiányzik, Johannes Paep budai könyvkereskedő költségére jelent meg.

A fentiek miatt e kiadvány nyomtatási idejét és helyét kíséreltem meg tisztázni. A British Museum példányával kapcsolatban már idézett angol irodalom ezt meghatározatlan velencei nyomdában 1500 tájt készültnek tartja. A *Gesamtkatalog der Wiegendrucke* (VIII. kötet 53. hasáb) a nyomdai kiállítás és a kiadói jelvény alapján a 16. századba utalta. A kiadványban három betűtípus található: egy nagy a címekben, egy középső a kiadói jelvény aláírásában és egy kicsi a szövegben. Ezek méretét húszsoronként a British Museum ősnyomtatványkatalógusa (BMC V 590 § 25) kb. 140, kb. 100 és 73 mm-ben jelölte meg. Ezenkívül a címlapon 96×68 mm méretű fametszet, Johannes Paep kiadói jelvénye áll, továbbá a 2. levél rektóján egy 47×44 mm méretű fametszetes „S" iniciálé.

Ezek alapján sikerült kikutatnom a nyomdát, ahol mind a betűket, mind az említett iniciálét használták. Ez Jacobus Pentius de Leuco velencei műhelye. A legnagyobb betűtípust (pontos mérete húszsoronként 138 mm) 1499-től 1520 utánig, a középsőt (102 mm?) 1500-tól 1510-ig, a szövegtípust pedig (73 mm) egyedül 1506-ban használta e nyomda, mint azt a British Museum jelentős állományának elemzése bizonyítja (BMC V 564 — Isaac, Frank: *Index to the Early Printed Books in the British Museum*, Part II. London 1938, 54—55 l.). Az 1506 szeptember 5-én befejezett könyvben (Albumasar: *Introductorium in astronomiam* — Az Országos Széchényi Könyvtár példányának jelzete: Ant. 3548) a kis és nagy betűtípuson kívül az f.b lapon megtalálható az „S" iniciálé, amely az „Epistola"-ban is fellelhető. Ezek alapján a nyomda megnyugtatóan azonosítható volt.

Pentius neve Paep két másik kiadványán feltüntetést is nyert. Az egyik Guillelmus Parisiensis 1505. november 6-án elkészült *Postilla super epistolas et evangelia* c. műve (Magy. Könyvszle 1955. 296. l.), a másik Alexander de Villa Dei *Doctrinale*-jának átdolgozása, amelyet 1507. április 18-án fejeztek be (Ballagi Aladár: *Pest és Buda a világirodalomban*. Bp. 1925. 111. l.).

Az „Epistola" előállítása idejének meghatározásánál Kemény János *(Új Magyar Muzeum* 1857. 131. l.) abból indult ki, hogy a budai kiadó németalföldi származásra utaló *(Magy. Könyvszle* 1960. 74—75. l.) Paep neve az 1509-ben megjelent *Ordinarius Strigoniensis*-ben (RMK III. 125.) a magyarosan csengő „Pap" alakban szerepel. Az *Epistola*-ban is ez a névforma található. Ennek alapján helyezte Kemény az általa is velenceinek tartott nyomtatványt 1509-re. (Tévedett tehát Ballagi Aladár — i. m. 123. sz. —, amikor Keményről azt írta, hogy „véleményét azonban nem indokolja". Ellenben hibás Keménynek „Panzer Annal. typogr. IV. 416" hivatkozása, amelyet Ballagi is átvett. A megjelölt helyen, de Panzer művében máshol sem található ennek az „Epistola"-kiadásnak a leírása.) Kemény meglátása és következtetése helyes, csak abban tévedett, hogy a „Pap" névformát egyedül 1509-ben használták volna. A mai ismeretek szerint Paep nyolc kiadványán található a „Pap" megjelölés tevékenysége utolsó éveiben, az 1505—1511 közötti években.

Az *Epistola* címlapján található kiadói jelvény nagyon hasonlít, de nem azonos azzal, amelyet Paep 1500—1502 években használt és Végh Gyula *(Budai könyvárusok jelvényei.* Bp. 1923. 16—17. l.) a 9. számmal jelölt meg. Az *Epistola* fametszetének mérete 96×68, míg a Végh 9. számúé 98×63 mm. A kiadó nevét viselő szalag a jelvény alján az *Epistola*-ban alul kezdődik és a végén csavarodik fel, míg a Végh 9. számúnál ez fordítva van: a szalag elöl fent kezdődik és a végén lefelé hajlik. Az *Epistola* címlapján levő fametszet eddig egyetlen ismert Paep-kiadványban sem fordul elő.

Összefoglalóan tehát megállapítható, hogy Dokoupil katalógusában a 443. sz. alatt leírt *Epistola* nem ősnyomtatvány. Azt a budai Johannes Paep kiadó költségére Velencében Jacobus Pentius de Leuco műhelyében nyomtatták 1506 tájt. A szövegtípus ugyanis csak egyetlen datált (1506 szeptember 5) kiadványban fordul elő. Paep és Pentius eddig ismert, 1505—1507 közötti kapcsolatába is jól beleilleszkedik ez az időmeghatározás. A budai kiadó és a velencei nyomdász 1507 utáni kapcsolatai nem ismeretesek. Ilyenek Paep legutolsó éveiben már aligha lehettek, mert 1509. szeptember 13-án kelt végrendeletében az alábbi három velencei nyomdásszal függőben levő elszámolásáról esik szó: Lucantonio Giunta, Peter Liechtenstein és Nicolaus de Francfordia *(Magy. Könyvszle* 1957. 364. l.). Valóban az összes 1507 utáni Paep-kiadvány (RMK III 152, 165, 174, 175 és Ballagi 122) ebben a három velencei műhelyben készült.

Hogy az azonosítás DOKOUPIL katalógusában a fentiekben tárgyalt *Epistola* esetében olyan biztonságos volt, az a szerző kitűnő módszerének tudható be, amellyel kötete illusztrációs anyagát összeállította. A 32 tábla közül a négy utolsón a legszebben illuminált ősnyomtatványok egy-egy reprodukciója látható, míg az összes többin valamennyi, a szakirodalomban eddig részletesen vagy egyáltalán le nem írt kiadvány azonosításához fontos, legjellemzőbb sorainak fényképei szerepelnek. Ez a megoldás feleslegessé teszi a nyomdahibáktól szinte alig mentesíthető betűhű leírást, ráadásul annál sokkal biztosabb alapjául szolgál az azonosításhoz. Ezek után e sorok írójában újra felvetődött a gondolat, amelyet évekkel ezelőtt már közölt a GW szerkesztőségével: vajon nem lehetne e a *Gesamtkatalog der Wiegendrucke* kiadásának most meginduló folytatásában a leírás helyett ugyancsak a szövegrészek reprodukcióját adni?

BORSA GEDEON

Bohatec, Miloslav: Schöne Bücher des Mittelalters aus Böhmen. Praha 1970, Artia, 72 l., 32 t.

Három évvel a szerző halála után látott napvilágot Miloslav BOHATECnek, a prágai Nemzeti Múzeum Könyvtára kézirattárosának most végre előttünk fekvő munkája. A szerző, aki nemcsak a könyvtörténet, illusztrációtörténet és a bibliofília területén kifejtett tudományos munkásságával szerzett megérdemelt elismerést, hanem remekül összeállított kiállításokkal a cseh társadalom szélesebb köreit is közelebb tudta vinni a könyv, a könyvszépség szeretetéhez, rövid, de végzetes betegségében, a szó szoros értelmében még halálos ágyán is ezen a munkán dolgozott, s mesteri alkotását még be tudta fejezni.

BOHATEC könyve annak a jogos igénynek a kielégítését tűzte ki céljául, hogy az emberek szeretnének szép régi könyveket, illuminált kódexeket látni, hosszan, alaposan megszemlélni, csakúgy mint más műalkotásokat, szobrokat, képeket, épületeket, de erről az anyag természeténél fogva nem lehet szó. Még kiállításokon se lehet könyvekbe belelapozni. A modern technika, a színes fényképezés és reprodukálás azonban ma már módot ad arra, hogy mindenkit megismertessen a kézzel írt könyv szépségeivel. A szerzőt tehát ebben a munkájában nem a művészettörténet szempontjai vezették, hanem jóval sokoldalúbb célkitűzés: beszélni a könyv születéséről, arról, hogy tulajdonképpen milyenek is voltak ezek a középkori könyvek, kiknek a számára készültek, miért írták és díszítették ilyen szépen, ilyen gazdagon, s mindezeken keresztül bemutatni a középkori cseh kódexfestő művészet fejlődését, legértékesebb darabjait, legfontosabb gyűjteményeit. A kitűzött cél megoldásáról csak a legnagyobb elismeréssel szólhatunk. BOHATEC egyesíteni tudta munkájában a teljes tudományos szakszerűséget valami vonzó, helyenként szinte csevegő-anekdotázó hangnemmel, s így el tudta kerülni, hogy nagy adattömeget közlő szövege fárasztóvá váljék. De egyúttal a vérbeli bibliofil szerencsés kezével megoldást talált a szöveg, a széles margókon elhelyezett bibliográfiai apparátus és példaként bemutatott részletkép-anyag együtteséhez is.

A kötet két fő része a szöveg és a jól megválogatott színes táblaanyag. A szövegrész három fejezete közül az első a kódexeket őrző cseh könyvtárak és legnevezetesebb kódexeik rövid ismertetése — szakemberek számára nélkülözhetetlen vezérfonal —, a közölt bibliográfia főleg a világnyelveken hozzáférhető irodalmat adja. A második fejezet a Csehországban őrzött s ezek közül is főleg a cseh eredetű legnevezetesebb kódexekkel ismertet meg. Végül a harmadik fejezet a középkori könyv esztétikájának, a cseh kódexfejlődésnek néhány kérdésével ismertet meg, beleállítva az egyetemes középkori kultúra képébe. Hogy a színes táblák nyomásához matt papírt alkalmaztak, csak helyeselni lehet, sajnos azonban meg kell jegyeznünk, hogy technikai kivitelezésük nagyon egyenetlen. Kitűnően sikerült táblák mellett vannak egészen elmosódottak is. Még inkább illetheti kritika a feketefehér képeket.

BOHATEC könyve egy olyan nemzet kódexkultúráját mutatja be, amely szerencsésebb történelmi múltjánál fogva középkori kódexállományából ma is a kötetek ezreit őrzi könyvtáraiban. Magyar olvasó számára ez a seregszemle egyrészt azzal a megdöbbentő tapasztalattal jár, hogy még jobban át tudja élni, mi pusztult el nálunk. Másrészt viszont egy a középkorban sok tekintetben hasonló sorsú és kultúrájú nép fönnmaradt értékeinek analógiája alapján jobban el tudja képzelni, milyen lehetett a középkori Magyarország, királyi udvar, püspöki székhelyek, városok és kolostorok kódexállománya.

CSAPODI CSABA

Fedor, Michal: Bibliografia periodik na Slovensku v rokoch 1939—1944. Martin 1969. Matica slovenská 550 l. (Slovenská národná bibliografia. Seria B. Periodiká. Zv. 3.)

A Matica slovenská — ez a nagy múltra visszatekintő, eredetileg kulturális intézmény — 1919 után mint könyvkiadó és népművelési központ lényegileg állami kultúrpolitikai funkciót töltött be. Jelenlegi profilját — Szlovák Nemzeti Könyvtár és Bibliográfiai Intézet néven — az államosítás idején kapta. Azóta teljes elismerést érdemlő törekvéssel tölti be kettős hivatását. Egymás után jelenteti meg a nemzeti anyagát feltáró kiadványait, a régi és egyre fejlődő szlovák irodalom és sajtókutatások eredményeit. Itt most nem feladatunk részletezni munkásságát (a könyvtárkatalógusok, könyvbibliográfiák, cikkek bibliográfiája stb.), amelyet az utóbbi másfél évtized alatt az egyéni kutatásokra és a nagyszerűen megszervezett kollaborációra építve produkált, csupán az előttünk levő legújabb sajtóbibliográfiai kötet ismertetése ürügyén tesszük szóvá e rendkívül hasznos eredményeket.

A jelenlegi kötettel birtokosai lettek egy összefüggő nemzeti sajtóbibliográfiának a kezdetektől 1944-ig. Elsőnek érték el a kis államok, főleg a szomszéd államok között azt, hogy nemzeti időszaki sajtójukat ilyen teljességgel közreadják, hogy a sokféle tudományterület felhasználására feltárják, és ezzel segítsék a szerteágazó kutatásokat is.

1958-ban jelent meg az első sajtóbibliográfiai kötet, amely magába zárja 1918-ig a mai Szlovákia területén a szlovák nyelven megjelent periodikumokat (254 cím), — majd 1963-ban megjelent ugyanennek a korszaknak a nem-szlovák nyelvű (latin, magyar, német stb.) periodikumokat feltáró kötete (majdnem 900 cím). Mindkettő — főleg a második — igen tekintélyes, a bibliográfiák szokásos keretét, feladatát messze túlhaladó úgynevezett „bibliográfiai szemlét" is tartalmaz, amely már tulajdonképpen szakkutatói munka —, de ezzel egy nagyon használható segédkönyvet kaptak a hazájuk életével foglalkozó kutatók. Mindkét kötet bibliográfiájának összeállítója Michal Potemra.

Megjegyezni szeretném — de semmiképpen értékkisebbítés céljából —, hogy a majdnem 900 tételt tartalmazó utóbb említett kötetben azokon a címeken kívül, amelyek kizárólag irodalomból ismertek, 20 cím kivételével mind megvan az OSZK-ban is! Ezt a tényt saját utalásaikból állapítottuk meg.

Ugyancsak 1963-ban egy szorgos kollektíva összeállításában jelent meg az 1919-től 1938-ig élő szlovák és nem-szlovák nyelvű hírlapok és folyóiratok együttes kötete — köteten belül a könnyebb áttekintés miatt két részre osztottan — 1701 cím leírásával. Ez a kötet is felsorolja a lelőhelyeket. A gyűjtés úgy látszik kizárólag szlovák területen folyt és lektorai között sincs magyar, — talán ezért, ellentétben az előző kötettel, az OSZK egyáltalán nem szerepel benne. Igaz, hogy a két világháború között Csehszlovákiában kaphatott erősebben hangot az emigrációs és kisebbségi magyar irodalom, hiszen ott a két törvényes pártnak külön sajtója volt, — de a kor újságjai közül több (pl. *Kassai Napló*, *Kassai Újság*, *Új Világ)* ha nem is hiánytalanul, de Magyarországon is megvan; ugyanígy a haladó magyar irodalom terjesztője: a *Kassai Munkás* vagy Barta Lajos *Új Szó* című folyóirata, Fábry Zoltán *Út*-ja, vagy a bratislavai *Magyar Figyelő* a Csehszlovákiai Magyar Tudományos, Irodalmi és Művészeti Társaság kiadványa, vagy Komáromból a *Nemzeti Kultúra*, mint a magyar kisebbség tudományos szemléje —, de megvan a majdnem 90 éves *Slovenské Pohlady* és a *Sbornik Matice Slovenskej*, a *Sbornik Muzeálnej Slovenskej Spoločnosti* is, és még sok más az OSZK-ban. Ennek a kötetnek külön érdeme hatalmas mutatórendszere (220 oldal!), mely sokféle szempontból mutatja be az időszaki sajtótermékeket. Ennyit az előző kötetekről.

A most ismertetni kívánt kötet 1919—44 között a jelenlegi Szlovákiában megjelent időszaki sajtótermékek bibliográfiája, egyben a Szlovák Nemzeti Könyvtár funkciói egyikének: a nemzeti retrospektív bibliográfia feldolgozására vonatkozó általános tervnek részeredménye. Összesen 784 bibliográfiai leírást tartalmaz, amelyből 553 egység a szlovák „hálózatba", 99 a magyarba, 63 a németbe és 69 az ellenállási mozgalom (illegális, partizán és felkelési mozgalmakba) tartozik.

A kötet összeállítója — Michal Fedor — nagy áttekintő tanulmányban szól a korszak sajtótermékeivel kapcsolatos egyes kérdésekről. Jellemzi az egyes hálózatokat, ezek egymáshoz való kapcsolatait, céljait és módszereit. Tanulmányát — szerénységből — nem szánja sajtótörténetnek és nem is történészeknek, inkább a bibliográfia használóinak írja. Részben a bibliográfiában leírt adatokat, tényeket és levéltári anyagot, részben erről a korszakról már elkészült és kiadott cikkeket általánosítja, ideológiai értékelésben, illetve elkülönítésben tárgyalja. Megtudjuk, hogy az 1938—39-es években hatalomra került új politikai és ideológiai erők hogyan likvidálták a

korábbi korszak (1919—38) sajtótermékeinek hálózatát, és hogyan építették fel, természetesen saját céljaikra — az új hálózatot; hogyan irányították a központi szervek: a Miniszterelnökség Sajtóosztálya mint kormányzati szerv és a Sajtóiroda mint végrehajtó szervezet, majd az 1941-ben német mintára létrehozott Propagandahivatal. Tájékoztatást kapunk az Újságírószövetség működéséről és az 1944-ben létesült Sajtókamaráról, s végül említést tesz a korlátozási intézkedésekről, a cenzúráról is. Ugyanakkor a haladó szellemű irányzatok jelenlétére is figyelmeztet, és megállapítja azt a tényt, hogy a rendszer mennyire nem tudta egységesíteni a sajtótermékeket sem. Majd a tanulmány végén a periodikumok alaptematikai csoportosítása következik: a politikai, ifjúsági, tudományos, irodalmi, népművelési lapok tárgyalása.

E nagy négyíves tanulmány után következik a tulajdonképpeni főrész: e korszak periodikumainak nyelvre való tekintet nélküli számbavétele, nyilvántartása, elrendezése a címek betűrendjében, sorszámozottan. Az alapos, pontos leírások az előírt címleírási szabályok szerint — természetesen csak a megjelölt időszakra vonatkozóan — „de visu" módszerrel, az egységeket kézbe véve, átnézve készültek. Amely cím nem volt található, ott a rendelkezésre álló irodalomra hivatkozik.

Az egyes címleírások végén levő megjegyzésekben általában megtaláljuk a periodikum jellegét, célkitűzését, amely lehetővé teszi a periodikumnak tartalmi szempontból való megközelítését. Szükség esetén utal a lap előző időszakban történt megjelenésére, a megfelelő bibliográfiai sorszám feltüntetésével. — Amiben eltér az eddigi kötetek rendszerétől, az az a törekvés, hogy a kutató minél gazdagabb forrásanyagot leljen a jegyzetekben a konkrét címre vonatkozóan. Tudniillik van egy fejezet a bevezetőben: elméleti irodalom, történeti és bibliográfiai jegyzék, amelyre itt most hivatkozik. Ezzel a módszerrel eltér ugyan az eddigi kötetek rendszerétől, túlmutat talán a bibliográfiák célján is, de a jelentős többlet kétségkívül óriási segítség a bibliográfia használóinak. Helyenként olyan hatalmas és tartalmas ez a jegyzet-, illetve forrásanyag (ld. 146, 210, 304, 421, 479, 682, 760. tétel), hogy a további kutatásnak szinte már elébe megy.

A bibliográfiai jegyzet után találjuk a főbb szlovák könyvtárak rövidített nevét, mint a szóban forgó címnek lelőhelyét. Nem adja meg az egyes könyvtárakban található évfolyamokat, valószínűleg az állomány további gyarapodását feltételezve.

Tekintélyes helyet foglal el a mutatórendszer (80 oldalon): 1. névmutató: a szerkesztők, kiadók, nyomdák nevével; 2. tárgymutató: a lap téma szerinti tartalomirányzatával; 3. földrajzi: a helyi elosztást illusztrálja; 4. időrendi: azaz összevont tárgyi és kronologikus mutató, több célt szolgál. Az erre adott táblázat közli a lapok szak-, illetve téma szerinti csoportosítását, kombinálva a periodicitás megjelölésével és azzal, hogy mely években jelentek meg. Ez utóbbi mutató egyben részletes és összefoglaló statisztika is, igen áttekinthető és rendkívül hasznos.

Végül a többnyelvű (német, magyar, orosz) résumé a külföldi kutatóknak megmagyarázza a bibliográfia célját, módszerét, a kötet szerkezetét. S az utolsó 26 oldalon jó papíron szép illusztrációkat is kapunk.

Az egész kiadvány átgondolt rendszere, könnyen érthető, áttekinthető, tagolt formája és szép kivitelezése miatt a kiadón kívül a nyomdát is dicséri.

Hiányérzetünket csak a lelőhelyek jelölésével kapcsolatban kell szóvá tennünk. Tudjuk, hogy szlovák nemzeti bibliográfiát tartunk kezünkben, amely azonban ő maga sem titkolja el, hogy forrásul vette — idézi is — a magyar nemzeti könyvtár anyagáról készült kronologikus katalógust (18 esetben), a Magyar Könyvészetet (7 esetben), a Sajtókamara évkönyveit stb. Sőt néhány más esetben (14) mint lelőhelyre hivatkozik az OSZK-ra. Éppen ezért nem értjük, hogy miért nem kapunk utalást annyi más esetben? Ebben a korszakban még legalább 50 periodikumunk van (ha nem is teljes sorozatok), amelyek címleírásánál nincs jelölve az OSZK, ezekből kb. 16 szlovák nyelvű. De akad olyan periodikum is, amelyik a kötetből teljesen kimaradt, az OSZK-ban megvan (pl. Körlevél Komárom Vármegye Munkaközösségeihez, 1943; N[emzeti] E[gyesült] T[extilművek] Híradó, Losoncapátfalva 1944; Tábortűz, Komárom 1939).

Összefoglalva: csak a legnagyobb elismeréssel szólhatunk ama nagyszerű törekvésekről és eredményekről, amiket — funkciójából eredően is — a Szlovák Nemzeti Könyvtár és Bibliográfiai Intézet produkál. Ugyanakkor a legnagyobb sajnálattal kell látnunk elmaradásunkat velük szemben, mert az OSZK hasonló vagy azonos feladatkörében a retrospektív hírlap- és folyóiratbibliográfia még nem valósulhatott meg, pedig nagy munkaráfordítással dolgozunk rajta évek óta és legalább a már elkészült részek megjelentetése több mint időszerű követelmény.

NAGYDIÓSI GÉZÁNÉ

Julius Marx: Österreichs Kampf gegen die liberalen, radikalen und kommunistischen Schriften. 1835—1848. (Beschlagnahme, Schedenverbot, Debitentzug.) Wien 1969. Hermann Böhlaus Nachf. 126 l. (Archiv für österreichische Geschichte 128/1.)

Az 1848-i forradalmat megelőző időszaknak a magyarországiaknál lényegesen szigorúbb osztrák cenzúraviszonyai s az osztrák cenzúrának már a korabeliekben is sokszor nevetséget keltő balfogásai manapság, lehet mondani, nemcsak a korszak kutatói előtt, hanem szinte általánosan ismertek, a kortársak visszaemlékezéseiben s az elmúlt század második felének liberális szellemű történeti munkáiban és irodalmi feldolgozásaiban ugyanis meglehetős bőven esik szó róluk.

Julius MARXot vagy két évtizeddel ezelőtt éppen ezek a többnyire derültséget fakasztó históriák késztették arra, hogy alaposan utána járjon a kérdésnek és a levéltári adatok minél teljesebb számbavételével végre hitelesen felvázolja az 1848 előtti cenzúra tényleges helyzetét és módszereit. Első közlése a forradalom előtti osztrák cenzúráról 1954-ben jelent meg, s azóta is újabb és újabb cikkeket és közleményeket szentelt ennek a témának. A hivatalos állami tilalmi listák anyagának feltárása után részletesen tájékozódott a vonatkozó levéltári forrásokban, s 1959-ben *Die österreichische Zensur im Vormärz* című munkájában kiváltképpen a Rendőri és Könyvvizsgáló Hivatal és az Államkancellária, vagyis a SEDLNITZKY gróf és METTERNICH herceg közötti levélváltás felhasználásával már összefoglaló jellemzést is igyekezett adni a korszak osztrák cenzúrájáról.

Kutatásaival eleve is bevallott szándéka az volt — s ezt az anyagban való elmélyülése nemhogy gyengítette volna, hanem inkább erősítette —, hogy korrigálja azt a szerinte túlzóan negatív képet, amelyet a forradalom előtti cenzúra viszonyairól s e cenzúra gyűlölt vezetőjéről, SEDLNITZKY grófról az ellenzéki, tehát érdekelt szerzők röpiratai és emlékiratai s a jóformán csupán ezekből táplálkozó későbbi történeti munkák festettek, s felülvizsgálva a szándékos lassúságára, bárgyúságára, valamint önkényességére és pártosságára vonatkozó panaszokat, igazságosabb ítéletet alkosson a cenzúrahatóságok működéséről s az ellene felhozott vádakat pedig a valóságnak megfelelő korlátok közé szorítsa. A cenzúra véleménye szerint csak a kötelességét teljesítette, akár a köteles hűséggel működő többi hatóság is. S a cenzúrahivatal munkatársai kutatási eredményeinek tanúsága szerint kötelességüket nem is teljesítették valami rosszul: feladatukat komolyan vették, az elébük kerülő ügyek elbírálását nem végezték említést érdemlő s még kevésbé szándékos lassúsággal, döntéseiket alapos mérlegelés alapján hozták, s beavatkozásaikra általában sem a tompaelméjűség, sem az indokolatlan szigorúság nem volt jellemző. Mert ha valóban az oly sokat emlegetett önkény vezérelte volna őket, akkor a fennálló rendeletek alapján minden általuk nem kedvelt művet egyszerűen államellenesnek nyilváníthattak volna. Az államberendezés alapelveiért pedig — állapítja meg MARX — sem a hivatal, sem beosztottjai nem voltak felelősek, hiszen azok nem rájuk, hanem az állam vezetőire tartoztak, az ő feladatuk csak az adott cenzúrarendelkezések végrehajtása volt.

Julius MARX tehát a mindenható s mindenért, így a cenzúráért is elsősorban felelős METTERNICHhel és az Államkancellária működésével szemben pártját fogja az osztrák cenzúra hivatali gépezetének és a baklövéseit máig mintegy megtestesítő és ezért mindmáig oly sokat szidott vezetőjének, a szerinte viszont „figyelemreméltó" SEDLNITZKYnek. S ezt önmagában nagyjából helyeselhetjük is. Mert a cenzúra valóban csak egyik alkotórészét képezte az akkori államberendezésnek s minden tökéletlenségével és ártalmasságával együtt magából a rendszerből fakadt, már puszta léte is a rendszer számlájára írandó. Nem is kívánunk vitába szállni Julius MARXnak a cenzúrahivatal ügyvitelére, a cenzorok, valamint legfőbb feljebbvalójuk munkájára és az egyes esetekben alkalmazott eljárására vonatkozó adataival, hiszen ezek csak árnyaltabbá és teljesebbé tehetik a forradalmi március előtti Ausztriáról alkotott képünket.

Azzal azonban már vitába kell szállnunk, hogy a cenzúrarendelkezések tárgyalása során viszont Julius MARX meglepő módon s mintegy önellentmondásba keveredve, valósággal belehelyezi magát a SEDLNITZKYékkel szemben különben egyébiránt határozottan elmarasztalt államvezetőknek a szemléletébe, s a rendszer védelmére törekvő kormány intézkedéseit, jóformán kizárólag az államrezon szempontjából indulva ki, általában jogosaknak vagy legalábbis érthetőknek ítéli, mint amelyek elsősorban az államra, a társadalmi rendre, a vallásra és az erkölcsökre nézve valóban veszélyes kiadványok ellen irányultak. Julius MARXnak ez az eljárása már csak azért is meglepő, mert ő — mint műveiből, kivált Ausztria 1848 előtti gazdasági viszonyairól nemrégen írt munkájából kétséget kizáróan kiderül — különben maga is tökéletesen tisztában van a met-

ternichi rendszer hibáival és fonákságaival, sőt e rendszer tarthatatlanságáról is meg van győződve. Fent említett legutolsó könyvében példának okáért egyebek közt azt is megállapította, hogy a szociális kérdés megoldására való teljes képtelenségével ez a minden maradék tisztelettől és hitelétől önmagát megfosztott rendőri jellegű rendszer a negyvenes években végleg elveszítette létjogosultságát. És nemcsak általánosságban, hanem éppen a cenzúra vonatkozásában is jól látja a rendszer kártékonyságát. Nemegyszer nyomatékosan hangsúlyozza például, hogy a cenzúrának ártatlan művek is szép számmal áldozatul estek, s hogy az emigránsirodalom termékei közül jónéhány irodalmilag is értékes mű is a gépezet kerekei alá került; az államhatalomnak a cenzúrán keresztül a szellemi életre gyakorolt bénító hatását pedig nemcsak hogy nem tagadja, hanem ezért az államberendezést kárhoztatja is.

Még meglepőbb azután, hogy a cenzúrarendelkezések jogosságának elismerésén túl olykor még magának a cenzúrának egyébként kétségtelen és nyilvánvaló tényként tárgyalt szigorúságát is kisebbíteni igyekszik. Így például egyebek között azt a kétes értékű érvet is felhozza a cenzúra mentségére, hogy mivel az engedélyjegyek kiadásával előnyt biztosított a művelteknek a nagy tömegekhez képest, az előbbiek — akiknek a száma, kénytelen maga is elismerni, rendkívül kicsiny volt — általában hozzájuthattak a tiltott munkák tekintélyes részéhez. Ezért — folytatja elnézően — tilalmat a hatóságok sokszor csak azért hoztak, hogy szűkítsék az olvasók körét. S hasonló jellegű az a cenzúra mentegetésére felhozott érve is, hogy az minden szigora ellenére sem zárta el Ausztriát teljesen, legalábbis a nem politikai művek elől.

Mostani — a fent vázolt szempontok alapján írott — munkájában Julius Marx azokkal az Ausztrián kívül megjelent művekkel foglalkozik, amelyeket a cenzúrahatóság szigorúbb cenzúrai ítéletekkel, vagyis elkobzási határozatokkal, engedélyjegy-letiltásokkal és az egyes kiadók összes kiadványaira vonatkozó terjesztési tilalmakkal sújtott. Hosszabb bevezető tanulmányában — amelyben az Államkancellária és a Rendőrség közötti levélváltáson kívül leginkább a Metternich által létrehozott mainzi Informations-Bureau jelentéseire támaszkodik — a szigorított tiltó rendelkezések létrejöttének okait igyekszik felderíteni, illetve megfelelő adatok hiányában sokszor pusztán a kérdéses művek áttanulmányozása alapján kikövetkeztetni. Ez legalábbis tanulmányának bevallott célja. Műve azonban ennél lényegesen többet nyújt. A könyvet áttanulmányozva, valósággal megelevenedik előttünk a forradalmat megelőző időszak egész Németországa íróvilágának, kiadói és cenzúrai viszonyainak a képe, s ennek jóvoltából a kor politikai történetébe is mélyen bepillanthatunk. Nemcsak az egyes művek eltiltásával kapcsolatos kormányintézkedések számunkra ténylegesen nem sok meglepetést nyújtó indokait ismerhetjük meg ugyanis alaposan, hanem a német kormányoknak s különösen éppen az osztrák kormánynak a haladó nézetek hirdetői s a liberális, a radikális, kivált pedig a szocialista munkák kiadói ellen a forradalmi eszmék rohamos terjedésével s a politikai iratoknak a negyvenes években való elszaporodásával párhuzamosan mind erőteljesebben kibontakozó harcát is: a titkos ügynökségek működését, a kormányok egymás közti megállapodásait és a velük kapcsolatos nézetkülönbségeiket, a kiadókra és kiadványaikra kirótt tilalmakat stb. is. De képet kapunk az ellentábor küzdelméről is: a kiadóknak a tilalmak kijátszására irányuló manőverezéseiről, a tiltott könyvek csempészésének felvirágzásáról a csempészés és titkos terjesztés különböző módozatairól stb.

Ami mármost a minket elsősorban érdeklő magyarországi cenzúrát s a magyar nyelvű művekkel kapcsolatos ausztriai kormányintézkedéseket illeti, a szerző maga is kijelenti, hogy erre vonatkozóan, noha a Magyar Országos Levéltár segítségét is igénybe vette, kevés forrást tudott mozgósítani. A magyar cenzúráról nagy általánosságban csak azt az ismert tényt állapítja hát meg, hogy az kevésbé volt szigorú, mint az osztrák, s ez a bécsi hatóságokat meglehetősen sok panaszra indította is; ezért is avatkoztak bele az utóbbiak a negyvenes években többször is magyar ügyekbe s ezért ügyelt a negyvenes évek közepétől kezdve a mainzi információs hivatal általában is igen erősen a magyar vonatkozású dolgokra, elsősorban a magyaroknak a lengyel emigrációval való esetleges kapcsolatára. Érdekességként említhető még, hogy Julius Marx adatai szerint a máig ismeretlen szerzőjű *Antiúrbérváltság*gal — amelyet egyébként ő Metternich téves értesülése alapján Táncsics munkájának tekint — az Államkancellária is igen behatóan foglalkozott, Táncsics *Népkönyvét* pedig kormányellenessége s a népuralom kivívására irányuló éle miatt már az osztrák cenzor is olyan műnek tekintette, mint amely forradalmiságban minden mást felülmúl, s ezzel a megállapítással Metternich és Sedlnitzky is teljes mértékben egyetértett.

A cenzúrai állapotokat ilyen módon be-

mutató terjedelmes bevezetője után Julius MARX könyvében tételesen is felsorolja az egyes szigorított tilalmak által érintett műveket és folyóiratokat (illetve folyóiratszámokat vagy évfolyamokat). Ezek a listák a művek nyelve szerint vannak csoportosítva: először a német nyelven megjelent, majd a magyar, a lengyel, az olasz, a francia és végül az angol nyelvű művek következnek, s minden egyes nyelvi csoporton belül külön összeállításban szerepelnek az elkobzási határozattal sújtott művek s külön azok, amelyeket kizártak az engedélyjegy alapján megszerezhetők sorából, mégpedig a tilalmak meghozatalának, ill. az eredeti határozat esetleges szigorításának sorrendjében. A nyelvek szerinti kissé merev beosztásból következik azután, hogy — ámbár a szerző az egy-egy személyre vonatkozó irodalmat igyekszik együtt tárgyalni — néhány szerencsésnek éppen nem mondható besorolás is előfordul. Példa lehet erre éppen TÁNCSICS *Népkönyvé*nek Lipcsében, 1847-ben napvilágot látott német fordítása, amely magyar eredetijétől elszakítva a német nyelvű művei között szerepel.

A mű egészét tekintve pedig a magunk részéről azt is nagyon fájlaljuk, hogy Julius MARX ez alkalommal miért nem foglalta egybe számos résztanulmányának eredményét, s miért nem tett közzé végre teljes listát az Ausztriában a forradalom előtti két évtizedben betiltott írásokról, függetlenül attól, hogy enyhébb vagy szigorúbb rendelkezések sújtották-e őket; egyszóval hiányoljuk a felsorolásból azokat az egyszerű tilalommal sújtott műveket, amelyeket engedélyjegy alapján legalább az arra érdemesítettek megszerezhettek.

Mindezek ellenére Julius MARX munkájából tömör és valósághű összképet kapunk a múlt század harmincas—negyvenes éveinek osztrák cenzúrájáról, amely — a szerző összegezése szerint — 1835 és 1848 között 134 művet ítélt elkobzásra (köztük 73 németet, 13 magyart, 7 lengyelt, 4 franciát, 36 olaszt és egy angolt), 78-at pedig (nevezetesen 40 németet, 15 lengyelt, 9 olaszt, 13 franciát és 1 angolt) kizárt az engedélyjeggyel beszerezhető művek köréből, vagyis összesen 212 művet sújtott szigorított tilalommal (nem számítva azokat a főleg szépirodalmi műveket, amelyek elbírálását általában maga a rendőri hivatal végezte saját hatáskörében). A metternichi rendszer cenzúrája tehát — amint ez MARX munkájából is kiderül — megtette a magáét a rendszer védelmében, ez pedig, jól tudjuk, egyet jelentett a szellemi élet megnyomorításával és szigorú béklyókba verésével.

S. LENGYEL MÁRTA

Kéki Béla: Az írás története. Rajzolta és a képeket válogatta KÖPECZI BÓCZ István. Bp., 1971. Gondolat. 159, 1 l.

VÁRKONYI Nándor 1943-ban kiadott egy írástörténetet, ez azonban igen hamar elfogyott. A magyar olvasók negyedszázad óta hiába keresnek a könyvesboltokban olyan könyvet, amely nyomon követné az írás fejlődésének sok ezer éves kanyargó útját. Ez a hiány nehezen érthető, mert kultúránknak talán legforradalmibb és hatásában legjelentősebb vívmánya az írás létrejötte. Ezért nagy örömmel kell üdvözölnünk KÉKI Béla most megjelent művét, *Az írás történetét*.

A könyv nem tartalmaz olyan tényeket, amelyek a szakma tudósai előtt újdonságok; erre nem is törekszik. Ismeretterjesztő mű, amelynek egyik fő erénye a kellemes, olvasmányos stílus.

Két fő részre oszlik. Az első az írás előzményeivel foglalkozik, a különféle jelrendszerekkel, rováspálcákkal, kagylófűzérekkel, csomókkal, továbbá a kép-, fogalom-, szó- és szótagírásokkal, a babiloni, egyiptomi, hettita, krétai, azték, maja, kínai és japán írásrendszerekkel. A szerző mindenütt utal azokra az eseményekre, azokra a társadalmi és gazdasági viszonyokra, amelyek hatást gyakoroltak az egyes írásfajták kialakulására és változásaira. Sok olyan felirat, agyagtábla maradt korunkra, amelyek értelmét sokáig senki sem tudta. Bonyolult írásrendszerük megfejtése rengeteg számítást, nagy türelmet, évekig tartó próbálkozásokat követelt meg. KÉKI azzal is érdekesebbé tette könyvét, hogy ezekről a megfejtésekről is beszámol.

A második rész tárgya a betűírás, a protosinai, föníciai, arám, héber, arab, görög, török, glagolita, cirill és latin betűk fejlődéstörténete. Ellentétben a legtöbb hasonló tárgyú művel, KÉKI nem zárja le könyvét a könyvnyomtatás feltalálásával, hanem kitér a nyomdabetűknek a mai napig tartó változásaira is.

A tárgyalt tényanyag, a közölt adatok a legkisebb részletekig hitelesek. Vannak azonban az írástörténetnek olyan részletei, amelyek helyet kérnek egy rövid terjedelmű munkában is. Például a dévangári írás, amellyel Indiában ma is milliók vetik papírra gondolataikat, csak fél sorban van megemlítve. A jelenleg ismert valamennyi (kb. 400) írás ismertetéséről természetesen szó sem lehet, de legalább egy bekezdés erejéig lehetett volna rájuk utalni. A székely rovásírásról elég bőven olvashatunk, többek közt azt is, hogy „*a türk írás családjához tartozik*". De erről a türk írásról már semmit sem beszél a szerző, pedig bizonyára sokan kíváncsiak arra, hogy hol,

hogyan, milyen hatásra fejlődött ki, és hogy hol és mikor vették át a székelyek. SCHÖNSPERGER, GARAMOND, ALDUS, BODONI stb. mellett meg lehetett volna említeni legnagyobb nyomdászunknak, a JANSON-féle antikva tervezőjének, TÓTFALUSI KISS Miklósnak a nevét. A bibliográfiából hiányzik VÁRKONYI Nándornak, az egyetlen magyar összefoglaló írástörténet szerzőjének a neve.

Ezek a hiányok — ha ugyan annak lehet nevezni, mások bizonyára mást hiányolnának — elenyésznek a könyv érdemei mellett: sikerült tudománynépszerűsítő kiadvány, alkalmas arra, hogy azokkal is megismertesse az írástörténet jelentősebb állomásait, akik csak az általános iskolai végzettségnek megfelelő műveltséggel rendelkeznek.

A szerzőnek méltó társa KÖPECZI BÓCZ István, aki a képeket válogatta, rajzolta, illetve átrajzolta. Feltehetőleg az ő érdeme — a könyvön erre nincs utalás — a szemet gyönyörködtető tipografizálás, a művészi képszerkesztés.

A terjedelemnek legalább a harmadát foglalják el a négyszínnyomású illusztrációk: különféle tárgyak rajzai, feliratok, jelenetek, hasonmások, arcképek, betűféleségek ... Szöveg és kép szervesen összeillik, a vidám színezésű rajzok szinte csábítanak az olvasásra, emellett elősegítik a megértést. Egyedül a könyv legelején levő térkép kifogásolható. Itt a latin, görög és cirill ábécé elterjedését jelző színek egymástól nehezen különböztethetők meg, és a magyarázat sem elég világos.

KÉKI írástörténete 6000 példányban jelent meg. Azt hiszem, hogy ez a szám hamarosan kicsinek bizonyul, s így új kiadás válik szükségessé.

VÉRTESY MIKLÓS

A Magyar Állami Földtani Intézet kiadványainak bibliográfiája 1869—1969-ig. Szerk. GERGELYFFY Lászlóné. Bp. 1969. Magyar Állami Földtani Intézet. 46 l. (Publicationes Instituti Geologici Hungarici)

A centenáriumok, évfordulók jó alkalmat nyújtanak egyes intézményeknek arra, hogy működésük ideje alatt publikált kiadványaikról összeállításokat készítsenek. A Földtani Intézet 100 éves fennállása alkalmából adta ki kiadványainak bibliográfiáját, amely magában foglalja az intézet magyar és idegen nyelvű sorozatait megjelenésük sorrendjében, feltüntetve az összes címváltozásokat, szerkesztőket, nyomdákat, az indulás évét, a kötetek és füzetek számozását, megjelenésük évét, címét, végül terjedelmét. A *Geologica Hungarica* című periodikájuk esetében is számonként sorolják fel az azokban található tanulmányok szerzőit és a címet. Az évi jelentéseknél eltekintettek a tartalom feltárásától. Külön fejezetet szenteltek a sorozatokon kívül megjelent kiadványaiknak is. A bibliográfia tartalmaz egy jegyzéket a rövidítésekről és jelmagyarázatokról is. Mint nemzetközi érdeklődésre számottartó összeállítás a magyar előszó mellé angol és orosz nyelvűt is készítettek.

Megemlíthetjük még, hogy ez a jegyzék kiegészítése annak a *Betűrendes Mutató*nak, amely 1955-ben jelent meg a Magyar Állami Földtani Intézet Évkönyv sorozatának keretében, a munkák szerzők szerinti betűrendes felsorolását és a kiadványanyag tárgykörök szerinti csoportosítását tartalmazta.

BATÁRI GYULA

Könyvkiadás 1969. Összeáll. a KSH Szociális- és Kultúrstatisztikai Főosztálya. Bp. 1970. Központi Statisztikai Hivatal. 58 l. — **A könyvkiadás 1969. évi adatai.** Összeáll. BAK János. Bp. 1970. Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülése, 120 l.

Két 1970-ben megjelent statisztikai kiadvány adja közre a magyarországi könyvkiadás 1969. évi adatait. Nagy körültekintéssel, gonddal összeállított, a könyvtermelés nagyságát, differenciáltságát és arányait sokoldalúan bemutató munka mindkettő. Megegyeznek abban is, hogy rövid szöveges bevezetésben összegezik könyvkiadásunk eredményeit, majd számos táblázatban, számszerűen (abszolút számok és százalékarányok közlésével) szemléltetik a kiadványtermés egészének és a főbb kiadványtípusoknak (a szépirodalmi, ifjúsági és gyermekirodalmi, tudományos, ismeretterjesztő és szakmai művek, továbbá a tankönyveknek, jegyzeteknek és zeneműveknek) adatait. Az összes kiadott műveken és a főbb kiadványtípusokon belül még további részletező kategorizálást is végeznek. Számot adnak a műfaj és tárgykör szerinti megoszlásról, a példányszámról, a szerzők nemzetiségi hovatartozásáról; különválasztják az élő és elhunyt íróktól kiadott munkákat, közlik a legnagyobb példányszámmal szereplő szerzők vagy a 25 000-nél magasabb példányszámban kiadott irodalmi művek adatait, a könyvek és füzetek megoszlását, továbbá a külföldön Magyarország részére, illetve Magyarországon a külföld számára kiadott munká-

kat, a kiadványok megoszlását kiadók szerint stb., stb.

Címében mindkét munka csak az 1969-es esztendő könyvkiadási adatait ígéri és teljes részletességgel valóban ezeket is tartalmazza, számos területen mégis többet nyújt. Több alkalommal közölnek ugyanis 1944 előtti, de még inkább 1945 és 1969 vagy 1954 és 1969, 1959 és 1969, illetve 1965 és 1969 közti adatokat is, s ezzel lehetőséget adnak 25, 15, 10, illetve 5 éves időszakok kiadási eredményeinek az összehasonlítására, azaz a fejlődési tendenciák kielemzésére. Ebben a vonatkozásban a Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülésének Bak János összeállításában megjelent kiadványa nyújt többet, amely számos más szempontból is részletezőbb a Statisztikai Hivatal füzeténél.

Külön tanulmány lenne szükséges a két statisztikai munka tartalmi feldolgozására és részletes elemzésére, itt csak arra van mód, hogy néhány érdekesebb adat kiragadásával érzékeltessük 1969 évi könyvkiadásunk volumenét és egy-két jellemző sajátosságát. 1969-ben összesen 26 732 mű jelent meg Magyarországon, 86 950 000 példányban; a kiadványtermés egészéből 4513 a könyvek száma, példányszámuk pedig 48 013 830. Az évi kiadványtermésből a szépirodalmat 712 könyv (11 255 738 példányban), az ifjúsági és gyermekirodalmat 209 könyv (4 349 028 példányban), a tudományos irodalmat 649 könyv (1 145 100 példányban), a szakirodalmat 1347 könyv (2 922 747 példányban), az ismeretterjesztő irodalmat 598 könyv (10 914 429 példányban), a tankönyveket 933 könyv (16 943 177 példányban), az egyéb könyvféleségeket pedig 41 könyv (483 611 példányban) képviseli. A nem-élő magyar írók közül Jókai Mór 19 műve ért el legnagyobb példányszámot: 543 200-at, őt Rejtő Jenő követi: 3 művel 462 600 példányban. Az élő magyar írók közül Berkesi András áll az első helyen: 3 műve 263 200 példányban jelent meg; a második Dallos Sándor: 2 művével 220 900 példányban. A külföldi nem élő írók közül az id. Alexandre Dumas (4 művel, 231 700 példányban) és Thomas Mann (6 művel, 185 500 példányban), az élők közül pedig Agathe Christie (3 művel, 462 200 példányban és Erich Maria Remarque (3 művel 146 500 példányban) az elsők a kiadott művek példányszámát tekintve. A szépirodalmi műveknek kb. fele fordítás, a legtöbb fordított mű angol és francia nyelvből való: 335 fordított műből 34 amerikai (USA), 32 angol és 55 francia szerző munkája. Kultúrpolitikai és a tömegízlés fejlettsége szempontjából egyaránt elgondolkoztató tény, hogy az 1969-ben legnagyobb példányszámban kiadott 3 első mű ponyva- illetve krimi-jellegű bestseller: első helyen Rejtő *Egy bolond száz bajt csinál* című könyve (221 700 példány), majd Agathe Christietől a *Holttest a könyvtárszobában* (181 200 példány) és ugyancsak Rejtőtől *A néma revolverek városa* (155 700 példány). A legtöbb tudományos, ismeretterjesztő és szakmai munka a történelem, a művészet és a természettudomány területére esik. A magyar nyomdák 1969-ben 502 munkát nyomtak 3 258 300 példányban bérmunkában a külföld számára, ugyanakkor külföldön 144 könyv készült 991 500 példányban Magyarország részére. Az összes kiadványból 12 896-ot a hivatásos kiadók, 13 836-ot pedig különféle intézmények, társulatok, vállalatok stb. adtak közre, 60 376 369 ill. 26 573 583 példányban.

A különböző területekről példaként kiragadott adatok is mutatják, hogy e két statisztikai kiadvány milyen fontos segédlete és forrása a művelődés- és kiadáspolitikának, általában a kulturális életnek, de a művelődés- és kiadástörténetnek is. Adataik — jellegük azonossága miatt — természetesen megegyeznek, sőt túlnyomó többségükben fedik egymást, ismétlődnek. A hazai papírszükségletet és a nyomdai és sokszorosító kapacitás elégtelenségét figyelembe véve helyes lenne, ha a jövőben a két kibocsátó intézmény a feladatokat egymás közt megosztva, egyetlen kiadványban tenné közzé a magyar könyvkiadás adatait.

Fülöp Géza

Mikes Kelemen összes művei. III. Mulatságos napok és más fordítások. Sajtó alá rendezte Hopp Lajos. Bp. 1970. Akadémiai Kiadó, 1116 l.

A Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtudományi Intézetében, Hopp Lajos szerkesztésében készülő kritikai kiadás III. kötete Mikes 1745—1749 között készült — nagyrészt kiadatlan — fordításait tartalmazza. Ezúttal ismét — miként azt a kiadvány első két kötetével kapcsolatban tettük — e folyóiratban azokat a kutatási eredményeket emeljük ki, amelyek kiadás- és könyvtörténeti szempontból is figyelmet érdemelnek.

Az előző kötet jegyzeteiben már részletes tájékoztatást kaptunk a Mikes-fordítások hazakerülésének történetéről. A kritikai kiadás harmadik részében a szerkesztő kiegészíti a Mikes-fordítások sorsával kapcsolatos korábbi összefoglalást annak a kéziratnak a történetével, amely — a szerző

többi munkájával ellentétben — még MIKES életében került Erdélybe. *A Keresztnek királyi uttya* című fordításról van szó, amelyet a száműzetésben élő író egyik rokonának, HUSZÁR (BOÉR) Miklósnak küldött haza azzal a nyilvánvaló szándékkal, hogy azt jelentesse meg nyomtatásban; de erre nem került sor. SZIGETI József kolozsvári irodalomtörténész és HOPP Lajos vizsgálatai során azonban az is kiderült, hogy e munkát eddig csupán másolatból ismertük, noha ABAFI Lajos az ismert kéziratot eredetinek vélte. 1960-ban sikerült a kolozsvári kutatónak a dési hétosztályos iskola könyvtárában az eredeti kéziratra is ráakadni, s így a kritikai kiadás már az autográf kéziratot használhatta fel, és egyidejűleg felvázolhatta e MIKES-kézirat eddigi sorsának történetét.

Eszerint *A Keresztnek királyi uttya* című MIKES-fordítás eredeti kézirata 1760-ban először KEMÉNY László gubernátorhoz került, aki kancellistájával, Bolyai BOLYAI Gáspárral előbb lemásoltatta azt, s az eredetit csak ezután kézbesíttette a címzettnek, abafáji HUSZÁR (BOÉR) József tordai főispánnak, akinek azt írta e műről MIKES: „. . . Az én itéletem szerént méltó, hogy ki nyomtassák . . .” Kiadására nem került sor, de a család megőrizte a kéziratos kötetet, amely a leszármazottakon keresztül elkerült abafáji BORNEMISSZA Pál és irodalomkedvelő felesége, a műveit MIKES Anna könyvtárába. (E könyvtár gazdagságáról egy most előkerült katalógustöredék tanúskodik). A kézirat a múlt század végén Désre került, az akkori „Dési M. Kir. Állami Gymnasium” könyvtárába. S noha azóta a könyvtár állománya már négy alkalommal is gazdát cserélt, 1960-ban mégis sikerült SZIGETI Józsefnek — MÁRTON Gyula professzor felhívása nyomán — rátalálnia a kéziratra. A barna színű, egész bőrkötésben levő, negyedrét nagyságú munka 239 kéziratlevelet tartalmaz, köztük a MIKES által beragasztott 40 illusztrációt: nyomtatott forrása metszeteinek a tükörképét. A mű hosszú lappangásának az oka kétségkívül arra vezethető vissza, hogy MIKES neve nem szerepelt a kéziraton, és a könyvtár katalógusában is csak a cím volt feltüntetve. A fordítás mikrofilmmásolata a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárában található.

A MIKES kritikai kiadás III. kötete még a *Mulattságos napok*, a *Kereszténynyi Gondolatok*, *A Kristus Jésus Életének Historiája* és *A Valóságos Kereszténynyeknek Tüköre* c. fordítások szövegeit és az azokhoz kapcsolódó, ezúttal is alapos filológiai jegyzetapparátust tartalmazza.

KÓKAY GYÖRGY

Vajda László: Móra Ferenc írásai. Bibliográfia. Sajtó alá rend., bev. PÉTER László. Szeged 1970. 154 l. (A Somogyi Könyvtár kiadványai 13.)

VAJDA László MÓRA-bibliográfiája egy tudatosan átgondolt, részleteiben eredményesen végrehajtott kutatói program egyik jelentős — a szerző korai halála következtében sajnos utolsó — állomása. A másfél évtizedes impozáns feltáró munka záró aktusa, egy anyagában az eddigieket felülmúló monográfia megírása — amelynek terve és ígérete mind közelítőbben jelen volt VAJDA kutatásaiban — most már nem az ő tudósi œuvre-jét fogja gazdagítani.

Ám amit létrehozott, így torzó voltában is tiszteletreméltó. Nagyok az érdemei abban, hogy a nagysikerű ifjúsági művek, a „számon mosollyal, könnyel lelkemen” emlékezések hangulatában fogant elbeszélések MÓRÁja után — aki nem egy írásában a kötéltáncos lélegzetelállító ügyességével lendül át az érzelgősség vagy a giccs veszélyt rejtő ingoványai fölött — a progresszív törekvések állhatatos tollú publicistája is mindinkább átmegy köztudatunkba. Egy teljesebb, az eddiginél árnyaltabb-gazdagabb MÓRA-kép kimunkálásához nyújtanak VAJDA László művei segítséget.

A *Móra Ferenc írásai* folytatása, pontosabban kiegészítése az ugyancsak VAJDA által közreadott *Móra Ferenc vezércikkeinek* (Szeged 1961, 123 l. A Szegedi Egyetemi Könyvtár kiadványai 47.), s e kettő CSONGOR Győző munkájával *(Móra Ferenc munkássága.* Szeged 1954, A Szegedi Egyetemi Könyvtár kiadványai 18.), mely az önállóan megjelent műveket gyűjti össze, együttesen képez bibliográfiai egységet. A *Móra Ferenc írásai* két részből áll. Az *Időrend* az 1895 és 1934 között napvilágot látott írások kronológiája mellett, lelőhelyüket, műfajukat, illetőleg rovatukat is megjelöli. A *Mutató* betűrendben adja a műveket. Eligazítást nyújt arra vonatkozólag is, hogy az egyes munkák a két közelmúltban indult MÓRA-sorozat *(Móra Ferenc összegyűjtött művei*, Magvető Könyvkiadó; *Móra Ferenc művei*. Válogatás az ifjúság számára. Ifjúsági ill. Móra Ferenc Könyvkiadó) melyik kötetében találhatók.

VAJDA bibliográfiájának nagy érdeme, hogy gondosan mérlegelt szerkesztési szempontjaival mindenekelőtt a MÓRÁt szerető vagy ezután megkedvelő olvasó számára készült. (Nélkülözhetetlen természetesen a szakember számára is.) Épp ezért kár, hogy „publikációs nehézségek” — a kötetet gondozó PÉTER László szavait idézem — „vezércikkek”-re és „írások”-ra, azaz: egy

teljes bibliográfia helyett két csonkára szabdalták szét az egységes művet (s mindez most, hogy a „vezércikkek" után az „írások" is megjelentek, még kevésbé érthető).

MÓRA művének arányait VAJDA László feltáró munkája nyomán kezdjük megismerni. Névtelen, álnévvel jegyzett, kallódó írásai e bibliográfiák révén válnak ismertté. Osztozunk a bevezetőt író PÉTER László megállapításában: „Innen-onnan még kerülhet tehát elő néhány névvel is ellátott Móra-írás és a névtelenségből még több is. De mindez csak már töredéke lehet annak a hatalmas anyagnak, amelyet Vajda László áldozatos munkával bányászott elő a hírlapok mélyéből, és tett két bibliográfiájában közkinccsé."

MIKLÓSSY JÁNOS

Puruczki Béla: Hősi harcok híradói. A magyar ifjúmunkás-mozgalom sajtójának története 1944-ig. Bp. 1970, Ifjúsági Lapkiadó Váll., 158 l.

Külső megjelenési formájában szerény, igénytelennek látszó alig tízíves könyvecske, — belső tartalmában gazdag, sajtó- és munkásmozgalomtörténetünkben — eddig egyedülálló vállalkozás ez a KISZ KB által a magyar kommunista ifjúsági mozgalom születésének 50. évfordulója alkalmából meghirdetett pályázaton díjat nyert mű, amely egy fél évszázad ifjúmunkás mozgalma sajtójának történetével ismerteti meg a fiatalokat és a történelmi irodalom, a sajtótörténet iránt érdeklődők ma már egyre szélesedő táborát.

Nem találkoztunk még irodalmunkban olyan feldolgozással, mely ilyen összeforrottságban tárja fel a mozgalmat és a mozgalom organizátorának és agitátorának, a sajtónak a szerepét, történetét. Egy fél évszázad hosszú idő, ezen belül több mint *negyven ifjúsági sajtóterméket* dolgoz fel, elemez, értékel, — nemcsak a hazaiakat, hanem az országhatáron kívül magyar nyelven kiadott forradalmi ifjúsági periodikákat is. Gazdagítja a munka értékét és használhatóságát azzal is, hogy röviden megemlékezik az egyes fejezeteken belül a kommunista párt sajtójáról, nem szakítva el az ifjúsági mozgalmat, az ifjúsági sajtót az őt irányító és támogató párttól és pártsajtótól sem. Ezáltal a könyv címében foglaltakon túlmenően, számos adattal szolgál a munkásmozgalom sajtójának szélesebb területéről is.

A munkásmozgalom története periodizációjának megfelelően a munka négy fő fejezetre oszlik 1. Az ifjúmunkás-sajtó kezdetei (1899—1918). 2. Az ifjúmunkássajtó a polgári demokratikus forradalom idején. 3. A Magyar Tanácsköztársaság ifjúsági sajtója. 4. Az ellenforradalom időszakának ifjúmunkás sajtója (1920—1944).

Az első fejezet bemutatja a *Munkás Ifjúság*ot és rövid történetét, külön alfejezet tárgyalja az *Ifjúmunkás* alapítását, első korszakát 1910-ig; a sajtó és a szociáldemokrata párt kapcsolatát, majd az *Ifjúmunkás* 1911—1918-as tevékenységével foglalkozik részletesebben. A *Szabad Gondolat*, a Galilei-kör folyóiratának megemlítése alkalmat ad a szerzőnek arra, hogy röviden tájékoztassa olvasóit a kör tagjainak munkásságáról s a folyóiratban megjelent tanulmányokról.

A második fejezet az *Ifjúmunkás* történetét tartalmazza 1918 novemberétől 1919 áprilisáig; majd az *Ifjú Proletár* helyét a sajtótörténetben, első számának részletes ismertetését, s útját a proletárdiktatúra felé.

A harmadik fejezet a Tanácsköztársaság ifjúsági sajtóját hozza életközelbe. Mit tett az első munkáshatalom az ifjúságért, miként támogatta az ifjúság a magyarországi tanácshatalmat? Hogyan tükröződik a mozgalom az *Ifjú Proletár*ban, melyek a lap eredményei és fogyatékosságai. Külön alfejezet foglalkozik az *Ifjú Proletár* „segédcsapataival", a Közoktatásügyi Népbiztosság szerkesztésében megjelent *Világ*, ill. *Fáklya* c. napilapokkal, ezek tudvalevően számos iskolapolitikai, művelődési, ifjúsági kérdést tárgyaltak. A „segédcsapatokhoz" sorolja még a vidéken megjelent ifjúsági lapokat is, a belőlük kiválasztott szemelvények híven tükrözik a vidék ifjúságának forradalmi lendületét, hangulatát. A legjelentősebb és legterjedelmesebb alfejezet az *Ifjú Proletár* sajtótörténeti elemzése, ennek kapcsán alkalmat talál a szerző az ifjúsági mozgalom részletes leírására, beszámol az ifjúmunkáskongresszus előkészítéséről és lefolyásáról, sőt külföldi visszhangjáról is.

Az utolsó, a negyedik fejezet az ellenforradalmi időszak ifjúmunkás sajtójának rövid történeti összefoglalása. Helyzetképet ad a Tanácsköztársaság megdöntése utáni időszakról, az ellenforradalom hatalomrajutásáról; foglalkozik az illegális *Ifjú Proletár* első évével (1922), bemutatja a csehszlovákiai magyar munkássajtó jelentősebb lapjait is. Ebben a fejezetben olvasunk az *Ifjúmunkás* utolsó éveiről (1920—1925), majd a szociáldemokraták új ifjúsági lapjának, a *Munkásifjúság*nak a megindulásáról (1931). A KIMSZ és az *Ifjú Proletár* s a KIMSZ különböző lapjai a gazdasági válság éveiben alkotják a tovább-

bi alfejezeteket. Részletesen kitér a kommunista ifjúságot támogató sajtóra, itt kap helyet a pártsajtó, benne a külföldön megjelent kommunista lapok (bécsi, moszkvai, párizsi, amerikai stb.), az üzemi lapok és a legális és féllegális mozgalmi sajtó (*100%*, *Társadalmi Szemle*, a Szakszervezeti Ellenzék lapjai). A befejező alfejezet a magyar kommunista ifjúság antifasiszta, a független demokratikus Magyarországért vívott harcának ifjúsági lapjait mutatja be. Ezek a lapok mozgósították nemcsak az ifjúságot, hanem az ország minden becsületes fiát a német megszállók és nyilas cinkosaik elleni harcra. Mialatt a németek és nyilasok reménytelen helyzetükben elkeseredett csatákat vívtak, 1945. február 11-én megjelent Szegeden az első ifjúsági lap, a MADISZ lapja, a *Szabad Ifjúság*.

Sajtótörténeti szempontból különösen értékesek az egyes folyóiratokból ügyesen és hozzáértően kiválasztott, igen jellemző szemelvények, ezek alkalmasak kevéssé ismert ifjúmunkás újságírók irodalmi és mozgalmi munkásságának feltárására, hősi életük, példamutatásuk felidézésére.

Miközben vázlatos történeti áttekintést ad a magyar forradalmi ifjúsági mozgalom történetéről, széleskörű olvasótábor részére bemutat és értékel ritka, nem hozzáférhető, csekély példányszámban napvilágot látott sajtótermékeket. A szerző feladatát sikeresen oldotta meg, — valószínűleg a pályaműnél előre megszabott ívterjedelmet kellett figyelembe vennie. Elképzelhetőnek tartanánk a munka kibővítését, mert az olvasottak alapján könnyen feltételezhető, hogy a szerző kutatásai során az itt közölteknél jóval terjedelmesebb anyaggal rendelkezik. A kiadványban az ellenforradalmi korszak ifjúsági irodalma kissé szűkreszabott, — érdemes lenne ezt az időszakot önállóan, hasonló terjedelemben kidolgozni, mert az érdeklődés és igény a népszerű ifjúsági történelmi irodalom iránt napról napra növekszik.

KÁLMÁN LÁSZLÓNÉ

Statistical yearbook. Annuaire statistique. Paris, 1969. Unesco. 666 l.

Megjelent az Unesco új statisztikai évkönyve, a világ kulturális életének hatalmas adat-tárháza, közel 700 lapon. Az összehasonlítások miatt fontos bevezető demográfiai adatok után a nevelésügy, a tudomány, a könyvtárak és múzeumok, a könyvkiadás, az újságok és folyóiratok, a papírfogyasztás, a filmek és mozik, a rádió és televízió sokszáz táblázata, tízezernyi adata sorakozik rendben, logikusan, bár a mindenkori statisztikák ismert gyengéivel. (A szavak mögött nem minden ország érti ugyanazt a fogalmat, a számok néhol már kissé régiek, stb.) Ennek ellenére érdemes néhány érdekes adatot kiemelni a számok tengeréből.

1967-ben 15 millióval több volt a tanulók és diákok száma, mint az előző évben. Az idei évkönyv az első, amely a beiratkozási statisztikáknál figyelembe veszi az egyes államok különböző módszereit. Az egész világon a tanulók száma 450 millió, de a lányok száma ebből csak 200 millió, mert a fejlődő országokban a lányok még mindig hátrányban vannak. (Ázsiában pl. csak 62 millió a lány a 164 milliós teljes számból).

A tudomány és technológia fejezetében érdekesek a kutatásra és fejlesztésre fordított összegek, mert látható belőlük, hogy a fejlődő országok a nemzeti jövedelemnek még mindig csak kis részét tudják a tudományos kutatásra felhasználni, míg a fejlett ipari államokban a teljes költségvetésnek 1—3%-át fordítják erre.

A könyvtári statisztika nagyon tarka képet mutat. A főtáblázat közli az egyes országok nemzeti, egyetemi, iskolai, szak- és közművelődési könyvtárainak számát és az állomány adatait. Érdekesség itt, hogy néhány ország már polcfolyóméterben adta meg az állomány menyiségét. Túlnyomórészt fejlődő országok jártak így el, valószínűleg becsült adatokat adtak, de pl. Csehszlovákia, Finnország, Hollandia, Norvégia és Svédország is ezt a módszert választotta. A többi táblázat sorra veszi az egyes könyvtártípusokat és közli az állomány, a használók és a használt anyag adatait. Igen sok az eltérés az egyes országok módszerei között. Pl. Magyarország és több más ország az egyetemi könyvtárak közé sorolta egy-egy egyetem összes intézeti, tanszéki könyvtárát is, míg a többség csak a központi könyvtárakat vette számításba. Így azután helyesen tette a kézikönyv, hogy se a könyvtárak, se az olvasók vagy az állomány adatait sehol sem adta össze, az egész világ könyvtári adatai tehát nem tűnnek ki.

A könyvkiadás terén Európa vezet, amennyiben az egész világ termésének több mint 44 százalékát adja ki, pedig lakossága csak 13%-a a föld lakosságának. Afrikában él a föld népességének 10%-a, de a könyvkiadásból csak 1,6% esik erre a földrészre. Svédországban olvassák a legtöbb újságot: 1000 főre 518 példány jut. Magas még ez a szám a következő országokban: Japán (492), Anglia (463), NDK (445), NSZK (328), Norvégia, Hollandia, Új-Zéland és a Szovjetunió (300) stb. A legtöbb európai országban 1000 lakosra 200

körüli újságpéldány jut. A másik véglet: Pakisztánban ez a szám 6, Dahomeyban pedig 2000 lakosra is egynél kevesebb példány jut.

A kiadványok áradata egyébként tovább növekedett: 1968-ban 487 000 kiadvány jelent meg az egész világon, 70%-kal több, mint 13 évvel korábban.

Végül néhány adat a televízióról és a filmről: 1968-ban már 236 millió volt a tv-készülékek száma, majdnem nyolcszorosa az 1953. évi mennyiségnek. Egy átlagos angol állampolgár 1968-ban négyszer ment moziba (1967-ben még ötször), egy átlagos amerikai 7-szer, egy átlagos bolgár 14-szer, egy szovjet 20-szor. Ami a filmprodukciót illeti, a fejlett ipari országokban évről évre kevesebb, a fejlődőkben egyre több filmet készítenek. Rohamosan terjed a rádiókészülékek száma is: bár ezeknek majdnem a fele Észak-Amerikában van (674 millió), az ezer lakosra jutó készülékek száma egyre emelkedik. Egyetlen példa: Marokkóban ez a szám 1950-ben 15 volt, 1968-ban már 57.

A sok egyenetlenség és eltérő értelmezés ellenére a könyv hű képet ad a világ mai kulturális helyzetéről.

GOMBOCZ ISTVÁN

Kerekes Pálné—Gaál Jenőné—Bóta Gyuláné: A televízió hatása a gyermek-olvasókra. Szerk. BIKÁCSI Lászlóné. Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár, Bp. 1969. 66 l.

A két elmélyült tanulmányt egybefoglaló kötet napjaink egyik legaktuálisabb kérdésével foglalkozik: vizsgálat tárgyává teszi a televízió mint audiovizuális és a könyv mint írásos kommunikációs szisztémának, a kétféle közlési rendszertípusnak viszonyát, továbbá a televízió ismeretterjesztő műsorainak és a könyvtár ismeretterjesztő munkájának a gyermekek — a könyvtárba járó, a személyiségfejlődés egyik legkritikusabb szakaszában levő 10—14 évesek — olvasmányaira tett hatását.

A kiadvány láttára a szakemberek öröme mind a téma, mind a vizsgált korosztály aspektusából indokolt. Az utóbbi különösen azért figyelemreméltó, mert néhány év tapasztalatai alapján egyáltalán nem tekinthető túlzásnak az az állítás, hogy a művelődésszociológiai felmérések között elvétve találkozunk az érintett korosztályra vonatkozókkal. Erre a feladatra úgy látszik, csak az iskolák, a gyermeklapok szerkesztőségei és a gyermekkönyvtárak vállalkoznak, mint a megjelent kiadvány is bizonyítja. Pedig a gyerekeknek „a sokoldalú művelődési lehetőségekkel való élés szépségeire, személyiséget gazdagító hatására" fokozott súlyt kellene fektetni, mert — mint VITÁR Zoltán is kiemeli bevezetőjében — „más élményhatás éri a moziban ülő embercsoportot és más az intim, „négyszemközti könyvolvasási szituációban levő egyént". És ez a „más" jelleg az, ami feltétlenül ellentmond annak a napjainkban is eléggé uralkodó helytelen véleménynek, hogy a televízió vetélytársa a könyvnek, holott általában pontosan ennek ellenkezőjéről van szó: a különféle művelődési eszközök segítik, harmonikusan egészítik ki egymást, és csak együttesen fejthetnek ki megfelelő hatást.

A kötet első tanulmánya — A Tv hatása a 14 éven aluli olvasókra: *a)* KEREKES Pálné: *Megfigyelések a XIII. kerületi 10. sz. gyermekkönyvtárban, b)* GAÁL Jenőné: *A televízió hatása a gyermekekre. Az I. ker gyermekkönyvtárának vizsgálata* — során a könyvtárvezetők egy évig figyelték rendszeresen olvasóikat — V—VIII. osztályos lányokat és fiúkat, 80-80 gyereket. A két, egymástól távollevő kerületi gyermekkönyvtárban végzett kérdőíves felméréseket az összehasonlítás tette szükségessé. Természetesen a megfigyelések nemcsak a televízióműsorok és a könyvtári olvasmányok kölcsönhatására korlátozódtak, hanem érdeklődtek a gyerekek egyéb művelődési tevékenysége iránt is, sőt a televíziózás veszélyeire is felhívták a figyelmet. Így megtudhatjuk, hogy sajnálatos módon „az egyik könyvtár 40 vizsgált gyermeke közül 23 abban a szobában alszik, ahol a televízió is működik, 14-en ágyból nézik a televíziót, és 6-an közülük a televíziónézés közben fogyasztják el a vacsorájukat is." De az olvasó emellett igen sok figyelemre méltó, elgondolkoztató, pozitív adattal is találkozhat, pl.: „a televízióval rendelkező 80 gyermek közül 58 jött el a könyvtárba elkérni azt a könyvet, amiről a televízióban látott filmet vagy tévéjátékot." A 10. sz. gyermekkönyvtár vizsgálatvezető könyvtárosa írásában megállapítja, hogy „a rendszeresen tv-t néző gyermekek átlag napi 2—4 órát töltenek el tv-nézéssel, mégis több könyvet olvastak egy év alatt, mint a tv-t nem rendszeresen néző gyermekek, akiknél ezt a napi átlag 2—4 órát nem köti le a televízió. Tehát a tv-nézéssel töltött időt nem az olvasásra szánt időből veszik el a gyerekek, hanem a játék, séta szorul háttérbe." Az olvasás szempontjából ez megnyugtató, de egyébként elgondolkoztató! A 20. sz. gyermekkönyvtár vizsgálatai általában jobb szociális körülményeket mutatnak, mint a XIII. kerületben. A különféle kimutatások alapján a már

érintett kérdéseken túlmenően ugyancsak érdekes adatokra, megállapításokra tehet szert a szakember a közkedvelt tv-műsorok rangsorolását, továbbá a tv hatását és az olvasmányigény kérdését illetően.

A másik tanulmány — BÓTA Gyuláné: *A tv ismeretterjesztő műsorainak és a könyvtár ismeretterjesztő munkájának hatása a gyermekek olvasmányaira* — miközben beszámol érdekes vizsgálatának tapasztalatairól, felvázolja a további kutatások célját, lehetőségét is. A vizsgálatvezető könyvtáros kiállításokat rendszeresített a televízió műsoraihoz, és a gyerekek figyelmébe ajánlotta a következő hetek, sőt ezen túlmenően a könyvtárban meglevő témákhoz kapcsolódó könyveket is. Emellett a gyermekek tanulmányi eredményével egyetemben az ismeretterjesztő művek kölcsönzési gyakoriságát is figyelemmel kísérte. „50 vizsgált gyerek közül 40 kapott jobb osztályzatot az ajánlott ismeretterjesztő televízióműsorok megnézése miatt, ezek közül 27-en hozzáolvastak ajánlott könyvtári könyveket is." Ez az idézet is bizonyítja, hogy csak jó szervezés után képezhet egységes egészet a tanulás — a televíziónézés — a könyvolvasás.

A táblázatokban gazdag kötet mindkét tanulmánya témájában újszerű, felmérési beszámolói példamutatóak, adatai a negatívumok mellett nagyon sok pozitívumra is felhívják a figyelmet. A kiadvány a könyvtárosok, szociológusok, pedagógusok számára épp olyan hasznos információkat tartalmaz, mint a televíziós „piackutatás" számára. Csupán egy jellemző adat: az egyik könyvtárban 59, a másikban 69 témajavaslatot közöltek a gyerekek arra vonatkozóan, hogy milyen regények, regényhősök megjelenését szeretnék a televízióban.

Kár, hogy a vizsgálat nem terjedt ki a gyerekek által forgatott sajtótermékekre, a televízió — sajtó — könyv kapcsolatának elemzésére is. Emellett még egy kritikai megjegyzésnek feltétlenül helyet kell adni, de nem a kötetre vonatkozóan, csupán a kötettel kapcsolatban. E tanulmányokhoz hasonlókra a továbbiakban is nagy szükség van. Ezek után azonban nem vonhatunk le általános érvényű következtetéseket. Az ország gyermekeire, általában a gyermekekre vonatkozóan a kérdéses témában csak akkor alkothatunk teljes képet, ha a kerületi könyvtárakban végzett felméréseket kiegészítjük egy-egy nagyobb horderejű, lehetőleg központilag irányított országos felméréssel. Mielőbb szükség lenne ezek elméleti kidolgozására, majd gyakorlati megvalósítására.

B. MÉRŐ ÉVA

Szakirodalmi ellátottság és tájékoztatás a lélektan területén. (Sárdy Péter: A lélektan szakirodalmi ellátottságának vizsgálata. Bánlaky Éva: A lélektani szakirodalmi tájékoztatás helyzete és feladatai Magyarországon.) Közread. az Országos Széchényi Könyvtár Könyvtártudományi és Módszertani Központ. Bp. 1970. 82 l.

Szakirodalmi ellátottságunk és tájékoztatásügyünk helyzetét vizsgálja ez az egymást kiegészítő két kitűnő tanulmány. A lélektant választották reprezentáló szaktudománynak, megállapításaik azonban (vagy éppen ezért), ceteris paribus, nagyrészt érvényesek más tudományok területére is. Vonatkozik ez a tapasztalt hiányosságokra és a javasolt intézkedésekre, illetve az elképzelt ideális állapotokra egyaránt.

A szakirodalmi ellátottságunkat vizsgáló SÁRDY Péter az angol, német, francia, orosz és lengyel nyelven 1965—66-ban megjelent könyvek és az 1966-ban megjelent folyóiratok meglétét ellenőrizte a magyar könyvtárakban. Kialakított egy — külön erre a célra szolgáló — szakrendszert, hogy tartalma szerint is differenciálni tudja az anyagot, amely hat nemzeti bibliográfia teljes 1966-os gyűjtését és két nagy folyóiratjegyzék adatait öleli fel. Megállapította, hogy a szóban levő források szerint, a kérdéses időben megjelent 1257 lélektani könyvből 464 érkezett a magyar könyvtárakba, míg a 439 folyóiratból 168 volt ott megtalálható. A beérkezett 464 mű összesen 949 példányban, a 168 folyóirat pedig 523 példányban szerepelt hazai gyűjteményeinkben. Figyelemreméltó adatokat kapunk a tanulmányból a lélektani szakirodalom „országon belüli szórtságára" („hány könyvtárat kell végigjárni egy probléma irodalmának összekeresgéléséhez" !) vonatkozóan is. Kitűnik, hogy a beérkezett könyvek 87,1%-a megtalálható Budapesten, a többi mű csak vidékre érkezett be. A folyóiratoknál ez az arány 95,8%.

A kép, melyet SÁRDY Péter fest pszichológia-irodalmi ellátottságunkról, nem valami kedvező. Javítani kellene a helyzeten. Ez elsősorban persze devizakérdés. De nem *csak*. Ésszerű szervezés is sokat tudna segíteni ! Ennek egyik módjára SÁRDY is rámutat. Ez idő szerint a lélektani irodalom szerzeményezésében három könyvtárunk tart fenn egymással kooperációs kapcsolatokat (ELTE Központi Könyvtár, MTA Pszichológiai Intézet Könyvtára, Orsz. Pedagógiai Könyvtár). Bővítsük a kooperációs kört, és kedvezőbb lesz a lélektani irodalom „országon belüli szórtsága" (ezt SÁRDY Péter számadatokkal is bizonyít-

ja!), de talán még a szerzeményezett külföldi művek arányszáma is.

Amit BÁNLAKY Éva mond lélektani szakirodalmi tájékoztatásunkról, az talán még lehangolóbb. Mindjárt tanulmánya elején megállapítja, hogy megfelelő „pszichológiai dokumentációs, szakirodalmi tájékoztatásügy Magyarországon nincs, és ha nem születik meg rövidesen, akkor annak a magyarországi pszichológia biztató fejlődése okvetlenül súlyos kárát vallja!" Tanulmánya céljául azt tűzi ki, hogy áttekintse azokat a dokumentációs szolgáltatásokat, amelyek a magyarországi lélektan jelenlegi és várható jövőbeli fejlődési színvonalán elengedhetetlenül szükségesek.

Vizsgálódását a magyar dokumentumok kurrens feltárásával kezdi és megállapítja, hogy kurrens nemzeti pszichológiai szakbibliográfiánk nincs. Általános kurrens nemzeti bibliográfiai kiadványaink (Magyar Nemzeti Bibliográfia, Magyar Folyóiratok Repertóriuma) bár feldolgozzák a lélektani szakirodalmat is, nem tudják pótolni a nemzeti szakbibliográfiát. Egy rendkívül érdekes és hasznos felmérést végez itt BÁNLAKY a *Magyar Folyóiratok Repertóriuma* alapján. E felmérés segítségével arra akar válaszolni: 1. egy vagy több magyar folyóiratból áttekintést nyerhetünk-e a magyar lélektani cikkirodalomról, 2. a tájékoztató könyvtáros megbízható segédeszközként használhatja-e a *Repertóriumot*. Az első kérdésre a felmérés számadatai azt a választ adták, hogy a pszichológiai cikkanyag rendkívül szétszórtan jelentkezik a legkülönbözőbb folyóiratokban (a *Repertórium* 1969-ben feldolgozott 167 lélektani témájú cikk 60 periodikumban!). Ezen — jól látja ezt BÁNLAKY — új pszichológiai „periodikumok" megindításával lehetne és kellene segíteni. A második kérdés válasza a *Repertórium* „általános utaló" rendszerének és tárgyszórendszerének fogyatékosságaira vet fényt. Ezeket a hiányosságokat — mondja BÁNLAKY — részben máris felszámolta a *Repertórium* szerkesztősége a betűrendes tárgymutató pszichológiai vonatkozású tárgyszavainak 1970-ben keresztülvitt jelentős bővítésével, amit — hozzátehetjük — 1971-ben még tovább vitt. Remélhető további lépésként az általános utalók egyedi utalást kizáró szerepének mellőzése, ami a *Magyar Nemzeti Bibliográfiá*ban már meg is történt. Mindezek ellenére — igazat kell adnunk BÁNLAKYnak — a *Repertórium*, más rendeltetésénél fogva, nem láthatja el maradék nélkül a kurrens lélektani szakbibliográfia funkcióit. Ilyenre tehát szükség van, és a szerző nem fukarkodik ama jelenségek felsorolásával, amelyekkel e szakbibliográfiának rendelkeznie kellene s azon további szolgáltatások megjelölésével, melyek e szakbibliográfia alapján még teljesíthetők lennének.

Kimerítően tárgyalja ezután a magyar dokumentumok retrospektív feltárásának problémáit, a külföldi szakirodalomról való tájékoztatást, a különleges gyűjteményeket (teszt-tár, adattár) és az egyéb szolgáltatásokat (pszichológusok névjegyzéke, lélektani intézmények jegyzéke, pszichológiai lexikon és szakszótár stb., stb.).

Praktikus ötletekben és fantáziában gazdag BÁNLAKY tanulmánya, de nem nélkülözi a pontos, aprólékos munkát sem. Minden elismerést megérdemel SÁRDY Péterrel és a közreadó Könyvtártudományi és Módszertani Központtal együtt.

TAKÁCS MENYHÉRT

Ulbrich Karl: Allgemeine Bibliographie des Burgenlandes: VIII. Teil: Karten und Pläne. Burgenländisches Landesarchiv und Burgenländische Landesbibliothek, XLIV. 994 S.

A kismartoni tartományi levéltár és könyvtár kiadásában, a „Burgenland általános bibliográfiája" 8. részeként, egy közel 1040 oldalra terjedő annotált térképkatalógus jelent meg. Bátran mondhatjuk: *a legnagyobb szabásúnak igérkező munka a maga nemében* nemcsak burgenlandi vagy osztrák, hanem minden bizonnyal *európai vonatkozásban is*. Szerzője dr. Karl ULBRICH, a Bundesamt für Eich- und Vermessungswesen általános geodéziai osztályának vezetője, a kismartoni tartományi levéltár állandó külső munkatársa.

A pompás kiállítású mű, amely már elhagyta a sajtót, Burgenland bibliográfiája VIII. részének csak az első fele. A jelenleg nyomdában levő második rész tartalmazza az alaprajzok bibliográfiáját, a szakirodalmi tájékoztatót és a különféle mutatókat.

A szerző e művével legalább akkora szolgálatot tett a magyar földrajzi- és kartográfiatörténeti kutatásnak, mint saját hazájának. Tartalma bennünket legalább olyan mértékben érint, mint a burgenlandiakat.

A 44 oldalas bevezetésben felsorolja, milyen levéltárak, könyvtárak, múzeumok és magángyűjtemények anyagát dolgozta fel bel- és külföldön. Bennünket elsősorban a burgenlandi gyűjtemények érdekelnek.

A kiadást vállaló és gondozó tartományi levéltáron, könyvtáron és múzeumon kívül a felsorolásban csak Kismartonból további négy gyűjtemény szerepel. Ezek: a Haydn- és a Wolf-múzeum, a kismartoni városi levéltár, valamint az Esterházy hercegi levéltár. Az utóbbi 220 évvel ez-

előtt alapított gyűjtemény térképekben, de különösen iratanyagában rendkívül gazdag. Anyaga magyar vonatkozásban is majdnem ismeretlennek, de mindenesetre kiaknázatlannak mondható. Műszaki és kartográfiai szempontból magyar tudományos kutató még egyáltalában nem nézhette át.

A németújvári Batthyány-levéltár anyagában Iványi Béla a körmendi Batthyány-Strattmann László herceg ajánlásával némileg tájékozódott, de az anyag publikálása a herceg és Iványi halálával elmaradt.

A magyar származású és vonatkozású anyagról Ulbrich sajnos nem sok jót közöl. *A kismartoni Esterházy-levéltárban* szerinte *ezernél több kéziratos térképet őriznek*. Ez a gyűjtemény annyira rendezetlen, hogy a térképek feldolgozása nem volt lehetséges. Ugyanez a helyzet a németújvári Draskovich-levéltárral, melynek ugyan igen gazdag uradalmi, illetve gazdaságtörténeti írott és térképi anyaga van, de rendezetlensége miatt teljesen hozzáférhetetlen állapotban. A szerző javaslatot tesz e kincsesbányák mérhetetlen anyagának rendezésére és feldolgozásának módjára, amiben a kismartoni illetékes szerveknek kellene a legtöbb segítséget nyújtaniuk, de a munkában a sokoldalúan képzett magyar kutatóknak is részt kellene venniük. Ez közös történelmi hagyatékunk felderítésének és feldolgozásának egyetlen helyes módja s egyben az egyetemes tudomány érdeke!

A felkeresett magyarországi gyűjtemények sorában a szerző hármat említ: a Magyar Országos Levéltárat, az Országos Széchényi Könyvtárat és az utóbbinak a térképtárát. Sajnálatos, hogy néhány további fontos magyar közgyűjtemény térképi és tervdokumentációjának feldolgozására nem kerülhetett sor. Ezek: a Magyar Állami Földtani Intézet könyvtára és térképtára; a budapesti Hadtörténeti Múzeum és Levéltár, a Sopron Megyei Levéltár és a Magyar Tudományos Akadémia térképtára; de még ide sorolhatnám — különösen a Fertő-tó vonatkozásában — a győri Északdunántúli Vízügyi Igazgatóság gazdag térképgyűjteményét is.

A bibliográfia hihetetlenül gazdag anyagot: 4912 térkép, 4574 terv és 554 szakirodalmi adat leírását tartalmazza. Ez összesen 10 040 tétel. Beosztása a következő: I. Atlaszokban, könyvekben és mappákban megjelent térképek történeti időrendi bontásban. Ezt az időrendet a mű a továbbiakban is megtartja, ezért ehelyütt közlöm: 1. kezdettől 1709-ig; 2. 1710—1781-ig; 3. 1782—1843-ig; 4. 1844—1879-ig; 5. 1880—1918-ig; 6. 1919—1967-ig. — II. Németország és Közép-Európa. III. Az egykori monarchia. IV. Ausztria. V. A Burgenlanddal határos alsóausztriai vidékek-; VI. A Burgenlanddal határos stájerországi vidékek. VII. Magyarország és a dunai térség. VIII. Burgenland és Nyugat-Magyarország térképei.

Még mielőtt tulajdonképpeni tárgyára térne, szükségesnek látta a szerző, hogy a térképeken található különböző nyelvű felírásokat és rövidítéseket betűrendes szószedetbe gyűjtse össze. Majd bőséges összefoglalást nyújt a fontosabb régi mértékekről: 1. földrajzi mértékegységek; 2. történeti hosszmértékek (osztrák, német, magyar, francia és a közös osztrák—magyar mértékek); 3. a Ferenc császár-korabeli kataszteri mértékek; 4. az új osztrák kataszteri felmérés mértékegységei és vetületei; 5. a méterrendszer; 6. az osztrák magasságmérések nullapontja.

Végül kimerítő tájékoztatást nyújt a szerző a feldolgozott térképekre, azok szerzőire, történetére, kiadásuk körülményeire, készítésük módjára stb. vonatkozó irodalomról, amelyet azonban részletesen csak a most nyomdában levő kötetben ad közre.

Ami a részleteket illeti, az *I. csoport* 112 alapszámmal, 134 oldalon (10 oldal átlagából számítva) kb. 935 térképet ismertet. Minden csoportot kb. féloldalas tájékoztató leírás vezet be, majd keletkezésük, illetve kiadásuk szigorú időrendjében következnek a térképek.

Minket a fejezetből gyakorlatilag legjobban az 1919—1967 között keletkezett térképek csoportja érdekel. 78 oldalon közel 500 térképről van szó. Olyan, a burgenlandi tartomány megalakulása után készült térképek tömegéről, amelyekről ez ideig — sem osztrák, sem magyar részről — senkinek még csak megközelítő áttekintése sem volt. A szóbanforgó térképeknek jó fele ugyanis magyar szerzőktől való magyar sajtótermék. Sok közöttük a tematikus- elsősorban a földtani térkép. Ez a felsorolás annyira alapos és bőséges, hogy — magyar részről — aránylag kevés munkával ki lehetne és ki is kellene egészíteni.

A II. csoport 85 oldalon, 253 alapszámmal, kb. 600 térképet sorol fel. A rövid bevezetőben külön kiemeli a szerző, hogy magyar vonatkozásban Szombathely, Kőszeg, Sopron és Pozsony körzeteiről készült térképekre különös gondot fordított. *A III. csoport* az egykori monarchia térképeiről ad számot: 98 oldalon, 180 fő tételszámon, kb. 700 térkép leírását tartalmazza. *A IV. csoport* 124 lapon és 206 fő tételszám alatt kb. 600 térkép leírását adja. Az ebben a csoportban felsorolt térképek elsősorban vagy esetleg kizárólag osztrák területekre vonatkozó kartográfiai alkotások.

Az V. és VI. csoport 100, illetve 36 oldalon 302, illetve 111 fő tételszám alatt összesen kb. 550 térképet foglal magába. Ebben a két csoportban a Burgenlanddal határos alsó-ausztriai, illetve stájerországi területek térképeit gyűjtötte össze a fáradhatatlan szerző. Az anyag — a szűkre szabott eszmei csoportkerethez képest — feltűnően színes, sokrétű és gazdag. Nálunk különösen a geográfusok és a hidrográfusok érdeklődését fogja felkelteni.

A 75 oldal terjedelmű *VII. csoport* kizárólag a mai és a történeti Magyarország térképeinek leírását tartalmazza. 494 fő tételszámon kb. 2000 térképművet ismertet. Mivel a szerzőt semmiféle politikai meggondolás sem köti, olyan térképek ismertetésére is sor kerül ebben a fejezetben, amelyekről a fiatalabb kutatónemzedék még csak nem is hallott. Fiatal történészeink szívesen foglalkoznak a két világháború közötti idők politikai történetének elemzésével; ezért ULBRICH térképkatalógusának ez a része munkájukhoz komoly segítséget adhat.

A 250 oldalt és 780 fő tételcímet számláló *VIII. csoport* Burgenlanddal és Nyugat-Magyarországgal foglalkozik. A kb. 3500—3800 térképet magába foglaló rész az utolsó oldalt leszámítva, tulajdonképpen tisztára magyar kartográfiai anyagot tartalmaz. Nagy érdeme a szerzőnek, hogy ebben a fejezetben ismertette az Országos Levéltárban őrzött ESTERHÁZY családi levéltár térképeinek burgenlandi vonatkozású anyagát. Ez a csoport — figyelembe véve az általam fentebb mondottakat — még lényegesen bővíthető lett volna. Az is igaz azonban, hogy az e fejezetben bőven feltűnő, burgenlandi levéltárakból idézett BATTHYÁNY-térképanyag lényegesen szélesbíti a XVII—XVIII. századi nyugat-magyarországi viszonyokra vonatkozó ismereteinket.

Összegezve az előadottakat: a magyar kartográfiai és műszak-történeti irodalomnak igen nagy nyeresége ULBRICH burgenlandi térképészeti bibliográfiája. A feldolgozás módja korszerű és számos vonatkozásra kitérő. Az annotációk a lényegre törők és mértéktartó terjedelműek.

Elgondolkoztató, mi késztette a szerzőt arra a nagyon fáradságos útra, amely végül is Közép-Európa (részben még a Balkánt is ide értve) régi és újabb térképeinek összegyűjtését eredményezte, noha Burgenland némelyiken még csak ki sem rajzolható. Nagy értékű munkát végzett el. Hazánk XVII—XIX. századi térképeit illetően ma kétségtelenül ULBRICH anyaga a leggazdagabb gyűjtemény.

Úgy érezzük, e kitűnő mű birtokában annyira gazdag és sokrétű előmunkálattal rendelkezünk, hogy valóban eljött az ideje annak, hogy összeállítsuk hazánk (és a szomszéd államok) törökkori, illetve XIV—XVIII. századi térképeinek lehetőleg minél teljesebb katalógusát. Egy katalógus vagy egy bibliográfia sohasem tekinthető befejezett egésznek. Mindig kerülnek elő újabb darabok. Ez a körülmény azonban ne legyen hátráltatója a munka megkezdésének.

BENDEFY LÁSZLÓ

Gyimes Ferenc—Vavrinecz Veronika: Ludwig van Beethoven a magyar könyvtárakban és gyűjteményekben. Bibliográfia. 2. Beethoven művei hanglemezen. (Diszkográfia.) Bp. 1971, Áll. Gorkij Könyvtár. 186, [1] l.

Mint arról 1971/1. számunkban hírt adtunk, az Állami Gorkij Könyvtár a tavalyi BEETHOVEN-bicentenárium alkalmából bibliográfia-sorozat kiadásába kezdett, melynek első kötete a BEETHOVEN-irodalmat (könyveket) tartalmazta. Örömmel jelenthetjük, hogy napvilágot látott a 2. kötet is, amely a magyar közgyűjtemények BEETHOVEN-hanglemezeinek jegyzéke.

Míg az első kötet a könyvek szerzőinek betűrendjében csoportosította anyagát, a második — az anyag természetének megfelelően — a hangfelvételre került művekből indul ki. Szakrendi csoportokban, azon belül pedig opus-számok szerint sorolja fel a kompozíciókat. Először megadja a művek címét, egységesítve a KINSKY—HALM féle tematikus jegyzék alapján. Ezután felsorolja az illető mű különféle felvételeit: az előadók nevével, a gyártó cég, gyártási szám és a lemez technikai adatainak feltüntetésével. Ezt egészítik ki a felvételt birtokló közgyűjtemények kódjelei, melyeknek feloldása — az 1. kötethez hasonlóan — külön mutatóban található meg. Az egyes felvételek 1-től 738-ig folyamatosan kaptak sorszámot. Erre a kiterjedt mutatórendszer miatt volt szükség.

A diszkográfia ilyen elvű megszerkesztése igen ésszerű és világos. A mutatók figyelembevételével bármilyen szempont szerint könnyen és gyorsan megtalálhatjuk a kívánt anyagot. Egyedül a kezdetleges nyomdatechnika nehezíti a tájékozódást: az egyes művek címadatait mindössze a kissé szélesebb margó, valamint a sorok elején és végén két függőleges kis margóvonal különbözteti meg a hozzájuk tartozó felvételek felsorolásától. Kétféle betűtípussal vagy szerencsésebb elhelyezéssel, esetleg a címadatok teljes bekeretezésével a gyakorlatban is biztosítani lehetett volna az azonnali tökéletes áttekinthetőséget.

Az első mutató a művek irodalmi címeit foglalja össze. Egyaránt szerepelnek benne BEETHOVENtől származó elnevezések (pl. *Sonata quasi una fantasia)* és későbbi korokban közismertté vált, elfogadott „ragadványnevek" (ugyanennél a műnél: *Mondschein-szonáta).* — A szellemi közreműködők mutatójában elsősorban szövegírók szerepelnek, ill. olyan zeneszerzők, akiknek valamely műve kiinduló alapot adott BEETHOVEN egy-egy kompozíciójához.

Igen hasznos, főleg a szakkutató számára, az opus-szám szerinti mutató, melyből az is azonnal megállapítható, hogy nem csekély számú BEETHOVEN-mű teljesen hiányzik a magyar hanglemeztárak anyagából. (Mint a szerzők előszavukban említik, a Magyar Rádió hanglemezgyűjteményének anyagát, sajnos, nem volt módjukban szerepeltetni diszkográfiájukban.) Az NDK-ban éppen most megjelent BEETHOVEN-lemezösszkiadás (Eterna), mely az anyaggyűjtés lezárásakor, 1970. V. 30-án még nem volt kész, bizonyára megszünteti majd a fehér foltokat.

Az előadói névmutatóban az eltérő szedéstípussal jól megkülönböztetik az egyéni előadókat, ill. előadó-testületeket. Számos utalással törekszenek az egységes, lehetőleg eredeti névformákra. Sajnos, itt néhány következetlenség is előfordul: ki keresi pl. a Hessischer Rundfunkorchester-t 'Sinfonia della „Hessischer Rundfunk" néven; vagy mi indokolja, hogy míg a Janácek Quartet utalót kapott a Janáckovo Kvarteto-hoz, addig a „Chor des Lehrergesangvereins von Stuttgart" kizárólag mint „Coro della Lehrergesangverein di Stoccarda" szerepel? Célszerű lenne továbbá, ha az egyes városok zenekari- és kórusegyüttesei minden esetben szerepelnének az illető város nevénél is. (A diszkográfiában a Leipziger Rundfunkschor kapott utalót, de pl. a bayreuthi fesztiválzenekar csak mint „Orchestre (Orchestra) du Festival de Bayreuth" szerepel!)

A mutatók sorát gyártási számjegyzék egészíti ki, mely az egyes cégek betűrendjében, ezen belül számsorrendben csoportosítja a vizsgált anyagot. Haszna többek közt abban van, hogy itt kerülnek össze az egy-egy nagyobb lemezre vett kisebb, önálló művek, melyek a diszkográfiában külön-külön szerepelnek.

Az említett apróbb hiányosságok eltörpülnek a kiadvány érdemei mellett. Ilyen átfogó diszkográfia tényleges állományról — ha egy szűkebb területen is — tudomásom szerint először jelent meg hazánkban. A kötet összeállítóit G. TURCSÁNYI Julianna és VIDA Eszter, a Gorkij Könyvtár munkatársai, valamint az adatokat szolgáltató 14 további gyűjtemény dolgozói segítették. A háromnyelvű előszóban a szerzők reményüket fejezik ki, „hogy az együttműködés során tapasztalt áldozatos segítőkészség rövidesen az egész magyar zenei könyvtárügy állandó jellemvonása lesz". E jubiláris bibliográfiasorozat, melynek harmadik kötete, a BEETHOVEN-zeneművek jegyzéke is hamarosan elkészül, fontos mérföldköve a jó kapcsolat kialakulásának.

P. ECKHARDT MÁRIA

Standardization for Documentation, edited by: Bernard Houghton. London 1969. Clive Bingley Ltd. 93 l.

Miért szükségesek szabványok a dokumentációs feladatok ellátásához és miért e lázas tevékenység ezen a területen, — kérdi a szerkesztő a könyv bevezető soraiban. — Válaszában kifejti, hogy a szabványok alkalmazása megelőzheti a problémák kiterjesztését, továbbá, mert a dokumentáció gyakorlatában a szabványok léte a kooperáció nélkülözhetetlen feltétele.

A kiadvány — terjedelmes bevezetőn kívül — 6 önálló tanulmányban ismerteti a könyvtári és dokumentációs szabványosítás hazai és nemzetközi eredményeit és e témával összefüggő gyakorlati kérdéseket.

A bevezető tanulmány szerzője és egyben a kiadvány szerkesztője Bernard HOUGHTON, aki a bevezető szokásos szövegén és terjedelmén túlmenően, egyben betekintést nyújt a szabványosítás alapfogalmaiba, példákkal szemlélteti az angol könyvtári és dokumentációs szabványok és a nemzetközi szabványelőírások kapcsolatát és az érintett nemzetközi szervezetek ez irányú tevékenységét. Megtudjuk, hogy pl. az Egyesült Királyságban az Office for Scientific and Technical Information 20 000 angol fontot áldozott a dokumentáció szabványosítási programjának fejlesztésére. Az USA-ban is nagy jelentőséget tulajdonítanak e kérdésnek, ahol a Committee on Scientific and Technical Information szabványosítási albizottságot alakított, hogy tanulmányozza a szabványok fejlesztésében való közreműködésének formáit. A szerző úgy látja, mindinkább felismerik, hogy a kiadványok egyre növekvő számának feldolgozása csak úgy lehetséges, ha a szerzők és szerkesztők is hozzájárulnak ahhoz, hogy a publikálásra kerülő közlemények megfeleljenek azoknak a formai előírásoknak, amelyeket a könyvtári és dokumentációs igények megkövetelnek. Ez vonatkozik a cím megválasztására, a tartalmi kivonatok készítésére stb.

A könyvtárak és dokumentációs intézmények nemzetközi szervezetei, a FID, ICSU, IFLA, UNESCO is nagy figyelmet fordítanak a szabványosításra, ill. az olyan szabványok, irányelvek, útmutatók kidolgozására, amelyek célja: az egységesítés. Ilyenek már eddig is szép számban készültek. Az előbb említett szervezetek által került kiadásra: *Code of good practice for scientific publication* (1962), *Guide for the preparation and publication of synopses*, *Guide to the preparation of papers* (1968), *The international standardisation of library statistics* (report 1968) stb. Más, nem könyvtári és dokumentációs intézmények is foglalkoznak saját munkaterületüket érintő egységes utasítások kiadásával. A szerző említést tesz többek között a FAO által létesített Dokumentációs Központról, nyugati nagyvállalatok dokumentációs együttműködéséről, amelyeknél előfeltétel szabványok, egységes előírások kidolgozása.

Megállapítja, hogy a dokumentációs és információs feladatok gépesítése elkerülhetetlenül fokozni fogja a kooperációt a bibliográfiai adatok cseréjében, amely a fejlett szabványosítást nem nélkülözheti.

Külön foglalkozik a Nemzetközi Szabványügyi Szervezet (ISO) könyvtári és dokumentációs szabványosítási munkájával, amely az ISO 46. Műszaki Bizottságának feladatát képezi. Az ISO 46. Műszaki Bizottságában jelenleg 40 ország vesz részt, és működésének eredményeképpen a könyvtárügy és dokumentáció nemzetközi szabványosítása biztatóan fejlődik.

A nemzetközi szabványosítás hatását és összefüggéseit a nemzeti szabványosítással, az Egyesült Királyság gyakorlatában vizsgálja. A British Standards Institution (BSI), a könyvtári és dokumentációs szabványok megalkotásánál arra törekszik, hogy azok a nemzetközi előírásokkal — bizonyos esetekben más országok (pl. USA) szabványaival is — szoros összhangban legyenek.

C. W. Paul-Jones: *The work of the British Standards Institution in the field of documentation standards* c. tanulmányában áttekintést nyújt a BSI tevékenységéről és a kidolgozott könyvtári és dokumentációs szabványokról. E szabványok felölelik a mikrofényképezés, bibliográfia, adatfeldolgozás, transliteráció és az egyetemes tizedes osztályozás területét. Emellett a BSI más sokoldalú feladatot is ellát. — Ezek közül mint dokumentációs feladatot említi egy olyan thesaurus összeállítását, amely az angol és nemzetközi szabványok céljaira is felhasználható lesz. Az ETO angol nyelvű teljes kiadásával kapcsolatban arra a megállapításra jut, hogy előnyösebb a már meglevő angol nyelvű ETO-táblázatok átdolgozása, mint az elavulóban levő teljes német kiadás fordítása.

A BSI könyvtári és dokumentációs szakbizottsága több albizottságban végzi munkáját. Ilyen albizottságot szerveztek: a bibliográfiai módszerekre; az indexre és betűrendbe sorolásra; az ETO-ra; a rövidítésekre és a kódokra; a nem latin betűkkel írt nyelvek átírására; a különféle kiadványok megjelentetésével kapcsolatos alaki, formai, technikai kérdésekre; a szabványos könyvszámozásra; a gépesített tárolási és visszakeresési rendszerekre; mikrofilmekre; terminológiára; dokumentumok tárolására stb. C. W. Paul-Jones szinte teljes áttekintést nyújt az ISO szervezetéről — mint e szervezetnek volt dolgozója — a könyvtári és dokumentációs nemzetközi szabványajánlásokról és ezeknek az angol szabványokkal való egyezőségéről, ill. az esetleges eltérések okairól. Említést tesz arról, hogy angol nyelvre lefordították a szovjet szabványok jegyzékét és orosz nyelvre az angol szabványok jegyzékét tartalmazó évkönyvet.

K. I. Porter *Standards for the presentation of information, with particular reference to serial publications* c. tanulmányában lényegében 2 angol könyvtári és dokumentációs szabvány, a BS 2509 (1959) Periodicals of reference value: form and presentation és a BS 4148 (1967) Recommendations for the abbreviation of titles of periodicals átdolgozásánál felmerült katalogizálási problémákat és egyéb összefüggéseket is ismerteti.

P. Wright: *Physical Standards in book production and documentation* c. tanulmányában arra hívja fel a figyelmet, hogy a könyvtári szabványosítás területén fehér foltok is vannak, mint pl. a könyvek előállítása és kiadása, pedig ez a terület a könyvtárosok számára rendkívül fontos. A könyvek, folyóiratok alakja, címlapja és ezzel összefüggő sok más kérdés nem érdektelen a könyvtári munka feldolgozásának egész mechanizmusában.

K. G. B. Bakewell: *Standardization in the organization of library material* c. tanulmányában felhívja a figyelmet a komputerizált információs rendszerekre és ezek szabványosítási vonatkozásaira. Kiemeli a MARC-Project eddigi eredményeit, az SBN (Standard Book Numbers) igen jó tapasztalatait (ez utóbbi bevezetéséhez elvben hozzájárult: Franciaország, Németország, Svájc, Dánia, Norvégia és Hollandia, de érdeklődést tanúsít ez iránt a SZU is). Rendkívül sajnálatosnak látja, hogy e rendszerek minél szélesebb körben való bevezetéséhez és elterjesztéséhez még nem állnak rendelkezésre a szükséges szabványok, és félő, hogy „ijesztő árat kell fizet-

nünk tehetetlenségünkért". Sürgeti az ETO korszerűsítését és az angol nyelvű teljes kiadás munkálatainak meggyorsítását.

D. MARTIN: *Standards for a mechanized information system* c. tanulmányában, mint egy komputerizált tudományos, információs szolgálat vezetője beszámol azokról a nehézségekről, amelyeket a szabványok hiánya okozott a munka szervezése során. E tanulmány különösen bő tapasztalatokat nyújt mindazok számára, akik a komputerizált információs rendszer bevezetésén fáradoznak. A manuális rendszerekkel való összehasonlítás során szellemesen állapítja meg, hogy a kutatók — a komputerekkel ellentétben — türelmesebbek a következetlenségekkel szemben. Az ember fel tudja ismerni egy szerző nevének vagy valamely folyóirat címének két, egymástól kissé eltérő változatát. A komputer erre nem képes. — Az ember — mint kutató —, aki sikertelenül keres valamit „pontos" helyén, felhasználja találékonyságát, hogy más olyan helyeken keressen, ahová tévedésből kerülhetett; a komputer erre sem képes. — Ezért szükséges, hogy a bibliográfiai leírásokban előforduló adatokat, a gépesített rendszerben szabványos formában tárolják. — Egy másik indoka a szabványosításnak: minden információs intézménynek alkalmasnak kell lennie arra, hogy gépileg olvasható kartotékokat cseréljen más intézményekkel az országon belül és a nemzetközi csere keretében. Mindez szabványosítás nélkül nem képzelhető el. — D. MARTIN tanulmányából gépesítéssel foglalkozó könyvtárosok nyilván sok hasznos tapasztalatot szerezhetnek.

J. Mac LACHLAN: *Procedures and standards in the production of an abstracting service* c. tanulmánya az Egyesült Királyság egyik legnagyobb kutató intézménye, a The Rubber and Plastics Research Association (RAPRA) információs osztályának tevékenységét ismerteti és ennek során azokról a szabványokról ad tájékoztatást, amelyeket kiadványaik szerkesztése, előállítása során jól alkalmaznak. A tanulmány lényegileg a munka ügyviteli szervezésének folyamatát elemzi, ismerteti.

Összefoglalva: a kis könyv viszonylag kevesek által ismert tevékenységről nyújt összefoglaló tájékoztatást egy fejlett ipari ország gyakorlatából. Különösen hasznosak azok a fejezetek, amelyek a sorozatok katalogizálási problémáiról (K. I. PORTER) és a gépesített információs rendszer (D. MARTIN) múlhatatlanul szükséges és sürgős szabványosítási feladatairól szólnak.

BARTA GÁBOR

Williams, Francis: The right to know. The rise of the world press. London—Harlow 1969, Longmans, VI, 2, 336 l.

A szerző, több sajtó-vonatkozású mű és visszaemlékezés írója, hosszú újságírói és politikai pálya —a *Daily Herald*, az angol munkáspárti lap szerkesztője volt, majd a második világháború alatt az angol cenzúra vezetője, később a miniszterelnökség sajtófőnöke, végül a B.B.C. elnöke — után kezdett a sajtó elméleti-gyakorlati problémáival foglalkozni, többek közt mint a californiai egyetem vendégprofesszora. Könyvének tartalma sem a címet, sem az alcímet nem fedi, részben több, részben kevesebb annál. Kevés szó van benne sajtójogról, még kevesebb a sajtó történetéről. Meglehetősen eklektikus és kizárólag angol nyelvű forrásokra kiterjedt irodalomjegyzékéből alapvető történelmi munkák — WEILL, GAEATA — hiányzanak, és hiányzik CLAUSSE rendszeres feldolgozása éppen azokról a jogi, műszaki és gazdasági feltételekről, amelyek a WILLIAMS által főcélként kitűzött szabad és pontos tájékoztatást a modern tömegsajtó körülményei közt hátráltatják vagy előmozdítják. Az e hasábokon már ismételten hangoztatott hiba, hogy a sajtóval foglalkozó tudományos kutatás elszigetelten, ország- és nyelvi korlátok közé zárt együttesekben és források alapján halad előre, amúgy is számtalan akadályt rejtő útján — fokozottan áll az előttünk fekvő, szép kiállítású, terjedelmes műre.

És mégis jelentős teljesítmény, fontos forrásmunka WILLIAMS könyve. Forrásmunka nem a múltról a jelen, hanem a jelenről a jövő tudománya számára. WILLIAMS az eltelt ötven év világsajtójával szinte személyes kapcsolatban volt, sok nem ismert vagy elfelejtett szálat fejt fel a múlt század olcsó tömegsajtójának polgári példáitól a mai újságfejedelmek, az egyre újabb számú és egyre nagyobb erőt koncentráló trösztvezérek tevékenységéig. És ha világsajtót mondunk, a jelen esetben szó szerint vehetjük az értelmét, mert a kétségkívül központban álló angolszász világ, az angol és az amerikai újságkiadás belső ügyein kívül talán elsőnek egyesíti egy rendszerbe az összes eddigi kutatók közül a világ majd valamennyi fontos — úgy mondhatnánk: „sajtóérzékeny" — pontjának hírszolgáltató s hírközlő szerveit s azok egymás közti kapcsolatait, a már ismerten egyre erősebb világpozíciót követelő, a műszaki lehetőségek legújabb vívmányait elsőként értékesítő japán újságoktól kezdve a gazdaságilag most felemelkedő országok, az egykori gyarmatállamok, az ázsiai, afrikai, latin-amerikai

kontinens tőkés alapozású tömeginformációs üzemeiig. Kapitalista alapozású — ezt nem azért kell hangsúlyoznunk, mintha WILLIAMS a szocialista országokat és elsősorban a Szovjetuniót figyelmen kívül hagyná, de alapállásánál fogva a szabad és megbízható tájékoztatás és tájékozódás alapját a vállalatok egyéni tulajdonában és gazdasági hátterük önálló biztosítottságában véli megtalálni. A francia sajtó is különleges helyen áll ebből a szempontból, mert a közvetett és közvetlen állami szubvenciók lényegesen hozzájárulnak a lapok létalapjához — a német trösztösödés pedig túlságosan is egyetlen tröszt, sőt egyetlen ember, a Springer-cég központi szerepét domborítja ki. Az angol sajtó ezen a ponton még Amerikával szemben is vezet (pedig más téren Amerikáé a tőkés szervezettség csúcspontja), mert „the newspaper industry is the only British industry to outrank the American in the size of the units and the number of its millionaires".

Ismételjük, nem a történelmi múlt felderítése és bemutatása a mű erőssége, bár elég hosszasan és sok megszívlelni való egyéni megfigyeléssel ír a „mennydörgő" *Times* történetéről, az amerikai olcsó lapok keletkezéséről, NORTHCLIFFE, PULITZER, HEARST fölemelkedéséről. A könyv ott kezd dokumentumszerűen érdekessé válni, ahol a kortárs lapok és vállalatok lépnek előtérbe.

WILLIAMS egyik alaptétele, hogy a tőkés koncentráció, a trösztök kiváltságos monopolhelyzete nem árt a szabad híráramlásnak akkor, ha a sok lapot egy vállalatban egyesítő vagy a részvények többségének kézben tartása által sok lapot gazdaságilag ellenőrző tőkés nem törekszik a lapok tényleges tartalmi, szellemi irányítására. Legyen a vállalkozó minél gazdagabb, legyen minél több gazdaságilag erősen megalapozott lap a birtokában, legyen tehetsége tőkék megszerzéséhez, a hirdetési lehetőségek kamatoztatásához — de az egyes lapokat szakemberek, jó, publicisztikailag és politikailag iskolázott, a maguk személyében független és meg nem alkuvó vezetők irányítsák. Baj, ha a tőkés lapvezér keres politikai befolyást saját személyében, saját társadalmi vagy politikai ambícióktól fűtve: ezt példázza Cecil KING (az utolsó HARMSWORTH—NORTHCLIFFE—ROTHERMERE ivadék) bukása és vele szemben a „tiszta üzletember" típusú német SPRINGER és a kanadai THOMSON sikere. WILLIAMS bő részletekkel jellemzi nemcsak az egyes nagy újságvállalkozók felemelkedését (úgy látszik, valamennyi viszonylag kis tőkével és szerény igényekkel indult el), üzleti módszereiket, legtöbbször nem is titkolt szatócskicsinyességüket (különösen THOMSON esetében), személyes szerénységüket, lapvásárló, eladó, csereberélő, összeolvasztó és szétválasztó mesterkedéseiket, hanem — a mi szemünkben talán kissé naiv-humorosan részletezve — egyéni tulajdonságaikat, még azt sem mulasztva el megmondani, hány láb és hüvelyk magas egy-egy nagysikerű lapvezér, üzleti gondjai mellett szentel-e időt társadalmi életre, olvasásra, művészetre és műpártolásra, sikerekre barátság és szerelem terén.

És nem hagyja figyelmen kívül a mérleg másik oldalát sem. A sikerre vagy kivételesen kudarcra vezető nagyvállalkozások mellett hosszú méltatást kap a néhány függetlennek, szilárd erkölcsi és politikai bázist követőnek és követelőnek megmaradt világlap, különösen az ezeknek két végletét képviselő *New York Times* — maga is nagykapitalista alapon szervezett, de függetlennek megmaradt amerikai lap — és a puritán francia *Le Monde*. Utóbbinál bő részletességgel vázolja az elindító DE GAULLE és a megvalósító BEUVE-MÉRY szembekerülését a közös és egyértelmű kezdet után. Ma, röviddel a világméretű államférfi és a nem kevésbé jelentős publicista eltávozása után aktuális érdeket is kapnak ezek a részletek.

Feltűnő viszont, hogy a felsorolt kisebb jelentőségű független amerikai lapok közül kimaradt éppen a tisztes polgári pártatlanság prototípusa, a *Christian Science Monitor*.

WILLIAMS műve utolsó három fejezetében felveti és választ is keres könyve alap kérdésére: a teljes sajtószabadság lehetőségeire és korlátaira. Megvizsgálja, mennyiben segíti ezt vagy gátolja a televízió versenye, a dolgok kényszerű vagy éppen magától az olvasóközönségtől kikényszerített elhallgatása és végül — legfőképpen — a lapok magántulajdona és a közérdek szükségszerű összeütközése. Értékes részletmegfigyelések és hasznos idézetek gazdag gyűjteménye ez a három befejező rész. De a kérdések tudományos eldöntéséhez vagy akárcsak mélyebb megvizsgálásához nem nyújtanak elegendő alapot. A mű legértékesebb része a jelenkori nyugati tömegsajtó sokoldalúan árnyalt bemutatása marad. Nem volna értelme azt kérdezni, hogy tehát akkor inkább memoárral, mint valóban tudományos művel állunk-e szemben. Mert a feldolgozott óriási tény- és élményanyag még akkor is mellőzhetetlen forrásmunkává tenné WILLIAMS könyvét. És eleven, mindvégig gazdag részletmegjegyzésekkel is aláfestő előadásmódja minden szakember, sőt a nagyközönség számára is vonzó olvasmányélményt fog nyújtani, — amit a legtöbb hasonló tárgyú műről alig lehet elmondani.

D. B.

Könyv és könyvtár — Könyvtártudományi és bibliográfiai tanulmányok és közlemények. — A Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Évkönyve. Szerkesztette CSŰRY István és MÓDIS László, 1958-tól CSŰRY István és VARGA Zoltánné. 1958. I. k., 107 l., 1961. II. k. 187 l., 1963. III. k. 169 l., 1964. IV. k. 281 l., 1966. V. k. 287 l. + 12 mell., 1967. VI. k. 254. l. + 7 mell., 1968: 1. k. 179 l., 1969: 2. k. 143 l. Tankönyvkiadó Bp. 1958—1964, Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtára 1966—1969.

A Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtárának *Könyv és Könyvtár* c. évkönyvsorozata 1969-ben évfordulót ünnepelt: „A Könyvtár évkönyveinek tizedik kötete" címmel az 1953—1969-ig eltelt 15 év 10 kötetének tartalmi összetételét és célkitűzéseit két „szakaszban" foglalta össze: „Az első szakaszt (1953—56) az Intézményre való igen szoros koncentrálás jellemezte. A második szakaszban [a.] (1957—1964) nemcsak az érdeklődés hatolt messzebb . . . az intézményi problematika is mindinkább országos, nemzetközi vagy általános elméleti összefüggésben jelentkezett. [b.] 1965-től kezdődő szakasz a tematikai és metodikai mezőny szélesedése, a könyvészeti-irodalmi-informatív jelenségeknek a tartalmakkal és társadalmi összefüggésekkel egységre lépő ábrázolása jegyében bontakozik ki." A szerkesztők ezen saját szavaiból a leghitelesebben látjuk, hogyan formálódik át a kötetek összetétele a könyvtártudományi tárgyú cikkekről az irodalomtudomány minden századát felölelő érdeklődési területre.

Az évkönyvsorozat 1953-ban sokszorosított kötetekkel jelent meg, nyomtatásban újra indult 1958-ban. A két indulás összetartozását jelezve, az új folyam 1958—63. évi köteteinek hátsó borítólapján közölték az első kötetek teljes tartalomjegyzékét.

Az „első szakasz" és a „második szakasz" könyvtárüggyel foglalkozó írói BERTÓK Lajos, BOT Györgyné, CSŰRY István, EMBER Ernő, FUTALA Tibor, GOMBA Szabolcsné, GOTTESMANN Dóra, HANKISS János, JUHÁSZ Izabelle, KISS Sándor, KOROMPAI Gáborné, KOVÁCS Máté, LUDÁNYI Valéria, MALLER Sándor, MOLNÁR Pál, MÓDIS László, OJTORI Eszter, ÖTVÖS János, SARKADY Ida, SZABÓ László, TATÁR Lajos, VARGA László, VARGA Zsigmondné, akik valamennyien a könyvtári és olvasószolgálati feladatok problémáival, valamint egy-egy magánkönyvtár értékelésével foglalkoztak. Munkájuk a Debreceni Református Kollégium és a Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtára életének története, a kisebb részletproblémák és az elért komoly tudományos eredmények magas szintű ismertetése. Kibontakozik előttünk a tudományos vidéki könyvtár szerepe a társadalomban, a vidéki népkönyvtárak és szakkönyvtárak feladata. A könyvtárak gyűjtőköre, ellátottsága, a könyvtárosok szakképzettségének helyzete, az olvasók nevelése, igényeik kielégítése. A könyvtárosi munkák között a könyvtári állomány feltárása, a kutatók szolgálatába állítása bibliográfiák, katalógusok segítségével, a helyismereti bibliográfiák gyakorlati kérdései, a könyvtárközi kölcsönzés eredményei, problémái és a tudományos kutatómunka szolgálatába állítása, helyzetkép a tanszéki könyvtárakról és a hálózati munkáról, a debreceni Egyetemi Könyvtár gyűjtőpolitikája az alapítástól 1919-ig.

Részletesebben szólunk az utóbbi években megjelent kötetek történeti tanulmányairól.

Az elsők között, nagyobb terjedelmű munkával ESZE Tamás jelentkezett *A debreceni nyomda II. Rákóczi Ferenc szolgálatában* (1961. 55—98.) c. dolgozatával. Ugyancsak a város tipográfiájával foglalkozva, 25 kiadvány teljes bibliográfiáját és lelőhelyjegyzékét adja *Egy fejezet a Rákóczi szabadságharc könyv- és irodalomtörténetéből az 1703—1705. évben* (1964. 71—76.) címmel. ESZE Tamástól olvassuk a debreceni kiadásban megjelent *Erazmus nyomai Magyarországon a XVIII. század elején* (1969: 2. 33—77.) és *A magyar Praxis Pietatis* c. kiadástörténeti tanulmányokat (1963. 43—80.)

LENGYEL Imre munkái érdekes megvilágításban mutatják be az eddig kevéssé ismert VÁRADY-SZABÓ János személyiségét, célját, hogy megvalósuljon és erősödjék a *Nemzedékek találkozása Pestalozzi szellemében. Adalék a Nevelési Emléklapok történetéhez Tavassy Lajos Váradi Szabó Jánoshoz intézett leveleiből* (1963. 141—153.); *Váradi Szabó János könyvtára* (1963. 81—118.); *Méhes Sámuel és Váradi Szabó János. Adalék az Erdélyi Hiradó történetéhez* (1964. 137—162.); *Váradi Szabó János és Döbrentei Gábor* (1967. 209—213.). *Az Alföldi Hírlap 1848-ban. Adatok egy vidéki hírlap társadalmi szerepének vizsgálatához* c. tanulmány is Debrecen sajtótörténetéhez szolgáltat értékes, ismeretlen adatokat.

VARGA László *Sámboky (Sambucus) János emblémái*-t mutatja be (1964. 193—226. és 1966. 181—243.). SONKOLY István *Tíz Csokonai-vers egykorú dallamának értelmezésé*-t adja (1967. 215—237.). Debrecen nagy költőjének levelezését tárja fel JUHÁSZ Izabella *Gulyás Pál és Sárközi György levelezése* (1966. 77—133.) c. tanulmányában, sok ismeretlen forrásanyagot

közölve a *Válasz* történetéhez. A dáciai feliratok datálását vizsgálja Balla Lajos *Epigraphica Dacica* c. tanulmánya (1969: 2. 11—31.).

Egy-egy irodalmi mű bemutatásával foglalkoznak: Bata Imre *Debrecen szerepe a Mondolat keletkezésében* (1961. 145—147.), Bán Imre *Rimay János egyik könyvének sorsa* (1958. 67—68.); Bertók Lajos munkái *Veresmarty Mihály Rövid felelet-ének latinra fordításáról* (1958. 87—89.) és *Egy eddig ismeretlen régi magyar nyomtatvány: Artner Vilmos soproni jogtudor 1602—1657 tübingeni doktori értekezése* (1961. 177—183.); Módis László: *Kállai Albert magyar nyelvű unikum műve 1599-ből* (1958. 83—85.); Némedi Lajosné: *A magyar nyelvű könyv a „deáktalanok" szolgálatában 1711—1780"* (1964. 163—192) és *Kazinczy Bácsmegyeije* (1967. 171—196).

Külön ki kell emelnünk a romániai könyvtárak anyagáról nyert rendkívül értékes adatokat: Dankovics Ádám: *Tájbibliográfiai munka a Román Népköztársaságban* (1958. 77—79.) és *Egy múlt század eleji magánkönyvtár és Pestalozzi hatása* (1964. 229—233.) c. tanulmány, amely adataival a már említett, Pestalozziról írt művekhez csatlakozik. Ismereteinket jelentősen kiegészítik Vita Zsigmond közlései: *A nagyenyedi Bethlen-könyvtár 1848—49-i aprónyomtatványai és kéziratai* (1958. 68—76.) c. tanulmány kiemeli, hogy a *Pesti Hírlap, Közlöny*, a *Honvéd* milyen fontos rendeleteket, szózatokat, kiáltványokat jelentetett meg mellékletként, e kiadványok fontosságát emeli ki még *A Hazai Híradó megindulása és mellékletei* c. cikk is (1967. 197—206.). Vita Zsigmond ismerteti *Zágon Gábor könyvtárának maradványai az enyedi Bethlen-könyvtárban* (1961. 169—173.) c. munkában a Zágoni nagyrészt elpusztult anatómiai és természettudományi szakkönyvtárából megmaradt 20 könyvet. Vita írása *Szász Károly ismeretlen politikai munkájá-ról* (1964. 245—253.) amely az *Erdélyi Híradó Toldalék*-ja volt, megjelent 1831-ben, de szerinte nem található. Örömmel jelenthetjük, hogy az OSZK-ban található, címe *Szemerjai Szász Károly 1821-ik Esztendő történetei* 215 l., 8r. Vita megtalálta *Az 1832-dik Esztendő* c., nálunk nem található folytatást a nagyenyedi könyvtárban.

Vita Zsigmond *Erdélyi könyvkereskedők és katalógusaik a felvilágosodás korában és a reformkorban* (1966. 55—73.) c. kitűnő tanulmánya a sajtótörténeti szakirodalomban talán elsőnek hangsúlyozza a főlapok társlapjaként kiadott hirdetési lapok irodalomtörténeti forrásértékét, bizonyítja folyóirat jellegét. Hochmeister, aki Erdélyben németországi könyvkereskedések példájára időszaki kiadványként hirdetéseket, katalógusokat adott ki, ezeket keltezéssel és sorszámozással látta el, de ma már alig maradtak ránk, a bibliográfiák nem ismerték fel jelentőségüket, nem tartották nyilván, holott a főlap szerves tartozéka. Ugyancsak az *Erdélyi Híradó* társlapjául Barra Gábor könyvkereskedő 1837-ben indította meg számozott könyvhirdetéseit, mint írja, „már folyamatban lévő szép- mű és papiros kereskedésemhez egy honni könyves boltot állítani s mindenkori állásáról hónaponként értesítő jelentéseket az Erdélyi Híradó mellett szétküldeni bátor vagyok".

Egyetlen kérésünk volna az Évkönyvek szerkesztőihez: tüntessék fel a köteteken a munkatársak címét, mert a sok értékes, új, ismeretlen adatot közlő szerzőkkel az olvasó szakemberek levelezéssel felvehetnék a kapcsolatot a tudományos kérdések közvetlen megvitatására — gondolunk itt például a romániai szerzőkre.

V. Busa Margit

Berzsenyi Dániel Megyei Könyvtár Évkönyve '69—70. Szerk.: Takács Miklós. Szombathely 1970. 248 l.

Felszabadulásunk 25. évfordulójának ünnepére jelentette meg a szombathelyi megyei könyvtár első évkönyvét — nem sokkal az új könyvtárépület, az ország egyik legmodernebb ily jellegű létesítményének megnyitása előtt. A kötetet könyvtártörténeti tanulmányok vezetik be. Takács Miklós könyvtárigazgató a megye könyvtárügyének negyedszázadáról írt (elvi jellegű megállapításokban sem szegény) statisztikai adatokkal bőven megvilágított összefoglalást, mely kitűnően mutatja a fejlődés emelkedő vonalát. Kulcsár Lajos a megyei olvasókörök és népkönyvtárak 1800—1945 közti történetével foglalkozik alapos tanulmányában. Írása jól mutatja, hogy milyen komoly vágy élt a vasi falvak népében a művelődés iránt. Külön fel kell hívnunk a figyelmet befejező szavaira: „. . . a múltat nem lehet fölényes kézlegyintéssel elintézni. Az olvasókörökét és a népkönyvtárakét sem . . . Közművelődésünk irányítóinak, dolgozóinak érdemes figyelmesen tanulmányozni azokat: tanulságokra is lelhetnek!" — A legújabb évtizedek történetével több tanulmány foglalkozik. Tóth Gyula „Településstruktúra és könyvtárhálózat" c. a tanács könyvtárhálózat fejlődéséről értekezik s vizsgálja a könyvtárak és a társadalom viszonyát, a könyvtárhálózat és a könyvtárak felkészültségét, a jövő egyes kérdései

várható alakulását. Rózsa Béla „A felnőttek olvasószolgálatának 10 éve" c. a megyei könyvtár egy szűkebb munkaterületét vizsgálja mélyreható elemzéssel (Tájékoztató munka közösségi kapcsolatai, az olvasótábor szerkezete és változása, az olvasmányanyag rétegződése.. Krajevszky Gizella a megyei könyvtár egyes gyűjteményi állagaival, a könyvtári gyűjtőkör alakulásával, az állománygyarapítás módjával, az egységárak alakulásával foglalkozik tanulságos, a költségvetési tervezések során is figyelembe vehető adatanyag feltüntetése mellett. Pethő Gyula a szombathelyi járás községi könyvtárai negyedszázados fejlődéséről ír. A régi és újabb évtizedek fejlődésével, történetével foglalkozó tanulmányok kitűnően példázzák a fent idézett figyelmeztetést: a múlt (a közelmúlt is!) mindig szolgál megszívlelendő tanulságokkal. A tanulmányokat (melyekhez két módszertani értekezés csatlakozik a fényképgyűjtésről és a gyermekkönyvtárakról) részletes bibliográfia egészíti ki Vas megye könyvtárügyének 1945—1969 közti fejlődéséről. Összefoglalóan: a kötet a történeti szemléletmód és az aktuális kívánalmak kitűnő ötvözési lehetőségét mutatja.

Tóth András

Minajev, E. M.—Fortinszkij, Sz. P.: Ekszlibrisz. Moszkva 1970, Izdatelsztvo Kniga, 238 (2) l.

A szovjet ex libris népszerűségét, az iránta megnyilvánuló érdeklődés állandó növekedését mi sem bizonyítja fényesebben, mint E. M. Minajev és Sz. P. Fortonszkij kifogástalan kiállítású, húszezer példányban megjelent kézikönyve, amelyet minden nemzet ex libris-irodalma és könyvkiadása büszkén vallhatna magáénak.

A kitűnő kézikönyv első fejezete az ex libris mibenlétét magyarázza meg és születését kíséri figyelemmel. A következő fejezetek a Szovjetunió egyes népeinek ex libris művészetét mutatják be, mindig a történelmi háttér felvázolásával, bő irodalmi utalásokkal, esztétikai méltatásokkal s a kiemelkedő művészek kismonográfiaszerű írásokban történő bemutatásával. Külön fejezet foglalkozik az orosz, ukrán, bjelorusz, grúz, örmény, üzbég, észt, lett és litván szocialista köztársaságok ex libris művészetével, és a könyv még a szovjet ex libris történetében otthonos gyűjtőknek is igen sok újat tud nyújtani. Kitér a könyv a gyűjtőkre, az ex libris kiállításokra, valamint a szovjet ex libris-irodalomra is. (A szovjet ex libris-szel foglalkozó külföldi folyóiratok között a *Kisgrafika Értesítő* is szerepel.)

A könyv szerzői tudják, hogy a képanyag minden szövegrésznél többet árul el a témáról. A könyv illusztrációs anyaga nemcsak gazdagságával tűnik ki (a kötetben 346 illusztráció található), hanem a közreadott képanyag gondos kiválasztásával is. A kötetet hármas mutató (ex libris tulajdonosok, ex libris művészek és illusztrációk) zárja be és teszi a kutatók részére könnyen kezelhetővé.

Galambos Ferenc

Dunin-Horkawicz, Cecylia—Hanrath, Joh. J.: Het exlibris in Polen. Amsterdam 1969, Exlibriskring der WBV. Vereniging. 56 l.

A holland ex libris egyesület átgondolt és tervszerű kiadási programjának egész sereg ex libris monográfiát köszönhet a világ. A holland (1936), osztrák (1937), francia (1939), olasz (1949), skandináv (1953), spanyol és portugál (1955), csehszlovák (1956) és német (1963) monográfiák után az egyesület 1969. évi illetménykötetéként a lengyel ex libris monográfiáját bocsátotta közre Dunin-Horkawicz és Joh. J. Hanrath tollából, a megszokott elegáns kiállításban. Bár a lengyel ex libris hazai szakirodalma is igen gazdag, és a nagyobb monográfiák valamelyik világnyelven készült összefoglalással is rendelkeznek, a kötet közrebocsátása nem volt felesleges. Hanrath bevezetése a jobb megérthetőség kedvéért Lengyelország történetéről ad tájékoztatást, kitérve a területi változásokra is, Dunin-Horkawitz pedig a lengyel ex libris fejlődését mutatja be az első lengyel ex libris megszületésétől (1516) napjainkig. A történelmi áttekintés a stílusfejlődésre, az egyes grafikai technikák megjelenési időpontjára és elterjedésére éppen úgy kitér, mint a motívumok fejlődésére és változatosságára, a kiemelkedőbb ex libris művészek rövid jellemzésére s az egyes iskolákra is. Hanrath második tanulmányában a külföldi szakértő szemével tekinti át a modern lengyel ex libris művészetet és gazdag esztétikai felkészültséggel mutat rá azokra az okokra, amelyek a mai lengyel ex libris művészetet az elsők közé emelték. A lengyel ex libris művészet hazai gyökerei, technikai-tematikai változatossága, az absztrakcióig terjedő útkeresése mind a modern lengyel ex libris javára szolgál; a vezető művészegyéniségek pedig nemcsak otthon teremtettek iskolát, de nagy hatással voltak egész Európa ex libris művészetére.

A kötet illusztrációs anyaga igen gazdag, válogatása átgondolt és csak kifogástalan lapokat ad. Itt sem hiányzik a magyar vonatkozás, Józef Szuszkiewicznek e sorok írója részére készített ex librise képében. A kötetet hasznos táblázatok és mutatók, valamint a lengyel ex libris irodalom válogatott bibliográfiája teszi hasznossá. E kiadványban az 1969. év legsikerültebb ex libris kiadványát üdvözölhetjük.

Galambos Ferenc

H. Boros Vilma: Stein Aurél ifjúsága. Hirschler Ignác és Stein Ernő levelezése Stein Aurélról, 1866—1891. Budapest 1970, [VIII] 148 [4] l. A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának kiadványai 61.

Az MTA könyvtári sorozatának e legújabb kiadványa Stein Aurélnak (Budapest, 1862—Kabul, 1943), a világhírű magyar tudósnak és utazónak élete első évtizedeit (1866—1891) rajzolja meg nagybátyjának, Hirschler Ignác szemészorvosnak és húsz évvel idősebb bátyjának, Stein Ernőnek, Stein Aurél neveltetéséről, taníttatásáról, a tanulásban, ill. a tudományos pályán való előrehaladásáról szóló német nyelvű levelezése alapján. A levelek a Stein Aurél által 1921-ben az Akadémiának ajándékozott, majd 1955-ben az Akadémia Főtitkári Hivatalából a Kézirattárba került családi levelezésből származnak.

A szerző az első részben Stein Aurélnak egy megmaradt önéletrajza alapján részben időrendben (I. A család; II. Stein Aurél ifjúsága; III. India; IV. Befejezés), részben ezen belül tematikusan elrendezve (Stein Aurél magyarsága; Neve stb.), a levelek magyar nyelvű kivonata ill. a rá vonatkozó irodalom felhasználásával halad végig életpályáján. Ezután következik a Függelékben S. A. családi levelezésének teljes áttekintése, majd válogatás a levélszövegekből. Végül terjedelmes jegyzetapparátus, mely a levelekben előforduló nevekhez fűz magyarázatokat, ill. a S. A.-ra vonatkozó egyéb irodalom alapján kiegészítéseket tartalmaz a magyarázatokat igénylő helyeken.

Mint a könyv elrendezése mutatja, nem csupán (az amúgy is nehezen olvasható) német nyelvű leveleket kapja kézbe az olvasó, hanem ezeknek a leveleknek mint hiteles dokumentumoknak az alapján érdekes, színes életrajzát ennek a mind tudósnak, mind embernek kiváló, Magyarországon sajnos nem kellő mértékben ismert és becsült egyéniségnek, kinek nevéhez nemcsak hatalmas kiterjedésű belső-ázsiai területek első tudományos igényű feltérképezése, hanem ezzel együtt világraszóló jelentőségű régészeti, nyelvészeti anyag összegyűjtése és részben feldolgozása is fűződik. A század elején vezetett expedíciói által gyűjtött anyag nagyságára jellemző, hogy annak feldolgozása, publikálása mind a mai napig folytatódik és számtalan fontos kultúrtörténeti, nyelvészeti, földrajzi probléma megoldását segítette elő.

Ez a levelezés, mely az előszó tanúsága szerint „semmit sem tesz hozzá a nagy tudós tudósi portréjához", mégis híven illusztrálja, hogy még egy kiváló képességekkel, szorgalommal és vasakarattal rendelkező ifjú ember esetében is mennyit számít és segít a családnak minden lépését egyengető, óvó erkölcsi és anyagi támogatása. A lassú előmenetel miatt a levelekben állandóan elégedetlenkedő bátyja — Stein Ernő, aki öccse taníttatását finanszírozta — maga gyakorlati ember lévén, nem tapasztalhatta, hogy mennyi tanulással eltöltött, de kész eredményeket fölmutatni nem tudó előkészületi időt kíván meg a Stein Aurél által választott pálya. Ezért tanúsít sokkal több megértést a levelekben a tudós nagybácsi, Hirschler Ignác, korának legkiválóbb szemészorvosa, a magyar szemészet megalapítója.

Reméljük, hogy H. Boros Vilma kitűnően összeállított, az anyagot a lehető legjobban kiaknázó munkája után mihamarább napvilágot lát most már Stein Aurélnak ugyancsak az MTA Könyvtárában őrzött, korának kiemelkedő tudósaival (pl. Goldziher Ignáccal) folytatott levelezése is.

Maróthné Jeremiás Éva

Halmi József Emlékkönyv. Sajtó alá rend. Weiss Dóri. Tel-Aviv 1969. 109 l.

Az Emlékkönyv — melyet az 1967-ben elhunyt harcos publicistának és igaz jóbarátnak szenteltek az összeállítók — huszonhat, egyéni tollal megrajzolt portréból alakítja ki az egységes, egyedi emberi arcot. *Szocialista harcos — szociális segítő, Halmi József Orgovány és Auschwitz ellen, Aki előre látta a vészkorszakot — a politikus Halmi, Az álomlátó, Az elesettek apostola, A barát, A megüresedett asztalfő, Ember, akit felejteni nem lehet* — az ember és a harcos publicista — a kettő egy és elválaszthatatlan.

Mind a huszonhat írás mond valami mást és újat, a többitől eltérőt, de mindegyikükben él valami közös az útját tisztán, egye-

nesen, bátran végigjáró antifasiszta publicistáról, az igaz emberről. A szerzők között olyan régi ismerősökkel találkozunk, mint KACZÉR Illés, az *Ikongó nem hal meg* című, a horthysta cenzúra által tiltott kitűnő regény írója; ZILAHY Lajos, aki búcsúzó sorait New Yorkból küldte; MIKES György, a kitűnő humorista, Londonból írt az *Emlékkönyv* számára; a régi barátok és emigránsok közül a Galilei-körből indult DARVAS Simon s a kiváló ADY- és MADÁCH-fordító FEUERSTEIN KOVA Albert (Avigdor Hammeiri) — ő verssel adózik a tovatűnt hű barátnak.

Előszó helyett című bevezető soraiban MARTON Lajos keserűen jegyzi meg, hogy nemigen ismerik HALMI Józsefet. Talán nincs egészen igaza, erről több dokumentum tanúskodik.[1] De Halmi József tevékenységének igazi jelentősége az antifasiszta publicisztikában betöltött úttörő szerepe aligha ismert.

A tizenkilencéves HALMI 1912-ben a negyvennyolcas eszméket hirdető Független Magyarország munkatársa; a háború alatt a galileistákhoz csatlakozik és bátor, egyéni írásokkal harcol a háború ellen. *A pesti front* című írása az első, békére „uszító" önálló kiadvány Magyarországon: ott találjuk az őszirózsás forradalom előkészítői között, s végig aktívan részt vesz a Tanácsköztársaság 133 napos harcaiban, tagja a *Vörös Katona* című lap szerkesztőségének. A proletárdiktatúra kormányától fontos megbízatást kap: neki kell Bécsbe vinnie s onnét a világlapokba eljuttatnia az ellenforradalmi cseh légióról készült dokumentumokat. Feladatának teljesítése közben a proletárdiktatúrát leverik, s Halmi egész életére emigránssá lesz.

Az üldözés nem megbúvásra, hanem harcra ösztönözte. Mint GERVAI Sándor írja visszaemlékezésében, „közönsége nem harcos publicistának látta, akire félő tisztelettel néznek fel, hanem szeretetreméltó férfinak, akinek kevés ellensége és sok barátja van. Az ellenségeit ő választotta meg. A jövendő történetíró kezében írásainak tekintélyes része dokumentációs anyaggá válik. Még a szenvedélytől fűtött mondatai is tájékoztatásul szolgálnak majd arról a hangulatról, amely az üldözések korának légkörében betöltötte a lelkeket. A hazugság korszakában szövegezte meg az igazat mondók ideológiáját a nyers erőszak lelkiismeretlen banditáiról . . ."

Bécsben különítményesek keresik, majd egy régi ismerőse környékezi: adja fel a harcot. „Mi vagy te tulajdonképpen? Szerzetes, akinek fogadalma van?" „Igen. Fogadalmam van. Nincs a világnak az az ígérete, amiért megtagadnám azt, amit küldetésemnek érzek" — válaszolja. „Amit a Bécsi Magyar Újságban végzett Halmi, az egyedülálló és minden kétségen felül történelmi jelentőségű újságírás. Mint egy megszállott, szívósan, szilajon és furiális haraggal verekedett Európa elsötétítése ellen, amely akkor Horthy Magyarországa felől érkezett. Horthy ébredői és tiszti brigantijai jó tizenhárom évvel a hitleri rémuralom kezdete előtt leckét adtak a kampós keresztnek és a fajvédő fasizmusnak . . ." — írja az Emlékkönyvben KACZÉR Illés.

Rössel MORDECHAJ továbbfejleszti ezt a gondolatot — húszesztendős barátságuk során meggyőződött arról, hogy HALMI előre látta a világot fenyegető veszélyt, „történelmi szerepe nemcsak abban nyilvánult meg, hogy világgá kürtölte ezeket a szörnyűségeket (Szeged, Orgovány, Hajmáskér) és megbízható adatokat hagyott hátra a kései történész számára, hanem elsősorban abban, hogy figyelmeztette a világot arra, ami később bekövetkezett."

A *Bécsi Magyar Újság* megszűnése után rövid ideig Párizsban él HALMI, itt is lapot szerkesztett. 1923 decemberében így írt a *Párisi Újság* vezércikkében: „Nem felejtjük el, hogy Párizs tulajdonképpen a francia forradalom városa, példa és tanítás nekünk, minden függetlenségért és felszabadulásért küzdő népnek . . . ha az Ismeretlen Katona sírja, az Örök Tűz előtt vezet el utunk: meghatottan vesszük le kalapunkat a halottak előtt, akik nemcsak egy hazáért, hanem *egész* emberiségért estek el . . "

Ő is az *egész* emberiségnek szentelte tollát s életét. Párizs után újra Bécs, Pozsony, ismét Bécs, az Anschluss után Gestapofogság, majd Olaszország, Svájc, Jugoszlávia, Bulgária, Haifa s végül Izrael befogadó hazája. Ott is magyar maradt, magyarul írt, s akinek egész családját kiirtották, harcolt tollával és meleg emberségével tovább a többiekért. Életének ez utolsó szakaszát a szegények segítésének szentelte. „Ő mindenre tudott megoldást: a betegeket orvoshoz utalta, a pénzteleneknek adott ebédrevalót, a menyasszonynak kölcsönt szerzett, a jogi tanácsra szorulót ügyvédhez ajánlotta" — olvassuk FARKAS Tibor *Az elesettek apostola* című megemlékezésében.

Hosszú éveken át ő volt az Ararát Kávéház lelke, s ő ott talált hazát. „Az Ararát volt a párizsi Café Rotonde, ahol megismertem Fuzsitát, a japán festőt, Barbusse-t, a Clarté szerkesztőjét és a „Les

[1] *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve. 1962;* Magyar Pokol. A magyarországi fehérterror betiltott és üldözött kiadványok tükrében. Bp. 1964. SZABOLCSI Miklós: *Fiatal életek indulója.* Bp. 1963; Idéz HALMI József műveiből *A cenzura árnyékában.* Bp. 1966.

enchainements" zseniális íróját; Jean Cocteau-val, Eric Satie-val és Picassoval is itt beszéltem először. Kelen Dezsőt, Vértes Marcellt, Kónya Sándort, Tihanyi Lajost, a nagy festőt ebben a kávéházban üdvözöltem mindennap . . . Az Ararát volt nekem a luxemburgi Café International, ahol többször tartottam előadást magyaroknak, s a belgrádi Rusky Car, amelynek törzsasztalánál napi 14 órát töltöttem. A prágai Urban, a pozsonyi Savoy, az érsekújvári Porgesz, az ungvári Korona s a munkácsi Csillag volt az Ararát, a nyitrai Braun, meg a lévai Stranszky, ahol bolyongásaim alatt otthon voltam, kartársak és sorstársak között, — a kassai Slavia volt és a régi Andrássy, ahol a bandzsa Berger megkérdezte este tízkor, vacsoráztam-e már . . . Az Ararát volt számomra a pesti New York kávéház, az Otthon Klub és a Fészek . . ."

S a legkiválóbb magyar publicisták egyike, aki haláláig magyar nyelven írt, aki egy emberöltőn át harcolt a fehérterror, a fasizmus, a nyilasuralom — az embertelenség minden megnyilvánulása ellen; aki nem bújt meg a „Valparaisoból jelentjük" mögé, hanem mindenkor le merte írni, hogy „Halmi József jelenti"; aki — mint egyik emlékező írja —, ha nem magyarul ír, Egon Erwin Kisch lehetett volna a tehetségével, 1967 óta szülőföldjétől sokezer kilométerre nyugszik. Emlékét nem őrzi kitűnő, merész, egyéni hangú írásainak gyűjteményes kötete — csak barátainak emlékezete.

MGY

A kiadásért felel az Akadémiai Kiadó igazgatója
Műszaki szerkesztő: Helle Mária
A kézirat nyomdába érkezett: 1971. X. 11. — Terjedelem: 12,6 (A/5 ív)
72.72531 Akadémiai Nyomda, Budapest — Felelős vezető: Bernát György

TARTALOM

Marczell Mária: Gergely budai scriptor — Frère Grégoire, copiste de Bude 265
Soltész Zoltánné: Incunabula Hungarica. III. Constitutiones incliti regni Hungariae 270
Fábián Dániel: Visszaemlékezés a Bartha Miklós Társaság kiadói tevékenységére... 281
Tóth András: A hazai könyvtártörténeti kutatás egyes módszertani kérdéseiről — On some questions of methodology in library historiography 288
Farkas László: A Nemzeti Múzeum „államosítása" Eötvös József miniszterségе idején — Die „Verstaatlichung" des Nationalmuseums (1867—1870..... 296
Bakács István: A Magyar Országos Levéltár és a Magyar Nemzeti Múzeumi Levéltár 1926—1934 közötti kapcsolatairól — Über die Beziehungen des Ungarischen Landesarchivs und des Archivs des Ungarischen Nationalmuseums (1926—1934) 310

KÖZLEMÉNYEK

Nyilas Márta: Raffaello festménye II. Gyula pápáról és Andreas Pannonius..... 324
Valkó Arisztid: Adalékok egy Esterházy Miklósra vonatkozó műről..... 326
May István: Kérvény Mária Teréziához a rablókiadásokról..... 328
Zsoldos Jenő: Az első Cabet-idézeteket tartalmazó magyar tanulmány..... 330
Vértesy Miklós: Szekfü Gyula kiadója: Gábor Andor 336
Varga Sándor: A felszabadulás utáni első könyvkiadvány..... 339
Sugár István: A Vörös Hadsereg által kiadott egri Uj Hírek története..... 339

MAGYAR KÖNYVESHÁZ

Holovics Flórián: Régi magyar nyomtatványok a Csáky család levéltárában..... 346
Kathona Géza: Pathai István „Parázna Babillon . . ." c. polemikus művének állítólagos 1619. évi kiadása 351

FIGYELŐ

Markovits Györgyi: Tevékeny humanizmus. Egy nagy könyvtáros tiszteletére összeállított kötetről 353
Moravek Endre: Stummvoll-emlékkönyv 355
Körmendy Kinga: A Biblos magyar száma 359
Sárkány Éva: 50 éves a pozsonyi Egyetemi Könyvtár..... 360
Birkás Endre: Az Állami Könyvterjesztő Vállalat árverései..... 363
Dezsényi Béla: Könyvtártörténet — sajtótörténet — forráskritika..... 365
Jámbor Mária: A Magyar Zeneművek Bibliográfiája..... 370
Hodinka László: Az európai műszaki egyetemek és főiskolák szakosítási rendje .. 370
Takács József: A könyvtárvezetés főbb elméleti kérdései..... 372
(—): Az Index Translationum..... 374

SZEMLE

A múlt magyar tudósai. Főszerk. Ortutay Gyula. 1—5. köt. (Ism. *Móra László*)... 375
Kotvan, I.: Rukopisy universitnej knižnice v Bratislave. (Ism. *Csapodi Csaba*)..... 376
Kopała, J.: Dzieje bibliografii w Polsce. (Ism. *Kindlovits Kálmán*)..... 377
Pruvodce Státni Knihovnou CSR v Praze. (Ism. *Kindlovits Kálmán*)..... 379
Kuzmik, J.: Vývin štatistickej evidencie knižnic na Slovensku v rokoch 1919—1963. (Ism. *Kindlovits Kálmán*) 380
Dokupil, V.: Soupis prvotisku z fondů Universitní Knihovny v Brně. (Ism. *Borsa Gedeon*) 381
Bohatec, M.: Schöne Bücher des Mittelalters aus Böhmen. (Ism. *Csapodi Csaba*)... 383
Fedor, M.: Bibliografia periodik na Slovensku v rokoch 1939—1944. (Ism. *Nagydiósi Gézáné*)..... 384
Marx, J.: Österreichs Kampf gegen die liberalen, radikalen und kommunistischen Schriften 1835—1848. (Ism. *S. Lengyel Márta*)..... 386
Kéki Béla: Az írás története. (Ism. *Vértesy Miklós*)..... 388
A Magyar Állami Földtani Intézet kiadványainak bibliográfiája 1869—1969. (Ism. *Batári Gyula*) 389
Könyvkiadás 1969. — A könyvkiadás 1969. évi adatai. (Ism. *Fülöp Géza*)..... 389
Mikes Kelemen összes művei III. (Ism. *Kókay György*)..... 390
Vajda László: Móra Ferenc írásai. (Ism. *Miklóssy János*) 391
Puruczki Béla: Hősi harcok híradói. A magyar ifjúmunkásmozgalom sajtójának tör-

Ára: 20,— Ft
Előfizetés egy évre: 60,— Ft

INDEX: 25.543

ténete 1944-ig. (Ism. *Kálmán Lászlóné)* 392
Statistical yearbook 1969. (Ism. *Gombocz István)* 393
A televízió hatása a gyermekolvasókra. (Ism. *B. Mérő Éva)* 394
Szakirodalmi ellátottság és tájékoztatás a lélektan területén. (Ism. *Takács Menyhért)* 395
Ulbrich, K.: Allgemeine Bibliographie des Burgenlandes. VIII. (Ism. *Bendefy László)* 396
Gyimes Ferenc — Vavrinecz Veronika: Ludwig van Beethoven a magyar könyvtárakban és gyűjteményekben. (Ism. *P. Eckhardt Mária)* 398
Standardization for Documentation. (Ism. *Barta Gábor)* 399
Williams, F.: The right to know. The rise of the world press. (Ism. *D. B.)* 401
Könyv és könyvtár — A debreceni KLTE Évkönyvei 1953—1969. (Ism. *V. Busa Margit)* 403
A Berzsenyi Dániel Megyei Könyvtár Évkönyve '69—70. (Ism. *Tóth András)* 404
Minajev, E. M.—Fortinszkij, Sz. P.: Ekszlibrisz. (Ism. *Galambos Ferenc)* 405
Dunin-Horkawicz, C.—Hanrath, J.: Het Exlibris in Polen. (Ism. *Galambos Ferenc)* 405
H. Boros Vilma: Stein Aurél ifjúsága. (Ism. *M. Jeremiás Éva)* 406
Halmi József Emlékkönyv. (Ism. *mgy)* 406

TABLE DES MATIÈRES

M. Marczell: Frère Gregorius, scripteur de Buda: — Avec résumé en français 265
E. Soltész: Incunabula Hungarica. III. Constitutiones incliti regni Hungariae — Avec résumé en allemand 270
D. Fábián: Les ressouvenirs de l'activité éditoriale de Bartha Miklós Társaság (Société Miklós Bartha) 281
A. Tóth: Sur certaines questions méthodologiques des recherches de l'histoire des bibliothèques hongroises — Avec résumé en anglais 288
L. Farkas: «L'étatisation» du Musée National à l'époque du ministère de József Eötvös — Avec résumé en allemand 296
I. Bakács: Les relations entre Archives Nationales Hongroises et Archives du Musée National Hongrois dans les années 1926—1934 — Avec résumé en allemand 310

CONTRIBUTIONS HISTORIQUES

M. Nyilas: Andreas Pannonius et le portrait du pape Jules II par Raffaelo 324
A. Valkó: Sur un imprimé relatif à Miklós Esterházy du XVIII° siècle 326
I. May: Une pétition adressée à la reine Marie Therèse au sujet des éditions subreptices 328
J. Zsoldos: Le premier essai hongrois contenant des citations de Cabet 330
M. Vértesy: L'éditeur de Gyula Szekfü: Andor Gábor 336
S. Varga: Le premier livre édité après la libération de 1945 339
I. Sugár: L'histoire du journal „Új Hirek" (Nouvelles) édité par l'Armée Rouge à Eger 339

ANCIENS IMPRIMÉS HONGROIS

F. Holovics: Anciens imprimés hongrois dans les archives de la famille Csáky 346
I. Rathóna: L'édition prétendue de 1611 1619 de l'ouvrage polémique de István Pathai „Parázna Babillon" ... (Babylone Vicieuse ...) 351

CHRONIQUE

COMPTES RENDUS CRITIQUES

Gy. Markovics: Humanisme d'action. Sur un livre rédigé à l'hommage d'un grand bibliothécaire 353
E. Moravek: Mélanges Stummvoll 355
K. Körmendy: Numéro spécial hongrois de la revue Biblos 359
É. Sárkány: La Bibliothèque Universitaire de Bratisava a 50 ans 360
E. Birkás: Les ventes publiques de la Messagrie d'État 363

16 K